

POLITECHNIKA KRAKOWSKA
IM. T. KOŚCIUSZKI,
WYDZIAŁ ARCHITEKTURY
INSTYTUT HISTORII ARCHITEKTURY
I KONSERWACJI ZABYTKÓW

Prace własne Katedry Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej

Joanna Malczewska

**MIASTA W DOLNYM BIEGU
WISŁOKI
W WOJEWÓDZTWIE
SANDOMIERSKIM
O ŚREDNIOWIECZNYM
POCHODZENIU
DO POŁOWY XVII WIEKU**

Kraków - Rzeszów 2017



BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Recenzenci

prof. dr hab. inż. arch. Wojciech Kosiński
prof. dr hab. inż. arch. Bonawentura Maciej Pawlicki

Korekta

Dorota Zielińska

© Copyright by Joanna Malczewska

© Copyright by Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia
PRO CARPATHIA

ISBN 978-83-65752-03-1

Ilość znaków drukarskich:
ze spacjami - 468 723
bez spacji - 409 164
ark. wyd. 11,7

Wydawca



Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia „Pro Carpathia”
35-064 Rzeszów, Rynek 16/1 tel./fax 17 852 85 26
www.procarpathia.pl info@procarpathia.pl

Spis treści

WSTĘP	5
1. TOPOGRAFIA	5
2. WPROWADZENIE DO PROBLEMATYKI	6
 I - STAN BADAŃ I BAZA ŹRÓDŁOWA	
1. METODY BADAWCZE	11
2. STAN BADAŃ NAD HISTORIĄ OSADNICTWA I URBANIZACJĄ ZIEM W DOLNYM BIEGU WISŁOKI	13
3. ŹRÓDŁA DRUKOWANE I RĘKOPIŚMIENNE	17
4. ŹRÓDŁA KARTOGRAFICZNE	19
5. BADANIA ARCHEOLOGICZNE, ARCHITEKTONICZNE I ŹRÓDŁA IKONOGRAFICZNE	22
 II - KSZTAŁTOWANIE SIĘ SIECI MIEJSKIEJ NA ŚLĄSKU, W MAŁOPOLSCE W WOJEWÓDZTWIE SANDOMIERSKIM I JEGO SĄSIEDZTWIE W ŚREDNIOWIECZU	24
1. WPŁYW SYTUACJI GEOPOLITYCZNEJ NA POGRANICZU POLSKO-RUSKIM W ŚREDNIOWIECZU NA ROZWÓJ OSADNICTWA W ZIEMI SANDOMIERSKIEJ I PODZIAŁY ADMINISTRACYJNE. RYS HISTORYCZNY.	24
2. SIEĆ DROŻNA NA POGRANICZU ZIEMI KRAKOWSKIEJ I SANDOMIERSKIEJ, PRZEMYSKIEJ ORAZ SANOCKIEJ	34
3. LOKACJE MIAST NA ŚLĄSKU, W MAŁOPOLSCE I W WOJEWÓDZTWIE SANDOMIERSKIM ORAZ W JEGO SĄSIEDZTWIE W ŚREDNIOWIECZU.	43
 III - LOKACJE MIELCA, RZUCHOWA I PRZECŁAWIA ORAZ POCZĄTKOWA FAZA ICH ROZWOJU	57
1. OSADNICTWO NAD WISŁOKĄ DO POCZĄTKU XVI WIEKU	57
2. LOKACJE PRAWNE MIELCA, RZUCHOWA I PRZECŁAWIA	65
3. LOKACJE PRZESTRZENNE I MODELE URBANISTYCZNE	72
 IV - PLANY UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH, ICH SKŁADNIKI ORAZ ANALIZA URBANISTYCZNA	98
1. LOKALIZACJA MIAST W DOLNYM BIEGU WISŁOKI	98
2. PLANY LOKACYJNE, A PROBLEM ŚREDNIOWIECZNYCH MIAR	102

3. RYNKI I PLACE	106
4. DZIAŁKI SIEDLISKOWE I BLOKI ZABUDOWY	112
5. ULICE	122
6. PLANY MIAST, ICH PROGRAMY, WIELKOŚĆ I ZASADY BUDOWY	125
7. FUNKCJE MIAST I ICH WPŁYW NA PLAN	135

V - ZAGOSPODAROWANIE MIAST I STREF PODMIEJSKICH

144

A. MIASTA	144
1. OBWODY POLICYJNO - OBRONNE	144
2. ZABUDOWA MIESZCZAŃSKA	151
3. RATUSZE	155
4. URZĄDZENIA GOSPODARCZE	157
5. KOŚCIOŁY PARAFIALNE I INNE ORAZ ICH USYTUOWANIE W GRANICACH MIAST	162
6. SZKOŁY PARAFIALNE	168
B. STREFA PODMIEJSKA	172
WPROWADZENIE	172
1. PRZEDMIEŚCIA I WSIE MIEJSKIE	173
2. ZAMKI I DWORY OBRONNE	176
3. SZPITALA I KOŚCIOŁY SZPITALNE	185
4. TERENY ROLNE I ICH ROLA W ŻYCIU MIAST	188

PODSUMOWANIE

196

VI - MATERIAŁY NA KTÓRYCH OPARTO OPRACOWANIE

199

1. ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE	199
2. ŹRÓDŁA DRUKOWANE	199
3. LITERATURA (WYBÓR)	200
4. WYKAZ SKRÓTÓW	216
5. WYKAZ ILUSTRACJI (MAPY - RYSUNKI - FOTOGRAFIE)	216
6. ANEKSY	222
7. INDEKSY	228
A. INDEKS GEOGRAFICZNY	228
B. INDEKS OSOBOWY	235
8. STRESZCZENIE W JĘZYKU POLSKIM	241
9. STRESZCZENIE W JĘZYKU ANGIELSKIM / ABSTRACT	242

WSTĘP

1. TOPOGRAFIA

Interesujący nas teren dolnego biegu Wisłoki rozciąga się na obszarze Kotliny Sandomierskiej, która położona jest pomiędzy biegiem Karpat, a Wyżyną Małopolską oraz między wododziałem Wisły i Dniestru, a Bramą Krakowską. Dolina Dolnej Wisłoki jest jednym z 11 mezoregionów, na które dzieli się szeroka dolina Wisły i wpadających do niej rzek. Kotlina Sandomierska ma około 14,5 tys km² powierzchni. Dolina Dolnej Wisłoki, na terenie której leżą miasta będące tematem tego opracowania, rozdziela Płaskowyż Tarnowski od Kolbuszowskiego. Zaczynając od Pilzna, a posuwając się w kierunku Mielca dolina znacznie się rozszerza, osiągając od 3-10 km. Występują tu dwa dobrze czytelne stopnie terasowe, tj. wyższy na prawym brzegu Wisłoki (piaszczysty) i na lewym jej brzegu niższy o charakterze łąkowym.¹

Główną arterią wodną, stanowiącą oś obszaru omawianego w niniejszym opracowaniu jest rzeka Wisłoka przepływająca niemal przez jego środek. Jej ujście do Wisły następuje pod Ostrówkiem. Oprócz dwóch wymienionych najważniejszych rzek przez omawiany obszar przepływa kilkadziesiąt małych rzek i strumieni, takich jak np. Breń, Jamnica, Łukawiec, Tuszynka, czy też Dębica. Istotnym uzupełnieniem sieci wodnej tego obszaru są stawy, z których największe znajdują się w lasach koło Babul, w Rzemieniu, Hykach-Dębiakach i Zgórsku.²

Omawiany obszar w okresie wczesnego średniowiecza pokryty był prawie w całości lasami, których relikty największego kompleksu w postaci sporych obszarów Puszczy Sandomierskiej zachowały się, do dzisiaj. O dużym zalesieniu i florze tego obszaru oprócz reliktyw dawnych kompleksów leśnych oraz śladów po lasach dębowych (zwłaszcza w dolinach rzek) świadczą nazwy niektórych miejscowości, jak np.: Biały Bór, Boraki, Borowa, Brzyskie, Dąbie, Grzybów, Leszczynek, Malinie Duże i Małe, Przerzyty Bór, Rydzów, czy też Dąbrówka.³

¹ J. Kondracki, *Geografia fizyczna Polski*, wyd. II, Warszawa 1978, s. 396-398

² M. Maciąga, *Rys. geograficzno-historyczny Mieleckiego* (w:) *Prace i Materiały Etnograficzne. Muzeum Okręgowe w Rzeszowie; Z badań etnograficznych-Mieleckie*, Rzeszów 1970, s. 19-64

³ *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych*, 65, powiat mielecki, woj. rzeszowskie, 1966, s. 93

Opisane wyżej środowisko Doliny Dolnej Wisłoki miało niewątpliwie wpływ na rozwój osadnictwa i gospodarkę obszaru, gdzie położone są miasta będące przedmiotem niniejszych badań.

2. WPROWADZENIE DO PROBLEMATYKI

Obszar dolnego biegu Wisłoki położony jest obecnie w północno- zachodniej części województwa podkarpackiego. Do rozbiorów wchodził on w skład ziemi sandomierskiej, co wiązało go administracyjnie, gospodarczo z Sandomierzem i Połańcem położonymi na lewym brzegu Wisły, która dzięki licznym przeprawom na jej brzegach stanowiła zwornik gospodarczy ziemi sandomierskiej. Na prawym brzegu Wisły najważniejszym ośrodkiem, z którym były związane miasta: Mielec, Rzochów i Przecław było Pilzno, ówczesna siedziba powiatu.

Rozpoczęty w XIII wieku ruch lokacyjny przechodził różne etapy, w trakcie których zmieniały się uwarunkowania polityczne i gospodarczo-społeczne, w jakich wprowadzano je w życie. Ziemie polskie weszły wówczas w związki z gospodarką europejską, stając się eksporterem wielu surowców produkcji rolnej i hodowlanej, importując jednocześnie wyroby przemysłowe. Te związki gospodarcze Polski z Europą umocniły się i utrwaliły w następnym stuleciu, doprowadzając do przeobrażeń w strukturze gospodarczo-społecznej i politycznej. W wyniku tych przemian upowszechnił się na ziemiach polskich przede wszystkim folwark szlachecki, co spowodowało głębokie zmiany w sytuacji politycznej i społecznej miast polskich i mieszczaństwa.

Postępując od ujścia Wisłoki do Wisły w kierunku południowym i południowo-wschodnim, wkraczające w zachodnie obrzeża Puszczy Sandomierskiej osadnictwo, szybko stało się w wyniku nadań monarszych miejscem, gdzie powstały klucze dóbr takich rodów, jak: Mieleccy, Ligezowie, Tarnowscy czy Ossolińscy. W obrębie kluczy tych dóbr powstały właśnie takie miasta, jak: Przecław, Rzochów i Mielec, skupiając u siebie handel lokalny i rzemiosło. Organizowały także targi i jarmarki zgodnie z nadanymi im przywilejami. Ponieważ te małe prywatne miasta nie stanowiły odrębnej jednostki administracyjnej i nie wytworzyły odrębnej mającej duży wpływ na otoczenie jednostki gospodarczej i kulturowej, to ich losy były związane przede wszystkim z dziejami Pilzna, które było powiatem i Sandomierza będącego siedzibą ziemi i województwa.

Miasta te rozwijały się jako lokalne ośrodki handlu, rzemiosła i usług, ale ci sami ludzie zajmowali się jednocześnie rolnictwem. Możemy więc stwierdzić, że targi, jarmarki, samorząd i większe w nich skupiska ludności na tym terenie odróżniały je od wsi pod względem formalno- prawnym, bo pod względem gospodarczym niewiele się one od siebie różniły, zwłaszcza po pożarach lub też innych zniszczeniach.

Bezpośrednią przyczyną podjęcia tematu jest niewystarczający stan badań nad problematyką dotyczącą rozwoju przestrzennego i zagospodarowania miast położonych w dolnym biegu Wisłoki, zwłaszcza w okresie średniowiecza. Nawet powstała w latach 80-tych i 90-tych zespolowa monografia pod redakcją F. Kiryka traktuje kwestie rozwoju przestrzennego marginalnie lub pomija je zupełnie, a informacji na ten temat w obrębie tej monografii należy szukać w opracowaniach omawiających lokację, gospodarkę, handel, rzemiosło, architekturę, czy też funkcjonowanie samorządu. Przecławiem i Rzochowem monografia ani inne opracowania w interesującym nas zakresie nie zajmowała się. Dla tych miejscowości nie opracowano nawet skróconych studiów historyczno- urbanistycznych. W interesujących nas miastach nie przeprowadzono badań architektonicznych i szerokopłaszczyznowych badań archeologicznych.

Jest to okres po 1466 roku, czyli wtedy kiedy nastąpiła także lokacja Mielca. Jest on okresem największego spokoju po II pokoju toruńskim, po włączeniu Pomorza, Warmii i Mazur do korony Polski. Spokój panuje również na granicy wschodniej. Nie ma walk z Turkami, uregulowana jest kwestia następstwa tronu w Polsce. Stabilizacja polityczna i gospodarcza kraju wpływa korzystnie na rozwój handlu. Poprzez Gdańsk eksportuje się polskie zboże i wiele innych surowców. Co wpływa na rozwój folwarku i dużej własności ziemskiej. Każdy z właścicieli klucza dóbr starał się o stworzenie miasta, które obsługiwało by jego dobra.

Do połowy XVII wieku nie ma strat demograficznych, pomimo że szlachta wprowadza antymiejskie ustawodawstwo. Połowa XVII wieku to zamknięcie etapu lokacji. W 1648 roku rozpoczęła się destabilizacja we wschodniej części Rzeczypospolitej w związku z powstaniem kozackimi, które zakłóciły handel z Rusią, co odbiło się na szlaku handlowym na linii wschód-zachód. Również miało to wpływ na interesujący nas obszar, przez który przechodzić zaczęły wojska polskie, udające się na wschód, na

utrzymanie których łożyli też mieszczenie i chłopci. Takie obciążenia mają miejsce do zakończenia wojen kozackich w 1654 roku. W następnym roku rozpoczyna się wojna polsko-szwedzka, która jest jeszcze bardziej dotkliwa dla interesujących nas terenów. W tym okresie następują duże straty demograficzne. Te zagadnienia są jedną z przyczyn zamknięcia pracy w okresie względnej prosperity gospodarczej w Rzeczpospolitej.

Dla Mielca opracowano także w końcu lat 80-tych skrócone Studium Historyczno-Urbanistyczne, w którym zajęto się podstawami historycznymi analizy rozwoju przestrzennego obszaru miasta lokacyjnego. Analizy w tym studium dotyczące problematyki początków miasta oraz rozwoju przestrzennego do połowy XVII wieku przeprowadzono zbyt powierzchownie. Natomiast problematyka rozwoju przestrzennego miasta od II połowy XVII wieku jest nieco obszerniej opracowana i dlatego też zdecydowano się niniejsze opracowanie zamknąć tą cezurą czasową.

W związku z powyższym niniejsza praca ma na celu:

- uzupełnienie skromnego stanu badań nad problematyką dotyczącą rozwoju przestrzennego omawianych miast,
- dokonanie ustaleń na podstawie których możliwe będzie sporządzenie studiów historyczno-urbanistycznych dla Przecławia i Rzochowa, ponieważ dotychczas brak jest takich opracowań. W opracowanym studium historyczno-urbanistycznym w latach 80-tych, skupiono się głównie na okresie nowożytnym i najnowszym. W opracowanym studium dla Mielca brak jest dogłębnej analizy przemian przestrzennych w średniowieczu dla takich zagadnień, jak: działki siedliskowe, rynek, usytuowanie kościołów i klasztorów, szpitali i kościołów szpitalnych, urządzeń gospodarczych, obwodów obronnych i charakteru zabudowy mieszczańskiej. Brak analizy przestrzennej dla strefy podmiejskiej, tj. na obszarze przedmieść i wsi miejskich, gdzie były zlokalizowane gospodarstwa rolne mieszczan i ogrody warzywne oraz znaczna część przemysłu i rzemiosła.
- zgromadzenie i skonfrontowanie wyników badań prowadzonych dotychczas przez historyków, archeologów, historyków sztuki i architektów oraz innych badaczy zajmujących się problematyką przestrzenną
- możliwość wykorzystania niniejszego opracowania przy podejmowaniu decyzji konserwatorskich oraz wprowadzenia wyników badań do „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego” dla

miasta Mielec oraz miasta i gminy Przecław, a także miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (MPZP).

- wykorzystanie wyników badań do opracowania wytycznych konserwatorskich dla dzielnicy miasta Mielca o nazwie Rzochów oraz dla Przecławia
- opracowanie na podstawie zebranego materiału wytycznych do ochrony krajobrazu kulturowego i rewitalizacji przestrzeni cennych kulturowo objętych ochroną konserwatorskich obiektów.

W związku z tym, że nie przeprowadzono dotychczas kompleksowych badań nad problematyką urbanistycznego rozwoju tych miast, zdecydowano się omówić wszystkie najważniejsze zagadnienia z tego zakresu, jak: lokalizację tych miast, ich funkcje, wpływ na plan, plany miast, ich programy, wielkość i zasady budowy, zagadnienia związane z problemem średniowiecznych miar przy rozmierzaniu miast, obwody obronne, rynki i place kościelne, działki siedliskowe i bloki zabudowy oraz ulice. Przy badaniu ich planów analizowano także ich usytuowanie spowodowane wcześniejszym zagospodarowaniem oraz ukształtowaniem terenu. Starano się także znaleźć powiązania centrum osadniczego obwiedzionego obwodem policyjno-obronnym ze strefą podmiejską, gdzie usytuowane były przedmieścia i wsie miejskie, ponieważ zlokalizowana tam zabudowa stanowiła istotną dla miasta infrastrukturę mającą nierozzerwalne związki z jego gospodarką (młyny, blechy, większe browary, bielarnie płótna, itp.). Na przedmieściach i wsiach miejskich znajdowały się również role miejskie, duże działki ogrodowe i warzywne oraz łąki, pastwiska i lasy będące własnością mieszczan. Prowadzenie działalności rolniczej jako podstawowego źródła utrzymania mieszkańców miast miało zawsze miejsce na początku ich powstawania oraz w okresach dekonunktury gospodarczej, kiedy to następował spadek zapotrzebowania na produkty oferowane przez rzemieślników.

W związku z postęпом w ostatnich kilkunastu latach w dziedzinie elektroniki i informatyki autorka niniejszego opracowania zdecydowała się na dokonanie pomiarów na identycznych dla omawianych miast materiałach kartograficznych, co powinno pozwolić zidentyfikować miary długości i powierzchni, jakie były stosowane przy rozmierzaniu miasta lokacyjnego. Niektórych jednak ustaleń szczegółowych nie uda się zweryfikować ze względu na brak na obecnym etapie analiz szerokopłaszczyznowych

badań archeologicznych oraz architektonicznych, zwłaszcza piwnic pod budynkami w pierzejach przyrynkowych w Mielcu i Przecławiu (w Rzechowie raczej nie istniały ze względu na wysoki poziom wód gruntowych).

W Mielcu nie da się ustalić prawdopodobnie także lokalizacji ratusza i innej zabudowy gospodarczej w obrębie rynku, ze względu na nowe zagospodarowanie tegoż, powstałe w trakcie prac przy jego rewitalizacji, w ostatnich kilku latach. Także w innych częściach miasta nie możemy precyzyjnie zweryfikować wielu elementów pierwotnego rozplanowania również z powodu braku badań archeologicznych. Nie jesteśmy w stanie wielu znanych faktów ze źródeł pisanych precyzyjnie zlokalizować na materiałach kartograficznych, ponieważ pochodzą one z okresu późniejszego. W związku z tym niektóre ustalenia szczegółowe muszą być uznane za niepełne i raczej przybliżone. Przyczyną tego stanu jest także brak jakichkolwiek materiałów kartograficznych z okresu lokacji oraz nie zachowanie się reliktów niektórych obiektów. Dlatego też mają one charakter hipotetyczny.

Za wiele cennych uwag oraz serdeczną atmosferę w trakcie powstawania pracy doktorskiej pomyślnie zatwierdzonej w listopadzie 2017 roku dziękuję Pani promotor dr hab. inż. arch. Dominice Kuśnierz-Krupa prof. PK, na podstawie której powstała niniejsza publikacja. Dziękuję również za wnikliwą analizę i cenne uwagi Panom recenzentom pracy doktorskiej i niniejszego opracowania.

I – STAN BADAŃ I BAZA ŹRÓDŁOWA

1. METODY BADAWCZE

Badania nad genezą powstania i rozwojem przestrzennym miast w dolnym biegu Wisłoki do połowy XVII wieku rozpoczęto od szerokiej kwerendy bibliograficznej. Po zapoznaniu się z opracowaniami historycznymi, w których przy omawianiu różnego rodzaju problematyki historycznej poruszano zwykle na ich marginesie zagadnienia z zakresu rozwoju przestrzennego, odnotowano, a następnie zgromadzono źródła, w których znajdują się informacje o zagadnieniach będących tematyką niniejszego opracowania. Po zgromadzeniu najważniejszych źródeł drukowanych, takich jak np. zezwolenia na lokacje miast lub ich transumpty, przywileje lokacyjne lub ich streszczenia, rejestry poborowe województwa sandomierskiego (z lat 1508, 1536, 1578, 1579, 1581), rejestr poborowy powiatu pilzneńskiego z 1629 roku, czy też lustracje dóbr królewskich z XVI- XVII wieku. Dysponując tym podstawowym korpusem materiałów bibliograficznych i źródłowych przystąpiono do wstępnych badań gabinetowych, w trakcie których ustalono zakres badań archiwalnych, które należało przeprowadzić celem uzyskania odpowiedzi na interesujące nas pytania. Przed przystąpieniem do tej części badań zgromadzono też całość materiałów kartograficznych, które były niezbędne do przeprowadzenia analiz przestrzennych w omawianych miastach i ich otoczeniu.

W interesujących nas miastach przeprowadzono też kilkakrotnie badania terenowe. Głównym ich celem była identyfikacja zachowanych reliktyw obiektów z okresu funkcjonowania miasta od jego powstania do połowy XVII wieku. W trakcie przeprowadzanych wizji w terenie udało się ustalić na podstawie zachowanych reliktyw fos i wałów przebieg obwodu obronnego, zwłaszcza w Rzochowie i Przecławiu oraz miejsce usytuowania pierwotnego kościoła parafialnego w Rzochowie zniszczonego przez powódź w 1839 roku. Prace terenowe zostały udokumentowane dokumentacją fotograficzną.

W każdym z omawianych miast następowały w przestrzeni istotne zmiany, ale nie zawsze miało miejsce niweczenie stanu poprzedniego. Dlatego też istniejące rozplanowanie może być podstawą do badań

historycznych nad początkami planu miasta. Istniejące współcześnie rozplanowanie omawianych miast, przebieg ulic i ich szerokość, usytuowanie historycznej zabudowy i użytkowanie działek, a więc zachowana przestrzenna struktura są niewątpliwie odzwierciedleniem ich rozwoju w różnych okresach historycznych. Konglomerat ten zawiera więc nawarstwienie zmian, jakie w nim zaszły w przeszłości. Źródła kartograficzne, tak historyczne jak też współczesne, które powstały w przeszłości w zestawieniu z różnymi typami źródeł opisowych mogą pozwolić odtworzyć zmiany, jakie nastąpiły od współczesności do momentu rozmierzenia tych miast. Ten sposób badań możemy określić jako metodę retrogresywną.

Metody badań retrogresywnych rozwinęły się w badaniach nad rozwojem przestrzennym miast w trakcie opracowywania studiów historyczno-urbanistycznych w oparciu o analizy historycznych i współczesnych materiałów kartograficznych, a także innych typów źródeł. Należy jednak zawsze przeprowadzać wszechstronną analizę materiałów kartograficznych, która jest ważnym elementem warsztatu badawczego. Analizy kartograficzne są w przypadku omawianych miast uzupełniane i konfrontowane z wynikami badań historycznych. Brak badań archeologicznych i architektonicznych nie pozwala na dociekania dotyczące początków tych miast. Z jednej strony w trakcie badań retrogresywnych poszukujemy we współczesnej strukturze przestrzennej omawianych miast reliktów wcześniejszych układów urbanistycznych, z drugiej staramy się przeprowadzić analizę metrologiczną mającą na celu ustalenie zasad rozmierzenia i kształt ich planu. Liczące się na ten temat prace powstały już w końcu lat pięćdziesiątych XX wieku, a metodologia badań nad rozwojem przestrzennym miast jest nadal rozwijana. Obecnie zakres poznania naukowego poszerza się poprzez włączanie do badań historycznych wyników i analiz z dyscyplin technicznych z zakresu elektroniki i informatyki, społecznych i przyrodniczych celem jak najpełniejszego zgłębienia procesów powstawania i kształtowania się miast w sensie przestrzennym. Brak wielu materiałów wyjściowych do takich badań w przypadku omawianych miast niewątpliwie uniemożliwia pełne odtworzenie pierwotnych układów urbanistycznych.

2. STAN BADAŃ NAD HISTORIĄ OSADNICTWA I URBANIZACJĄ ZIEM W DOLNYM BIEGU WISŁOKI.

Badania nad historią miast dolnego biegu Wisłoki rozpoczęto w połowie XIX wieku. Początkowo skupiano się przede wszystkim na problematyce związanej z kościołami, zabytkami architektury i sztuki, a także na dziejach niektórych rodów szlacheckich, które odgrywały istotną rolę w dziejach tych miast oraz ich otoczenia.¹

Pierwsza znana publikacja o Mielcu ukazała się w 1868 roku i jest to obecnie pozycja już mocno przestarzała podpisana przez nieznanego autora inicjałami W.L.² Na początku XX wieku ukazał się Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, w którym znajdują się hasła dotyczące interesujących nas miast i innych miejscowości z terenu dolnej Wisłoki.³ Także wiele wcześniej wydanych pozycji reprezentuje różny poziom naukowy (niektóre z nich są obecnie już zupełnie przestarzałe) i dotyczą jedynie niektórych fragmentów dziejów miasta. Większość z nich została wydana w okresie międzywojennym i jest autorstwa B. Kryczyńskiego, w tym jedna pod pseudonimem Peregrinus.⁴

Także problematyką związaną z osadnictwem od średniowiecza do połowy XVII wieku w okolicach Mielca zajmowano się już w okresie międzywojennym.⁵

¹ W. Kierst, *Mieleccy dziedziczni w Mielcu panowie* (w:) *Przewodnik Naukowy i literacki*, R. XXXVI, Lwów 1908, s. 401–418; B. Kryczyński, *Ossolińscy i dobra funduszowe Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w powiecie mieleckim* (w:) *XIX Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum im. St. Konarskiego w Mielcu za rok szkolny 1930–1931*, Mielec 1931, s. 39–65; W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy*. Warszawa 1971; S. Gawęda, *Możnowładztwo małopolskie w XIV i w pierwszej połowie XV wieku*. *Zeszyty Naukowe UJ*, CXLI, Prace Humanistyczne, z. 18, Kraków 1966. W tej ostatniej pozycji autor dość szeroko omówił powstanie i rozwój posiadłości Tarnowskich na tle dziejów tego rodzaju wykorzystując nie tylko literaturę, ale także szeroką bazę źródłową.

² W. L., *Mielec dawniejszy i teraźniejszy* (monografia), „Czas” z dnia 19 VII 1868 roku.

³ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski i W. Walewski, t. 1–15, Warszawa 1880–1902.

⁴ B. Kryczyński, *Schola Mielcensis 1526–1931* (w:) *XIX Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Mielcu za rok szkolny 1930–1931*, Mielec 1931, s. 67–92; idem, *Z przeszłości Mielca* (w:) *Mielczanin, Jednodniówka Akademickiego Koła Mielczan we Lwowie*, Lwów, marzec 1933, s. 2–9; idem (Peregrinus), *Okolice Mielca*, s. 15–19.

⁵ M. Dobrowolska, *Studia nad osadnictwem w dorzeczu Wisłoki i Białej*, „Wiadomości Geograficzne”, R. IX (1931), nr 6–7, s. 63–108; idem, *Osadnictwo Puszczy Sandomierskiej między Wisłą i Sanem*, *Krakowskie Odczyty Geograficzne*, nr 14, Kraków 1931; L. N. Kryczyński, *Tatarsko-tureckie osadnictwo ziemi mieleckiej*, *Rocznik Tatarski* I, 1932.

Na początku XX wieku podjęto pierwszą próbę monograficznego opracowania dziejów regionu z inicjatywy marszałka powiatu mieleckiego Stefana Sękowskiego. Na czele zespołu redakcyjnego stanął w 1906 roku prof. Władysław Szafer, który w skład zespołu powołał fachowców pochodzących głównie ze środowiska krakowskiego, wśród których znaleźli się: E. Romer, M. Wójcikiewicz, S. Matusiak, A. Hadaczek, F. Bujak, W. Kierst, A. Kędzior, Z. Pazdro, J. Starkel, A. Pawlik, T. Szczerbakowski, F. Klein (sztuka i architektura). Maszynopis monografii wraz z ilustracjami złożono u wydawcy we Lwowie, ale z powodu wybuchu I wojny światowej i śmierci S. Sękowskiego nastąpiły przeszkody w opublikowaniu monografii. Nieliczne części tego dzieła autorstwa E. Romera, F. Kleina, W. Kiersta i W. Szafera zostały opublikowane, a reszta dzieła uległa zniszczeniu w Warszawie w 1944 roku.⁶

W 1957 roku przy okazji jubileuszu 500-lecia nadania Mielcowi praw miejskich przez Kazimierza Jagiellończyka opublikowano „Jednodniówkę Komitetu Obchodów 500-lecia Mielca”, w której zamieszczono rozprawki E. Żurka i M. Maciągi. Ten ostatni zamieścił w niej także bibliografię dla powiatu mieleckiego.⁷

W latach 60-tych i 70-tych XX wieku ukazało się kilka pozycji o charakterze turystyczno- krajoznawczym, które w zasadzie nic nowego nie wniosły do istniejącego wówczas stanu wiedzy o interesującej nas problematyce.⁸

W 1967 roku ukazał się zarys dziejów Mielca w opracowaniu zbiorowym „Miasta polskie w Tysiącleciu”.⁹

W połowie lat siedemdziesiątych o Mielcu pisali F. Kiryk¹⁰ i S. Brekiesz.¹¹

⁶ F. Kiryk, Wstęp (w:) *Mielec. Dzieje miasta i regionu*, t. I, red. F. Kiryk, Rzeszów 1984, s. 8.

⁷ E. Żurek, *Z najstarszych dziejów Mielca...*, Jednodniówka Akademickiego Koła Mielczan we Lwowie, Lwów, marzec 1933, s. 5-14; M. Maciąga, Pałac w Rzemieniu dziełem Tyłmana z Gameren, s. 25-26; idem, Wycieczki w okolice Mielca, s. 27-36; idem Bibliografia, s. 45-46.

⁸ S. Kłos, *Województwo rzeszowskie, Przewodnik*, wyd. II poprawione i uzupełnione, Warszawa 1973; M. Maciąga, B. Ł. Maj, E. Żurek, *Mielec i okolice*, Warszawa 1960.

⁹ *Miasta polskie w Tysiącleciu*, t. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967 (*Zarys dziejów Mielca, Przecławia, Radomyśla i Rzochowa*).

¹⁰ F. Kiryk, *Początki miasta Mielca*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, z. 52, *Prace Historyczne XII*, Kraków 1974, s. 74, 95.

¹¹ S. Brekiesz, *Lokacje Mielca w świetle aktu lokacyjnego z 1470 r.* (w:) *Prace Humanistyczne Rzeszowskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. Wydział Nauk Historycznych R. VII, seria I, Rzeszów 1975, s. 151-154.

Dekanat Mielecki został dość szeroko i dogłębnie omówiony przez B. Kumora¹², a ogólny zarys osadnictwa nad Wisłoką w czasach Kazimierza Wielkiego omówił K. Skowroński.¹³ Bardzo rozszerzającym nasze horyzonty na temat osadnictwa w szeroko pojętym otoczeniu Mielca jest opracowanie M. Maciągi.¹⁴ Na początku lat 70-tych ukazały się również prace językoznawcze, które za cel postawiły sobie wyjaśnienie etymologii większości nazw miejscowych także na omawianym obszarze. Autorzy ich nie uniknęli jednak wielu pomyłek, zwłaszcza w takich kwestiach, jak lokalizacja niektórych osad, czy też okresu ich powstania.¹⁵

Istotne znaczenie dla poszerzenia naszej wiedzy na temat interesujących nas zagadnień mają opracowania z przełomu lat 50-tych i 60-tych XX wieku takich autorów, jak: J. Teodorowicz-Czerpińskiej¹⁶ i S. Mossakowskiego.¹⁷

Wiedzę na temat Mielca wzbogaciła w bardzo znaczący sposób dopiero monografia miasta Mielca i regionu, opracowana pod redakcją Feliksa Kiryka, której kolejne tomy wydawano w latach 1984- 1994 w Rzeszowie i Mielcu. Najistotniejsze opracowania dotyczące interesującej nas problematyki zostały opublikowane w t. 1¹⁸ i 3.¹⁹ I tak w t. 1 Kazimierz Moskwa omówił dzieje starożytne i wczesnośredniowieczne pierwotnych mieszkańców okolic Mielca, omawiając jednocześnie stan badań archeologicznych na tym obszarze. Do opracowania syntezy tego osadnictwa autor wykorzystał większość z 65 pozycji dotyczących tej problematyki. Pominął te publikacje, które miały mało istotny charakter przyczynkowski, lub też zawarte w nich informacje się powtarzały.²⁰ Natomiast

¹² B. Kumor, *Archidiakoniat sądecki, Archiwa, Biblioteki i Muzea kościelne*, t. 9, 1964, s. 93-286.

¹³ K. Skowroński, *Z dziejów osadnictwa nad Wisłoką w XIV wieku (w:) Mediaevalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, Warszawa 1960, s. 127- 157.

¹⁴ M. Maciąga, *Rys geograficzno-historyczny Mieleckiego (w:) Prace i Materiały Etnograficzne Muzeum Okręgowe w Rzeszowie; Z badań etnograficznych-Mieleckie*, Rzeszów 1970, s. 19-64.

¹⁵ K. Rymut, *Patronimiczne nazwy miejscowe w Małopolsce*, Wrocław 1971 (Prace Onomastyczne PAN, nr 18); A. Orzechowska, *Nazwy miejscowe dawnego powiatu pilzneńskiego oraz prawobrzeżnej części dawnych powiatów sandomierskiego i wiślickiego*, Wrocław 1975 (Prace Onomastyczne PAN, nr 2).

¹⁶ J. Teodorowicz-Czerpińska, *Zespół zabytków w Rzemieniu, pow. Mielec. Maszynopis*, Lublin 1959; idem, *Domniemane budowle Tylmana z Gameren w Rzemieniu*, Biuletyn Historii Sztuki, nr 4, 1963 r.

¹⁷ S. Mossakowski, *Tylman z Gameren architekt polskiego baroku*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1973.

¹⁸ Mielec, *Dzieje miasta i regionu*, t. 1, red. Feliks Kiryk, Mielec 1984 (dalej Mielec, t.1).

¹⁹ Mielec, *Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, t. 3, red. Feliks Kiryk, Mielec 1994 (dalej Mielec t. 3).

²⁰ K. Moskwa, *Pradzieje i wczesne średniowiecze*, s. 41-63, (w:) Mielec, t. 1.

Stefan Mateszew w obszernym artykule opracował dzieje osadnictwa na interesującym nas obszarze od średniowiecza do połowy XVII wieku.²¹

Historię powstania i rozwój miast powstałych w dolnym biegu Wisłoki do połowy XVII wieku dość dogłębnie omówił Feliks Kiryk, dokonując przede wszystkim wnikliwej analizy zachowanych źródeł na temat tych miast, tak drukowanych, jak też rękopiśmiennych. Autor ten, tak jak również inni, problematyką dotyczącą rozwoju przestrzennego nie zajmował się, ale wiele informacji na ten temat znalazło się w rozdziale omawiającym w tych miastach zagadnienia związane z początkami lokacji, handlu, rzemiosła, samorządu, czy też gospodarki.²² Na szczególną uwagę zasługuje również artykuł tegoż autora opublikowany w tejże monografii na temat zezwolenia królewskiego na lokację Mielca z 1457 roku, w którym porządkuje on i poszerza stan wiedzy na temat tego dokumentu i samej lokacji miasta.²³

O właścicielach miasta Mielca Mieleckich swoją rozprawę opublikował Krzysztof Mosinger.²⁴

Dość dużo wnoszą do interesujących nas zagadnień artykuły Mirosława Maciągi zasłużonego badacza dziejów Mielca.²⁵

O architekturze i zabytkach kościoła pw. św. Mateusza w Mielcu napisała Anna Sadowska²⁶, a o kościołach i duchowieństwie mieleckim w świetle wizytacji biskupich z lat 1596-1721 obszerne Studium napisał ks. Wojciech Werner.²⁷

Zagadnieniami związanymi z funkcjonowaniem szkolnictwa na ścisłym obszarze położonym w dolnym biegu Wisłoki zajęł się Jan Krukowski.²⁸

²¹ S. Mateszew, *Zarys dziejów osadnictwa i stosunków własnościowych w regionie mieleckim do połowy XVII wieku*, s. 63-142. (dalej *Zarys dziejów osadnictwa*)

²² F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego do połowy XVII wieku. Mielec, Przecław, Radomyśl Wielki, Rzochów*, s. 142-235 (w:) Mielec, t. 1. (dalej *miasta regionu mieleckiego...*)

²³ F. Kiryk, *Zezwolenie królewskie na lokację Mielca* (w:) Mielec, t. 3, s. 9-12.

²⁴ K. Mosingiewicz, *Mieleccy herbu Gryf*, (w:) Mielec, t. 3, s. 13-33.

²⁵ M. Maciąga, *Zabytki sztuki regionu mieleckiego* (w:) Mielec, t. 1, s. 599-652; idem, *Zespół warowny w Rzemieniu* (w:) Mielec, t. 3, s. 82-114.

²⁶ A. Sadowska, *Architektura i zabytki kościoła pw. św. Mateusza w Mielcu* (w:) Mielec, t. 3, s. 137-159.

²⁷ Ks. Wojciech Werner, *Kościoły i duchowieństwo mieleckie w świetle wizytacji biskupich z lat 1596- 1721*, (w:) Mielec, t. 3, s. 115-136.

²⁸ J. Krukowski, *Szkolnictwo w okresie przedrozbiorowym* (w:) Mielec, t. 1, s. 325-370.

Jedynym opracowaniem, które sygnalizuje problematykę związaną ze składnikami układu przestrzennego omawianych miast jest syntetyczne opracowanie o osadnictwie miejskim w średniowieczu między Wisłoką, a Sanem autorstwa Jana Malczewskiego.²⁹

3. ŹRÓDŁA DRUKOWANE I RĘKOPIŚMIENNE

Największy zestaw średniowiecznych i staropolskich źródeł, w których zawarta jest także problematyka dotycząca omawianych miast, znajduje się w opublikowanych w dużej części już w XIX wieku i w okresie międzywojennym monumentalnych wydawnictwach źródłowych, których wydawanie kontynuuje się do chwili obecnej.³⁰ Wydane zbiory źródeł zawierają m. in. takie dokumenty, jak przekazy potwierdzające posiadanie prawa magdeburskiego oraz wzmianki dotyczące takich elementów składających się na miasto, jak: fortyfikacje, zabudowa, rynki i place, drogi i ulice, przedmieścia i wsie miejskie oraz podmiejskie, grunty rolne, pastwiska i lasy.

Istotne znaczenie dla zagadnień związanych z topografią różnych obiektów związanych z miastami i ich otoczeniem mają lustracje królewszczyzn³¹ czy też rejestr poborowy powiatu pilzneńskiego.³² Na szczególną uwagę zasługują też źródła dziejowe.³³

²⁹ J. Malczewski, *Miasta między Wisłoką a Sanem do początku XVI wieku*, Rzeszów 2006.

³⁰ J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis*, wyd. A. Przeździecki, t. 1-3 (w:) J. Długosz, *Opera omnia*, Kraków 1863-1864, t. 7-9; *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*, wyd. F. Piekosiński, *Monumenta Mediewii*, t. 1,8), Kraków 1874, 1883, t. 1,2; *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński, t. 1-4 (*Monumenta Mediaevii Historia*) t. 3,9,10,17; Kraków 1876- 1905: *Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. 1-2, wyd. I. Ryszczewski, A. Muczkowski, t. 3, wyd. J. Bartoszewicz, t. 4, wyd. M. Bobrowski, Warszawa 1847-1890; *Matricularum regni Poloniae summaria*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1908-1910, t. I-V/1; *Monumenta Poloniae Vaticana*, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1913, t. 1-6; *Najstarsze staropolskie tłumaczenie oryli magdeburskich według rękopisu nr 50 Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* oprac. i wyd. J.J. Reczek, W. Twardzik, Wrocław 1972; *Starodawne prawa polskiego pomniki z ksiąg dawnych sądowych ziemskich i grodzkich Ziemi Krakowskiej*, wyd. A.Z. Helcel, Kraków 1870, t. 8; *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*, wyd. O. Pietruski, X. Liske, A. Prochaska, Lwów 1868-1906, t. I-XIX; *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, wyd. S. Kuraś, Lublin 1965, 1973 cz. 1-2, *Zbiór dokumentów małopolskich*, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, Kraków-Wrocław 1962-1975, cz. 1-8.

³¹ *Lustracja województwa sandomierskiego z lat 1564-1565*. Wyd. W. Ochmański, Wrocław 1963; *Lustracja województwa sandomierskiego z lat 1660-1664*, cz. II, wyd. H. Oprawko, K. Schuster, Wrocław 1963.

³² *Rejestr poborowy powiatu pilzneńskiego z 1629 r.*, wyd. Z. Guldon, L. Stępkowski, Z. Trawicka (w:) *Miejskie studia historyczne*, Kielce 1977.

³³ *Źródła dziejowe*, T. 14-15. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym III i IV. Małopolska*, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1886.

Ważną pozycją źródłową jest opublikowany przez S. Brekiesza akt lokacyjny Mielca z 1470 roku wraz z tłumaczeniem.³⁴

W niniejszym opracowaniu wykorzystano część tych źródeł pod kątem ich interpretacji celem dokonania lub też uzupełnienia analiz urbanistycznych.

Źródła rękopiśmienne dotyczące interesujących nas miast są rozproszone po różnych archiwach. Duża ich część, a zwłaszcza dotyczące najstarszych dziejów osadnictwa są przechowywane w archiwach kościelnych. I tak np. w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach³⁵, a także w Archiwum Diecezjalnym w Tarnowie znajdują się akta dotyczące parafii mieleckiej. Również w Archiwum Metropolii w Krakowie przechowywane są źródła rękopiśmienne dotyczące mieleckiej parafii.³⁶

Bogaty zestaw materiałów dotyczący różnych dziedzin dziejów Mielca, Rzochowa i Przecławia znajduje się w zasobach Archiwum Państwowego w Krakowie.³⁷ Wiele cennych danych zawierają akta Archiwum Skarbcza Koronnego przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie.³⁸ Także w Muzeum Regionalnym w Mielcu znajdują się księgi protokołów cechu kowalskiego z lat 1588-1787 oraz przede wszystkim akt lokacyjny Mielca z 1470 roku. W mieleckim muzeum jest również przechowywana księga wójtowsko-ławnicza miasta Rzochowa rozpoczynająca się dopiero w 1625 roku.³⁹

Niewiele lepiej przedstawia się stan zachowania akt dotyczących Przecławia, ponieważ w 1548 roku miasto spłonęło doszczętnie wraz z ratuszem, w którym przechowywano wszystkie księgi i przywileje miejskie.⁴⁰

³⁴ S. Brekiesz, *Lokacja Mielca w świetle aktu lokacyjnego z 1470 r.* (w:) *Prace Humanistyczne Rzeszowskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. Wydział Nauk Humanistycznych. R VII, seria I. Rzeszów 1975.

³⁵ Archiwum Diecezjalne w Kielcach, *Liber privilegiorum parochialium Mielec et Baszawa*, sygn. 84.

³⁶ Archiwum Diecezjalne w Tarnowie, *Mielec-Documenta. Documenta Praventus Mansionaria Demonstrantia*, z lat 1599,1630/ *Documenta od Inoisionem librem, Documenta ad prapinationem*.

³⁷ Archiwum Metropolitarne w Krakowie, *Acta visitationis*, t. 26; *Acta officialis Cracoviensis*, vol. 112; *Acta Episcopalis Cracoviensis*, t. 4,6.

³⁸ W Archiwum Państwowym w Krakowie przede wszystkim są przechowywane Księgi wójtowsko-ławnicze i burmistrzowsko-radzieckie miasta Mielca z lat 1572-1633 (Depozyt, sygn. 443 oraz Archiwum Sanguszków ze Sławęcina, sygn. 881). Natomiast w Oddziale na Wawelu tegoż archiwum w zespole Teki Schneidera w teczce o sygn nr 1075 znajdują się akta dotyczące miasta Mielca.

³⁹ Archiwum Skarbu Koronnego I, *Księgi poborowe*, sygn. 7, 9, 10 i 51 oraz ASK XVIII-31, lustracje województwa sandomierskiego.

⁴⁰ Muzeum Regionalne w Mielcu, *Księga wójtowsko-ławnicza miasta Rzochowa 1625-1806* (dalej: Rzochów, Księga wójtowsko-ławnicza).

Ponieważ wszystkie ważne źródła dotyczące omawianych miast zostały wykorzystane przez zespół autorski pod kierownictwem prof. Feliksa Kiryka, który opracował monografię Mielca, w niniejszym opracowaniu dokonano jedynie powtórnej analizy tych źródeł, które dotyczyły głównie problematyki związanej z rozwojem przestrzennym tych ośrodków miejskich.⁴¹

4. ŹRÓDŁA KARTOGRAFICZNE

Bardzo istotnym źródłem nieodzownym przy studiach nad układami urbanistycznymi miast wszystkich epok są wszelkiego rodzaju materiały kartograficzne. Dla będących przedmiotem naszego zainteresowania miast nie zachowały się żadne materiały kartograficzne z okresu nie tylko średniowiecza, ale także z całego okresu staropolskiego na podstawie których można by było przeprowadzić jakiejkolwiek analizy urbanistyczne dotyczące rozplanowania tych miast w średniowieczu, jak też w XVI i XVII stuleciu. Obszar ten uwzględniają najstarsze mapy Polski z pierwszej połowy XVII wieku, tj. Henricusa Hindiusa z 1620 roku, Johna Speeda z 1626 roku, Claesa Janszooona Visschera z 1630 roku. Natomiast na mapie Johanna Cloppenburga z 1632 roku zaznaczony jest Mielec i Rzemień.⁴²

Przekazem kartograficznym, na którym zaznaczono istotne dla niniejszych rozważań ukształtowanie terenu, sieć rzeczną, układ sieci komunikacyjnej i zasięg zabudowy, jest tzw. mapa Friedricha von Miega. Jest to pierwsza mapa austriacka obejmująca ziemie polskie przyłączone do Austrii w trakcie I-go rozbioru Polski. Poszczególne jej sekcje obejmują cały obszar objęty niniejszym opracowaniem oraz jego sąsiedztwo.⁴³ Zakres problematyki zaznaczonej na tych mapach jest bardzo szeroki i daje odpowiedź na wiele pytań, którymi zajmuje się niniejsze opracowanie. Mapa ta rejestruje strukturę przestrzenną nie tylko miast, ale także całe zagospodarowanie terenu na obszarze objętym niniejszym opracowaniem, takie jak folwarki, młyny, zamki, przeprawy przez rzeki, mosty, groble, obwałowania, sadzawki wodne, bagna, lasy itp. W związku z tym, że zmiany na

⁴¹ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego do połowy XVII wieku*, (w:) *Mielec. Dzieje miasta i regionu*, red. F. Kiryk, Rzeszów 1984.

⁴² Patrz il. nr 3.

⁴³ Friedrich von Mieg, *Karte des konigreichs Galizien und Lodomerien*, skala 1:28800, Kriegsarchiv Wien, rkps B IX a (udostępnienie przez internet: www.mapiere.eu). Mapa ta sporządzona została w latach 1763-1779.

tym terenie od czasów średniowiecza nie były zbyt intensywne, to w zestawieniu stanu zagospodarowania zarejestrowanego na tej mapie z informacjami zawartymi w źródłach rękopiśmiennych pozwala nam w dużym stopniu przybliżyć stan z okresu objętego niniejszym opracowaniem, zwłaszcza w zakresie usytuowania historycznej zabudowy oraz nawarstwienia zmian, jakie zaszły w przeszłości. W tym miejscu musimy zwrócić uwagę na fakt, że zmiany, jakie następowały w przestrzeni miejskiej nie zawsze niweczyły stan poprzedni, co pozwala nam zachowane współcześnie rozplanowanie potraktować jako punkt wyjścia do badań historycznych nad odtworzeniem nawet pierwotnego rozplanowania. Tak więc źródła kartograficzne sporządzone w XVIII wieku (a nawet w wieku IX) mogą być istotnym uzupełnieniem wiedzy tak o stanie istniejącym, jak też o zmianach w okresie, który upłynął od momentu powstania źródła, lub źródeł kartograficznych. Muszą być one jednak konfrontowane ze źródłami rękopiśmiennymi.

Następnym istotnym źródłem kartograficznym przydatnym w badaniach nad urbanistyką wcześniejszą, jest także austriacka mapa sztabowa z lat 1806-1869, która precyzyjniej niż tzw. mapa Miega odzwierciedla zagospodarowanie terenu.⁴⁴

Dla wszystkich miast położonych w dolnym biegu Wiśłoki w połowie XIX wieku władze Austro-Węgier sporządziły tzw. plany katastralne.⁴⁵ Ponieważ były to materiały kartograficzne sporządzone dla celów podatkowych na tym materiale kartograficznym zaznaczono przede wszystkim granice własnościowe wszystkich wydzielonych działek gruntowych oraz oznaczono rodzaj użytkowania poszczególnych gruntów, takich jak pola orne, łąki, lasy, ogrody, stawy oraz przede wszystkim działki siedliskowe. Dokładnie oznaczono też budowle z jakiego materiału są zbudowane (murowane lub drewniane). Na mapach tych zaznaczono też obiekty małej architektury, takie jak np.: studnie, kapliczki, krzyże oraz znaki pomiarowe.

Wartość planu katastralnego jest wyjątkowo duża, ponieważ zawiera on stosunkowo dużo zarejestrowanych w naturze elementów. Sporządzono je dla interesujących nas miast w skali 1:2880. Plany te stanowiły pod-

⁴⁴ Mapa sztabowa sporządzona dla armii austriackiej z lat 1806-1869. Skala oryginału: 1:28800. Zbiory Kriegsarchiw w Wiedniu. Udostępnienie przez internet: www.mapiere.eu

⁴⁵ Patrz il. Nr 40, nr 41, nr 42 i nr 43.

stawę dla wszelkich prac techniczno-pomiarowych niezbędnych przy obrocie nieruchomościami, podziałach tychże, czy też wywłaszczeniach. Najistotniejszą wartością dla analiz przestrzennych mają dane dotyczące powierzchni i usytuowania parceli budowlanych zapisane w planach katastralnych. Są na nich zaznaczone także koryta rzek i potoków, stawy, bagna, nieużytki, grunty orne i lasy. Przy pomocy dziesiątków znaków konwencjonalnych zaznaczono na tych planach zbudowane przez człowieka różnego typu obiekty inżynierskie i drogi, mosty, domy itp. Pomimo tego, że brak jest na tych planach poziomic to jednak umowne oznakowanie plastyczne umożliwia nam odczytać na nich ukształtowanie terenu w postaci rowów, skarp i wałów.

Duże znaczenie mają zaznaczone i opisane dokładnie dwory, folwarki i zamki, czy też fragmenty fortyfikacji oraz innych obiektów z analizowanego w niniejszej pracy okresu. Plany katastralne w porównaniu ze wspomnianymi wyżej mapami sztabowymi, dostarczają nam wiele informacji o zdarzeniach w analizowanej przestrzeni poprzez zapisane na nich nazwy osad, przysiółków i innych określeń terenowych, jak nazwy niw, ról, czy też ulic przypisanych do konkretnej przestrzeni, w której tkwiły one od średniowiecza. Potwierdzić ten stan rzeczy może nam porównanie tych elementów planistycznych z informacjami zapisanymi w źródłach pisanych. Źródła kartograficzne, a zwłaszcza plany katastralne pozwalają wraz z innymi typami źródeł odczytać znacznie starsze układy komunikacyjne oraz usytuowanie zabudowy w pierwotnym układzie planu włącznie. Tak więc źródła kartograficzne, a zwłaszcza plany katastralne mogą pozwolić nam zrekonstruować podstawowe elementy lokacyjnych układów urbanistycznych. Ponadto mogą one nam potwierdzić zastosowanie miar, wymiarów działek siedliskowych, bloków zabudowy, kościołów, ulic i obwodu policyjno-obronnego. Zawsze jednak należy zestawiać dane odnotowane na planach katastralnych i mapach z informacjami zawartymi na ich temat w źródłach pisanych oraz jeżeli to możliwe ze źródłami archeologicznymi. Map katastralnych możemy użyć także do odtworzenia planów miast o zabudowie drewnianej, jeżeli w wyniku ich analizy możliwe jest wyodrębnienie powtarzających się elementów układu planu przy zastosowaniu średniowiecznych miar. Metodą tą możemy się posłużyć

nawet wtedy, gdy brak jest dokładnych informacji w innych źródłach, z którymi moglibyśmy je porównać.

5. BADANIA ARCHEOLOGICZNE, ARCHITEKTONICZNE I ŹRÓDŁA IKONOGRAFICZNE.

Badania archeologiczne dla obszaru objętego niniejszym opracowaniem są stosunkowo skromne, ponieważ ich zdecydowana większość pochodzi z badań powierzchniowych związanych z Archeologicznym zdjęciem Polski. W większości przypadków są to stanowiska związane z osadnictwem prehistorycznym i wczesnośredniowiecznym. Po zakończeniu badań terenowych można spodziewać się w dolnym biegu Wisłoki około 900 stanowisk archeologicznych. Dotychczasowe badania miały zwykle charakter doraźny i zwiadowczy albo ratowniczy, a materiały z powyższych badań przechowywane są w Muzeum Okręgowym w Rzeszowie oraz w Muzeum Regionalnym w Mielcu i Muzeum Archeologicznym w Krakowie. Stanowiska z okresu paleolitu opisał przede wszystkim A. Talar⁴⁶, a stanowisko z osady rzymskiej w Otałęży A. Szaławata.⁴⁷ Inne wyniki badań są na bieżąco publikowane w Materiałach i Sprawozdaniach Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. Najobszerniejszą syntezę tych badań opublikował K. Moskwa.⁴⁸ W podsumowaniu trzeba jednak stwierdzić, że dotychczas w żadnym z omawianych miast nie wykonano szerokopłaszczyznowych badań nad całymi historycznymi układami przestrzennymi wraz z zabudową rynków, działek siedliskowych i obwałowań, a prowadzone nadzory archeologiczne w trakcie wykonywanych prac ziemnych dały nikłe rezultaty.

Jeszcze bardziej niezadowolająco wygląda sprawa z badaniami architektonicznymi, które pomogłyby nam rozwiązać problemy związane z rozpla-

⁴⁶ A. Talar, *Paleolit schyłkowy w południowo-wschodniej Polsce*, Rocznik Muzeów Województwa Rzeszowskiego, t. I, Rzeszów 1968, s. 30, tabl. IX, 1-2; idem, *Badania stanowisk epipaleolitycznych i mezolitycznych w Piechotach pow. Mielec i Durdach pow. Tarnobrzeg* (w:) *Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1962*, s. 9-11, ryc. 2.

⁴⁷ A. Szaławata, *Tymczasowe sprawozdanie z badań na osadzie rzymskiej w Otałęży pow. Mielec* (w:) *Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1962*, Rzeszów 1962; idem, *Z badań osady kultury przeworskiej w Otałęży pow. Mielec* (w:) *Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1964*, Rzeszów 1964, s. 21.

⁴⁸ K. Moskwa, *Pradzieje południowo-wschodniej Polski*, Rzeszów 1979; idem, *Pradzieje i wczesne średniowiecze*, (w:) *Mielec*, t. 1, s. 41-63.

nowaniem centrów tych miast, ponieważ badań takich (podobnie jak archeologicznych) w murowanych piwnicach nie prowadzono, a ich wyniki byłyby przydatne przy ustaleniach związanych z modularnymi układami urbanistycznymi z okresu lokacji, co mogłoby ułatwić identyfikację miar zastosowanych przy rozmierzaniu miasta w okresie lokacji przestrzennej i ich odbudowach po pożarach. Dałoby to argumenty dla wniosków wyciąganych w oparciu o analizy przeprowadzone na planach z późniejszą zabudową usytuowaną na niewątpliwie o wiele starszych działkach.

Także źródła ikonograficzne w przypadku omawianych miast pochodzą z okresu o wiele późniejszego i w badaniach nad urbanistyką średnio-wieczną i nowożytną do połowy XVII wieku mają nieistotne znaczenie. Ikonografia ta dotyczy w niedużym stopniu jedynie kościołów i w zasadzie do badań urbanistycznych niewiele wnosi.

II – KSZTAŁTOWANIE SIĘ SIECI MIEJSKIEJ NA ŚLĄSKU, W MAŁOPOLSCE W WOJEWÓDZTWIE SANDOMIERSKIM I JEGO SĄSIEDZTWIE W ŚREDNIOWIECZU

1. WPŁYW SYTUACJI GEOPOLITYCZNEJ NA POGRANICZU POLSKO-RUSKIM W ŚREDNIOWIECZU NA ROZWÓJ OSADNICTWA W ZIEMI SANDOMIERSKIEJ I PODZIAŁY ADMINISTRACYJNE. RYS HISTORYCZNY.

Obszar położony nad Wisłoką od wczesnego średniowiecza był zamieszkały przez plemiona słowiańskie zaliczane do Słowian zachodnich. O tereny te rywalizowały od początku powstające w ich sąsiedztwie takie państwa, jak: Wielkomorawskie, Czeskie, Ruś, Węgry i przede wszystkim Polska. Ludność słowiańska zajmująca obszar obecnej płd.-wschodniej Polski była zorganizowana w dwóch głównych związkach plemiennych, które określano nazwą Wiślan i Łędzian. Początkowo uzależniło je od siebie państwo Wielkomorawskie, po rozpadzie którego schedę po nim przejęło państwo Czechów. Z biegiem czasu Łędzianie zajmujący tereny na wschód od Wisłoka zmienili swoją podległość i znaleźli się przejściowo pod panowaniem Węgrów, którzy reprezentowali całkowicie odmienną kulturę i język, a Wiślanie prawdopodobnie uzyskali na pewien okres niezależność, by na krótko znaleźć się w drugiej połowie X wieku pod panowaniem czeskim.¹ Pod koniec tego stulecia cała Małopolska wraz z obszarem będącym tematem niniejszego opracowania znalazła się pod panowaniem dynastii Piastów.²

¹ J. Poleski, *Kontakty Wielkich Moraw z plemionami zamieszkującymi ziemie południowe Polski*, (w:) Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylometadiańskie, red. A. Barciak, Katowice 1999, s. 17-35; J. Tyszkiewicz, *Problem Wiślan i ich państwa* (w:) Ojczyzna bliższa i dalsza, (w:) Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin, red. J. Chrobaczyński, A. Jureczko, M. Śliwa, Kraków 1993, s. 293-304; A. Teterycz, *Jeszcze o związku plemiennym Łędzian*, (w:) „Studia Historyczne”, R. XL IV, 2001, z.1 (172), s. 131- 139.

² H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 3, Warszawa 1967, s. 117- 137; t. 4, s. 350-351, 390-394, 445-532; t. 5, 1973, s.563- 575.

Z biegiem czasu o tereny te zaczęły rywalizować dwa nowopowstałe i kształtujące się państwa słowiańskie, tj. Polska i Ruś. Znalazły się one w dwóch różnych kręgach cywilizacyjnych. Polska w 966 roku przyjęła religię chrześcijańską od Rzymu i znalazła się w orbicie wpływów papieżstwa i Europy Zachodniej, a Ruś Bizancjum i cywilizacji wschodniej, co było połączone z chrystianizacją Rusi pod koniec lat 80-tych w obrządku wschodnim.

Od 981 roku tereny położone nad Sanem i na wschód od Wisłoka, stanowiące domeny Lędzian zajął i przyłączył do Rusi książę Włodzimierz.³ Były one w większości słabo zaludnione i zagospodarowane, a przeważającą ich część pokrywała pierwotnie puszcza. W tym okresie najdalej położonym w kierunku zachodnim i największym był gród Przemyśl. Niedługo potem te przyłączone do Rusi tereny zostały poddane przez Kijów chrystianizacji w obrządku bizantyjskim.⁴

Natomiast tereny na zachód od Wisłoka z głównym grodem w Krakowie znalazły się we władaniu księcia Bolesława, syna Mieszka I, władcy państwa Polan oraz jego żony Dąbrówki, czeskiej księżniczki.⁵ Obszar na zachód od Wisłoka z głównym grodem w Krakowie schryścianizowano w obrządku chrześcijańskim związanym z Rzymem. Niewiele natomiast wiadomo na temat wcześniejszych działań na tym terenie misji Cyryla i Metodego oraz ich następców, którzy wprowadzali na tym terenie obrządek słowiański, sięgający swoimi początkami IX wieku.⁶

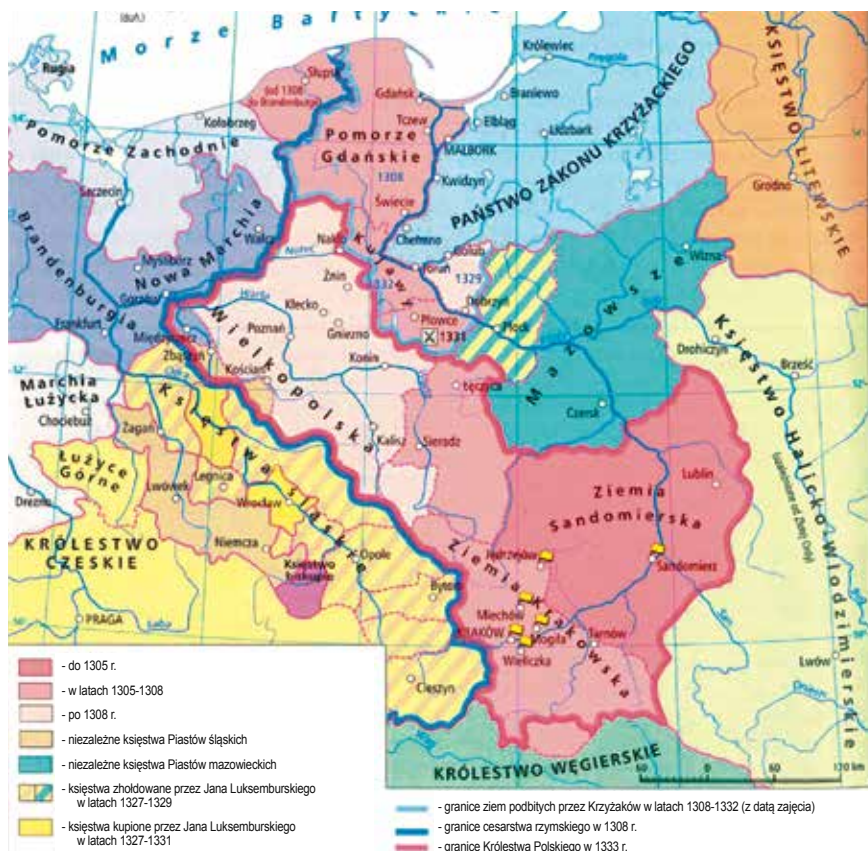
W wyniku wyprawy Bolesława Chrobrego na Ruś w 1018 roku, tereny na wschód od Wisłoka wraz z Grodami Czerwieńskimi i Przemyślem zostały przyłączone do Polski, ale nie spowodowało to radykalnych zmian w gospodarce i kulturze, ponieważ książę kijowski Jarosław (syn

³ J. Kotlarczyk, *Grody Czerwieńskie i Lędzianie z perspektywy*, (w:) Lwów u siebie i pod Wawelem. Wybór tekstów o polskiej historii i kulturze Lwowa i Małopolski Wschodniej z kwartalnika Leopolis 1995-2000, Kraków 2004, s. 35-40; J. Labuda, *Mieszko I*, Wrocław 2002, s. 170 następne, A. Fenczak, *Wczesnośredniowieczny Przemyśl w świetle źródeł historycznych*, (w:) *Przemyśl wczesnośredniowieczny*, red. E. Sosnowska, Warszawa 2010, s. 58.

⁴ J. Strzelczyk, *Mieszko Pierwszy*, Poznań 1992, s. 170 i nast.; A. F. Gapski, *Bolesław Chrobry. Zarys dziejów politycznych i wojskowych*, wyd. II, Warszawa 1968, s. 259-270.

⁵ G. Labuda, *Studia nad początkami państwa polskiego*, tom II, Wodzisław Śląski 2012, s. 202-207.

⁶ G. Labuda, *ibidem*, s. 82-99.



1. Ziemie Polskie w I połowie XIV w. Mapa opracowana na bazie mapy zamieszczonej (w:) Ryszard Kulesza, Krzysztof Kowalewski, „Zrozumieć przeszłość.” cz. I Starożytność i średniowiecze, Warszawa 2013, s. 466.

Włodzimierza) zajął ten obszar w 1031 roku (nie wiadomo, czy cały) i włączył dziedziny Łędzian powtórnie do Rusi Kijowskiej.⁷ Nie jest do końca wyjaśnione, czy Przemyśl wraz z terenami na wschód od Wisłoka znajdował się w granicach państwa polskiego w czasach Bolesława Śmiałego i Bolesława Krzywoustego.

Bolesław Krzywousty zdecydował się przyłączyć tzw. Księstwo Przemyśkie do Polski, ponieważ zagrażało ono południowo- wschodnim rubieżom państwa polskiego. Najazdy łupieżcze księcia Wołodara twórcy tego

⁷ G. Labuda, *Mieszko II król Polski (1025-1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*. Kraków 1992, s. 80-81.

księstwa, a następnie jego syna Wołodymirka dawały się mocno odczuć na polsko- ruskim pograniczu. I tak po doszczętnym zniszczeniu Wiślicy książę Bolesław Krzywousty podjął odwetową wyprawę wojenną, w wyniku której przyłączył Księstwo Przemyskie do Polski. Po utracie Przemyśla Wołodymirko utworzył nową stolicę swojego księstwa w Haliczu.⁸

Po śmierci Bolesława Krzywoustego w 1138 roku doszło również w Polsce w wyniku testamentu tego władcy do rozbicia dzielnicowego. Nastąpiło wówczas na interesującym nas terenie wyodrębnienie dzielnicy senioralnej krakowskiej, a następnie także dzielnicy sandomierskiej⁹, której nieduży fragment jest polem badawczym niniejszej pracy. W okresie rozbicia dzielnicowego istniał na ziemiach polskich podział administracyjny, którego jednostkami terytorialnymi były okręgi grodowe zarządzane przez kasztelanów. Obszar położony na wschód od Wisłoki należący do dzielnicy senioralnej krakowskiej prawdopodobnie był częścią kasztelanii bieckiej¹⁰. Do ziemi sandomierskiej należały natomiast tereny położone głównie na wschód od Wisłoki z dawną zabroną sandomierską połączone z Sandomierzem międzypuszczańskim odcinkiem szlaku węgierskiego wzdłuż Wisłoki przez Rzochów.¹¹

Natomiast na pewno obszar ten znalazł się w granicach państw ruskich w okresie rozbicia dzielnicowego na ziemiach państwa polskiego, a utracił go wraz z Przemyślem w 1142 roku Władysław II.¹²

Trwające ciągle walki o władzę w dzielnicy senioralnej (krakowskiej) nie sprzyjały rozwojowi gospodarczemu tych terenów położonych blisko ruskiej granicy. Na początku XIII wieku panujący na Śląsku Henryk Brodaty rozpoczął na swoim terenie wielką akcję kolonizacyjną, w toku której

⁸ T. Lewicki, *Źródła hebrajskie i arabskie do dziejów Przemyśla* (w:): Rocznik Przemyski, Przemyśl 1967, t. XI, s. 56-60; A. Fenczak, *Wokół początków bizantyjsko-słowiańskiego biskupstwa w Przemyślu, Kwestia istnienia organizacji diecezjalnej w księstwie Przemyskim*.

⁹ Wstęp (w:): *Urzędnicy małopolscy XII- XV wieku*, Spisy, oprac. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochacka, P. Wojciechowski, B. Wyrozumska, red. A. Gąsiorowska, Wrocław 1990, s. 8 (dalej *Urzędnicy*).

¹⁰ J. Kurtyka, *Południowy odcinek granicy polsko-ruskiej we wczesnym średniowieczu (przed 1340 r.) w świetle źródeł historycznych*, (w:): *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-słowackie w średniowieczu*, Rzeszów 1996, s. 195-196, 200 (dalej *Południowy odcinek*); J. Poleski, *Dwa grodziska w Podegrodziu-problem kasztelanii sądeckiej*, (w:): *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI-XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wrocław 1993, s. 252; mapa s. 237.

¹¹ *Urzędnicy...*, s. 21, 35-36.

¹² T. Lewicki, *Źródła hebrajskie...*, s. 57, 60.

sprowadzono i osadzono tam ludność głównie niemiecką, tworząc najpierw głównie wsie, a następnie także nowe miasta. W tych nowopowstałych miejscowościach osadnikom książę nadawał immunitet sądowniczy i pozwalał posługiwać się prawem niemieckim, głównie magdeburskim¹³. Z biegiem czasu Henryk Brodaty podporządkował sobie także Księstwo Krakowskie i uzależnił także Księstwo Sandomierskie, realizując w pewnym zakresie politykę gospodarczą wprowadzaną na Śląsku celem zapewnienia sobie większych dochodów także w Małopolsce. Po nim przejął całą schedę jego syn Henryk Pobożny, ale wysiłki Henryków śląskich zniweczył najazd tatarski z 1241 roku, w wyniku którego spustoszone nie tylko dzielnice krakowską i sandomierską, ale także Śląsk, a sam książę zginął w bitwie pod Legnicą.¹⁴

Gdy w Polsce próby zjednoczeniowe nie powiodły się, to na Rusi w 1238 roku synowi Romana Mściśławicza, kniaziowi Danielowi (Daniłowi) udało się zrealizować zjednoczenie księstwa Halickiego z Księstwem Włodzimierskim. W umocnieniu się władzy Daniela w Haliczu istotną rolę odegrała zwycięska dla niego bitwa z wojskami węgiersko-polskimi stoczona w 1245 roku pod Jarosławiem. W tym samym roku uzyskał przychylność Batu Chana, naczelnika zachodniej części imperium mongolskiego (Złotej Ordy) i pomoc w walce z Węgrami. W 1253 roku nastąpiło odwrócenie sytuacji, bo papież Innocenty VI widząc w tym władcy Obrońcę Europy przed Tatarami i potencjalnego realizatora unii Kościoła ruskiego ze Stolicą Apostolską, podarował mu koronę królewską. Koronacja z udziałem legata papieskiego Opizo odbyła się w 1253 roku w Drohiczynie.¹⁵ Po śmierci Daniła w 1264 roku, panował krótko jego brat Wasylko, zmarły w 1269 roku. Prawdopodobnie w okresie panowania Daniła został zbudowany nowy gród, któremu nadano nazwę Lwów, na cześć jego syna Lwa. Miasto to stało się stolicą Księstwa Halickiego, a najstarsza o nim wzmianka źródłowa pochodzi z 1256 roku. W 1280 roku książę Lew dokonał najazdu na Polskę. Książę krakowski Leszek Czarny zorganizował niedługo potem

¹³ B. Włodarski, *Polityka ruska Leszka Białego*, Lwów 1925, passim.

¹⁴ B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1997, s. 149 i nast.

¹⁵ B. Włodarski, *Polska i Ruś 1194-1340*, Warszawa 1966, s. 22-23.

wyprawę odwetową, w trakcie której zdobył i spalił gród w Przeworsku i na krótko opanował Lwów.¹⁶ Po śmierci Lwa Daniłowicza (w końcu 1299 lub na początku 1300 roku) ponownie zjednoczono księstwo halicko-włodzimierskie, a jego władcą został syn Lwa Jerzy I, który używał tytułu króla Rusi.¹⁷

Działania mające na celu zjednoczenie państwa prowadzono także na ziemiach polskich. Koronacja z 1295 roku Przemysła II, a następnie w 1300 roku Wacława II czeskiego, przyczyniły się w znacznym stopniu do rzeczywistej odbudowy władzy królewskiej, co w znacznym stopniu pomogło pomyślnie zrealizować zjednoczenie państwa, a następnie koronować się w 1320 roku na króla Polski Władysławowi Łokietkowi. Po śmierci króla, która nastąpiła w 1333 roku, następcą jego został jego syn Kazimierz zwany w polskiej historiografii Wielkim.¹⁸ Jego rządy, to okres znaczącego i szybkiego rozwoju odrodzonego królestwa. Przebudowano wówczas administrację państwową, przebudowano organizację wojska, prowadzono na dość szeroką skalę dyplomację międzynarodową oraz powiększono terytorium państwa, zwłaszcza na wschodzie, włączając stopniowo część ziem ruskich w granice państwa polskiego.

Powodem do wkroczenia na Ruś stała się śmierć księcia Rusi Halicko-Włodzimierskiej Bolesława Jerzego Trojdemowicza w 1340 roku.¹⁹ W wyniku długotrwałych walk o Ruś z bojarami, a następnie z Tatarami i Litwinami Kazimierz Wielki kolejno przyłączał do „Korony Królestwa Polskiego” poszczególne ziemie: sanocką (1341), przemyską (1345), a następnie Wołyń i Podole kosztem Litwy (1349), co spowodowało w 1353 roku wielki najazd Litwinów na Polskę, w trakcie którego uprowadzili z ziemi radomskiej i sandomierskiej dużą liczbę jeńców. Władza Kazimierza na Węgrzech jednak ustabilizowała się, a z Litwą zawarł pokój, który trwał do jego zgonu w 1370

¹⁶ J. Podhorecki, *Dzieje Lwowa*, Warszawa 1993, s. 7-11.

¹⁷ A. Fenczak, *Wczesnośredniowieczny Przemysł...*, s. 69.

¹⁸ J. Wyrozumski, *Kazimierz Wielki*, Wrocław 1986, s. 16 i następne.

¹⁹ A.S. Fenczak, *Lwów i Przemysł. Z rozważań nad fazami rozwojowymi procesów wprowadzania prawa niemieckiego w ośrodkach Rusi Halicko-Włodzimierskiej w XIII i XIV wieku*, (w:) „Rocznik Przemyski”, Przemysł 1997, t. XXXIII, z. 2, s. 57-60; H. Paszkiewicz, *Polityka Ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925, s. 68 i następne.

roku. Po jego śmierci rządy na Rusi i w Polsce objął Ludwik Andegaweński, doprowadzając do włączenia Rusi do Węgier.²⁰

Po wstąpieniu na tron polski Władysława Jagiełły, została ona przyłączona do Polski przez jego żonę Jadwigę, która wkroczyła na czele rycerstwa polskiego na Ruś, ogłaszając jej przejście pod swoją władzę. Sam fakt włączenia graniczącej z ziemią sandomierską ziemi przemyskiej został stwierdzony w 1387 roku w dokumencie wydanym przez Królową Jadwigę 10 marca w Jarosławiu i od tego czasu sytuacja na tej granicy zaczęła się w pełni stabilizować.²¹

Jak więc wynika z powyższych rozważań, tereny między Wisłoką a Wisłokiem oraz Sanem w II -giej połowie XII i XIII wieku oraz do początku lat 70-tych XIV wieku dzieliła granica państwowa, która nie należała do bezpiecznych, podobnie jak przez okres następnych czterdziestu lat, kiedy to trwał proces włączania ziem Rusi Czerwonej w granice Korony Polskiej. Tereny te były wówczas narażone na częste niszczące najazdy obcych wojsk, a zagrożenie to miało niewątpliwie duży wpływ na słaby ich rozwój gospodarczy. Miało to miejsce po obydwu stronach granicy, ponieważ wszelkie inwestycje były tam związane z relatywnie dużym ryzykiem. Ziemie te stanowiły przed włączeniem ich do państwa polskiego peryferia obydwu państw. Ten stan rzeczy miał niewątpliwie olbrzymi wpływ na stosunkowo niewielką akcję osadniczą na tym terenie aż do włączenia Rusi Czerwonej w granice państwa polskiego przez Kazimierza Wielkiego. Wtedy też rozpoczęto tam na szeroką skalę akcję osadniczą, co wpłynęło niewątpliwie na ich proces scalania z Królestwem Polskim.

Przesunięcie granicy dość daleko na wschód przez królową Jadwigę oraz ustabilizowanie się sytuacji na przyłączonym obszarze, przyspieszyło niewątpliwie zasiedlenie ziem wschodniej Małopolski. Największy przy-

²⁰ R. Sękowski, *Udział rycerstwa śląskiego w rządach i kolonizacji Rusi Czerwonej przez Władysława Opolczyka- problemy genealogiczne i rozeznanie wstępne*, (w:) Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci, red. A. Pobóg- Lenartowicz, Opole 2001, s. 85-89. R. Sroka, *W sprawie daty objęcia Rusi przez Władysława Opolczyka*, (w:) „Rocznik Przemyski”, 1995- 1954, L. XXIX-XXX, z. 3, s. 307-310.

²¹ A.S. Fenczak, S. Stępień, *Ziemia Przemyska- geneza, historia, tradycja*, (w:) Powiat przemyski w Europie, Przemysł 2003, s. 21; A. S. Fenczak, S. Stępień, *Przemysł jako regionalne centrum administracyjne- zarys dziejów*, (w:) „Studia Przemyskie”, Przemysł 1993, t. I, s. 14.

rost lokacji miał miejsce za Kazimierza Wielkiego²² i w czasach panowania Władysława Jagiełły, ale proces zagospodarowywania interesujących nas ziem trwał prawie bez przerwy do I-go rozbioru.

W okresie panowania dynastii piastowskiej większość terytorium objętego niniejszym opracowaniem znajdowało się w granicach kasztelanii wiślickiej (nazywanej też czasem ziemią), która zajmowała południowo-zachodnią część dzielnicy sandomierskiej.



2. Fragment mapy Joanne Jacoba Kontera z lat 1770/71. Region Regni Poloniae Magni Ducatus Lituaniae z granicami powiatów. Źródło: <http://digitale-bibliothek-mv.de/viewer/image/PPN640721540/18/#topDocAnchor>

Prawdopodobnie z tej kasztelanii wydzielono na pewien okres kasztelanę połaniecką, do której przypuszczalnie należała część okolic Mielca, o czym może świadczyć zwolnienie w 1285 roku Kęblowa spod jurysdykcji grodu w Połancu.²³ W okresie rozbicia dzielnicowego obydwie

²² Tylko w czasach Kazimierza Wielkiego powstało na obszarze całego kraju 100 miast i ponad 1000 wsi (za: Samsonowicz, *Historia Polski*. Tom 1. Polska do 1586, Warszawa 2007, s. 169).

²³ K. Buczek, *Z badań nad strukturą terytorialną Polski wczesnośredniowiecznej. O tzw. ziemiach, czyli rzekomych terytoriach plemiennych* (w:) *Studia Historyczne*, nr 13, 1970, s. 3-23; idem, *Z badań nad organizacją grodową w Polsce wczesnofeudalnej. Problem terytorialności grodów kasztelańskich* (w:) *Kwartalnik historyczny*, nr 77, 1970, s. 3-27.

kasztelanie, tj. połaniecka i wiślicka stanowiły części składowe dzielnicy sandomierskiej, którą po zjednoczeniu państwa polskiego przekształcono na początku XIV wieku w ziemię sandomierską. Już w okresie rządów Władysława Łokietka kasztelanie zaczęły zanikać, do czego przyczyniło się powstawanie w dawnych księstwach dzielnicowych pełnej hierarchii urzędniczej z wojewodą na czele. Ziemię, w których miał siedzibę wojewoda zaczęto nazywać województwami, a mniejsze bez siedziby tego urzędu zatrzymały nazwę ziem.²⁴

Województwo sandomierskie sąsiadowało od zachodu z województwem krakowskim, od południa i wschodu z województwem ruskim (w części południowej z ziemią sanocką, a od wschodu z ziemią przemyską), a od północno- wschodu z województwem bełskim. Województwo sandomierskie w części południowej wchodziło pomiędzy województwo ruskie i krakowskie. Najdalej na południowy zachód od Krosna była wysunięta należąca do województwa sandomierskiego wieś Świerzowa Polska. W okolicach Krosna należały również do niego takie wsie, jak: Dobieszyn, Borek, Jedlicze, Potok, Turaszówka i inne położone w powiecie pilźnieńskim. W widłach Wisły i Sanu oraz po obydwu stronach Wisłoki znajdowały się duże części powiatów pilźnieńskiego i sandomierskiego. Położony w całości na prawym brzegu Wisły powiat pilzeński liczył około 4000 km².²⁵

W wieku XIV stopniowo wykształcały się powiaty sądowe, które powstawały częściowo w miejsce zanikających kasztelanii. Powiaty sądowe otrzymywały nazwy od miejsc najczęściej odbywających się posiedzeń. Najpierw jurysdykcja sądu ziemskiego sandomierskiego rozciągała się na całą ziemię sandomierską, a potem województwo, ale z biegiem czasu roki sądowe dla części północno-wschodniej obszaru odbywały się w Sandomierzu, a dla miejscowości położonych w ujściu Wisłoki i na jej zachodnim brzegu w sądzie ziemskim w Wiślicy (czasem również w Szydłowie). Mieszkańcy południowej części tego obszaru jeździli na rozprawy do Tarnowa i Pilzna, gdzie odbywały się na zmianę roczki sądowe. Od 1465 roku po reformie jurysdykcji sądowej postanowiono, że posiedzenia są-

²⁴ S. Arnold, *Podziały administracyjne województwa sandomierskiego do końca XVIII w.* (w:) *Pamiętnik Świętokrzyski*, R. 1930, Kielce 1931, s. 56-60.

²⁵ W. Sarna, *Opis powiatu krośnieńskiego*, Przemyśl 1898, s. 174; J. Barut, *Dawna Ziemia Biecka i jej stolica* (w:) *Biecz. Studia historyczne*. Wrocław- Warszawa- Kraków 1963, s. 125-128.

dowe będą odbywać się w Pilźnie. Od tego czasu interesujący nas obszar podlegał sądom ziemskim w Sandomierzu, Wiślicy i Pilźnie, a w zakresie jurysdykcji grodzkiej był podporządkowany sądom w Nowym Mieście Korczynie i Sandomierzu.²⁶

W II połowie XV wieku w oparciu o wykształcone powiaty sądowe wprowadzono podział na powiaty skarbowe (podatkowe i administracyjne), które również w dokumentach określano nazwą *districtus*, ale z czasem granice powiatów sądowych i skarbowych przestały się pokrywać, a zasięg powiatów skarbowych ulegał długo ciągłym zmianom. Według najstarszych zachowanych rejestrów podatkowych z lat 1504-1510 obszar w granicach opracowania wchodził wówczas w skład następujących powiatów skarbowych: pilzneńskiego, wiślickiego (nazywanego czasem zamiennie szydlowskim) i sandomierskiego, położonych w województwie sandomierskim. W XVI wieku zmniejszyła się liczba miejscowości zaliczanych do powiatu wiślickiego i sandomierskiego, a zwiększyła wchodzących w skład powiatu pilzneńskiego. W latach 1578- 1582 do powiatu wiślickiego z interesującego nas obszaru położonego na prawym brzegu Wisły należały już tylko dwie miejscowości tj. Breń (obecnie Breń Osuchowski) i Milonin (obecnie Minionek, przysiółek Brnia).²⁷ W tym czasie granica między powiatem pilneńskim i sandomierskim, na wschód od Wiśłoki przebiegała między wsią Przylęk położoną w powiecie sandomierskim i Niwiskami położonymi w powiecie pilneńskim. Jej dalszy przebieg w kierunku zachodnim dochodził do Wiśłoki koło Mielca, skąd kierowała się na południe pozostawiając Zgórsko w powiecie sandomierskim. Dalej prowadziła w kierunku północnym i północno- zachodnim dochodząc do Wisły, gdzie rejestry zaliczają do powiatu sandomierskiego jedynie Borową, Bystramowice, Czermin, Dutów, Gliny Małe i Wielkie, Górki, Ostrówek, Otałęż, Pławo, Rzędzianowice, Trzcianę, Wolę Mielecką i Wolę Pławską. Pozostałe osady należały w tym czasie już do powiatu

²⁶ J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t. 1, wyd. 4, Warszawa 1973, s. 453-454, 459 i 476; S. Kutrzeba, *Sądy Ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. II województwo sandomierskie*, Rozprawy H.U, Wyd. Historyczno-Filozoficzny, t. 42, 1902, s.75-138.

²⁷ S. Mateszew, *Zarys dziejów osadnictwa...*, s. 76.

pilzneńskiego.²⁸ W roku 1591 także Breń, Gliny z Wolą oraz Minionek zaliczano do powiatu pilzneńskiego. W roku 1662 na prawym brzegu Wisły funkcjonowały już tylko dwa powiaty, tj. pilzneński i sandomierski, których granice były podobne do tych z lat 1578-1581, co świadczyło o tym, że granice powiatów skarbowych się ustabilizowały.²⁹

Z podziałami administracyjnymi organizacji państwowej były dość mocno związane podziały na jednostki terytorialne organizacji kościelnej, tj. prepozytury, dekanaty i parafie, które również były ściśle związane z rozwojem sieci osadnictwa w dolnym biegu Wisłoki.

2. SIEĆ DROŻNA NA POGRANICZU ZIEMI KRAKOWSKIEJ I SANDOMIERSKIEJ, PRZEMYSKIEJ ORAZ SANOCKIEJ

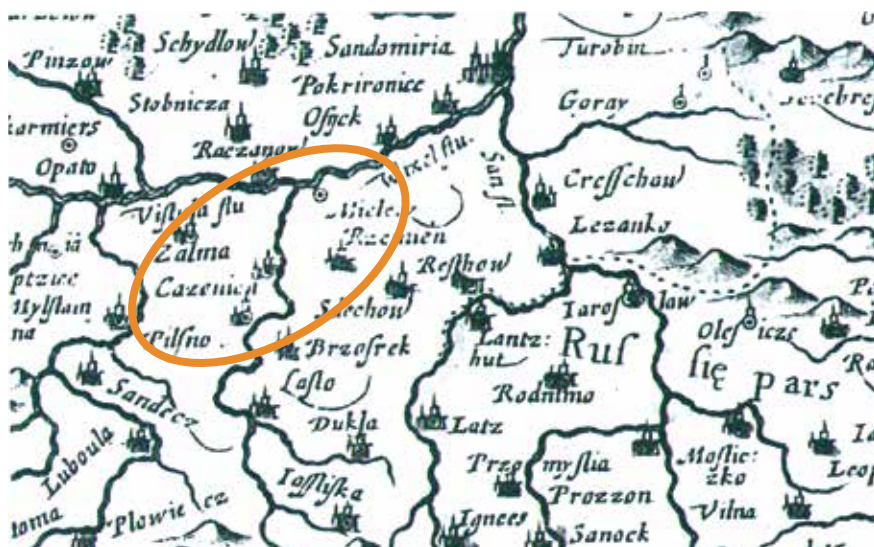
Według opinii zdecydowanej większości badaczy już we wczesnym średniowieczu funkcjonował szlak komunikacyjny pomiędzy Sandomierzem a Przełęczą Dukielską, który przebiegał wzdłuż Jasiołki i Wisłoki. Był to jeden z głównych szlaków komunikacyjnych, który prowadził z węgierskiego Solnogradu (centrum w Salis) na ziemie polskie. W okresie panowania Bolesława Chrobrego w pobliżu tego ośrodka stykały się prawdopodobnie strefy wpływów Węgier, Rusi i Polski.

Po przekroczeniu przełęczy przebiegał on z południa na północ przez lasy zwane Bieszczadami wzdłuż Jasiołki do miejsca, gdzie w czwartej ćwierci XIV wieku założono Duklę. Tutaj droga ta skręcała w kierunku zachodnim od rzeki kierując się do Żmigrodu Starego. Tam łączyła się z drogą prowadzącą do Przełęczy Zborowskiej. Następnie wiodła przez Osiek, Dębowiec, Jasło, Kołaczyce, Klecie, Brzostek do Pilzna. Stąd również wzdłuż rzeki Wisłoka i Wisłą do Sandomierza. Od tego ośrodka ważnego już w czasach przed powstaniem państwa polskiego, szlak ten prowadził południkowo wzdłuż Wisły przez Prusy nad Bałtyk. Od Przełęczy Dukielskiej prowadził natomiast na południe Europy.³⁰

²⁸ M. Maciąga, *Rys geograficzno- historyczny Mieleckiego*, s. 24, 26 i 27.

²⁹ S. Mateszew, *Zarys dziejów osadnictwa...*, s. 77.

³⁰ J. Kurtyka, *Południowy odcinek granicy polsko- ruskiej w średniowieczu (przed 1340 r.) w świetle źródeł historycznych* (w:) Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu, red. Parczewski M., Rzeszów 1996, s. 189-190.



3. Fragment mapy Johanna Cloppenburga z 1632 roku. Reprodukacja z zaznaczonymi niektórymi miejscowościami powiatu pilzneńskiego w dolnym biegu Wisłoki. <http://www.digitale-bibliothek-mv.de/viewer/image/PPN640721540/18/#topDocAnchor>

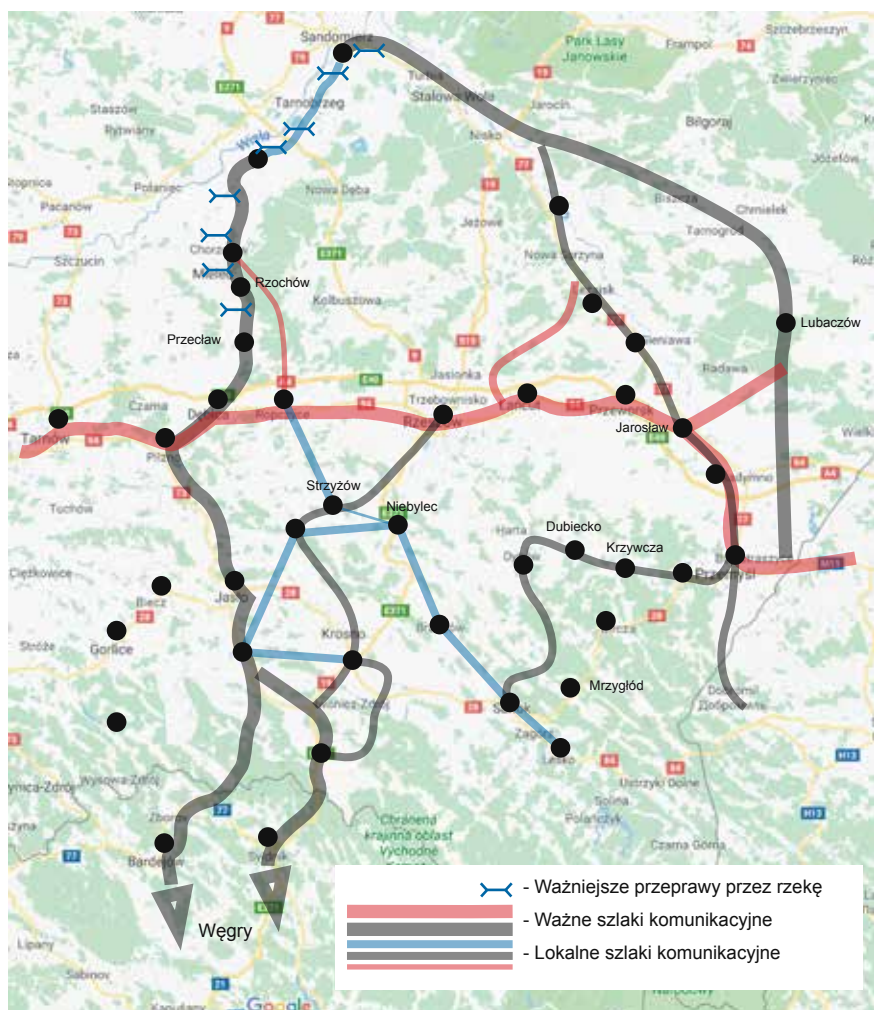
W tym miejscu należy zwrócić uwagę na odgałęzienie tej drogi przez Wietrznno, którędy to przebiegała ona przed powstaniem Dukli. W VIII-IX wieku i powtórnie w X oraz na przełomie XI i XII wieku w Wietrznie funkcjonował wieloczłonowy gród. Tutaj szlak ten skręcał na Kobylany, którędy podłączając się do Jasła można było ominąć Żmigród. W pobliżu Wietrznna szlak ten (węgierski) łączył się najpewniej równoleżnikowo przebiegającą drogą ruską z Biecza do Przemyśla i Sanoka. Szlaki te łączyły się w jeden na odcinku Wietrznno- Żmigród- Dębowiec. Tutaj droga „ruska” odłączała się w kierunku na Biecz, skąd prowadziła do Sącza.³¹

Ważnym punktem etapowym na tej trasie południowej było Pilzno, z którego szlak ten prowadził zachodnią krawędzią Puszczy Sandomierskiej przez Rzechów, Gawłuszowice (w pobliżu których przekraczał Wisłę) do Połanica. Stąd lewym brzegiem Wisły prowadził do Koprzywnicy i Sandomierza. W 1448 określano go jako *via antiqa*.³²

Wczesna geneza kilkunastu osad oraz liczne archeologiczne znaleziska wczesnośredniowieczne w takich miejscowościach w okolicach Mielca,

³¹ Ibidem, s. 190.

³² Ibidem, s. 190- 191.



4. Hipotetyczny schemat podstawowego układu komunikacyjnego na pograniczu ziemi sandomierskiej, krakowskiej, przemyskiej i sanockiej (rys. własny) opracowany na podkładzie współczesnej mapy administracyjnej.

jak: Dąbie Podleszany, Borzyszowice, Czermin, Gawłuszowice, Przeclaw, Podborze, Otałęż, Łysaków, Wola Łysakowska, Sadkowa Góra, Podołe, Rzędzianowice, Złotniki, Chorzelów, Przykon i Zaduszniki wyraźnie przemawiają za wczesną genezą tego szlaku, zwłaszcza wzdłuż doliny Wiśłoki.³³ Ze względu na przedstawione wyżej dane, a także na dawną metry-

³³ K. Moskwa, *Pradzieje i wczesne średniowiecze*, (w:) E. Dąbrowska, *Studia nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym ziemi Wiślickiej*, Wrocław 1965, s. 109-110.

kę Zgórska (1110-1117), przyjmuje się wczesne funkcjonowanie tego szlaku, w tym przede wszystkim istnienie połączenia doliną Zgórskiej Rzeki i Brnia do Otałęży nad Wisłą. Szlak ten prowadził przepuszczalnie lewym i prawym brzegiem Wisłoki, a przemawia za tym wczesna geneza i rozmieszczenie przewozów przez rzekę w Mieszkowej i Zdakowie (Bielsz).³⁴

Na interesującym nas terenie najpierw rozwinęły się połączenia na kierunku północ- południe, przede wszystkim doliną Wisłoki, a w drugiej kolejności szlaki równoleżnikowe, co niewątpliwie wpłynęło na rozwój osadnictwa.

Najdłużej funkcjonował na kierunku wschód-zachód szlak równoleżnikowy z Krakowa przez Wiślicę, Połaniec, Koprzywnicę, Sandomierz, gdzie po rozgałęzieniu się prowadził przez Lubaczów, Gródek lub też przez Jarosław, Przemyśl, Gródek do Kijowa (od XIII wieku przez Lwów). Tę drogę kontaktów handlowych przemierzali kupcy już w połowie X wieku. Szlak ten miał podstawowe znaczenie we wszelkich kontaktach ze wschodem aż do przyłączenia na stałe Rusi Czerwonej do Królestwa Polskiego w II połowie XIV wieku. Równolegle funkcjonował drugi szlak równoleżnikowy z Krakowa na Ruś przez Pilzno, Ropczyce-Sędziszów, Rzeszów, Przeworsk, Jarosław i Przemyśl. W początkowym okresie ta droga miała mniejsze znaczenie, chociaż była drogą, którą prowadzono przede wszystkim wyprawy wojenne. Puszczańskie tereny wzdłuż tej trasy sprzyjały organizowaniu takich zaskakujących przeciwnika wypraw. Drogę tę wykorzystał w 1266 roku Bolesław Wstydlivy przeciw ruskiemu księciu Szwarzowi. Rycerstwo polskie, które punkt zborny miało pod Ropczycami, mogło przemieszczać się na wschód jedynie puszczańskim szlakiem z przeprawą na Wisłoku w okolicy Rzeszowa. Gdy doszło ono do miejsca zwanego „porta” w źródłach łacińskich, a „worota” w ruskich, już na drugim postoju Szwarzno zastąpił im drogę.³⁵

Leszek Czarny w 1280 roku również wyruszył tą trasą z wyprawą odwetową na księstwo kniazia halickiego Lwa, pałac w 1281 roku Przeworsk. Możemy się domyślać, że wyprawa ta została przeprowadzona na przełomie lat 1280/1281 w porze zimowej, kiedy rzeki i bagna były skute lodem.³⁶

³⁴ S. Mateszew, *Zarys dziejów osadnictwa i stosunków własnościowych w regionie mieleckim do połowy XVII wieku*, (w:) *Dzieje miasta i regionu*, t. I, Mielec 1984, s. 147-148.

³⁵ J. Kurtyka, *Południowy odcinek...*, s. 189-190.

³⁶ M. Korduba, *Zahidne pohranycze Hałyskiej derżawy miż warysława im. Sevcenta*, t 138-140, s. 242,

Ponieważ był to teren pogranicza narażonego na najazdy, władcy polscy zorganizowali w okolicach późniejszych Ropczyc prawdopodobnie już w XII wieku tzw. „bronę” z grodem położonym koło wsi Gnojnica i Brzyzna Górna, w skład której wchodziły według XIV wiecznych źródeł takie wsie, jak: Wiercany, Witkowice, Zagorzyce, Gnojnica i Iwierzyce. Tworzyły one okręg zwany „zabroną” należący do kasztelana sandomierskiego.³⁷

Już po włączeniu zachodniej części ziemi przemyskiej i całej sanockiej przez Kazimierza Wielkiego do Polski, duża część tego obszaru straciła charakter pogranicza, a król starał się by ożywić gospodarczo te tereny. Jednak jeszcze w 1345 roku w przywileju dla kupców świdnickich orzekł, że mają jeździć na Ruś drogą przez Kraków i Sandomierz. Podobnie musieli postępować kupcy krakowscy. Niedługo potem przy tej drodze wypraw wojennych z inicjatywy Kazimierza Wielkiego powstał szereg miast na prawie magdeburskim, ale kupcom nadal nie było wolno korzystać z tego szlaku w celach handlowych.³⁸ Szlak ten jednak coraz częściej był wykorzystywany. Z 1410 roku pochodzi np. informacja o podróży Władysława Jagiełły, który ze Lwowa udał się do Kieźmarku przez Gródek, Medykę, Łańcut, Rzeszów, Ropczyce, Pilzno, Biecz, Grybów i Nowy Sącz.³⁹

W 1430 roku szlak ten stał się istotną drogą handlową, ponieważ Władysław Jagiełło zezwolił rzeźnikom z Krakowa i Kleparza pędzić woły z Rusi przez Przemyśl, Jarosław, Rzeszów, Ropczyce z pominięciem Sandomierza. Ci ostatni nadal walczyli o utrzymywanie szlaku przez swoje miasto, ale krótsza droga przez Jarosław, Rzeszów, Ropczyce do Krakowa powoli zdobywała prymat w handlu ze wschodem pomimo tego, że nadal obowiązywał przymus drogowy. Wszyscy inni kupcy długo jeszcze musieli korzystać z drogi przez Sandomierz, w tym także kupcy krakowscy, gdy je-

Lwów 1925; F. Perzowski, *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w X-XI w.*, Wrocław 1962 ; T. F. Modelski, *Sprawa pogranicza polsko-ruskiego w badaniach ruskich*, Pamiętniki IV Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu, 1925 , sekcja IV c.

³⁷ K. Baczkowski, *Dzieje Sędziszowa Małopolskiego i okolic do końca XVI w.* (w:) Szkice z dziejów Sędziszowa Młp. i okolicy, red. K. Baczkowski, Rzeszów 1985, s. 35; B. Wyrozumska, *Drogi do ziemi krakowskiej do końca XVI w.*, Wrocław 1977, s. 54.

³⁸ J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne, początki osady i miasta* (w:) *Dzieje Rzeszowa*, t. I, red. F. Kiryk, Rzeszów 1994, s. 108-109; S. Wejman, *Ćla i drogi handlowe w Polsce Piastowskiej*, Poznań 1938, s. 115.

³⁹ J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne...*, s. 109.

chali z wozami pełnymi towaru. W sytuacji, gdy jechali wozami próżnymi albo na jarmarki do Przemyśla, Jarosławia lub Rzeszowa, mogli korzystać z tej trasy przez Ropczyce. Kolejni władcy w 1435, 1451 i 1493 roku potwierdzali uprawnienia rzeźników krakowskich do korzystania z tej drogi. Ostatecznie na przełomie XV i XVI wieku droga przez Ropczyce, Rzeszów, Przeworsk stała się głównym szlakiem handlowym z Rusią.⁴⁰

Według E. Dąbrowskiej⁴¹ za funkcjonowaniem i rozwojem szlaku południkowego wzdłuż Wisłoka we wczesnym średniowieczu przemawia także taki fakt, jak ciągnące się długim łańcuchem od Koprzywnicy po Wietrzną dobra rodu Bogoriów nadane w 1180 roku klasztorowi Cystersów w Koprzywnicy, które łączyły się z posiadłościami tego zakonu na Węgrzech wokół Bardiowa. Zostały one jednak przez nich utracone w XIII wieku.⁴² Te informacje wskazują na to, że ekspansja zakonu Cystersów (klasztoru koprzywnickiego) wzdłuż tej trasy rozwijała się w XII i XIII wieku. Także wymienienie Podleszan położonych koło Mielca w dokumencie z 1277 roku wśród posiadłości klasztornych przemawia za wczesnym funkcjonowaniem tego szlaku. Również inne liczne osady o wczesnośredniowiecznej proveniencji rozmieszczone były wzdłuż doliny Wisłoki a największe ich zgromadzenie przy jej ujściu do Wisły, głównie jednak na prawym brzegu tej rzeki.⁴³

Należy jednak rozróżnić fakt istnienia wczesnośredniowiecznego szlaku osadniczego prowadzącego z ziemi wiślickiej i sandomierskiej wzdłuż doliny Wisłoki na południe w głąb Pogórza i Karpat oraz późniejszego, poświadczanego dopiero w pierwszej połowie XIV wieku⁴⁴, pokrywającego się z poprzednio funkcjonującą trasą nowego szlaku handlowego, którego intensywne użytkowanie przypadło na XIV- XVIII wiek. Do ochrony tego szlaku powstały w ciągu XIV-XV wieku zamki w Mielcu, Rzemieniu koło Rzochowa i Przecławiu.⁴⁵

⁴⁰ op cit., s. 109-111.

⁴¹ E. Dąbrowska, *Studia...*, s. 109-110.

⁴² B. Varsik, *Osiedlenie Kosickiej Kotliny*, III, Bratislava 1977, s. 302- 312 (za S. Mateszew, *Zarys...*, s.78).

⁴³ E. Dąbrowska, *Studia...*, s. 109, 110, 164, 165.

⁴⁴ S. Mateszew, *Zarys...*, s.79.

⁴⁵ M. Maciąga, *Zamki i fortyfikacje w okolicach Mielca*, *Rocznik Ziemi Mieleckiej*, Mielec 1971, s.17-33.

Szlaku tego dotyczy dokument z 1448 roku wydany przez króla Kazimierza Jagiellończyka, w którym nakazuje on swoim urzędnikom, aby nie zabraniali jeździć mieszkańcom z Opatowa do Rzeszowa przez Koprzywnicę i Rzochów. Z dokumentu tego dowiadujemy się jednocześnie, że od tego szlaku południkowego przebiegającego doliną Wisłoki na Węgry, wychodziła w okolicy Rzochowa droga (prawdopodobnie przez Ropczyce) na Ruś, co potwierdzają także późniejsze informacje. O rosnącym znaczeniu tego szlaku w XV wieku świadczy niewątpliwie ustanowienie w Mielcu dwóch jarmarków, które odnotowano w dokumentach z lat 1457 i 1470. W drugim z tych dokumentów jest mowa o obowiązku naprawy dróg i mostów przez mieszczan. W 1552 roku król Zygmunt Stary nadał właścicielowi Mielca Stanisławowi Mieleckiemu cło mostowe w tym mieście. Także w Rzochowie pobierano cło mostowe, które w 1519 roku wraz z innymi dochodami z dróg i mostów podmiejskich Zygmunt Stary w 1519 roku nakazał przeznaczyć na ich naprawę. Późniejsze dane (głównie jednak z XVI wieku) połączone z analizą map Liesganika i Miega dają możliwość bardziej dokładnego wytyczenia szlaku wzdłuż doliny Wisłoki. Tzw. gościniec sandomierski, będący głównym traktem drogowym, prowadził (jak już wyżej wspomniano) z Węgier przez Jasło, Pilzno głównie wzdłuż prawego brzegu Wisłoki, a jego fragment z Męciszowa do Rzochowa wymienia dokument z 1513 roku. Dalszy jego odcinek przebiegał przez Tuszynę i koło zamku w Rzemieniu. Lustracja dróg Małopolskich z 1564 roku poświadcza natomiast, że od Rzemienia przebiegał on przez dwa mosty prowadząc do Rzochowa, gdzie trzeba było przejechać przez następne mosty na rzece Dębnicy, która koło miasteczka miała ujście do Wisłoki. Droga ta prowadziła przez Wojsław do Mielca.⁴⁶ Tutaj następowało rozgałęzienie tego szlaku na tzw. gościniec sandomierski (wzmiankowany w 1581 roku)⁴⁷, który zmierzał przez Chorzelów, Tuszów, Jaślany i Padew do zamku w Sandomierzu przez przewóz na Wiśle w Przykocie lub w drugiej wersji z Padwi do Baranowa, by stąd również kierować się do wymienionej już przeprawy przez Wisłę w istniejącej już w XV wieku wsi Przewóz.⁴⁸

⁴⁶ S. Mateszew, *Zarys...*, s. 80.

⁴⁷ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego do poł. XVII wieku, Mielec Przecław, Radomyśl, Rzochów* (w:) *Dzieje miasta i regionu*, t. I Mielec 1984, s. 184.

⁴⁸ Przeprawa ta zaznaczona jest jeszcze na mapie Miega, sekcja 81-82.

Z Mielca wychodził też gościniec do Złotnik, który prowadził przez Chrzastów, Brzyście, Kliszów do Gawłuszowic i stąd do Zdakowa, gdzie znajdował się przewóz na Wiśle, zwany Bielsz, który istniał już w XV wieku i był usytuowany prawdopodobnie w pobliżu dzisiejszej Wygody. Nazwa ta łączy się zapewne z funkcjonującym tam wówczas przewozem i być może karczmą w jego pobliżu.⁴⁹

Wiele wskazuje na to, że również lewym brzegiem Wisłoki prowadziła trasa łącząca rozmieszczone w dolinie rzecznej osady, jednak o mniejszym chyba znaczeniu. Z roku 1557 pochodzi wiadomość o drodze z Przecławia do Pilzna, z roku 1631 o ulicy biegnącej w stronę Mielca, a rejestr poborowy z 1536 roku wymienia przewóz przez Wisłokę w pobliżu Przecławia. Natomiast w 1577 roku mieszczanie pilzneńscy uzyskali mandat królewski zabraniający kupcom udawanie się do Lwowa drogą prowadzącą przez Przecław, Jodłową i Jasło z ominięciem Pilzna.⁵⁰ Droga ta prawdopodobnie prowadziła z Przecławia przez Kielków, gdzie w 1536 roku funkcjonował przewóz na trasie do Rzochowa. Na mapie Miega jest natomiast zaznaczona trasa prowadząca lewym brzegiem Wisłoki przez Goleszów, Podleszany, Książnice, Wolę Mielecką, gdzie był usytuowany przewóz do Mielca, dalej przez Trzcianę lub Wolę Płowską do Czermina i stąd przez Łysaków do Otałęży i przewozu na Wiśle. Inny przewóz istniał w okolicy Mieszkowej położonej koło Ujścia i Glin Małych, a prowadził on do królewskich zgrupowanych wokół Połańca. Informacja o nim pochodzi z 1518 roku, kiedy to zostaje on nadany Stanisławowi Borowskiemu i jego rodzinie. Prawdopodobnie stanowił on koniec trasy prowadzącej z Mielca przez Czermin i Borową. Wspomniane wyżej przewozy przez Wisłę, takie jak koło Baranowa, Przykop, Bielsz, Mieszkowa, Otałęż - istniały prawdopodobnie w średniowieczu i łączyły one Mielec i jego otoczenie z najważniejszym wówczas traktem handlowym i wypraw wojennych prowadzącym z Krakowa przez Połaniec, Osiek, Sandomierz na Ruś. Dawne i głębokie powiązanie miał przewóz w Bielszu koło Zdokowa.⁵¹

⁴⁹ S. Mateszew, *Zarys...*, s. 80.

⁵⁰ F. Kyrk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 199.

⁵¹ S. Mateszew, *Zarys...*, s. 81.

Krócej funkcjonujące i posiadające mniejsze znaczenie były połączenia komunikacyjne omawianego obszaru prowadzące na wschód i zachód. Tzw. gościniec ruski prowadzący do Ropczyc rozwinął się dopiero w drugiej połowie XIV wieku, a wzrost jego znaczenia przypada na XV i XVI wiek.

Z doliny Wisłoki z okolic Mielca prowadziła też droga do Gruszowa koło Dąbrowy Tarnowskiej. Przypuszczać można, że trakt ten prowadził przez most lub przeprawę przez Wisłokę koło Woli Mieleckiej, tak jak to miało miejsce w końcu XVIII wieku, co zostało zarejestrowane i na mapie Miega, i nieco wcześniejszej mapie Liesganiega.⁵²

Od traktu sandomierskiego na wysokości Rzochowa odchodził w kierunku zachodnim szlak wiodący prawdopodobnie do Tarnowa i Krakowa, który prowadził przez przewóz w Kielkowie, a następnie przez Kądziołki, Rudę, Zgórsko do założonego w 1581 roku miasteczka Radomyśla, a stąd już opisanymi wyżej trasami.⁵³

Wraz z rozwojem osadnictwa w Puszczy Sandomierskiej, powstawały też połączenia doliny Wisłoki z ważnymi osadami puszczańskimi, jak np. z Cmolasem (przez Trzęsówki) dalej Wolą Raniżowską lub przez Werynię koło Kolbuszowej z Raniżowem.⁵⁴

Także obydwie rzeki, tj. Wisła i Wisłoka w okolicy Mielca były wykorzystywane jako szlaki komunikacyjne. Wzmianka z 1525 roku mówi nam o tym, że mieszkańcy Padwi byli zobowiązani do spławiania Wisłą drewna do zamku w Sandomierzu, a rejestry cła wodnego we Włocławku przekazują informacje o różnych towarach (np. płótna, zboże, popiół), które Walerian Mielecki wysyłał do Gdańska. Także inni właściciele dóbr z tego terenu wysyłali swoje produkty rolne i leśne do Gdańska. W tym celu stały też nad Wisłą w Przykopic spichlerze na zboże.

⁵² Mapa Miega, sekcja 71-73, Liesganiega, tabl. 14.

⁵³ S. Mateszew, *Zarys dziejów osadnictwa...*, s. 82.

⁵⁴ Ibidem

3. LOKACJE MIAST NA ŚLĄSKU, W MAŁOPOLSCE I W WOJEWÓDZTWIE SANDOMIERSKIM ORAZ W JEGO SĄSIEDZTWIE W ŚREDNIOWIECZU.

Rozwój miast w średniowiecznej Europie był bardzo zróżnicowany. O ile w wielu miejscach w granicach dawnego imperium rzymskiego przetrwało ich wiele - nie tylko w sensie materialnym, ale także ustrojowym - to na ziemiach zajętych przez Słowian sytuacja była całkowicie odmienna. I tak np. obszar w granicach obecnej Polski stanowił czyste pole na urbanistycznej mapie Europy, pomimo niezaprzeczalnego faktu, że wpływ krajów rozwiniętych na te terytoria był znaczny. Trzeba w tym miejscu podkreślić, że nie można początków miast przedlokacyjnych wiązać z początkami prawa i nie można ich dziejów traktować jako procesu jednolitego. Polscy uczeni proponują podział ich rozwoju na podokresy: 1) załążki miast do X wieku; 2) osiedla wczesnomiejskie - od X do pierwszej połowy XI w.; 3) miasta w pełni ukształtowane na prawie rodzimym od drugiej połowy XI w. do końca XII w.; 4) okres przejściowy - do czasów miasta polokacyjnego w I-szej poł. XIII w.⁵⁵ Na ziemiach polskich funkcjonowały różnej wielkości tego typu organizmy po włączeniu ich terenów do europejskiej wymiany handlowej, co spowodowało niewątpliwie ich rozwój gospodarczy. W wielu przypadkach te „stare miasta” według niektórych uczonych poprzedziły miasta lokacyjne, stanowiące dalszy, wyższy etap rozwojowy.⁵⁶ Wg niektórych badaczy „rewolucja” miejska rozpoczęła się od tworzenia ośrodków targowych związanych z rozwojem wymiany dalekosiężnej w IX w., która zasilala skarb organizacji plemiennych, czy też państwowej i przede wszystkim możnych stojących na jej czele.⁵⁷

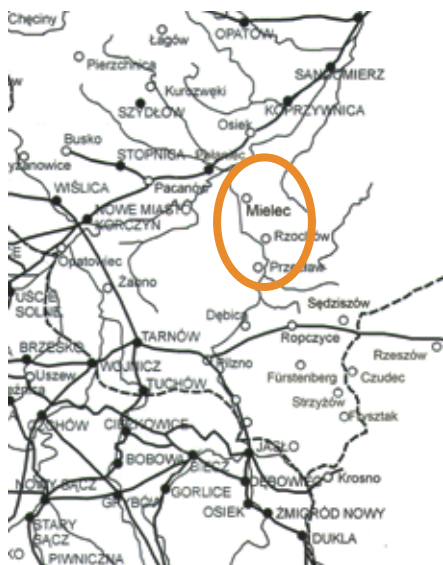
W X wieku na obszarze, który niewątpliwie oddziaływał na tereny nad dolną Wisłoką, gdzie położone jest pole badawcze niniejszej pracy, funkcjonował już wcześniej Sandomierz, jako ważny gród plemienny Lędzian.

⁵⁵ A. Wędzki, *Początki reformy miejskiej w środkowej Europie do połowy XIII wieku* (Słowiańszczyzna Zachodnia), Warszawa 1974, s. 8; 28; Kaczmarczyk Z., *Początki miast polskich. Zagadnienia prawne*, (w:) „Czasopismo Prawno- Historyczne, XIII, 1962, z.2, s. 99 nn.

⁵⁶ T. Lalik, *Stare Miasto w Łęczycy. Przemiany w okresie poprzedzającym lokację- schyłek XII i początek XIII w.* (w:) *Kwartalnik Historii kultury materialnej*, 1954, 4.

⁵⁷ L. Leciejewicz, *Miasta Słowian północnopolabskich*, Wrocław 1968, s. 18.

Inne najbliższe położone w pobliżu interesującego nas obszaru ośrodki protomiejskie to: Wiślica, Kraków (główny gród plemienia Wiślan) i Przemysł, który to stanowił ważny ośrodek wśród Lędzian, a później był przedmiotem sporów między Wielkomorawami (po nich przejęli go Czesi) a Węgrami, Rusami i Polską.⁵⁸



5. Sieć osadnicza nad Wisłoką na pograniczu ziemi krakowskiej, sandomierskiej i sanockiej opracowana na popdkładzie współczesnej mapy administracyjnej (opracowanie własne).

Następny etap powstawania miast na ziemiach polskich ma miejsce w okresie rozwoju gospodarki towarowo- pieniężnej w XIII wieku. Wtedy zaczynają powstawać miasta, które były głównie miejscem produkcji pozarolniczej (głównie rzemiosła) i handlu. Miało to miejsce tam, gdzie istniały sprzyjające warunki gospodarcze i osadnicze, a nowopowstające miasta zaczęły stopniowo pokrywać, aczkolwiek nierównomiernie obszar ziem Polski. Pierwsze doświadczenia w tym zakresie zaczęto zbierać na Śląsku, głównie w dobie panowania Henryka Brodatego 1201- 1238 i jego syna Henryka Pobożnego, który ginie pod Legnicą

w 1241 roku. Śmierć tego ostatniego nie zahamowała jednak rozpoczętych przez nich na szeroką skalę działań głównie gospodarczych. Stały się wzorem, który zaczęto naśladować i przeszczepiać na obszary prawie całego kraju.⁵⁹ Równolegle z rozwijaną na szeroką skalę akcją osadniczą

⁵⁸ E. Dąbrowska, *Wielkie grody dorzecza górnej Wisły*, Wrocław 1973; K. Buczek, *Początki urbanizacji ze szczególnym uwzględnieniem Polski* (w:) Sprawozdania z posiedzeń Komisji PAN, Oddział w Krakowie, (X-XII), 1961 (wyd. 1962); R. Jamka, *Początki głównych miast wczesnośredniowiecznych w Polsce południowej w świetle badań archeologicznych*, Kraków 1971; Z. Kaczmarczyk, *Początki miast polskich...*, J. Gąsowski, *Początki Sandomierza w świetle badań archeologicznych (do XIII w.)*, (w:) Studia sandomierskie, Warszawa 1967.

⁵⁹ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław. Warszawa- Kraków- Gdańsk- Łódź, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo, 1986, s. 43- 62.

wspierano zakładanie zakonów mendykanckich, które związane były z kulturą miejską.⁶⁰ Uzupełniano sieć parafialną kościoła rzymsko-katolickiego, dokonywano reformy pieniądza, rozbudowywano stare i budowano nowe zamki wzmacniając w ten sposób obronność poszczególnych ziem. Na Śląsku wspierano też szczególnie górnictwo kruszcowe.⁶¹ Działania te doprowadziły do wielokierunkowego rozwoju Śląska, gdzie rozwinęła się nie tylko gospodarka, ale także nastąpiły duże przekształcenia w życiu społecznym, kulturalnym i religijnym. Wzrastała też pozycja polityczna tej dzielnicy aspirującej do zjednoczenia całej Polski. Działalność na tym polu dynastii Henryków śląskich przyczyniła się w dużym stopniu do przeszczepiania tych doświadczeń na grunt Małopolski, w tym do ziem sandomierskiej, gdzie położony jest obszar będący polem badawczym niniejszej pracy. Kolonizację Śląska należy traktować nie jako zbiór pojedynczych działań, gdyż można było odnieść takie wrażenie analizując tę problematykę w pierwszym dwudziestolecu działalności lokacyjnej księcia, ale jako długofalową konsekwentną działalność.

W tej działalności osadniczej można według niektórych badaczy wyróżnić dwa etapy⁶²: etap pierwszy, który nosi znamiona prób i eksperymentów, to prawne wyodrębnienie gmin „gości” na czele których stali sołtysi jako lennicy książęcy. Mogła to być gmina w sensie prawnym, lecz nie terytorialnym. Przy tworzeniu tego rodzaju gmin obok osad już istniejących planowano, że będzie dochodziło do koegzystencji osadników tworzących gminę z miejscową ludnością i ulegnie ona szybkiej asymilacji. Etap drugi był natomiast zarówno tworzeniem na podstawie prawa magdeburskiego własnych wzorców prawnych, jak też wiązał te regulacje prawne z kształtowaniem przestrzeni i to nie tylko w wymiarze jednej osady, ale rozwijał na wielką skalę działania systemowe, które polegały na tworzeniu wielkich kompleksów osadniczych. Jednocześnie daje się zauważyć dążenie do stworzenia własnej śląskiej wersji prawa magdeburskiego w postaci prawa

⁶⁰ J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII-XIV wieku*, Lublin 1956; tenże, *Zakony męskie w Polsce w XVI- XVIII wieku*, (w:) *Kościół w Polsce*, t. II, Kraków 1969.

⁶¹ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku. Cz. I Miasta Ziemi Krakowskiej. Chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*, Kraków 2004, s. 71.

⁶² *Ibidem*, s. 73.

średzkiego oraz brak wyraźnej różnicy tak prawnej, jak też przestrzennej pomiędzy lokacyjnymi osadami miejskimi i wiejskimi.

W 1233 roku prawo miejskie Środy Śląskiej traktowane było jako wzorzec, który został opracowany na podstawie przyjętych z Niemiec, a opierających się na doświadczeniach biskupa magdeburskiego Wichmana z lat 1152-1192. Ponieważ książę dążył do zapewnienia sobie kontroli nad nowopowstającymi osadami, nie przejmował w pełni przekazanych gotowych rozwiązań prawnych i była to lokalna odmiana prawa magdeburskiego wyraźnie różniąca się od oryginału w związku z kontrolą książęcą nad mieszkańcami.

Prawdopodobnie wraz z tworzeniem wzorcowego prawa Środy Śląskiej ukształtowany został także wzorcowy układ urbanistyczny tego miasta z szeroką ulicą handlową. Natomiast charakterystyczną cechą lokacyjnego układu wiejskiego było wydłużone nawsie stanowiące centrum układu osadniczego, a był nim rodzaj łąki (często nad potokiem) z działkami siedliskowymi (także siedliskowo-ogrodowymi) po bokach. W osadzie typu miejskiego miejsce łąki pośrodku nawsia zajmował plac targowy. Podobnie sytuowane były też kościoły w śląskich miastach i wsiach parafialnych.⁶³ W dalszej praktyce lokacyjnej zastosowano przy rozplanowywaniu miast model szachownicowy z czterobocznym rynkiem, a prawo niemieckie stanowiło niewątpliwie duże osiągnięcie organizacyjne, wynikłe z długiego okresu rozwoju miast na zachodzie Europy, głównie we Francji i Flandrii, skąd poprzez Niemcy dotarło do Polski. Istotą jego w wersji miejskiej była możliwość zajmowania się ludności rzemiosłem i handlem. W Polsce wprowadzano różne wersje tego prawa poza w/w średzkiem, a mianowicie: frankońskie, chełmińskie, magdeburskie, lubeckie, złotoryjskie, lwóweckie i inne. Bardzo ważnym elementem w nowopowstających miastach był handel, gdyż otrzymywały one zezwolenia na targi i jarmarki, które stawały się podstawowym atrybutem miejskości, odróżniając w ten sposób stosunkowo dużą liczbę na ziemiach Polski miast rolniczych od wsi na prawie czynszowym, które przywilejów handlowych nie miały.⁶⁴

⁶³ Ibidem, s. 73.

⁶⁴ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast...*, s. 45- 69.

W Małopolsce w XIII wieku również rozpoczęła się działalność mająca na celu tworzenie miast na gruncie prawa niemieckiego. Brano przy tym pod uwagę niewątpliwie doświadczenia śląskie w Wielkopolsce. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na sojusz, jaki był zawarty w 1217 roku między Henrykiem Brodatym, a Leszkiem Białym, który temu drugiemu umożliwiał korzystanie z doświadczeń przy „ulepszaniu kraju”.⁶⁵ Na szczególną uwagę zasługuje dokonanie niemal równocześnie we Wrocławiu, Krakowie i Sandomierzu w dobie pierwszej lokacji takich działań, jak powołanie pierwszych sołtysów, sprowadzenie dominikanów i franciszkanów, czy przeniesienie praw parafialnych z kościoła oddanego dominikanom do nowego kościoła parafialnego. Można wręcz odnieść wrażenie, że obydwaj władcy prowadzili wspólną politykę w zakresie osadnictwa. W latach 1232-1238 Henryk Brodaty po śmierci Leszka Białego rządził na Śląsku i w ziemi krakowskiej. Podjął on wówczas próbę kolonizacji lesistej doliny Dunajca, ale skończyła się ona tym razem niepowodzeniem. Wskazała jednak kierunek dalszej kolonizacji, która podjęta została dopiero po stu latach.⁶⁶

Akcja lokacyjna przebiegała w ujęciu całościowym w porównaniu ze Śląskiem z pewnym opóźnieniem⁶⁷, a na szerszą skalę rozwinęła się dopiero w okresie, gdy w Krakowie tron książęcy zajmował Bolesław Wstydlivy (1243-1279). Także skala przedsięwzięć lokacyjnych w Małopolsce była znacznie mniejsza niż na Śląsku. Bolesław Wstydlivy działalność osadniczą podjął prawdopodobnie przed objęciem tronu w okresie odbudowy kraju po najeździe tatarskim. Być może była to kontynuacja działalności poprzedników, którzy rozpoczęli ją przed najazdem.⁶⁸ Za Bolesława Wstydliviego dość wyraźnie zaczyna być czytelne zjawisko, że lokacje miast są powiązane z lokacjami wsi.⁶⁹ Najwięcej lokacji wsi z drugiej połowy XIII wieku znanych jest z terenów otaczających Kraków. Najbardziej znane z nich to: Bronowice

⁶⁵ B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1975, s. 201-202.

⁶⁶ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy...*, s. 74-76.

⁶⁷ K. Kamińska, *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r.* (Studium historyczno-prawne) Toruń 1990, s. 97 (dalej K. Kamińska, *Lokacje miast...*).

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy...*, s. 76/77 (za S. Trawkowskiego, *Die Rolle der deutschen Dorfkolonisation und des deutschen Rechtes in Polen im 13. Jahrhundert* (w:) *Die deutsche Ostsiedlung* 1975, s. 349 nn.).

Wielkie (powstałe w dobrach opactwa tynieckiego w 1274 roku na podstawie zezwolenia Bolesława Wstydlivego dla wawelskiego kościoła św. Jerzego), wieś Bawół lokowana około 1276 roku wraz z fundacją św. Wawrzyńca staraniem rycerza Wawrzyńca (w 1340 roku została ona włączona do miasta Kazimierza), Zwierzyniec i Olszanica (wsie należące do klasztoru Norbertanek, daty ich lokacji nie udało się ustalić), Lubocza (lokowana w 1276 roku), Prądnik Czerwony i Krowodrza (powstały w dobrach biskupich na podstawie dokumentów lokacyjnych wydanych po 1257 roku).⁷⁰

Rozwój górnictwa (zwłaszcza rozpoczęcie eksploatacji soli) wpłynął niewątpliwie na lokację Bochni, która nastąpiła w 1253 roku.⁷¹ Bolesław prawdopodobnie spowodował lokację Wojnicza⁷², siedziby kasztelani (pierwsza wzmianka o nim jako o mieście pochodzi z 1278 roku) oraz również będącego siedzibą kasztelani Biecza.⁷³ W jego czasach powstał także będący własnością biskupią górniczy Sławków⁷⁴ oraz lokowana w 1267 roku Skała położona na północ od Krakowa.⁷⁵ O lokację Starego Sącza, który powstał między 1267, a 1273 rokiem postarała się księżna Kinga, żona Bolesława.⁷⁶ Na uwagę zasługuje też lokacja Jasła, której dokonali koprzywnicy cystersi, a miała miejsce między 1262 a 1277 rokiem.⁷⁷

W latach 1279-1288 działania swojego poprzednika na tronie krakowskim kontynuował Leszek Czarny, który dokonał powtórnej lokacji Sandomierza w 1286 roku oraz rozbudował Kraków, otaczając go obwodem obronnym złożonym przede wszystkim z wału i fosy.⁷⁸

⁷⁰ J. Rajman, *Klasztor norbertanek na Zwierzyniu w wiekach średnich*, Biblioteka Krakowska 131, Kraków 1993, s. 79-84.

⁷¹ J. Piotrowicz, *Żupa solna* (w:) Bochnia do połowy XVII w., red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1980.

⁷² Z. Perzanowski, *Wojnicz w średniowieczu*, Zeszyty Wojnickie 3, Kraków 1993, z. 2, s. 1-4.

⁷³ J. Krzyżanowski, *Polityka miejska Bolesława Wstydlivego*, (w:) *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 2, Kraków 1938, s. 381-430.

⁷⁴ F. Kiryk, *Sławków*, Kraków 1974.

⁷⁵ F. Kiryk, *Pozostałe miasta regionu olkuskiego*, (w:) *Zarys dziejów osadnictwa*, red. F. Kiryk, R. Kołodziejczyk, Kraków 1978, s. 372-374.

⁷⁶ H. Barycz, *Historia Starego Sącza od czasów najdawniejszych do 1939 roku*, red. H. Barycz, Kraków 1979, s. 5-9.

⁷⁷ S. Gawęda, *Rozwój osadnictwa w regionie jasielskim do roku 1370*, (w:) *Studia z dziejów Jasła i powiatu jasielskiego*, red. J. Garbacz, Kraków 1964, s. 56.

⁷⁸ T. Lalik, *Lokacja Sandomierza w roku 1286* (w:) *Dzieje Sandomierza*, T. I Średniowiecze, red. S. Trawkowski, Warszawa 1993, s. 61-68 i 99-102.

W końcu XIII wieku i na początku wieku XIV w okresie panowania czeskiego również powstało kilka liczących się ośrodków. I tak np. w 1290 roku Przemysław II dokończył lokowanie na prawie frankońskim, zainicjowanej przez Henryka Probusa rok wcześniej Wieliczki, gdzie już przed lokacją rozpoczęto eksploatację soli.⁷⁹

W 1290 roku został lokowany na prawie średzkim Machów, a w 1292 roku Nowy Sącz. W tym samym roku cieszyński książę Mieszko lokował Zator.⁸⁰ W trakcie panowania Czechów poszerzono też układ urbanistyczny Krakowa oraz zbudowano kamienne fortyfikacje.⁸¹ Mury obronne otrzymał w tym okresie Nowy Sącz.⁸² W końcu XIII wieku nadal lokowano nowe wsie w pobliżu Krakowa. Między innymi były to wsie duchowne stanowiące własność parafii przy kościele mariackim, takie jak Bronowice Polskie (Małe) lokowane w 1294 roku oraz wsie Mogiła i Czyżyny należące do zakonu cystersów.⁸³

Największa skala lokacji nowych wsi i miast na prawie niemieckim miała miejsce w okresie panowania Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego, kiedy to po ustabilizowaniu się sytuacji politycznej na ziemiach polskich, rozpoczęto na szeroką skalę realizować konsekwentną politykę państwową mającą na celu wszechstronne zagospodarowanie kraju wraz z budową systemu jego bezpieczeństwa. Jednym z przykładów budowy tego typu systemów było nasilenie lokacji miejskich i wiejskich na terenach przygranicznych, które tworzyły pewnego typu pasy (zapory) wyznaczające granice państwa, które na południu w pierwszej połowie XIV wieku ustabilizowano na linii Dunajca i Białki. Granicę z Węgrami stanowiły więc po stronie polskiej głównie nowolokowane miasta, wsie i towarzyszące im zamki, a oddzielał je pas ziemi niczyjej w postaci wolnych

⁷⁹ J. Piotrowicz, *Powstanie i rozwój miasta w średniowieczu* (w:) Wieliczka, Dzieje miasta (do roku 1980), red. S. Gawęda, A. Jodłowski, J. Piotrowicz, Kraków 1990, s. 61-70.

⁸⁰ A. Nowakowski, *Oświęcim i Zator lennem czeskim (1327-1462)*, (w:) Przegląd Historyczny 76, 1985, z. 3, s. 533-544.

⁸¹ S. Kołodziejski, *XVIII wieczne budowle warowne w dolinie Prądnika*, (w:) Teki Krakowskie 5, 1997, s. 71-80; A. Nowakowski; J. Widawski, *Miejskie Mury obronne w państwie polskim do początku XV w.*, Warszawa 1973, s. 197.

⁸² Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Stary Sącz, Zarys rozwoju przestrzennego*, Kraków 1985; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Rozwój przestrzenny*, (w:) Dzieje miasta Nowego Sącza, red. F. Kiryk, Kraków 1992, t. 1, s. 97-120

⁸³ Z. Beiersdorf, M.M. Kornecki, B. Krasnowolski, *Bronowice Małe jako przykład badawczy i konserwatorskiej problematyki wsi podkrakowskiej*, cz. I, Teki Komisji Urbanistyki i Architektury nr 17, 1983 r.

wówczas od osadnictwa lasów karpackich.⁸⁴ B. Krasnowolski potwierdza powstanie w tym okresie na pograniczu polsko-węgierskim następujących miejscowości: Kukowce, Długopole, Czorsztyn, Nowy Targ, Krościenko, Kluszkowce, Sromowce Wyżne, Harkłowa, Dębno, Waksmund, Ostrowsko, Łopuszna, Spiska Stara Wieś, Frydman, Niedzica, Frankowa i Kacwin. W 1325 roku powstał natomiast zamek Dunajec koło Niedzicy.⁸⁵

Po rozpoczęciu procesu przyłączania w 1340 roku do Korony Królestwa Polskiego Rusi, Kazimierz Wielki skoncentrował swoje działania na kolonizowaniu pld.- wschodniej części ziemi krakowskiej i tych terenów ziemi sandomierskiej, które graniczyły z Rusią, a następnie w miarę wchłaniania terenów Rusi nasilał na nich kolonizację na prawie niemieckim. W czasach panowania Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego akcja lokacyjna doprowadziła do powstania około 100 miast i ponad 1000 wsi na obszarze całego kraju⁸⁶, w tym prawie połowa z nich powstała w Małopolsce, gdzie na rozwój urbanizacji duży wpływ miały lokacje rycerskie i kościoła. Inicjatywy królewskie zdecydowanie jednak przeważały.⁸⁷ Najbardziej wysuniętymi na wschód miastami ziemi krakowskiej były pod koniec okresu panowania Kazimierza Wielkiego takie miasta, jak: Jasłiska, Dukla, Żmigród Nowy, Osiek, Dębowiec, Jasło, Biecz i Ciężkowice.

W Ziemi Sandomierskiej działalność najpierw książąt dzielnicowych i następnie monarchów przebiegała z pewnym opóźnieniem, a przede wszystkim nie osiągnęła takiej skali jak na Śląsku i w Ziemi Krakowskiej. Według Tadeusza Laliaka tylko Sandomierz został wyjątkowo stosunkowo wcześniej lokowany po raz pierwszy, bo już w 1227 roku oraz bezpośrednio po najeździe tatarskim (przed 1250 rokiem) Zawichost.⁸⁸ Pomimo, że w okresie do 1340 roku następne lokacje były nadal realizowane, to z jednym wyjątkiem nie przekraczały one linii Wiśłoki. Na prawym brzegu Wiśły

⁸⁴ A. Wędzki, *Uwagi nad problemem kształtowania się granicy polsko-węgierskiej w średniowieczu. Na marginesie pracy J. Benki*, (w:) *Slavia Antiqua*, nr 20, 1973.

⁸⁵ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy...*, s. 82.

⁸⁶ H. Samsonowicz, *Historia Polski, tom I. Polska do 1586*, Warszawa 1994, s. 169.

⁸⁷ D. Kuśnierz-Krupa, *Jasłiska w średniowieczu na tle dawnego powiatu bieckiego*, Kraków 2013, s. 15-18.

⁸⁸ T. Laliak, *Zawichost we wczesnym średniowieczu*, (w:) *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 40, 1992 z. 2, s. 146-148.

w ziemi sandomierskiej powstał lokowany w 1330 roku Tarnów.⁸⁹ Według K. Kamińskiej o niedużym rozwoju osadnictwa na należącej wówczas do ziemi sandomierskiej Lubelszczyźnie decydowały takie czynniki, jak: duże zagrożenie zewnętrzne, mała ilość wsi niezbędnych jako zaplecze gospodarcze dla potencjalnych ośrodków miejskich oraz brak bodźców, które przyciągałyby klasztory.⁹⁰ Przyczyny te występowały także na interesującym nas terenie, a w szczególności mała liczba wsi, co stwierdził w swoich badaniach A. Gąsiorowski.⁹¹ Uwaga K. Kamińskiej, że na tym terenie brak było duchownych właścicieli dóbr ziemskich, którzy mogliby potencjalnie podjąć się lokacji nowych miast jest bardzo trafna, ponieważ w porównaniu z innymi obszarami ziem polskich wynika, że było tam znacznie więcej miast należących do różnych instytucji podległych kościołowi, niż rycerstwu i królowi.⁹² Na wschód od Wisłoki w Ziemi Sandomierskiej jedynym miastem, które powstało przed 1340 rokiem w dobrach należących do biskupstwa lubuskiego, było lokowane w 1328 roku miasto Fürstenberg - późniejsze Wielopole.⁹³ Celem biskupstwa lubuskiego była chrystianizacja Rusi wg obrządku łacińskiego i prawdopodobnie miało ono pełnić rolę zaplecza dla działalności misyjnej tego biskupstwa. Do rozpoczęcia przez Kazimierza Wielkiego działań mających na celu włączenie do Korony Królestwa Polskiego Rusi nie powstały na wschód od Wisłoki inne miasta.

Ekspansja króla Kazimierza Wielkiego na Ruś wywarła duży wpływ na rozwój osadnictwa na pograniczu polsko-ruskim, zwłaszcza w Ziemi Krakowskiej i Sandomierskiej i w ziemiach przyłączonych do Królestwa Polskiego. I tak np. w 1340 roku w drodze powrotnej z pierwszej wyprawy do Lwowa założył dla uchodźców z tego miasta praktykujących obrządek łaciński w dolinie rzeki Białej miasto Grybów.⁹⁴

⁸⁹ K. Kamińska, *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r.* (Studium Historyczno-prawne), Toruń 1990, s. 97-105, (dalej K. Kamińska, *Lokacje miast...*).

⁹⁰ Ibidem, s. 58.

⁹¹ A. Gąsiorowski, *Ze studiów nad szerzeniem się tzw. prawa niemieckiego we wsiach Ziemi Krakowskiej i Sandomierskiej (do roku 1333)*, (w:) „Roczniki Historyczne”, R. XXVI, 1960, mapa po s. 160.

⁹² K. Kamińska, *Lokacje miast...*, zestawienie 4.

⁹³ F. Kiryk, *Początki miast w rejonie środkowego biegu Wisłoka* (Fryszak, Wielopole Skrzyńskie, Strzyżów, Czudec, Niebylec), (w:) *Rocznik Województwa Rzeszowskiego*, Rzeszów 1978, t. IX, s. 109-111.

⁹⁴ H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Kraków 1925, s. 56.

Także w 1340 roku po drugiej wyprawie wojennej, w wyniku której wojska Kazimierza Wielkiego zdobyły Rzeszów i Sanok wraz z ich okręgami administracyjnymi, król wydał przywilej, w wyniku którego powstały podstawy prawne do utworzenia miasta Tuchów (również nad rzeką Białą), które stanowiło potem własność klasztoru Benedyktynów w Tyńcu.⁹⁵ Przed 1348 rokiem został wydany dokument lokacyjny dla miasta Krosna.⁹⁶ W 1349 roku został natomiast wydany przywilej odnoszący się do położonego nad potokiem Dębownica (dopływem Wiśłoki) miasta Dębowy Dział. W XV wieku zastąpiono ją nazwą Dębowiec. To położone na wzgórzu miasto otaczał niegdyś dębowy las.⁹⁷

Kolejna wyprawa wojenna Kazimierza na Ruś w 1349 roku umożliwiła Kazimierzowi Wielkiemu opanowanie także wschodniej części ziemi przemyskiej oraz całej lwowskiej i halickiej, co spowodowało rozpoczęcie przez króla planowej polityki lokacji nowych miast i wsi.⁹⁸ Przesunięcie granicy daleko na wschód spowodowało poszerzenie akcji osadniczej w dolinie Wiśłoki i jej dopływów, zwłaszcza wzdłuż drogi Pilzno-Żmigród-Bardejów-Koszyce. I tak np. w 1354 roku prawa miejskie otrzymało od króla położone nad rzeką Bieździadką (nieдалеко ujścia do Wiśłoki) miasto Kołaczyce będące własnością klasztoru tynieckiego.⁹⁹ Za czasów Kazimierza Wielkiego powstał także należący do klasztoru tynieckiego Brzostek, którego wójtowstwo zostało przekazane przez opata tynieckiego Jakubowi, synowi Stefana, byłemu wójtowi tarnowskiemu.¹⁰⁰

W 1363 roku powstało miasto Osiek na lewym brzegu Wiśłoki i jej dopływem Szczawą, na bazie bliżej nieznaney osady królewskiej o dużych walorach obronnych.¹⁰¹

⁹⁵ A. Kamińska, *Lokacje miast...*, zestawienie 1, poz. 168.

⁹⁶ A. Bardecka, *Lokacje i zagospodarowanie...*, s. 28.

⁹⁷ J. Wyrozumski, *Początki miast w regionie jasielskim*, (w:) *Studia z dziejów Jasła i powiatu jasielskiego*, red. J. Garbancik, Kraków 1964 (dalej J. Wyrozumski, *Początki miast...*).

⁹⁸ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie...*, s. 26-27; E. Dybek, *Lokacje na prawie niemieckim „in cruda radice”*, w *południowej części województwa krakowskiego w latach 1334-1434* (w:) „Roczniki Humanistyczne”, 1993, t. XII, z. 2, s. 19, 25 (dalej E. Dybek, *Lokacje na prawie niemieckim...*).

⁹⁹ J. Wyrozumski, *Początki miast...*, s. 80-83.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ibidem, s. 78-79.

W 1366 roku dokument lokacyjny otrzymuje od króla wzmiankowane już w źródłach z 1362 roku Jasło.¹⁰²

Mniej więcej w połowie drogi między Jasłem i Duklą położone są dwie osady o nazwie Żmigród (Stary i Nowy). Żmigród Nowy jest usytuowany na skrzyżowaniu dróg z Jasła do Bardejowa i z Gorlic do Dukli. Najstarsze wzmianki o nim pochodzą z lat 1305-1307. Osada ta była najpierw własnością Bogoriów a na przełomie XIV i XV wieku rodu Drużynitów. W 1332 roku była tutaj komora celna, która na pewno funkcjonowała już wcześniej. Nie wiadomo kiedy zaczęło się kształtować życie miejskie w Żmigrodzie, ponieważ nie zachował się dokument lokacji tego miasta. W 1331 roku osiedlili się tutaj Dominikanie, którzy zawsze wybierali na swoje siedziby dobrze zagospodarowane i mające charakter miejski osady.¹⁰³

W 1366 roku został wystawiony przez króla Kazimierza Wielkiego dokument dla miasta Wisłok, na mocy którego zasadzca miał prawo lokowania go na gruntach wsi Kobyle po obydwu stronach rzeki, nad którą była położona.¹⁰⁴ W 1374 roku królowa Elżbieta przekazała go wraz z wsiami Glinik i Kobyle Konradowi, opatowi klasztoru w Koprzywnicy jako rekompensatę za Jasło, o które spierali się wcześniej z Kazimierzem.¹⁰⁵

W 1362 roku dokonano lokacji miasta Ropczyce usytuowanego przy szlaku handlowym prowadzącym ze Śląska przez Kraków na Ruś, na gruntach istniejącej tutaj już wcześniej wsi noszącej tę samą nazwę. W dokumencie lokacyjnym król zezwolił braciom Janowi i Mikołajowi Gielnikom lokować miasto w obrębie królewskiej wsi „Ropczyca i na terenie przyległego do niej lasu nad rzeczką Brzeźnica” (obecnie Wielopolka).¹⁰⁶

W 1354 roku król przekazał Janowi Pakosławicowi zniszczone wcześniej przez Litwinów miasto Rzeszów wraz z całym okręgiem administra-

¹⁰² Ibidem, s. 80- 83.

¹⁰³ Ibidem s. 70.

¹⁰⁴ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie...*, s. 28; J. Kurtyka, *Terytorium żmigrodzkie*, (w:) Kościół-kultura- społeczeństwo, (w:) Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych, red. S. Blina i inni, Warszawa 2000, s. 273-282; J. Wyrzumski, *Początki miast...*, s. 84.

¹⁰⁵ KDM t. I, nr 266.

¹⁰⁶ J. Wyrzumski, *Początki miast...*, s. 133-134.

cyjnym¹⁰⁷ a Otto z Pilicy pełniący w latach 1351-1370 funkcję starosty generalnego Rusi otrzymał Łańcut.¹⁰⁸

W 1358 roku Kazimierz Wielki nadał przywilej lokacyjny Świętosławowi, rycerzowi z rodu Gryfitów, w którym zezwala mu na stworzenie miasta na obszarze wsi Dębica funkcjonującej już od II połowy XIII wieku. Prawdopodobnie lokacja nie do końca się powiodła, skoro w 1372 roku wystawiono kolejny przywilej dla następnego wójta, który również miał je zorganizować według prawa magdeburskiego.¹⁰⁹

W 1368 roku został wystawiony dokument lokacyjny dla Bartolda Tycznera, który otrzymał godność wójta i zezwolenie na lokowanie miasta o nazwie Tyczyn w odległości 8 km od Rzeszowa, ale położone ono było w ziemi sanockiej.¹¹⁰

W 1366 roku w bezpośrednim sąsiedztwie granicy z Węgry organizowano Hohenstadt (Wysokie Miasto) nad rzeką Jasiołką na terenie słabo zabudowanym i zagospodarowanym blisko granicy z ziemią sanocką.¹¹¹

Po śmierci Kazimierza Wielkiego dzieło zagospodarowywania tak wschodniej Małopolski, jak też włączonej do Korony Królestwa Polskiego Rusi i politykę planowej akcji osadniczej (zwłaszcza na wschodzie kraju) nadal kontynuowano za Andegawenów i Jagiellonów, ale przeważały miasta lokowane przez rycerskie rody i duchowieństwo. W tym okresie królewskie lokacje stanowiły jedynie około 20%.¹¹²

Na przełomie XIV i XV wieku ukształtowało się miasto Dukla, o którym pierwsza wzmianka pochodzi z 1366 roku. Przyjmuje się, że jako miasto Dukla ukształtowała się w latach 1380-1402.¹¹³

¹⁰⁷ A. Florek, *Ropczyce. Miasto w XIV-XVI wieku*, (w:) Ropczyce. Zarys dziejów, red. Włodzimierz Bonusiak, Feliks Kiryk, s. 63-65, Rzeszów 1991.

¹⁰⁸ J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne. Początki osady i miasta*, (w:) Dzieje Rzeszowa T. I, red. F. Kiryk, Rzeszów 1994, s. 97-166.

¹⁰⁹ Z. Szust, *Średniowiecze Łańcuta*, Łańcut 1957, s. 46-47.

¹¹⁰ F. Kiryk, *Dębica, Początki osady i miasta...*, s. 85.

¹¹¹ F. Kiryk, S. Mateszew, *Zarys dziejów Tyczyna do roku 1772* (w:) 600 lat Tyczyna (1368-1968), red. T. Kowalski, Rzeszów 1973, s. 17.

¹¹² D. Kuśnierz-Krupa, *Jaślicka w średniowieczu ma tło miast dawnego powiatu bieckiego*, Kraków 2013, s. 53-57.

¹¹³ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie...*, s. 43.

Na skrzyżowaniu ważnych dróg handlowych powstał Strzyżów, o którym pierwsza zachowana wzmianka źródłowa pochodzi z 1279 roku. Prawdopodobnie osada ta należała najpierw jak sąsiedni Dobrzechów, do klasztoru Cystersów w Koprzywnicy. Strzyżów miastem był już w ostatniej ćwierci XIV wieku, o czym świadczy zapiska w aktach grodzkich bieckich z lat 1397-1398 o mieszczaninie strzyżowskim.¹¹⁴

Także Czudec powstał na miejscu wsi starej, o której źródła wspominają już w 1282 roku. Akt lokacji dla miasta Czudca pochodzi z 1427 roku, w którym Władysław Jagiełło nadał mu prawo magdeburskie i jeden targ tygodniowy. Źródła z XVI wieku rozróżniają wyraźnie na obszarze Czudca miasto i gród.¹¹⁵

Położony przy szlaku handlowym wschód-zachód Sędziszów długo funkcjonował jako wieś, a miastem został na podstawie dokumentu wystawionego w Grodnie przez Kazimierza Jagiellończyka 28 lutego 1483 roku dla właściciela Jana Odrowąża. Sędziszów otrzymał też cotygodniowe targi.¹¹⁶

Proces urbanizacji obszarów puszczy sandomierskiej, w tym także ziem nad Wisłoką był mniej dynamiczny, trwał bardzo długo. I tak np. Przecław był prawdopodobnie lokowany już w czasach Bolesława Wstydliwego, Rzochów w ostatniej ćwierci XIV wieku, a Mielec w ostatnim trzydziestoleciu XV wieku. Natomiast Radomyśl Wielki położony na lewym brzegu Wisłoki został lokowany jako miasto dopiero w latach osiemdziesiątych XVI wieku. Wszystkie wymienione miasta zostały lokowane za zgodą panujących wówczas monarchów, ale powstały one dzięki inicjatywie osadniczej znanych rodów rycerskich. I tak np. Rzochów powstał dzięki zabiegom Jana z Tarnowa, wojewody sandomierskiego i marszałka królestwa, a nastąpiło to pomiędzy 1380, a 1382 rokiem.¹¹⁷ Natomiast Przecław niczym został miastem długo funkcjonował jako ośrodek admi-

¹¹⁴ J. Wyrozumski, *Rozwój życia miejskiego do połowy XVI wieku* (w: Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu, red. J. Garbacik, Kraków 1972, s. 112-113.

¹¹⁵ J. Wyrozumski, *Miasta regionu strzyżowskiego*, (w: Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic. Zbiór artykułów, red. S. Cynarski, Rzeszów 1980, s. 117.

¹¹⁶ Ibidem, s. 131-132.

¹¹⁷ K. Baczkowski, *Dzieje Sędziszowa Małopolskiego i okolic do końca XVI wieku*, (w: Szkice z dziejów Sędziszowa Małopolskiego i okolicy, red. K. Baczkowski, Rzeszów 1983, s. 38.

nistracyjny dóbr i prawdopodobnie był centrum wymiany handlowej. Był też siedzibą parafii istniejącej już w XII wieku¹¹⁸. O tym, że Przecław stał się miastem, informuje zapiska dopiero z 1419 roku o dwóch mieszczanach, którzy zostali wezwani przed trybunał ziemski w Pilźnie.¹¹⁹ Również początki Mielca sięgają XII wieku.¹²⁰ Mielec miastem zostaje dopiero w 1470 roku, ale zgodę na założenie miasta uzyskał w 1457 roku od króla Kazimierza Jagiellończyka właściciel Mielca, rycerz Jan z rodu Gryfitów.¹²¹

Miasta te pozostały do końca epoki przedrozbiorowej własnością szlachecką.

¹¹⁸ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego do połowy XVII wieku. Mielec, Przecław- Radomyśl Wielki, Rzochów*, (w:) Mielec. Dzieje miasta i regionu, t. I, red. F. Kiryk, Mielec 1984, s. 82 (dalej: F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*).

¹¹⁹ S. Mateszew, *Zarys dziejów osadnictwa i stosunków własnościowych w regionie mieleckim do połowy XVII w.* (w:) *Dzieje miasta i regionu*, red. F. Kiryk, Mielec 1984, t. I, s. 87-88, (dalej S. Mateszew, *Mielec. Zarys dziejów osadnictwa...*).

¹²⁰ S. Mateszew, *Mielec. Zarys dziejów osadnictwa...*, s. 109.

¹²¹ Ibidem, s. 90-91.

III – LOKACJE MIELCA, RZUCHOWA I PRZECŁAWIA ORAZ POCZĄTKOWA FAZA ICH ROZWOJU.

1. OSADNICTWO NAD WISŁOKĄ DO POCZĄTKU XVI WIEKU

Osadnictwo prehistoryczne sięga swoimi początkami schyłkowego paleolitu, przypadającego na około 12000-7900 lat przed n.e., którego przedstawiciele reprezentowali gospodarkę zbieracko-łowiecką, wymuszającą koczowniczy tryb życia. Zachowane prymitywne wyroby krzemienne dowodzą istnienia w okolicach Mielca (Czermin) obozowiska ludzkiego.¹ Około 4500 lat p.n.e. pojawiła się w okolicach Mielca ludność reprezentująca kulturę mezolitu, która prowadziła gospodarkę rolniczo-hodowlaną i zbieracko-łowiecką.²

W okolicach Mielca zaczęły się też pojawiać osady neolityczne w latach 4500-1800 p.n.e. W okresie tym wprowadzono uprawę ziemi, hodowlę bydła, pasterstwo, a ludność mieszkała w osadach, które istniały nawet kilkanaście lat. Wtedy też możemy mówić o pewnych formach budownictwa mieszkalnego. Najważniejsze stanowiska archeologiczne reprezentujące tę kulturę odkryto w okolicach Mielca przede wszystkim w: Wojsławiu, Przecławiu, Dąbiu i Otałężu.³

Także z okresu kultury łużyckiej 1200-300 lat p.n.e. stwierdzono w okolicach Mielca wyraźne ślady tego osadnictwa. Reprezentuje je 10 stanowisk archeologicznych grupy tarnobrzeskiej, a najważniejsze z nich, to w: Rzemieniu, Czerminie, Dąbiu, Borowej i Krzemienicy (stanowisko na polu Górki)⁴

¹ A. Talar, *Paleolit schyłkowy w południowo-wschodniej Polsce* (w:) *Rocznik Muzeów Województwa Rzeszowskiego*, t. I, Rzeszów 1968, s. 30, tabl. IX.

² A. Talar, *Badania stanowisk epipaleolitycznych w Piechotach pow. Mielec i Durdach pow. Tarnobrzeg. Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1962*, s. 9-11, ryc. 2.

³ K. Moskwa, *Pradzieje południowo-wschodniej Polski*, Rzeszów 1979, s. 7-8; idem, *Konserwatorskie badania powierzchniowe przeprowadzone w województwie rzeszowskim w roku 1962*, Rzeszów 1962, s. 33; A. Szaląpata, *Z badań osady kultury przeworskiej w Otałężu pow. Mielec. Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1964*, Rzeszów 1964; idem, *Badania zwiadowcze i weryfikacyjne w powiatach mieleckim i tarnobrzeskim*, (w:) *Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1966, 1968 r.*, s. 268.

⁴ K. Moskwa, *Grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej* (w:) *Materiały do Prehistorii Ziemi Polskich*, t. IV, Warszawa 1971, z. 2, s. 7-48; idem *Kultura łużycka w południowo-wschodniej Polsce*, Rzeszów 1976, s. 177, 179,

Natomiast w Rzemieniu stwierdzono istnienie osady tzw. kultury pomorskiej z okresu około 150 lat przed naszą erą.⁵

Z II wieku naszej ery pochodzą znaleziska, które świadczą o istnieniu w Mielcu i jego okolicach osad kultury przeworskiej, które miały kontakty handlowe z różnymi prowincjami cesarstwa rzymskiego. Najważniejsze stanowiska z tego okresu stwierdzono w: Mielcu, Otałęży, Przecławiu, Krzemienicy, Borowej i Padwi. Niektóre z tych stanowisk można określić mianem osad. I tak np. w Otałęży w trakcie badań wykopaliskowych stwierdzono budynki mieszkalne i gospodarcze, gdzie oprócz ziemianek istniały także drewniane budowle naziemne. Mieszkańcy tej osady zajmowali się uprawą ziemi i hodowlą bydła, a także łowiectwem i rybołówstwem.⁶

Kultura przeworska upadła w czasie tzw. wędrówki ludów, prawdopodobnie w związku z najazdem Hunów, co mogło mieć miejsce w V-VII wieku. Z okresu tego brak jest źródeł archeologicznych. Prawdopodobnie od IX wieku tereny te należały do państwa Wiślan graniczącego z Lędzianami.⁷

W okresie długiego kształtowania się państwa polskiego, interesujący nas obszar znajdował się na obrzeżu Puszczy Sandomierskiej w zachodniej jej części. Kilkusetletnia przerwa w osadnictwie na tym terenie wpłynęła niewątpliwie na zajęcie przez puszcze wielu wcześniej zasiedlonych terenów nad dolnym biegiem Wiśłoki. Puszcza z jednej strony hamowała rozwój osadnictwa i utrudniała kontakty z bardziej odległymi terenami, z drugiej natomiast sprzyjała mu, zwłaszcza na obrzeżach,

222-224, 280, 301, 330; A. Szarek-Waszkowska, *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Krzemienicy pow. Mielec*, (w:) *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1970-1972*, Rzeszów 1975, s. 3-51, tabl. I-XXIV.

⁵ K. Moskwa, *Konserwatorskie archeologiczne prace wykopaliskowe przeprowadzone w województwie rzeszowskim w roku 1962. Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1962*, s. 18; E. Szarek-Waszkowska, *Krzemienica pow. Mielec, stanowisko 2*, *Informator Archeologiczny, Badania 1971*, Warszawa 1972, s. 138.

⁶ R. Jamka, *Epoka żelaza w widłach Wisły i Sanu* (w:) *Rocznik Województwa Rzeszowskiego*, t. III, Rzeszów 1963, s. 19-54; J. Wielowiejski, *Okresy późnoateński i rzymski w Polsce Południowo-wschodniej*, (w:) *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1968-1969*, Rzeszów 1971, s. 33-45; A. Szałapata, *Tymczasowe Sprawozdanie z badań na osadzie rzymskiej w Otałęży pow. Mielec*, (w:) *Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1962*, s. 21.

⁷ Patrz rozdz. II, p. 1. przyp nr 1.

dostarczając przede wszystkim budulca i gotowego pożywienia oraz zapewniała schronienie na wypadek zewnętrznego zagrożenia. Czynniki te brane były niewątpliwie pod uwagę przy zakładaniu takich osad w otoczeniu Mielca, jak: Dąbie, Przeclaw czy też Otałęż.⁸ Przebadana przez A. Kunysza osada w Dąbiu, w której odkryto m.in. prostokątne chaty o powierzchni 12-15,5 m² i miejsce wytopu żelaza, jest datowana na X- XI wiek.⁹

Średniowieczna akcja osadnicza, w trakcie której powstały interesujące nas miasta: Mielec, Przeclaw i Rzechów spowodowała duże odlesienie zachodniej części Puszczy Sandomierskiej. W okresie średniowiecza został dość wyraźnie poszerzony pas osadnictwa wzdłuż obydwu brzegów Wisłoki o krajobraz leśno-polny, parkowy i polny przez prowadzoną tutaj akcję osadniczą. Pierwszą falę osadników stanowili prawdopodobnie przybysze z lewego brzegu Wisły, dość dobrze zagospodarowanego i zaludnionego zwłaszcza na obszarze naprzeciwko ujścia Wisłoki.¹⁰ Zasiedlone wówczas zostały najłatwiejsze do eksploatacji tereny, zwłaszcza ze względu na dobrą glebę w dolinie Wisłoki i Wisły oraz w ich najbliższym otoczeniu, co spowodowało też trzebieenie zachodnich fragmentów Puszczy Sandomierskiej na rzecz nowych wsi i miast. Osadnictwo szesnastowieczne realizowano głównie poprzez trzebieenie lasów oraz zagospodarowano także tereny łąkowe w dolinach Wisłoki i Wisły, dotychczas wolne od osadnictwa.¹¹ W tym okresie powstało też wiele folwarków. Nowopowstałe wówczas wsie były zwykle małymi osadami. Najstarszą osadą w okolicach Mielca jest Zgórsko wymienione w dokumencie biskupa krakowskiego Maura z lat 1100-1117 wśród siedmiu osad płacących dziesięcinę kościołowi parafialne-

⁸ K. Moskwa, *Pradzieje i wczesne średniowiecze*, (w:) *Mielec. Dzieje miasta i regionu*. Red. F. Kiryk, T.I, Mielec 1984, s. 60.

⁹ Ibidem, s. 61.

¹⁰ M. Dobrowolska, *Osadnictwo Puszczy Sandomierskiej między Wisłą i Sanem* (w:) *Krakowskie Odczyty Geograficzne*, Kraków 1931, nr 14; idem, *Przemiany środowiska geograficznego Polski do XV w.*, Wrocław 1961, s. 45-78; idem, *Studia nad osadnictwem w dorzeczu Wisłoki i Białej*, (w:) „Wiadomości Geograficzne, R. IX 1931, nr 6-7, s. 6-7, s. 103-108; E. Dąbrowska, *Studia nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym ziemi wiślickiej*, Wrocław 1965, s. 78, 164-165 i 170-171.

¹¹ S. Mateszew, *Zarys dziejów osadnictwa i stosunków własnościowych* (w:) *Mielec. Dzieje miasta i regionu*, Red. F. Kiryk, T.I, Mielec 1984, s. 85.

mu w Pacanowie, a następnie wieś Przykop wymieniona w dokumencie z 1153 roku. Kolejna poświadczona chronologicznie w 1190 roku wieś, to Wisłoka (nazwa wskazująca na przybliżone położenie osady) i jest ona prawdopodobnie identyczna z wsią Czermin (Cirmion) będącą w posiadaniu premonstrantek z Buska położoną w dolinie Wisłoki. Jako czwarte poświadczone są w 1191 roku Zaduszniki, wówczas własność kanoników sandomierskich. Chyba w końcu XII wieku powstały też Gawłuszowice, w których prawdopodobnie w 1215 roku powstała parafia.¹² Starą metrykę przypuszczalnie XIII wieczną mają dwie wsie położone na lewym brzegu Wisłoki, z których po połączeniu w 1405 roku powstała Wola Mielecka, tj. Lasocice i Borzyszowice (wzmiankowane w 1339 roku). Z 1269 roku pochodzi pierwsza wiadomość o Wojśławiu, któremu Bolesław Wstydlivy nadał szeroki immunitet i prawo niemieckie, a w 1277 roku stanowiące własność klasztoru w Koprzywnicy Podleszany. W 1278 roku w źródłach zostaje poświadczony Kębłów, a w 1316 roku Jaślany. Położone w pobliżu Mielca Książnice, Chorzelów i Zdzierzec występują wprawdzie nieco później, bo w roku 1326, ale już jako siedziby parafii, w których wezwania kościołów pozwalają odnieść ich powstanie do XIII wieku, a w przypadku Książnic nawet do drugiej połowy XIII wieku. Inne osady o nazwach patronomicznych występują w źródłach nieco później. I tak np. Bystramowice w roku 1456, Rzędzianowice 1386 roku i Wadowice w 1386 roku. Pomimo późnego poświadczania źródłowego, bo dopiero z ok. 1455 roku to Złotniki możemy odnieść do XI-XII wieku, ponieważ była to typowa osada służebna, która prawdopodobnie pracowała na potrzeby grodu książęcego w Połańcu. Do najstarszych osad na tym terenie możemy zaliczyć także Ostrów (obecnie Ostrówek) ze względu na archaiczność nazwy i położenie u ujścia Wisłoki do Wisły.¹³

O ile na prawie niemieckim w XIII wieku lokowano jedynie w 1269 roku Wojśław, to w wieku XIV i XV liczba lokacji na tym prawie się nasiliła. I tak np. w 1334 roku król Kazimierz Wielki nadał sołectwo królewskiej wsi Padew co może świadczyć o przeniesieniu tejże istnie-

¹² Ibidem, s. 86-87.

¹³ Ibidem, s. 89-95.

jącej już wsi na prawo niemieckie. W 1337 roku występuje w źródłach po raz pierwszy Padew koło Przecławia. W 1352 roku są wymienione wsie Kliszów i Brześć, a wyżej Zaduszniaki zostały przeniesione na prawo niemieckie, zaś 1375 roku regentka królowa Elżbieta przeniosła na prawo niemieckie Kębłów z nieistniejącej obecnie wsi Szczukomłoty. W 1379 roku Jan z Tarnowa zakupił u braci Piotrasza, Mikołaja i Budka wieś Kościelów, a następnie uzyskał przeniesienie takich wsi, jak: Rzochów, Trześń (koło Sandomierza) Belk i Kościelów z prawa polskiego na magdeburskie. Belk to według S. Mateszewa obecny Kielków. W dokumencie z lat 1379-1382 (znanym tylko ze streszczenia z 1527 roku) występuje przynależna do dóbr Rzochowskich wieś Grabie. W dokumentach z 1386 roku są wymienione wsie Otałęż i Łysaków, a w dokumencie z 1388 roku Borowa. W roku 1398 poświadczono istnienie Woli Otałęskiej i Tuszymy, a w 1399 roku występuje Dulcza Wielka, zaś w 1411 roku w dokumencie pojawia się Dulcza Mała. Z początku XV wieku (1405 r.) pochodzi pierwsza wzmianka o Dutowie, Trzcanie i Woli Mieleckiej, a w 1411 roku jednorazowo pojawia się w źródłach Wola Przecławska (obecnie nieistniejąca), a przed rokiem 1413 dowiadujemy się o istnieniu Woli Zdakowskiej i Kościelowa Małego. Z 1420 roku pochodzi wzmianka o Glinach (prawdopodobnie Wielkich) i dopiero Jan Długosz w Liber beneficiorum z lat 1470-1480 rozróżnia Gliny Wielkie i Małe. Prawdopodobnie w 1439 roku istniało Uście (obecnie część Sadkowej Góry). W roku 1448 po raz pierwszy występują Goleszów koło Rzochowa, Górki w parafii Czermin i Krzemienica w sąsiedztwie Woli Zdakowskiej, a w 1453 roku dowiadujemy się, że istniało już Malinie.

Z 1456 roku pochodzą pierwsze wiadomości o Pławie, Woli Pławskiej i Tuszowie. W 1456 roku pojawia się koło Przecławia Tuszyma Nowa (tak nazwano jednorazowo wieś Tuszyma przy przenoszeniu jej na prawo niemieckie). Dużo nowych wiadomości podaje Liber beneficiorum Jana Długosza. Nowe wsie dotychczas nie występujące we wcześniejszych źródłach to: Bielsz (przy przewozie przez Wisłę koło Zdakowa), Breń (obecnie Breń Osuchowski), Dziewiątle, Łysakówek, Wola Kliszowska i Wolica (w parafii Gawłuszowice), Ziempińów i Ziempińówek. Wsie te w większości zostały wchłonięte przez sąsiadujące z nimi

większe i obecnie samodzielnie nie występują. Ziempiówek wszedł w skład Ziempiowa i obecnie dzieli się na Ziempiów Dolny i Górny. Z 1485 roku pochodzą pierwsze wzmianki o Chrzastowie i Łączkach Brzeskich, a z 1494 roku o Woli Chrzastowskiej, czyli Chrzastówku, zaś z 1497 roku o Wrzoscach (obecnie jest to część Łysakowa). Na prawie niemieckim powstała też wymieniona w 1500 roku wieś Ruda w parafii Przecław, a w 1506 roku pojawia się w rejestrze poborowym wieś Mieszków, później nazywana Mieszkową. W rejestrach podatkowych występuje zwykle razem z Uściem. Fakt ten potwierdza mapa Liesganiga, lokalizująca Mieszkową nad rzeczką Brniem między Glinami Małymi, Uściem i Sadkową Wolą.¹⁴

Początki Mielca sięgają co najmniej początków XIII wieku. Pierwszy dokument, w którym wymieniona jest nazwa Mielec pochodzi z 1224 roku, a jest to protokół rozgraniczenia miejscowości Pełczyska koło Wiślicy, przysądzonej przez księcia Leszka Białego biskupowi krakowskiemu Iwanowi. Dwukrotnego rozgraniczenia tej miejscowości dokonywał wojewoda krakowski Pakosław w obecności licznych świadków z różnych części Polski, w tym najwięcej ich było z ziemi sandomierskiej.¹⁵ Wśród tych ostatnich znajdował się Pawlik z Mielca (-de Melcha odpowiednik polskiego dopełniacza z Mielca). Brak jest takiej miejscowości w innych częściach Polski i można przypuszczać, że ta nazwa dotyczy właśnie interesującego nas Mielca, który mógł istnieć już w drugiej połowie XII wieku.¹⁶

Prawdopodobnie w sąsiedztwie Mielca na lewym brzegu Wiśłoki mogły już wtedy istnieć takie osady, jak Lasocice i Borzyszowice, z połączenia których powstała później Wola Mielecka, która po raz pierwszy wymieniona jest w dokumencie z 1405 roku. Dla Woli Mieleckiej używano też zamiennie nazwy Wola Długa.¹⁷

¹⁴ Ibidem, s. 97-114.

¹⁵ S. Mateszew, *Zarys dziejów osadnictwa...*, s. 91.

¹⁶ Takie formy wczesnośredniowiecznych zapisów w dokumentach od XII do XV wieku podaje J. Szymański (w:) *Nauki pomocnicze historii od schyłku IX do końca XVIII w.*, wyd. 2, Warszawa 1976, tabela 26, s. 303.

¹⁷ S. Mateszew, *Zarys dziejów osadnictwa...*, s. 88/89; F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego*, s. 145-146. Obydwaj autorzy są zdania, że rzekoma wzmianka w bulli papieża Grzegorza IX z 1229 roku zatwierdzająca klasztorowi tynieckiemu „dziesięcinę z Sukowa i dwóch Mielców, to dokument interpolowany najpóźniej w XIV stuleciu. Dziesięcinę tę poświadczą także Jan Długosz, potwierdzając istnienie obu Mielców, tj. Mielca i Woli Mieleckiej w XV wieku.



6. Sieć osadnicza w dolnym biegu Wisłoki na mapie F. von Miega. 1763-1783 skala 1:28 800. Udostępnienie www.mapire.eu.

Także Przeclaw należy do najstarszych osad położonych w dolnym biegu Wisłoki. Niektórzy badacze są zdania, że parafia w Przeclawiu mogła istnieć już co najmniej w XII wieku, o czym świadczyć może fakt powstania w Przeclawiu kościoła już w latach 1218-29 i ufundowaniu go w czasach biskupa Odrowąża. Parafia w Przeclawiu sprawowała opiekę duszpasterską nad wiernymi na bardzo dużym obszarze, który ta parafia obejmowała.

Posiadała dwa kościoły parafialne właśnie od czasów Iwona Odrowąża i urzędowali w nich oddzielnie dwaj proboszczowie. Kościołem parafialnym mógł być kościół pw. NMP, natomiast kościół pw. św. Bernarda (wymieniany w źródłach dopiero z połowy XV wieku i późniejszych, był raczej fundacją późniejszą).¹⁸ Fakt funkcjonowania dwóch plebanów w jednej parafii wyraźnie podkreślał znaczenie Przeclawia w całej okolicy, a także może świadczyć o randze samej Osady przed lokacją tutaj miasta. Kiryk przypuszcza, że na obszarze Przeclawia w rejonie zamku mogła funkcjonować wczesnofeudalna osada grodowa, a być może także centrum wymiany handlowej.¹⁹ Niewątpliwie ta osada położona przy szlaku handlowym i komunikacyjnym prowadzącym z Sandomierza do Krakowa i na Węgry mogła mieć duży wpływ na rozwój osadnictwa wiejskiego w całej okolicy, a to mogło mieć wpływ na powstawanie miast w dolnym biegu Wisłoki.²⁰

Niejasne są również początki powstania Rzochowa, trzeciego ośrodka, w którym lokowano w dolnym biegu Wisłoki średniowieczne miasto. W dokumencie z 1339 roku wieś ta wymieniona jest pod nazwą Sochów wraz z innymi osadami w spisie dóbr należących do Pełki, kasztelana sieciechowskiego. W 1365 roku wieś ta w połowie wraz z całą wsią Trześń została zastawiona przez Pełkę z Galowa Rafałowi Tarnowskiemu za 140 grzywien, by w kilkanaście lat później w całości przejść w ręce Leliwitów. W 1379 roku syn wspomnianego Pełki sprzedał Rzochów i Trześń za 300 grzywien Janowi z Tarnowa. Ten uzyskał zgodę u Elżbiety Łokietkówny, rezydującej w Krakowie w imieniu swojego syna Ludwika Andegaweńskiego na przeniesienie Rzochowa i okolicz-

¹⁸ B. Kumor, *Archidiakonat Sąddecki*, s. 153-154.

¹⁹ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 190.

²⁰ Patrz: rozdz. II, punkt 2 w niniejszym opracowaniu.

nych wsi na prawo czynszowe. We wszystkich dokumentach do 1379 roku Rzuchów występuje jako wieś zamieszkała przez kmieci.²¹ Wysoka cena zakupu oraz wymienienie Rzuchowa na pierwszym miejscu może świadczyć o tym, że była to wieś dobrze zagospodarowana i o dużym potencjale ludzkim, którą prawdopodobnie Tarnowscy wybrali na siedzibę tworzonej przez nich nowej włości nad Wisłoką.²²

2. LOKACJE PRAWNE MIELCA, RZUCHOWA I PRZECŁAWIA

Wystawienie dokumentów lokacyjnych stanowiło zawsze ważny element procesu lokacyjnego miasta i określano ten moment lokacją prawną miasta. Nadawała ona planowanej lub też często realizowanej, a zdawało się, że także już funkcjonującej osadzie tzw. prawa niemieckiego w jednej z funkcjonujących na ziemiach polskich odmian tegoż prawa zaadoptowanego do naszych warunków.²³

Przywilejem lokacyjnym nazywano dokument królewski, w którym król wyrażał zgodę na założenie miasta. Dokument ten nie tylko nadawał prawo miejskie danej osadzie, ale także określał w różnym zakresie ustrój gospodarczy miasta, gdyż bardzo często w dokumencie tym król zezwalał na organizację jarmarków i targów, pobór ceł, określał areał przyznanej dla miasta ziemi, okres tzw. wolnizny oraz ważne dla rozwoju mającego powstać miasta zagadnienia. Przywilej lokacyjny dla Mielca wystawiony przez kancelarie monarszą Kazimierza Jagiellończyka na prośbę dworzanina królewskiego, Jana Mieleckiego 17 marca 1457 roku²⁴ w Piotrkowie zawiera zapis dotyczący królewskiego nadania targowego, w którym stwierdza, że mające powstać miasto będzie mogło organizować dla szybszego swojego rozwoju targ tygodniowy w soboty oraz dwa jarmarki: na Świętą Tróję tzn. pierwszą niedzielę po Zielo-

²¹ Feliks Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 315/316.

²² W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy*, Warszawa 1971, s. 113.

²³ W przypadku Mielca wyraźnie stwierdzono, że miasto powinno się zorganizować i rządzić według norm prawa magdeburskiego (patrz Aneksy).

²⁴ Treść tego dokumentu jest znana z kopii dokumentu króla Aleksandra z 1502 roku, zawierającej transsumpt przywileju Kazimierza Jagiellończyka, który wyszedł z jego kancelarii 17 marca 1457 roku podczas obrad sejmiku w Piotrkowie, F. Kiryk, *Zezwolenie królewskie na lokację Mielca*, (w:) *Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, T. 3, red. F. Kiryk, Mielec 1994, s. 11 oraz Aneks nr 1 załączony do opracowania.

nych Świętach i na św. Mateusza Ewangelisty w jesieni (21 IX). Przybywać by na nie mogli ludzie obu płci i wszelkich stanów.²⁵

Dokument lokacyjny króla Kazimierza Jagiellończyka nadający Janowi z Mielca zgodę na założenie miasta za zasługi wobec korony wyłącza jego mieszkańców i stojącego na ich czele wójta spod władzy urzędników królewskich i jurysdykcji sądów ziemskich i grodzkich, według norm prawa magdeburskiego, a prawo sądenia mieszkańców posiadających domy w granicach miasta nie tylko w sprawach prostych, ale również w sprawach kryminalnych i gardłowych pozostawia w kompetencjach przyszłego wójta, który winien posłuszeństwo jedynie właścicielowi Mielca i wyznaczonym przez niego oficjalistom.²⁶

Jako miejsce, gdzie miało powstać miasto wyznaczono wieś Mielec położoną w ziemi sandomierskiej w powiecie pilźnieńskim. Brak jest natomiast w przywileju dokładniejszych informacji o bliższym położeniu miejsca, na którym miało być rozmierzone przyszłe miasto i o wielkości obszaru przeznaczonego na ten cel. W przywileju nie podano także, kto będzie pełnił funkcję zasadzcy.²⁷

Królewski przywilej lokacyjny zezwalał więc na lokację miasta, nadawał przyszłej osadzie prawa miejskie oraz uprawnienia gospodarcze. Brak jest w nim jednak informacji o tzw. wolniźnie. Ponieważ interesujące nas miasto było miastem rycerskim (prywatnym), bardzo istotne były zawarte dla niego postanowienia, które formułował dla niego przyszły właściciel. Dokument ten doprecyzował przyszły stan prawny miasta, który ustanawiał podstawy jego organizacji, regulując m.in. stosunki między mieszczanami, a właścicielem. Ogólny w swej treści przywilej lokacyjny stwarzał konieczność sporządzenia dokumentu lokacyjnego przez fundatora także ze względu na konieczność doprecyzowania lokacji przestrzennej nowego ośrodka miejskiego. Dokumenty lokacyjne fundatorów były wystawiane kilka a nawet kilkanaście lat po wydaniu

²⁵ O tym, że handel miał odgrywać w tym mieście bardzo ważną rolę świadczy zapis w dokumencie lokacyjnym, który mówi nam o tym, że miasto to miało nazywać się Nowy Targ (w:) F. Kiryk, *Zezwolenie królewskie na lokację Mielca* (w:) Mielec. *Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*. T. 3, red. F. Kiryk, Mielec 1994, s. 10 oraz Aneks nr 1.

²⁶ Patrz Aneks nr 1.

²⁷ Ibidem.

przywileju lokacyjnego przez króla. W przypadku Mielca nastąpiło to 13 lat po wystawieniu przywileju lokacyjnego, a przyczyn tego stanu rzeczy szukać chyba należy w przebiegu procesu lokacyjnego oraz w zainteresowaniu właściciela porządkowaniem sytuacji prawnej i gospodarczo-społecznej mieszkańców powstającego miasta. Z dokumentu lokacyjnego wystawionego dla Mielca przez braci Jana i Bernardyna, dziedziców tej osady dowiadujemy się, że zakładają oni na mocy omówionego wyżej przywileju Mielec na polach świeżo wykarczowanych, tj. na surowym korzeniu. Także pola mieszczańskie powstały na miejscu po wykarczowanych lasach, które usytuowane były między nowopowstającym miastem, a tzw. Krzemienną Górą oraz na terenie wsi Nowa Góra (dzisiejsza Cyranka). Tę ostatnią Mieleccy włączyli do miasta, ale z każdego łanu, który tutaj posiadali mieszczenie, byli zobowiązani płacić po 14 skojców oraz dodatkowo właściciele miasta obciążyli każdy łan mieszczański dziesięciną w wysokości 4 groszy na rzecz miejscowego kościoła parafialnego. Osadnicy mieli prawo do swobodnego zaopatrywania się w budulec i opał w pobliskich lasach. Część lasu w Krzemiennej Górze po uprzednim wykarczowaniu miała zostać przeznaczona na pastwisko miejskie. Mieszczenie zostali zwolnieni od wszelkich robót poza naprawą dróg i mostów na obszarze miasta. Wszyscy mieszczenie (osadnicy) mieli korzystać z dwudziestoletniej wolnizny, po upływie której osiedleni w rynku byli zobowiązani do płacenia po 5, a przy ulicach po 3 grosze od domu, po 1 groszu od ogrodu oraz po 8 groszy od łanu roli każdego roku. Była to wymierna długotrwała korzyść natury ekonomicznej dla zasiedlających miasto osadników. To zwolnienie ich na okres dwudziestoletni z podatków i innych świadczeń na rzecz państwa, właścicieli i kościoła było niewątpliwie związane z budową miasta na surowym korzeniu na obszarze trudnej do karczowania Puszczy Sandomierskiej.

Dokument lokacyjny potwierdzał też nadane przez króla w przywileju lokacyjnym: targ w sobotę, jarmarki na św. Trójcę i na św. Mateusza Ewangelisty (21 IX), prawo osiedlania się mieszczen na prawie magdeburskim oraz zgodę na zakładanie wszelkich rzemiosł, zastrzegając sobie dochód od rękodzielników. Również we wpływach z łaźni którą postanowili zbudować dla mieszkańców. Właściciele miasta, Jan i Bernardyn Mieleccy, mieli partycypować dziedzice miasta, którzy byli jed-

nocześnie zasadźcami, zastrzeżli sobie niektóre pożytki, jak np. czynsze od mieszkańców oraz dochody z przedsiębiorstw miejskich, które przyśługiwały dziedzicznemu wójtom.²⁸

Nowopowstałe miasto stało się najdalej na północ wysuniętym ośrodkiem miejskim w dolnym biegu Wiśłoki i Wisły do Sandomierza. Należy podkreślić, że przywilej lokacyjny wydany przez króla i dokument lokacyjny przez właścicieli miast, stanowiły fundament prawny, na bazie których organizowano funkcjonowanie miast. Bardzo sformalizowana treść przywilejów królewskich nie rozwiązująca wszystkich zagadnień związanych z powoływaniem do życia nowego miasta, była uzupełniana przez dodatkowe przywileje królewskie, lub też jak to miało miejsce w przypadku Mielca, przez dokument lokacyjny właściciela. Sam przywilej zwykle nie tworzył nowego miasta, ale jednak dawał istniejącej lub mającej powstać osadzie określone szanse rozwoju, głównie poprzez możliwości pełniejszego włączenia się do wymiany towarowo-pieniężnej, co gwarantowało wyższe dochody mieszkańcom i fundatorowi ośrodka.²⁹ Każda lokacja prawna miasta posiada jednak swoją specyfikę, ale przywilej lokacyjny stanowił zapowiedź nowego okresu w jego dziejach, potwierdzając prawnie rozpoczęty proces funkcji miejskich.

Natomiast dla dwóch innych miast położonych w dolnym biegu Wiśłoki nie zachowały się ani zezwalające na lokację przywileje lokacyjne, ani dokumenty lokacyjne wystawione przez ich właścicieli. Brak jest również takich źródeł, które powiedziałyby nam coś na temat daty i okoliczności lokacji tych miast. Przecław i Rzochów nie są oczywiście przypadkami wyjątkowymi na obszarze Małopolski, gdzie dla miast lokowanych w XIV wieku przywileje lokacyjne i inne dokumenty zachowały się w bardzo małym zakresie.

²⁸ S. Brekiesz, *Lokacja Mielca w świetle aktu lokacyjnego z 1470 roku* (w:) *Prace Humanistyczne Komisji Archiwalnej Rzeszowskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, Seria I, nr 7: 1975 (na str. 145-147 znajduje się tekst omawianego przywileju po łacinie i po polsku); F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego do połowy XVII wieku*. Mielec, Przecław, Radomyśl Wielki, Rzochów (w:) *Mielec, Dzieje miasta i regionu*, t. I, red. F. Kiryk, Mielec 1984, s. 149-150; *Kopia dokumentu lokacyjnego Mielca z 1470 roku* (w:) Muzeum Regionalne w Mielcu (bez sygn.) Aneks. nr 1 w niniejszym opracowaniu.

²⁹ H. Samsonowicz, część I do roku 1506 (w:) *Historia Polski*, Tom I, *Polska do roku 1586*, Warszawa 1994, s. 118-119.

Dla Rzuchowa zachowały się przesłanki dowodowe przemawiające za tym, że prawo miejskie otrzymał w latach osiemdziesiątych XIV wieku, ponieważ kasztelan chełmski, właściciel zamku w Rzemieniu przedstawił królowi Zygmuntowi Staremu wystawiony jeszcze jego przodkom przywilej Ludwika Andegaweńskiego króla Węgier i Czech, który zawierał m.in. zgodę na lokację w bezpośrednim sąsiedztwie wsi Rzuchów miasta na prawie magdeburskim i nadanie mu trzech jarmarków (na dzień św. Stanisława na wiosnę 8 V, na Boże Ciało oraz na dzień św. Stanisława w jesieni 29 IX), a także targów tygodniowych w soboty, które z powodu niedogodności terminu przeniesiono na poniedziałki. Na tę okoliczność w kancelarii króla Zygmunta sporządzono dyplom przypominający główne postanowienia dawnego przywileju lokacyjnego, nie podając jednak daty i miejsca jego wystawienia oraz innych ważnych szczegółów. Ponieważ w 1379 roku przeniesiono tę wieś wraz z innymi na prawo czynszowe, jest pewne, że zasadzenie miasta na jej obszarze mogło nastąpić na podstawie oddzielnego przywileju na lokację miasta Rzuchowa, który wyjednał u króla węgierskiego Ludwika Jana z Tarnowa, wojewoda sandomierski i marszałek królestwa, co nastąpić mogło pomiędzy 1380 a 1382 rokiem.³⁰

Natomiast przekazy źródłowe z początku XV w. potwierdzają fakt udanej lokacji miejskiej Rzuchowa i jego rozwój. W dokumentach z lat 1408-24 występuje wójt rzuchowski Gaworko, procesujący się z okoliczną szlachtą na tle majątkowym. Trudno ustalić, czy był on zasadzczą, czy też jego następcą. W latach 1447- 52 wójtem rzuchowskim był Urban, zarazem dziedzic wsi Jodłówka, być może był on synem wspomnianego wyżej Gaworka i jego żony Katarzyny. Te lakoniczne zapiski są na razie jedynym świadectwem istnienia w Rzuchowie wójtostwa dziedzicznego i zarazem funkcjonowania miasta. Z 1427 roku zachowała się wiadomość o złożonym z wójta i siedmiu ławników sądzie wójtowsko-ławniczym co świadczy o istnieniu samorządu miejskiego.³¹ W drugiej połowie XV wieku brak jest informacji o wójtostwie, co może świadczyć o wykupieniu go wówczas przez właścicieli miasta i włączeniu go do miejscowego latyfundium Tarnowskich.

³⁰ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 216-218; S. Mateszew, *Zarys dziejów osadnictwa...*, s. 92.

³¹ Ibidem, s. 218-219.

Podobnie jak dla wielu innych miast w Małopolsce, tak też co do przeszłości Przecławia w XII i XIII wieku nie posiadamy żadnych istotnych informacji źródłowych, przy czym wyjątkowo niesprzyjającą okoliczność stanowi brak przywileju lokacyjnego i dokumentu lokacyjnego właściciela, jak również informacji o nich. Nieliczne dokumenty, na które dotychczas natrafiono, nic nam nie mówią o miejskości Przecławia w XIII i XIV wieku, pomimo przypuszczeń, że lokacja tego miasta mogła nastąpić tu najprawdopodobniej jeszcze w okresie zasadzania pierwszych miast na prawie niemieckim w Małopolsce. Także o pierwszym właścicielu Przecławia Klemensie dowiadujemy się z dokumentu dopiero z 1374 roku, a potomkami jego byli Klemens i Franko z Przecławia wzmiankowani w dokumencie z 1427 roku. Równolegle z nimi w 1404 roku jako współwłaściciel osady jest wymieniany Stanisław Biechowski z Biechowa k. Pacanowa w ziemi wiślickiej, dziedzic i patron kościoła NMP w Przecławiu. Przed 1408 rokiem część dóbr przecławskich (Przecław- część, Wola Przecławska, Żyraków, Wola Żyrakowska, Dulcza Mała), stała się własnością Ligęzów. Jan Ligęza, wojewoda łęczycki z Bobrku k. Chrzanowa w ziemi krakowskiej wykupił część włości od Biechowskiego i przekazał swojemu synowi Stanisławowi z Gorzyc k. Dąbrowy Tarnowskiej. Liczba współwłaścicieli Przecławia pod koniec drugiej połowy XV wieku na skutek działów rodzinnych znacznie wzrosła. Z analizy stosunków własnościowych wynika, że Przecław i wieś do niego należące stanowiły od dawna włość podzieloną pomiędzy kilku właścicieli, co niewątpliwie wpływało ujemnie na rozwój miasta. Ponieważ rozdrobnienie włości nie mogło przyjąć inwestycji miejskich, w tym zwłaszcza lokacji osady miejskiej, według F. Kiryka przyjąć należy, że powstanie miasta na gruncie Przecławia mogło wyprzedzić znacznie owe podziały miejscowej własności feudalnej lub też nastąpić po jej scaleniu przez Ligęzów. Określenie chronologii przekształcania Przecławia w miasto jest skazane na bazie obecnie znanych źródeł na niepowodzenie. Funkcjonowanie miasta potwierdzają jednak dopiero stosunkowo późne źródła, bo dopiero zapiska z 1419 roku informuje nas o tym, że Przecław posiada przedmieście.³² Informacja ta wskazu-

³² Ibidem, s. 190-191.

je na to, że miasto to już funkcjonowało jakiś okres, ale nie możemy na podstawie tego źródła stwierdzić jak długo. Na początku drugiej połowy XIV wieku Przecław należał już w całości do Ligęzów, skoro Stanisław Ligęza (młodszy) w 1461 roku sprzedaje szlachetnemu Jakubowi Krawcowi z Piasków wójtostwo dziedziczne, a obejmowało ono łąn roli przy polach mieszczan, sadzawkę rybną przy owym łąnie (wyżej sadzawki dziedzica miasta), łąki przy tych sadzawkach, dalsze pół łąnu roli zw. Łobaczowskie oraz kilka ogrodów przy ogrodach mieszczan nad Wisłoką, w której zapewniono mu swobodny połów ryb. Do wójtostwa należała także połowa czynszu od piekarzy oraz zwykłe czynsze wójtowskie od ról, placów, domów i wyroków sądowych. Czynsze od pozostałych rzemieślników i dochody z miast zatrzymał dla siebie dziedzic miasta, któremu pozostali mieszczanie musieli składać corocznie (w dniu św. Marcina) po 8 groszy z małych pól i ogrodów, zaś posiadający pola szerokie - po 1 grzywnie z łąnu, tak jak kmiecie z przedmieścia oraz ze wsi Podole, oraz inne drobne daniny w naturze. Dokument ten wymienia jeszcze należący do właścicieli Przecławia młyn Słowik, domy, ogrody i role Jana Kołodzieja, Piotra Kiczka, Piotra Narożnego, Macieja z Odolina i Stanisława prebendariusza mieszczan przecławskich poddanych władzy sądowej wójta dziedzicznego razem z przedmieszczanami i kmieciami wsi miejskiej Podole.³³ Powyższy dokument poświadcza więc, że zasadzca Przecławia utworzył kiedyś wójtostwo dziedziczne, które w wyniku ciągłych podziałów włości i zmian właścicieli miasta znalazło się chyba na przełomie szóstego i siódmego dziesięciolecia w rękach Ligęzów, ale nie włączyli go do swoich dóbr dziedzicznych. Przetrwało ono w Przecławiu do 1555 roku, kiedy to od mieszczanina Bartłomieja Szczepka odkupił go Feliks Ligęza, arcybiskup lwowski.³⁴

Zachowane księgi wójtowsko- łąwnicze (dopiero od połowy XVI stulecia) poświadczają funkcjonowanie sądu łąwniczego, w skład którego wchodził zarówno mieszczanie- rzemieślnicy, jak i mieszczanie- rolnicy.³⁵

³³ S. Kutrzeba, *Katalog Krajowego Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie* (w:) *Teka Konserwatorów Galicji Zachodniej*, t. III, Kraków 1909, s. 245, nr 2; AP w Krakowie O/Wawel, perg. 2.

³⁴ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 150-154.

³⁵ Ibidem, s. 193.

3. LOKACJE PRZESTRZENNE I MODELE URBANISTYCZNE

Osady typu miejskiego różniły się od pozostałych osad w okolicy specyficznym układem przestrzennym i zabudową. Lokacja przestrzenna nie była procesem jednorazowym, zaś długotrwałym obejmującym zazwyczaj co najmniej kilka początkowych lat, ale zakończenie prac przy lokacji przestrzennej możemy określić jedynie hipotetycznie. Długość procesu lokacyjnego zależała od wielu czynników, a przede wszystkim od tempa prac przy realizacji programu realizowanej lokacji. Dany przez fundatorów w przypadku Mielca stosunkowo długi okres wolnizny nie był prawdopodobnie przypadkowy i raczej świadczy o tym, że właściciele najprawdopodobniej liczyli się z trudnościami, jakie mogą wystąpić w trakcie realizacji przestrzennej tego miasta. Miasto powstaje na obszarze wsi Mielec zgodnie z zapisem w przywileju lokacyjnym króla Kazimierza Jagiellończyka, ale z dokumentu lokacyjnego dowiadujemy się, że miasto będzie posadowione, tj. rozmierzone na polach świeżo wykarczowanych w tym celu. Możemy więc zakwalifikować to miasto jako powstałe na surowym korzeniu. Także grunty rolne przeznaczone dla mieszczan pozyskano na drodze karczunku tzw. krzemienieckich lasów. Również tereny, które przeznaczono na pastwisko miejskie miały pochodzić z karczunków leśnych.³⁶ Wskazuje to na to, że właściciele przyszłej osady miejskiej zdając sobie sprawę z trudności jakie mogą napotkać przy budowie miasta sami podjęli się funkcji zasadźców. Obszar puszczy, na karczunkach której powstawało miasto nie sprzyjał realizacji tej inwestycji, ale decyzję o jej lokalizacji w tym właśnie miejscu podjęto ze względu na przebieg przez teren, który przeznaczono pod przyszłą osadę miejską, szlaku handlowego łączącego Sandomierz przez Pilzno z Krakowem i Węgrami. Szlak sandomierski przebiegający od dawna przez ten obszar zaważył na kształcie modelu urbanistycznego powstającej nowej osady miejskiej i tzw. gościniec sandomierski zaczął na długi okres stanowić główną oś przestrzenną rozplanowanego przy niej miasta. Ten właśnie szlak w planach właścicieli miał spowodować, że Mielec będzie ważnym punktem etapowym wymiany towarowej pośredniczącym w handlu między Sandomierzem, a Krakowem i Węgrami.

³⁶ Patrz dokument lokacyjny Mielca z 1470 roku, Aneks nr 1 w niniejszym opracowaniu.

Miasto usytuowane zostało też w centrum dóbr właścicieli Mielca i jego przyszłym zadaniem miało być także prowadzenie wymiany handlowej dla okolicznych wsi (w pierwszej kolejności dla stanowiących własność dziedziców miasta). O wzrastającej roli wsi Mielec przed lokacją miasta świadczy między innymi fundacja kościoła pw. Św. Trójcy, która mogła nastąpić w 1429 roku oraz powstanie dworu prawdopodobnie obronnego, który jest odnotowany w źródłach od 1460 roku.³⁷ Powstanie tych obiektów we wsi Mielec w okresie poprzedzającym lokację miasta może świadczyć o tym, że osada ta zaczynała pełnić funkcję lokalnego ośrodka wymiany i zarządzania gospodarczego dla okolicznych wsi będących we władaniu Mieleckich. Szczególny wpływ na wyróżnienie wsi Mielec spośród innych miało zlokalizowanie na zachód od niej, przy przeprawie przez Wisłokę obronnego dworu, co podnosiło rangę przebiegających przez tę osadę szlaków komunikacyjnych.³⁸

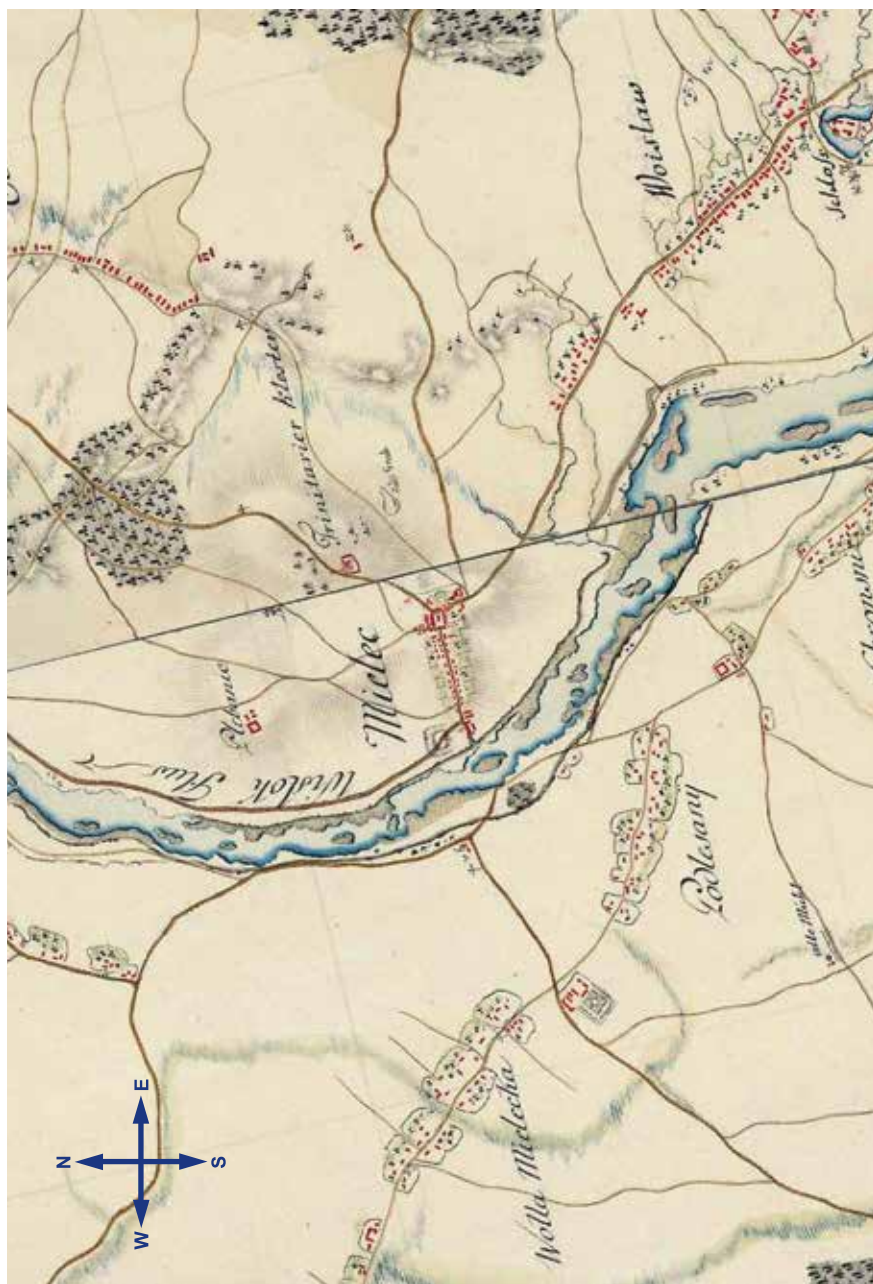
Wieś Mielec była zlokalizowana na północny zachód od miasta, stosunkowo blisko od rozgałęziających się traktów z Węgier i Krakowa. Jeden z nich przebiegał przez Rzechów, Wojsław na Złotniki i Gawłuszowice, skąd prowadził do przeprawy na Wiśle, natomiast drugi przez Chorzeliów na Sandomierz. Rozgałęzienie szlaku w kierunku Złotnik i Sandomierza znajdowało się w miejscu, gdzie później lokowano miasto. Usytuowana w miejscu bezpiecznym od wylewów Wisłoki wieś długo funkcjonowała w sąsiedztwie miasta, ale rozwijające się miasto wchłonęło ją, a jej pierwotny wygląd i charakter zmienił się z biegiem czasu.³⁹

Istotną fazę lokacji przestrzennej Mielca stanowiło rozmierzenie terenu pod przyszły ośrodek miejski. Nie zachowały się żadne dokumenty, które opisywałyby ten etap jego powstawania. Samo rozmierzenie było poprzedzane zwykle sporządzeniem planu lub co najmniej szkicu mającego powstać miasta. Także o samym sposobie rozmierzania miasta źródła niczego nam nie przekazują, ale wiadomo że w innych miastach posługiwano się palami i gromami przy wytyczaniu i rozmierza-

³⁷ K. Mosingiewicz, *Mieleccy herbu Gryf* (w:) Mielec. *Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*. Red. F. Kiryk, Mielec 1994, t. 3, s. 23,24 (przypis 91).

³⁸ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 150- 154.

³⁹ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 159.



7. Mielec z najbliższą okolicą na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu. Skala oryginału 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu

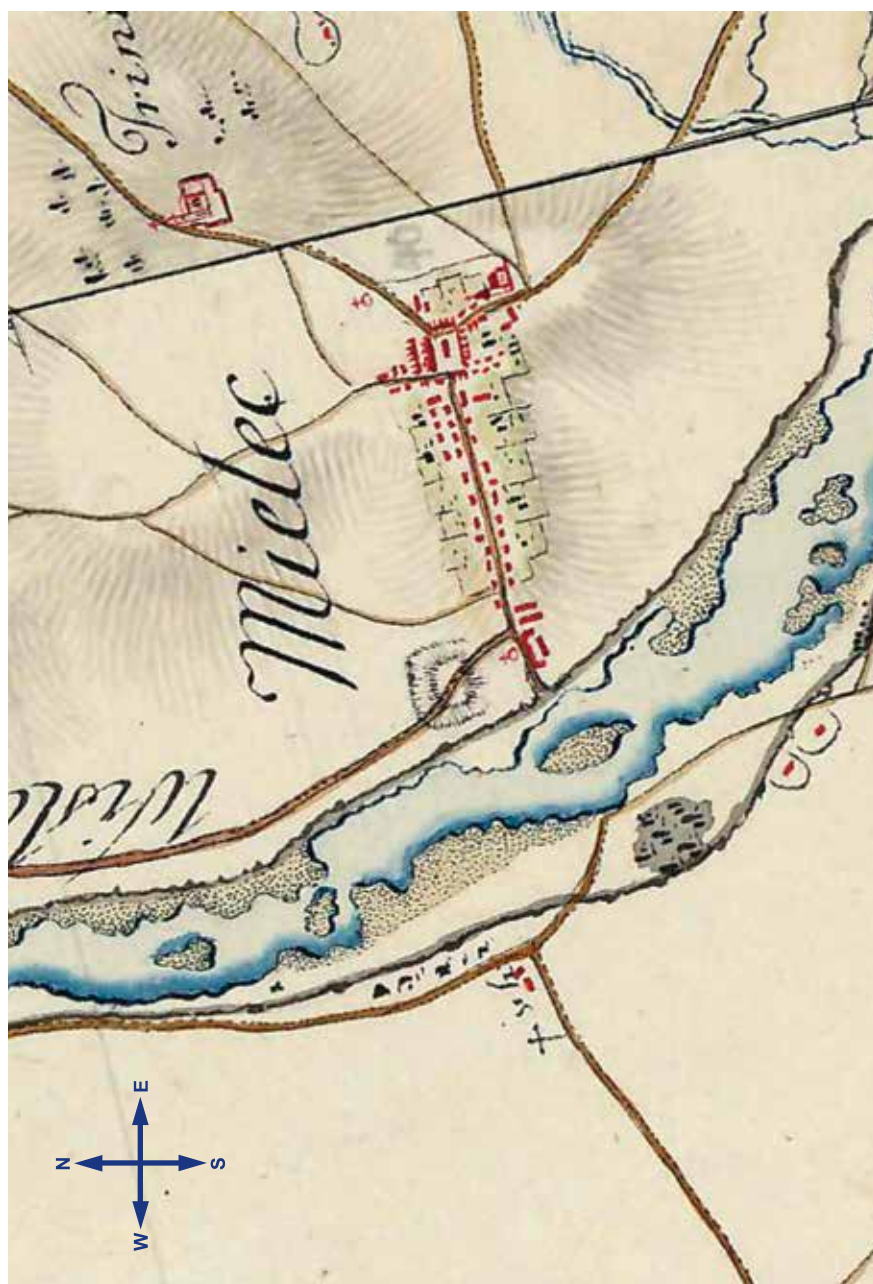
niu układu przestrzennego.⁴⁰ Przy rozmierzaniu większych ośrodków miejskich zatrudniano mierniczych, a w przypadku mniejszych mogli to robić zasadzcy.⁴¹ W części ośrodków rozmierzano cały obszar nadany miastu, a w innych tylko obszar miasta przeznaczony pod miasto właściwe z rynkiem i ulicami w obrębie wytyczonej granicy prawnej miasta ograniczonej wałami obronnymi.

Teren pod osadę miejską wybrano na wschód od dworu i na południe od funkcjonującego już od dawna kościoła parafialnego pw. Św. Trójcy. Miasto rozmierzono na obszarze płaskiego wzniesienia (wydma polodowcowa), które miało chronić go przed wylewami Wisłoki. Rozmierzono go biorąc pod uwagę (o czym już wyżej wspomniano) istniejącą sieć drożną. Ośią przestrzenną tego nowego układu urbanistycznego rozplanowanego na kierunku z pld.-wschodu na płn.- zachód stał się szlak prowadzący przez Rzochów na Złotniki. W mieście prowadził on wzdłuż zachodniej pierzei rynku, a w jego płn.-zach. narożniku wpadał w trakt złotnicki (poświadczony w Mielcu w 1589 roku). Obecnie w jego ciągu przebiega ul. Kilińskiego. Z narożnika pld.-zach. prowadził ul. Kościelną i wzdłuż zachodniej elewacji kościoła św. Mateusza Ewangelisty, wychodził poza miasto, gdzie kontynuował swój przebieg na Rzochów przechodząc przez obecny ogród proboszczowski i prowadząc ulicą Rzeczną, a następnie wzdłuż rzeki Wisłoki dochodził do dolnego biegu obecnej ulicy Kościuszki. Rekonstrukcję nieistniejącego od końca XVIII wieku odcinka traktu od ul. Kościelnej do Rzecznej można przeprowadzić na podstawie mapy F. von Miega. Pozostały jego fragment od ulicy Rzecznej zlikwidowany w wyniku powstania ul. Kościuszki (stanowiła ona część tzw. gościńca dębickiego, zbudowanego w 1874 roku) można przeanalizować na mapie sztabowej z lat 1806-1869 oraz planach katastralnych.⁴² Centrum miasta zajął rynek, który zorientowano zgodnie z kierunkiem przebiegu wspomnianego traktu sandomierskiego. Obecnie posiada on kształt nieco zdeformowanego prostokąta. Ten jego kształt jest szczególnie dobrze czytelny na planie katastralnym

⁴⁰ T. Zagrodzki, *Regularny plan miasta średniowiecznego a limitacja miernicza*, Warszawa 1962.

⁴¹ R. Szczygieł, *Lokacje miast w Polsce w XVI wieku*, s. 127.

⁴² Patrz ilustracja nr 9 i nr 10.

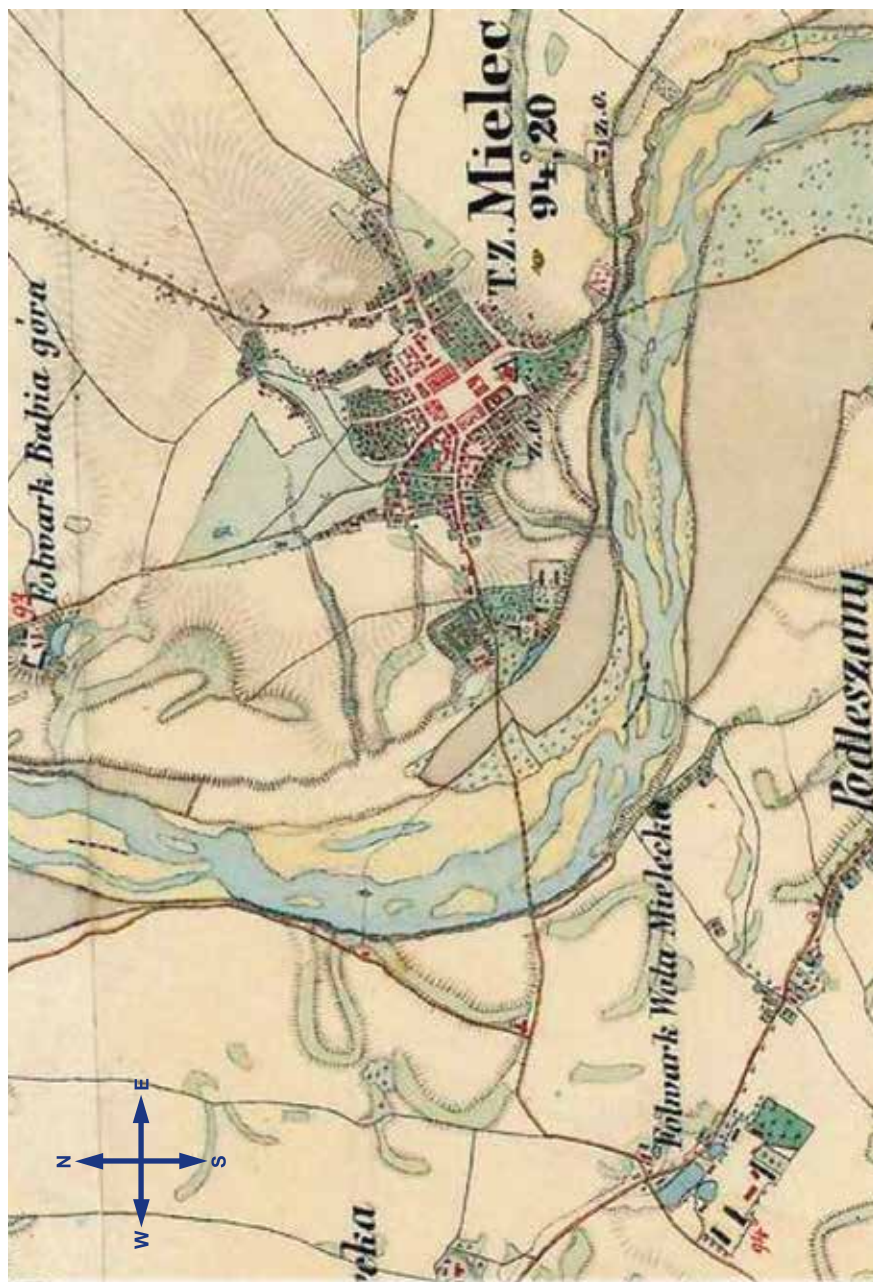


8. Mielec na mapie F. von Miega z najbliższym otoczeniem z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu. Skala oryginału 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

z połowy XIX wieku.⁴³ Charakterystyczną cechą regularnego rozplanowania Mielca, typową zresztą dla założeń średniowiecznych, powstałych zwłaszcza na surowym korzeniu są pary ulic wychodzące pod kątem prostym z naroży rynku, a także ulic usytuowanych poza blokami zabudowy przyrynkowej. Są to zwłaszcza ulice w narożniku płn.- zach.: tj. ul. Kilińskiego (trakt złotnicki), ul. Legionów (Zamkowa, Dworska), których wyloty są otwarte oraz w narożu pld.-zachodnim rynku ul. Kościelna i Krakowska, które posiadają wyloty przewężone. Jak już wyżej wspomniano. ul. Kościelna i Kilińskiego prowadziły ruch dalekobieżny biegnący z pld.-wschodu na płn.- zachód. Natomiast ulica Legionów zapewniała miastu komunikację ze szlakiem na lewym brzegu Wisłoki na Radomyśl przez Tarnów do Krakowa oraz sprzęgała go z siedzibą właścicieli, tj. usytuowanym przy przeprawie przez Wisłokę ufortyfikowanym dworze. Z tego prawdopodobnie powodu wlot ul. Legionów do rynku jest nietypowy, by spełnić wymogi regularnego rozwiązania. Skomunikowanie rynku z ul. Hetmańską zapewniała ulica Krakowska. Ulica Hetmańska przebiegała na tyłach zachodniego bloku przyrynkowego na odcinku od ul. Legionów do terenów przy kościele parafialnym. Jej funkcję można określić jako ulicy gospodarczej do obsługi zabudowy zachodniego bloku przyrynkowego i bloku zabudowy przy ul. Kościelnej. Obsługiwała także zabudowę pozarynkową (na zachód od rynku) oraz dawała możliwość ominięcia rynku w drodze do terenów należących do kościoła. W narożu pld.-wsch. rynku w pobliżu bloków przyrynkowych w dość czytelny sposób nawiązano do rozwiązań przyjętych w opisanych już wyżej innych narożach, organizując tu przewężone wyloty pary ulic skierowanych na zachód i południe.

Ulica prowadząca w kierunku wschodnim powstała na miejscu ukształtowanego jeszcze przed lokacją miasta puszczańskie szlaku prowadzącego do obszaru, gdzie później powstała Kolbuszowa. Na obszarze miasta jest to obecnie ul. Mickiewicza (dawniej Pańska) i Wolności (dawniej Kolbuszowska). Od niej, ale już poza układem miejskim wychodziła droga do wsi Cyranka (obecnie ulica Jadernych- Cyranowska). Ulica prowadząca w kierunku południowym to ulica Szpitalna, obecnie

⁴³ Patrz plan katastralny Mielca z połowy XIX wieku, il. nr 10.



9. Mielec i jego okolica na mapie sztabowej armii austriackiej z lat 1806-1869. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Skala oryginału 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu

górnym odcinek ul. Kościuszki do skrzyżowania z ul. Jędrusiów. Pierwotnie prowadziła ona wzdłuż placu zwanego w XIX-tym wieku szpitalnym oraz wzdłuż wschodniej elewacji kościoła parafialnego i kończyła się na polach podmiejskich Przedmieścia wojsławskiego lub rzuchowskiego.⁴⁴

Opisując przebieg tych ulic, należy zwrócić uwagę na fakt, że szlak do Kolbuszowej w sąsiedztwie rynku posiadał rozszerzający się lejkowato wylot w stronę gościńca sandomierskiego (obecnie odcinek ul. Sandomierskiej i Mickiewicza) oraz ul. Szpitalnej (obecnie Kościuszki). Cechę tę posiadał również pozarynkowy wylot ulicy Sandomierskiej.

Powstanie układu urbanistycznego miasta od jednego rozmierzenia podczas lokacji przestrzennej miasta potwierdza także przebieg ulic na tyłach bloków przyrynkowych od północy i wschodu. Chodzi tu głównie o ul. Szeroką i część obecnej ul. Sandomierskiej. Oprócz funkcji gospodarczych łączyły one trakty wychodzące z rynku. I tak ulica Szeroka stanowiła połączenie traktu złotnickiego (ul. Kilińskiego) z traktem sandomierskim wzdłuż tzw. „Małego Rynku”. Na przedłużeniu drugiej ulicy odchodzącej od traktu na Kolbuszową (ul. Mickiewicza) prowadził szlak w kierunku płn.-wsch. (gościniec sandomierski).⁴⁵

Inaczej natomiast rozwiązano pod względem komunikacyjnym płn.-wschodnie naroże rynku, z którego wychodził gościniec sandomierski. Opuszczając skośnie rynek w kierunku północnym przechodził on przez niezabudowany plac, usytuowany pomiędzy północnym i wschodnim blokiem zabudowy przyrynkowej. W XIX wieku był on już w dużym stopniu zabudowany rynkiem.⁴⁶ Obecnie plac ten jest już całkowicie zabudowany, a znajdował się między ulicami: Krótką, fragment ul. 3-go Maja i Szeroką. Trakt sandomierski dalej prowadził obecną ulicą Sandomierską, Reja i wchodził w obecną ul. Modrzejewskiej, aby następnie w pozostałej niezachowanej jej części przebiegać do ulicy Sienkiewicza. Na taki właśnie przebieg tego przedlokacyjnego traktu wskazuje układ pól usytuowanych przy niej, widoczny na mapach sztabowych i planach katastralnych z XIX wieku (il nr 9 i 10). Obecny przebieg ul. Sandomierskiej

⁴⁴ Patrz il. nr 8, nr 9 i nr 10 i nr 11.

⁴⁵ Patrz il nr 58 i nr 11.

⁴⁶ Patrz il. nr 83.



10. Plan katastralny Mielca z 1850 r., AP w Przemyślu. Archiwum Geodezyjne, sygn. 1054M fragment sekcji 4. Skala 1:2880.

i Sękowskiego od ulicy Reja do Sienkiewicza, jak również ul. Sienkiewicza (Tarnobrzeskiej) powstał już po lokacji miasta. Świadczyć o tym może ich przebieg prowadzony wzdłuż niw lub je przecinający (ul. Sienkiewicza), których kierunek zachował się częściowo do chwili obecnej.

Możemy uznać, że Mielec jest układem prostym, ortogonalnym i jest mutacją modelu pseudowalnicowego 9-polowego, ale nieco nietypo-



11. Mielec na mapie sztabowej armii austro-węgierskiej z lat 1869-1887. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu. Skala oryginału 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu

wego, bo z kościołem parafialnym usytuowanym poza tym układem, za blokiem przyrynkowym na wschód od rynku. W centrum układu rozmierzono prostokątny rynek o proporcjach boków 4:5, z którego wychodzi trakt w kierunku zachodnim prowadzący do Krakowa i na północny- wschód do Sandomierza.

O wiele bardziej skomplikowane jest wyjaśnienie lokacji przestrzennej Rzochowa, ponieważ brak jest bliższych danych źródłowych na jego temat, a zwłaszcza dokumentu lokacyjnego fundatora dla tej osady miejskiej.⁴⁷

Źródła z pierwszych lat XV wieku informują nas o wchłonięciu przez powstające miasto już wcześniej istniejącej w jego sąsiedztwie wsi Grabie oraz wzmianki z 1419 roku o przedmieściu rzochowskim, którym mogła być dawna wieś Rzochów, od której przyjęło nazwę nowopowstałe miasto. Prawdopodobnie lokacja nastąpiła na gruntach tejże właśnie wsi powstałej w XIII wieku.⁴⁸ Przedmieście Rzochowskie położone było w kierunku północnym od miasta i graniczyło z nie-dużą osadą określaną na mapie Miega jako Rzyska (Rzyska).⁴⁹ Wchłonięta przez miasto wieś Grabie była usytuowana na południe od nowopowstałego miasta. Także na południe od miasta, we wsi Rzemień znajdował się najpierw obronny dwór właścicieli Rzochowa, który od 1508 roku występuje w źródłach jako zamek.⁵⁰ Pierwotny kościół był usytuowany na obszarze dawnej wsi przy szlaku na Sandomierz, ale nad brzegiem Wisłoki, jednak w wyniku podmycia przez wezbrane wody podczas powodzi z 1839 roku prawego brzegu Wisłoki, zachował się tam do chwili obecnej jedynie fragment starego cmentarza.⁵¹ Kościół przeniesiono wówczas w nowe miejsce, gdzie stoi obecnie. Także źródła odnoszące się do parafii rzochowskiej i kościoła pochodzą z okresu późniejszego i nie pomagają nam w rozwiązaniu problemów związanych z początkami miasta. Z 1431 roku pochodzi dokument,

⁴⁷ Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku wielu innych miast w Małopolsce, które również nie mają zachowanych ani przywilejów ani dokumentów lokacyjnych fundatorów.

⁴⁸ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 216-218.

⁴⁹ Nazwa ta występuje także na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806-1869.

⁵⁰ Patrz rozdz. V, cz. II, p. 3, przyp. 105.

⁵¹ T. Opas, *Region mielecki przed reformą konstytucyjną w Galicji* (w:) *Mielec, Dzieje miasta i regionu*, red. F. Kiryk, Mielec 1984, t. I, s. 387.

który mówi nam o włączeniu do parafii w Rzuchowie nowolokowanej wsi o nazwie Ocieka, poświadczając istnienie tutaj kościoła i odrębnej parafii. Jan Długosz podaje, że kościół w Rzuchowie nosił wezwanie św. Marka Ewangelisty. Natomiast B. Kumor przyjmuje, że parafia rzo-



12. Współczesna mapa satelitarna centrum Mielca. Udostępnienie przez internet.

chowska miała swoje początki w 1374 roku, ale według S. Mateszewa nie można tego udokumentować.⁵² Po wspomnianej w źródłach z początku XV wieku wsi Grabie, wchłoniętej wówczas w trakcie procesu lokacyjnego przez miasto, jedynym śladem jest obecnie nazwa łąk Grabie na terenie Rzochowa.⁵³

Pomimo tego, że nie zachowały się bogatsze na ten temat źródła, to jednak przyjmuje się na zasadzie analogii, że miasto funkcjonowało przede wszystkim dzięki położeniu przy szlaku handlowym prowadzącym z Sandomierza przez Pilzno na Węgry, który już przy zamku w Rzemieniu rozgałęział się także na trakt handlowy na Ruś przez Ropczyce. Prowadzący do Sandomierza przez Rzochów trakt przechodził przez dwa mosty na rzece Dębnicy wpadającej do Wisłoki. Na Przedmieściu Rzochowskim znajdowała się przeprawa na Wisłocę, przez którą prowadził przez Kiełków, Przeclaw i Pilzno stary szlak handlowy do Krakowa.⁵⁴

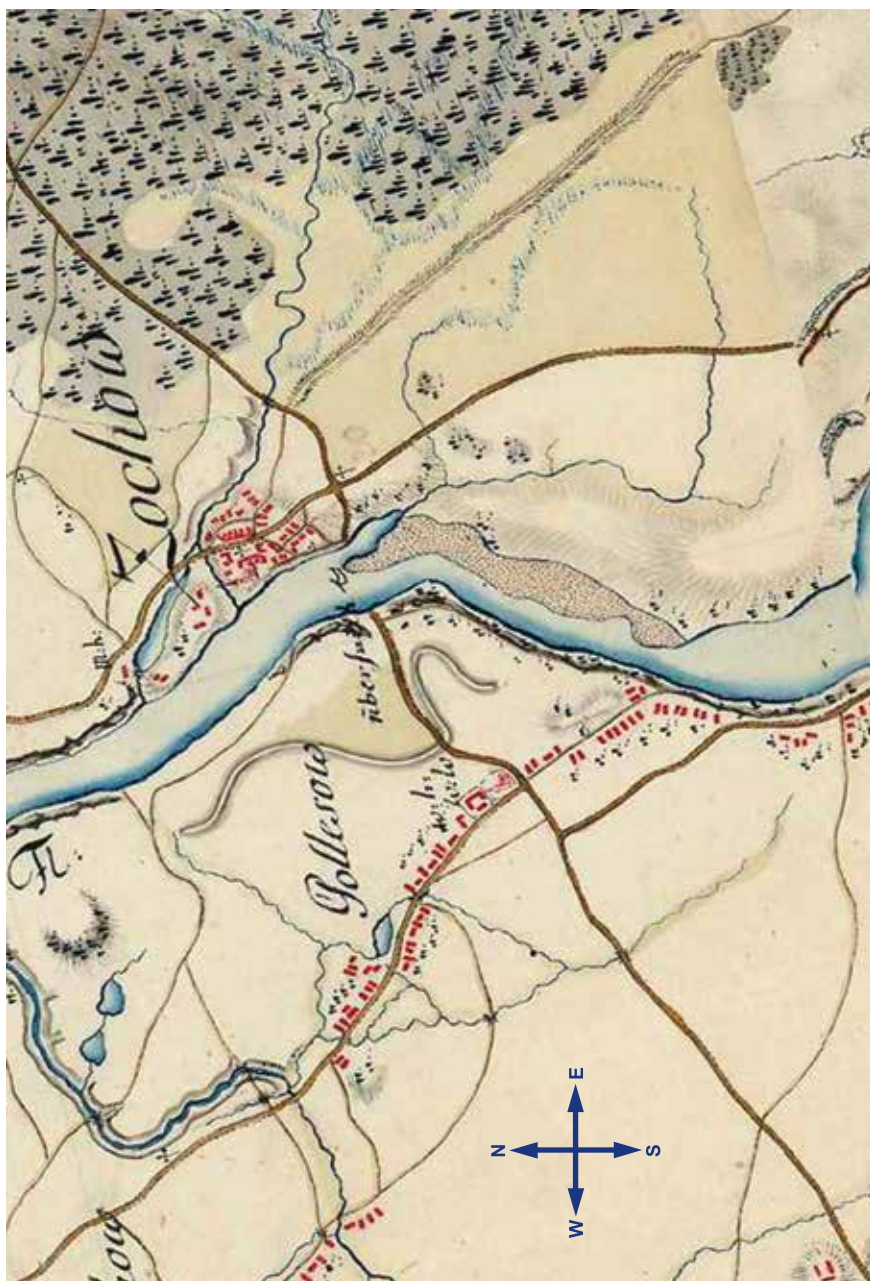
Rozplanowanie Rzochowa oparto podobnie jak w Mielcu o szlak handlowy prowadzący prawym brzegiem Wisłoki do Sandomierza, w który wpisano nieregularny czworokątny rynek, rozciągający się północno-wschodnią pierzeję przy tym właśnie trakcie. Na podstawie zachowanych materiałów kartograficznych, pochodzących zresztą z XVIII i XIX wieku, trudno obecnie stwierdzić, czy ze wszystkich naroży wychodziło po dwie ulice. Na planie katastralnym z połowy XIX wieku dwie ulice są zaznaczone jedynie w północno-wschodnim narożu rynku. Z południowej części rynku wychodzą natomiast jedynie ulice opasujące południowy blok zabudowy, łącząc się w jedną przy szlaku prowadzącym w kierunku południowym wzdłuż Wisłoki przez Rzemień do Dębicy.

W południowo-wschodnim narożu ulica ta mogła zaniknąć w trakcie funkcjonowania miasta lub też ze względów funkcjonalnych nie była potrzebna, ponieważ komunikację wschodniego bloku zabudowy od strony wschodniej w wystarczającym stopniu wypełniały miedzuchy i wąska ulica wychodząca z placu przed bramą południową w obrębie obwodu policyjno-obronnego w kierunku południowo - wschodniego

⁵² F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 219.

⁵³ S. Mateszew, *Zarys dziejów osadnictwa...*, s. 100; T. Opas, *Region mielecki przed reformą konstytucyjną w Galicji* (w:) *Mielec. Dzieje miasta i regionu*, red. F. Kiryk, Mielec 1984, t. I, s. 387.

⁵⁴ Wszystkie omawiane elementy są jeszcze wyraźnie czytelne na mapie F. Miega oraz na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806- 1869.



13. Rzechów i okolice na mapie F. von Miega z lat 1763-83 Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu. Skala oryginalu 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

naroża obronnego miasta.⁵⁵ Przyczyną natomiast braku tych ulic w północno-zachodnim i południowo-zachodnim narożu mogły być warunki terenowe, albo też nigdy nie zostały one rozmierzone co zdarzało się w małych średniowiecznych miastach. Wpływ na ten stan rzeczy mogło mieć również rozplanowanie go na fragmentach nie istniejących już wsi Grabie i Rzochów.⁵⁶

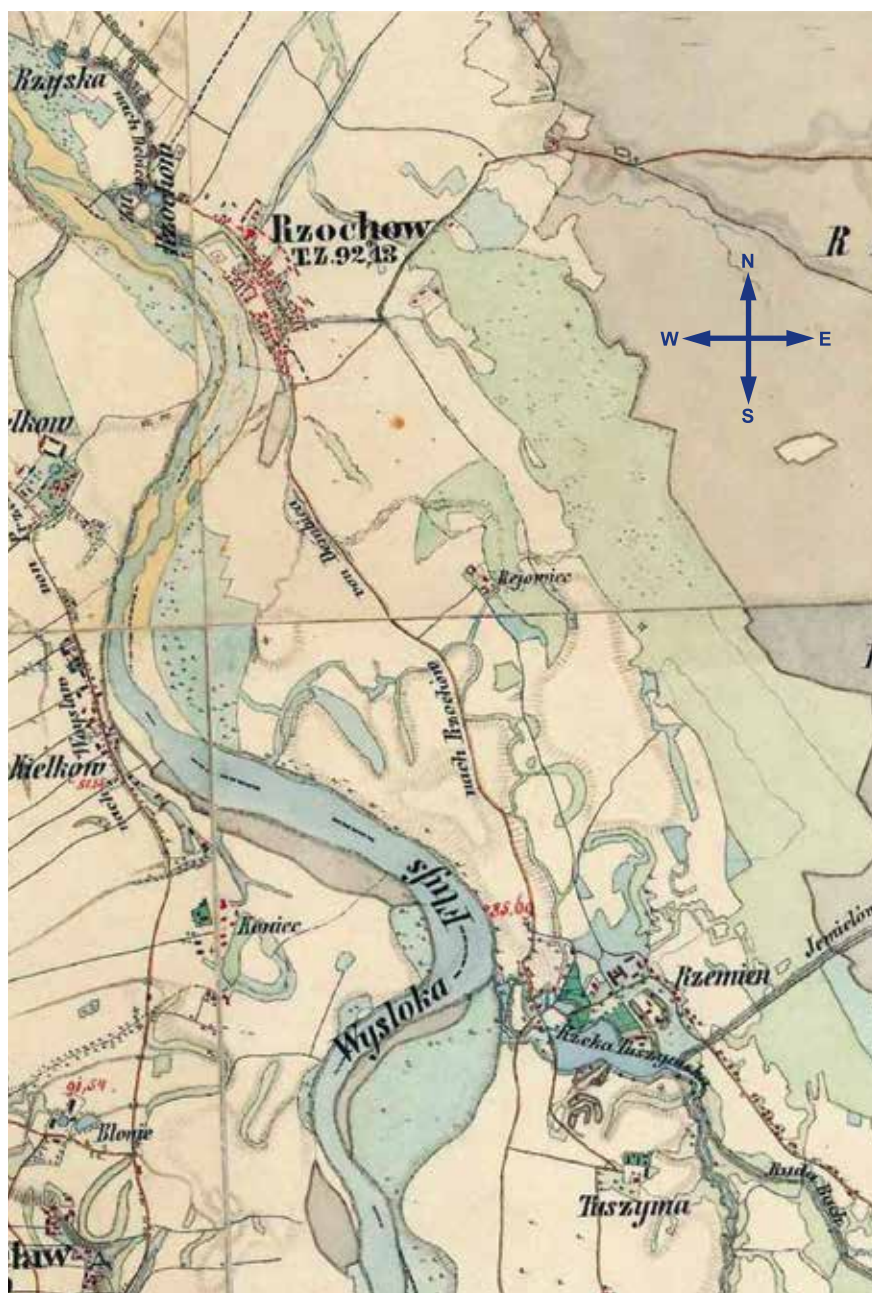
Rynek otaczały pojedyncze bloki zabudowy, których głębokość była zbliżona do około połowy ich szerokości. Od strony wału ich zasięg wyznaczała ulica podwalna. Południowo-zachodni blok zabudowy został prawdopodobnie zniszczony w wyniku podmycia skarpy na prawym brzegu Wiśłoki w trakcie dużych wezbrań wód w tej rzece i przesunięcia się jej w kierunku miasta. Na materiałach kartograficznych jest zaznaczona zabudowa jedynie na działce sie-



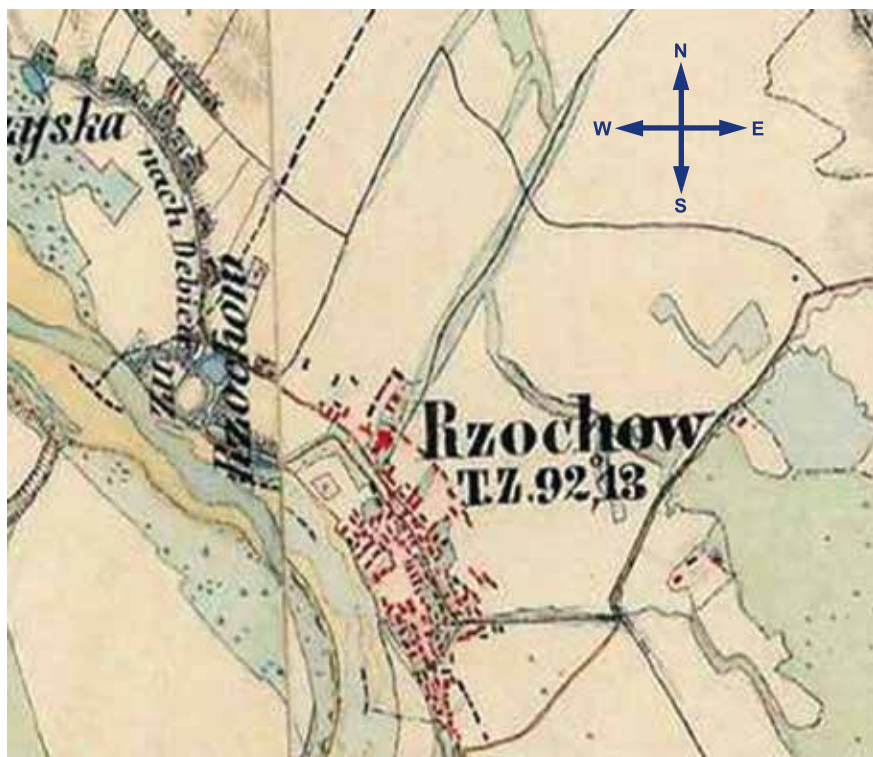
14. Rzochów na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Skala oryginału 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu

⁵⁵ Wnioski takie nasuwają się po analizie planu katastralnego z połowy XIX wieku oraz mapy F. Miega oraz austriackiej mapy sztabowej z lat 1806-1869.

⁵⁶ Patrz przyp. 42, 44 i 46.



15. Rzechów z okolicą na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 1869. Zbiory Kriegssarchive w Wiedniu. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.



16. Rzochów na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 1869. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Skala oryginału 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu

dliskowej od południa, która tylko nieznacznie została skrócona.⁵⁷ Zniekształcenia w planie miasta mogły mieć miejsce także po dotkliwym najeździe tatarskim, który miał miejsce w 1502 roku, kiedy to miasto otrzymało zwolnienie od podatków i wszelkich opłat celnych, co może świadczyć o dużych rozmiarach zniszczeń.⁵⁸

Sytuacja przedstawiona na XVIII i XIX wiecznych zachowanych materiałach kartograficznych przemawia za tym, że Rzochów można zaliczyć do pseudoowalnicowego modelu rozplanowania. Sytuacja zachowana na tych mapach i planach w południowej części miasta nie budzi wątpliwości. W części północnej miasta już wtedy była mocno zniekształcona, ale można ją hipotetycznie odtworzyć.

⁵⁷ Patrz przyp. 20.

⁵⁸ F. Kiry, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 219.



17. Rekonstrukcja modelu urbanistycznego Rzochowa na podkładzie planu katastralnego z połowy z 1850 r. AP w Rzeszowie zespół Zbiór Kartograficzny, sygn. nr 1383, sekcja 4. Skala 1:2880.

Źródła historyczne na temat nadania miastu Przecław praw miejskich z powodu spalenia ksiąg miejskich i przywilejów lokacyjnych w trakcie kolejnych pożarów miasta nie przekazują nam żadnych bezpośrednich informacji.⁵⁹ Dla Przecławia brak jest nie tylko ksiąg miejskich, ale także źródeł innego typu, na podstawie których można by odtworzyć lokację przestrzenną tej osady i dlatego w odniesieniu do początków miasta istnieje konieczność poruszania się jedynie w sferze hipotez opartych o niepełne dane lub bardzo wątpliwe informa-

⁵⁹ Wielki pożar Przecławia, w którym spłonęły wszystkie księgi i przywileje miejskie miał miejsce w dniu poprzedzającym Wszystkich Świętych (w:) F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 194.



18. Rzeszów i okolice na austro-węgierskiej mapie sztabowej z lat 1869-1887. Zbiory Kriegerschiw w Wiedniu. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

cje. W przypadku Przecławia cały proces dedukcji dotyczący początków realizacji jego lokacji przestrzennej wymaga specyficznego podejścia do wszystkiego tego co zrealizowano, co zatarł czas w wyniku kolejnych zniszczeń i postępujących po nich odbudów w okresach koniunktury i zastoju gospodarczego.

W okresie rozbicia dzielnicowego w wyniku testamentu Bolesława Krzywoustego (po jego śmierci w 1138 roku), nastąpiło wyodrębnienie dzielnicy senioralnej krakowskiej, a później także sandomierskiej⁶⁰, w granicach której znalazł się obszar, na którym według

⁶⁰ Wstęp (w:) Urzędnicy małopolscy XII- XV wieku. Spisy, oprac. Kurtyka J., Nowakowski T., Sikora F., Sochacka A., Wojciechowski P., Wyrozumski B., red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1990, s. 8 (dalej: Urzędnicy małopolscy...).



19. Przecław na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

niektórych badaczy już w XII wieku funkcjonowała przedlokacyjna osada w Przecławiu leżąca przy biegnącym wzdłuż Wisłoki szlaku węgierskim, w którym funkcjonowała już wówczas parafia.⁶¹ Mógł to być chyba jedyny ośrodek, gdzie w dolnym biegu Wisłoki mogło wytworzyć się skupisko osadnicze mogące stanowić załazek późniejszego miasta lokacyjnego. Przemawia za tym między innymi wspomniana już wyżej informacja o dwóch plebanach w przecławskim kościele, które może świadczyć o dużej rozległości parafii, jak też o tym, że mógł znajdować się tutaj wczesnośredniowieczny ośrodek władzy administracyjnej. Możemy się domyślać, że na wzniesieniu, na którym obecnie znajduje się zamek (nie przebadanym dotychczas przez archeologów) mogła się znajdować wczesnofeudalna osa-

⁶¹ B. Kumor, *Archidiakonat Sąddecki*, s. 153-154.

da grodowa. Ze względu na przebiegający tędy szlak węgierski oraz prowadzący z Krakowa do Sandomierza przez Pilzno, mogło tutaj funkcjonować centrum wymiany handlowej.

Potwierdzona w źródłach parafia, domniemany gród, przebiegający tędy szlak, domniemane centrum wymiany handlowej oraz

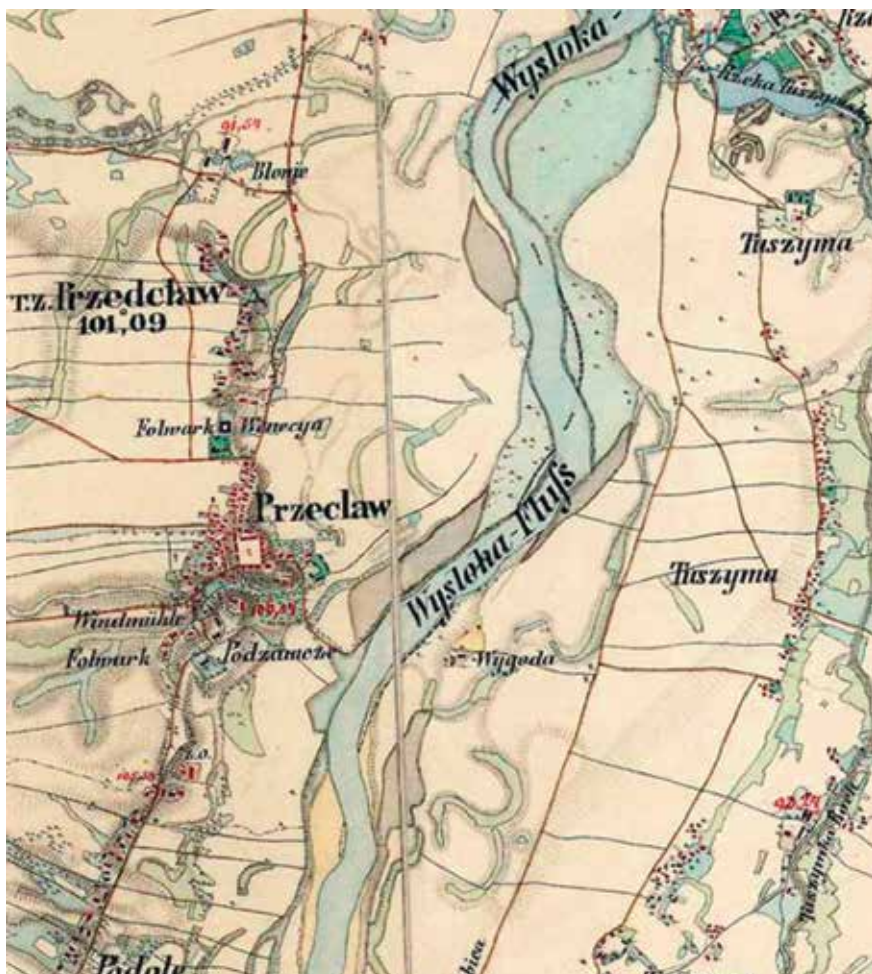


20. Przedław i okolica na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

zagęszczająca się na tym obszarze sieć osad typu wiejskiego, były niewątpliwie wystarczającymi czynnikami miastotwórczymi, które w drugiej połowie XIII wieku lub pierwszej połowie XIV wieku mogły doprowadzić do powstania tutaj miasta. Należy w tym miejscu podkreślić, że działające we wschodniej części ziemi krakowskiej, na prawym brzegu Wisły najbliższe potwierdzone w źródłach kasztelanie działały w Biechu i Wiśniczu⁶², a Wiślica, Połaniec i Sandomierz znajdowały się na lewym brzegu Wisły, więc był sens funkcjonowania w dolnym biegu Wisłoki takiego ośrodka.

W 1328 roku powstało w ziemi sandomierskiej miasto Fürstenberg (Wielopole Skrzyńskie) w obrębie posiadłości należących do

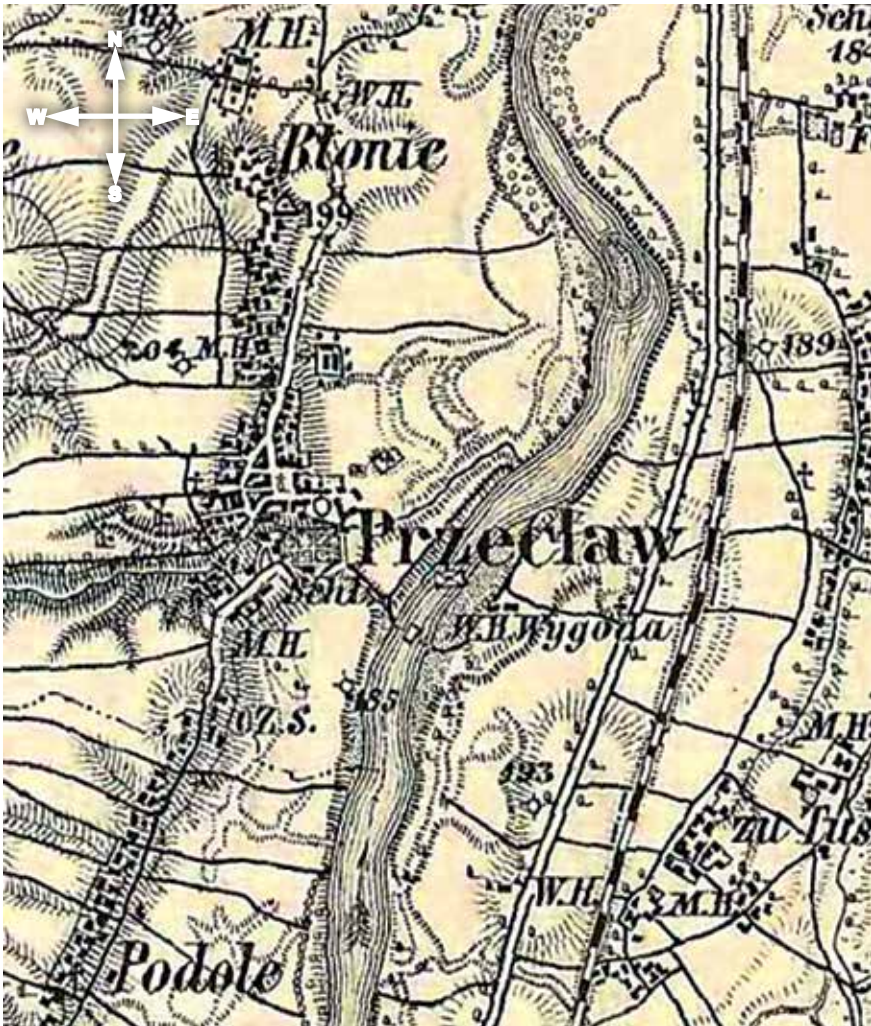
⁶² *Urzędnicy małopolscy...*, s. 21, 35-36.



21. Przecław i okolice na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 1869. Zbiory Kriegersarchiv w Wiedniu. Skala 1:28 800 Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

biskupstwa lubuskiego.⁶³ Logiczna więc może wydawać się hipoteza, że w bezpośrednim sąsiedztwie domniemanego grodu w Przecławiu, na miejscu którego obecnie stoi zamek mogła powstać osada miejska już pod koniec drugiej połowy XIII wieku lub w pierwszych dziesięcioleciach wieku XIV. Obszar ten charakteryzował się dobrym zago-

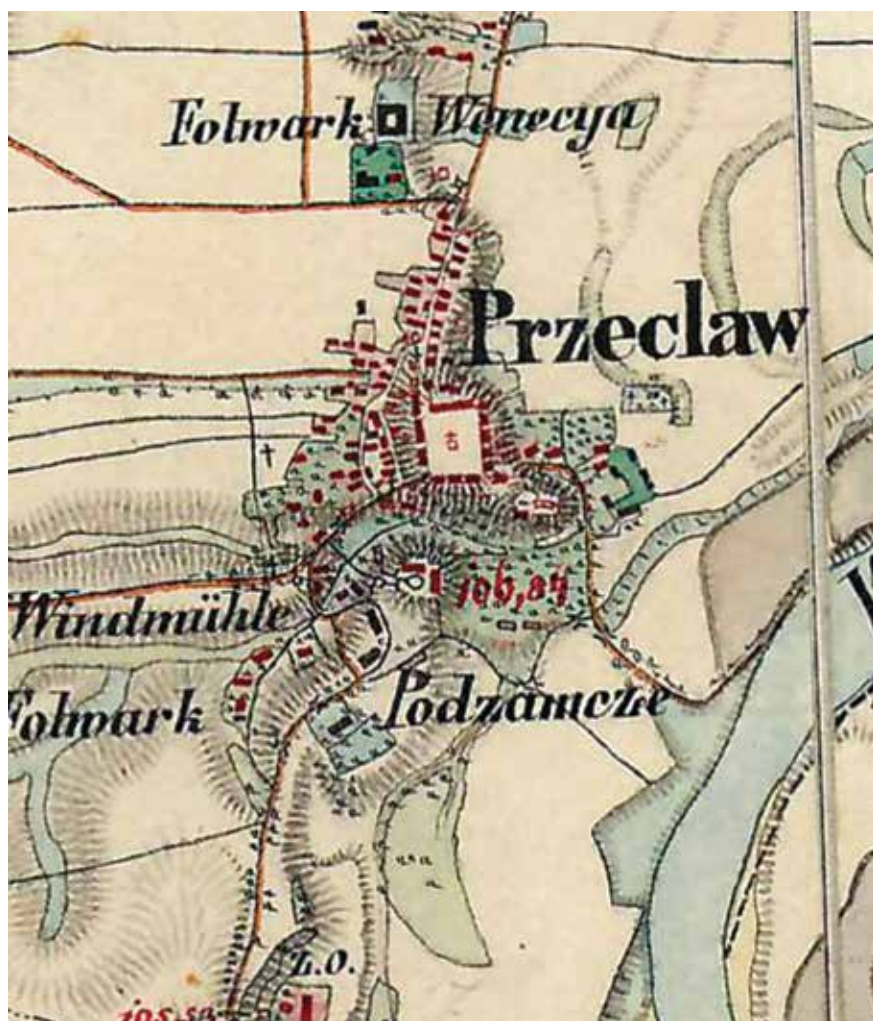
⁶³ Weiss H., *Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*, Lublin 1977, s. 14-17; F. Kiryk, *Początki miast w rejonie środkowego Wisłoka*; Fryszak, *Wielopole Skrzyńskie, Strzyżów, Czudec, Niebylec* (w:) „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, Rzeszów 1978, t. IX s. 109-111; *Kolacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r.* (Studium historyczno-prawne), Toruń 1990, s. 97.



22. Przecław i okolica na austrowęgierskiej mapie sztabowej z lat 1869-1887 Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

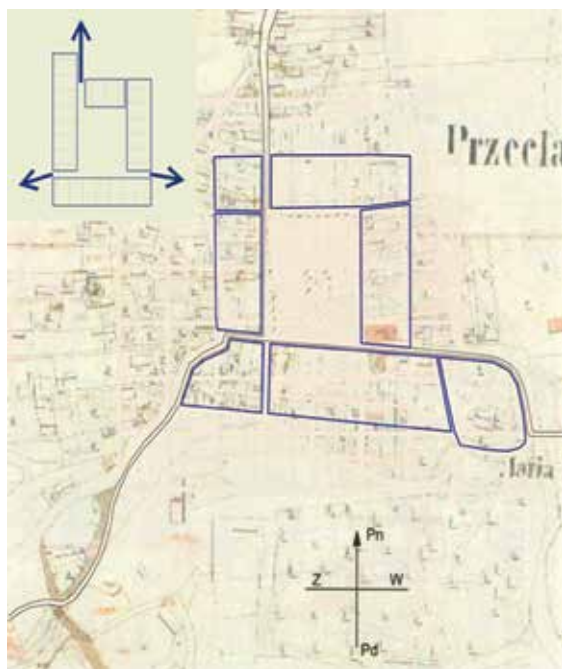
spodarowaniem, ponieważ każdy gród był otoczony zespołem osad, które umożliwiały jego utrzymanie i zaopatrzenie.⁶⁴ Analizując plan Przecławia możemy dojść do wniosku, że miasto to, tak jak większość średniowiecznych miast powstało na terenie już wcześniej zasiedlonym, w miejscu gdzie istniały dogodne warunki dla wszelkiego

⁶⁴ Patrz p. 1 niniejszego rozdziału, w którym omówiono rozwój sieci osadniczej na tym terenie.



23. Przecław i najbliższe otoczenie na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 69. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

typu osadnictwa. Zostało ono rozmierzone u podnóża domniemanego grodu od strony północnej przy wspomnianym już szlaku prowadzącym lewym brzegiem Wisłoka, prawdopodobnie na fragmencie niwy siedliskowej tejże wsi, o czym świadczyć mogą między innymi nieregularności w kształcie i głębokości działek w zachodnim bloku zabudowy przyrynkowej oraz za nim. Przecław został rozmie-



24. Rekonstrukcja modelu urbanistycznego Przecławia na podstawie planu katastralnego z 1850 r., AP w Przemyślu, Zespół Archiwum Geodezyjne, sygnatura 1326M sekcja 10.

rzony według modelu turbinowego, ale na terenie już zagospodarowanym. Centrum rozmierzonego podczas lokacji układu zajmuje czworoboczny rynek, którego krótszy bok oparto o wspomniany szlak komunikacyjny przebiegający przez miasto z południa na północ w kierunku Sandomierza.

Także dopiero z 1461 roku pochodzi informacja o sprzedaży w 1461 roku wójtostwa dziedzicznego (jest to niewątpliwie

ważny dokument dotyczący samorządu miejskiego) przez Stanisława Ligęzę szlachetnemu Jakubowi Krawcowi z Piasków.

Objemowało ono łąn roli przy polach mieszczan, sadzawkę rybną przy tym łanie, łąki przy tych sadzawkach, pół łąnu roli zw. Łobaszowskie oraz kilka ogrodów przy ogrodach mieszczan nad Wisłoką, w której zapewniono mu swobodny połów ryb. Ponadto do wójta należała także połowa czynszu od piekarzy oraz zwykłe czynsze od ról, placów, domów i wyroków sądowych.⁶⁵ Wynika z tego, że utworzone kiedyś przez zasadźcę wójtostwo dziedziczne, które na skutek ciągłych podziałów włości i zmian dziedziców miasta było własnością podzieloną znalazło się na początku siódmego dziesięciolecia XV w. w rękach Ligęzów, którzy pozostawili go w całości, nie włączając go do swoich dóbr.⁶⁶

⁶⁵ Ibidem, s. 192.

⁶⁶ Ibidem, s. 193.



25. Przecław na współczesnej mapie satelitarnej. Udostępnienie przez internet.

IV – PLANY UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH, ICH SKŁADNIKI ORAZ ANALIZA URBANISTYCZNA

1. LOKALIZACJA MIAST W DOLNYM BIEGU WISŁOKI

Kształtowanie się sieci miejskiej od zarania było uzależnione od wielu czynników i w zależności od okresu ich powstawania różne z nich były pierwszoplanowymi. Niewątpliwie do końca XIV wieku na obszarze ziemi sandomierskiej, co przedstawiono w rozdziale II, były czynniki polityczne, a następnie związane z obronnością i gospodarcze. Dużą rolę odgrywały też na tym terenie czynniki wyznaniowe ze względu na dobrze rozwiniętą tutaj sieć parafii rzymsko-katolickich. Procesy osadnicze w dolnym biegu Wisłoki miały charakter ciągły po obydwu brzegach rzeki i sięgały wczesnego średniowiecza.¹ Natomiast proces lokacji miast na prawie magdeburskim na tym obszarze był stosunkowo spowolniony i zaczynając od XIII wieku powstawało tutaj jedno miasto na sto lat.

W otoczeniu każdego z omawianych ośrodków miejskich przed lokacją na prawie magdeburskim istniała osada przedlokacyjna oraz świątynia i parafia rzymskokatolickie. Z tego właśnie powodu nowo lokowane miasta na prawie magdeburskim rozmierzano na terenie lub w pobliżu istniejącej już starszej osady, co powodowało włączanie jej w obręb nowej osady lub też przekształcenie jej w przedmieście. W przypadku Przecławia i Mielca możemy mówić o włączeniu dużych fragmentów tych osad w obręb nowopowstałych miast.²

Przypuszczalnie ze względu na koszty nowe centra osadnicze starano się lokalizować w takiej części starej osady, by nie powodowały one likwidacji starszych układów przestrzennych, które ukształtowały się przed lokacją miast na prawie magdeburskim. I tak np. w tym celu wykarczowano duży obszar lasu na terenie wsi Mielec, by na nim rozmierzyć nową osadę typu miejskiego.³ W przypadku Mielca mamy do-

¹ Patrz rozdz. II, p. 1 i 3 oraz rozdz. III, p. 1 i 2.

² Patrz rozdz. III, p. 2 i 3.

³ Patrz rozdz. III, p. 3, przyp. nr 36.

brze czytelne fragmenty wsi scalone z miastem w wyniku jego rozwoju.⁴ Na południe od Rzochowa jeszcze na XVIII i XIX wiecznych mapach sztabowych i planie katastralnym z połowy XIX wieku, czytelne jest przedmieście powstałe na gruntach dawnej wsi Grabie, które tworzyło z czasem symbiotyczny układ funkcjonalny z nowopowstałym przed 1382 rokiem miastem na prawie magdeburskim.⁵ W przypadku Mielca i Rzochowa tak źródła pisane, jak też analiza materiałów kartograficznych raczej utwierdzają nas w przekonaniu, że miasta te zlokalizowano w miejscach przed ich rozmierzeniem raczej nie zajętych przez starszą zabudowę, czyli na tzw. „surowym korzeniu”. Nowopowstałe miasta przyjęły swoje nazwy od osad obok których powstały, a dawne wsie jak już wyżej wspomniano przejęły funkcje przedmieść.

Inaczej przedstawiała się prawdopodobnie sprawa w przypadku wyboru miejsca pod rozplanowanie Przecławia. Miasto to powstało, jak już wyżej wspomniano na miejscu długo funkcjonującej w tym miejscu i dobrze zagospodarowanej osady z jedną z najstarszych nad Wisłoką parafii, na skrzyżowaniu dwóch starych szlaków komunikacyjnych prowadzących do Sandomierza z Węgier wzdłuż Wisłoki i z Krakowa. Brak badań archeologicznych na wzgórzu zamkowym, na którym być może pierwotnie mógł funkcjonować gród, zmusza nas do poruszania się w sferze hipotez. Gdyby na terenie wzgórza zamkowego rzeczywiście funkcjonował gród, to w miejscu późniejszej osady o nazwie Przecław mogło być wykształcone podgrodzie, na bazie którego powstała osada przedlokacyjna być może z placem targowym. Ta domniemana funkcja handlowa mogła skłonić nieznanego nam właściciela tej osady do starań u władcy o zezwolenie na lokację miasta. Lokacja przestrzenna tej osady odbyła się prawdopodobnie na terenie zabudowanym, co niewątpliwie musiało spowodować destrukcję zastanego tu wówczas układu przestrzennego istniejącej tutaj pierwotnej osady usytuowanej na skrzyżowaniu dwóch szlaków z kościołem parafialnym oddziaływującym na sporą część otoczenia osadniczego Przecławia. O wtórnym rozmierzeniu nowej osady typu miejskiego na miejscu poprzedniej o tej samej nazwie świadczy zabudowa przylegająca od strony zachodniej do

⁴ Patrz rozdz. IV, il. nr 40.

⁵ Patrz il. nr 42 i rozdz. III, p.3, przyp. nr 48, nr 49 i nr 53.

nowolokowanego miasta. Z powodu braku źródeł z okresu lokacji miasta nie jesteśmy w stanie na obecnym etapie badań określić stopnia destrukcji układu przestrzennego pierwotnej osady w trakcie realizacji nowej po rozmiarzeniu nowego układu przestrzennego.⁶

Podając decyzję o wyborze miejsca pod rozplanowanie miasta brano pod uwagę zwykle takie elementy, jak: możliwość powiązania przyszłego układu urbanistycznego z siecią drożną, naturalne obronne warunki terenu z możliwością ich dalszego jak najłatwiejszego przekształcania dla celów obronnych, nasłonecznienie terenu i kierunki wiatrów. Także niewątpliwie wybierano miejsce, które nie zagrażało wyłewami rzeki Wisłoki mogącymi spowodować powódź.

Lokalizacja omawianych miast w dolnym biegu Wisłoki, tj. Przecławia, Rzochowa i Mielca związana była z doliną tej rzeki. Przecław zlokalizowano stosunkowo daleko od rzeki na podwyższonym terenie u podnóża wzgórza zamkowego na skarpie, którą można było adaptować do celów obronnych. Podobnie Mielec był usytuowany na nieco wyniesionym nad dolinę rzeki płaskowyżu.⁷ Natomiast Rzochów rozplanowano na nadrzecznej wysokiej skarpie Wisłoki, która zabezpieczała pod względem obronnym od zachodu, a od południa i wschodu teren na którym rozmierzono miasto opływały pełniące funkcję fosy dwa dopływy Wisłoki łączące się w południowo-wschodnim narożu miasta. Taka jego lokalizacja pozwalała zaadaptować teren do celów obronnych poprzez budowę fos, które można było nawodnić wpadającymi do Wisłoki ciekami.⁸ Ziemię uzyskaną przy formowaniu i budowie fos można było wykorzystywać do budowy obwałowań.

Analizując mapę obszaru, na którym znajdują się omawiane miasta, zauważymy, że po zakończeniu procesu ich lokacji w 1470 roku, odległości między nimi wynosiły od 8 do 10 km i można je było pokonać wozem kupieckim zaprzężonym w konie w ciągu 3-4 godz. łącznie z przeprawą przez Wisłokę. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że przy każdym z tych miast znajdowała się przeprawa promowa przez Wisłokę.⁹

⁶ Patrz rozdz. III, p. 3, przyp. nr 64 i nr 65.

⁷ Patrz rozdz. V, p.1, przyp. nr 2, nr 3, nr 10-15.

⁸ Patrz il. nr 13, nr 14, nr 41, nr 42. Taką sytuację możemy zaobserwować przede wszystkim nawet jeszcze na mapach sztabowych i planach katastralnych z połowy XIX wieku w przypadku Rzochowa.

⁹ Patrz rozdz. II, p. 2, oraz il. nr 4, nr 6, nr 13 i nr 14. nr 19, nr 20.

Przy podejmowaniu decyzji o usytuowaniu i lokalizacji tych miast brano niewątpliwie pod uwagę także stosunki własnościowe. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że każde z omawianych miast było otoczone wsiami należącymi do jednego właściciela. Tak więc mieszkańcy nawet najbardziej odległych od miasta wsi położonych w dobrach jego właściciela, mogli w ciągu jednego dnia odwiedzić miasto i wrócić do miejsca zamieszkania po załatwieniu w nim ważnych spraw w ciągu jednego dnia, ponieważ te odległości nie wymagały do pokonania więcej czasu niż trzy do czterech godzin.¹⁰

Można się domyślać, że w przypadku miast zlokalizowanych w dolnej części Wisłoki od początku zakładano, że oprócz funkcji handlowej i produkcyjnej (rzemiosło) równorzędną będzie funkcja rolnicza. Świadczy o tym przede wszystkim wybór miejsca na założenie ich centrum osadniczego, gdyż decydowały o nim w większym stopniu czynniki gospodarcze niż obronne. Miasta te zawsze miały bardziej charakter otwarty niż obronny. Spostrzeżenie to dotyczy szczególnie Mielca, w przypadku którego ten stan rzeczy potwierdza nie tylko jego położenie i brak relikwów dzieł obronnych, ale przede wszystkim nie występują na ten temat żadne informacje w źródłach. Miasta te zostały usytuowane, jak już wyżej wspomniano, w pobliżu Wisłoki (w zasadzie na niedużych wzniesieniach w dolinie rzecznej, gdzie występowały przede wszystkim łąki i pastwiska, które prawdopodobnie na skutek częściowego jej zalewania nie zarastały lasami.)¹¹ Niewątpliwie ten stan rzeczy miał wpływ na rozwój hodowli bydła w bezpośrednim ich sąsiedztwie. Warto także zwrócić uwagę na fakt, że wymienione miasta były położone na granicy gleb nadających się na uprawy rolne oraz wspomnianych już wyżej łąk i pastwisk, które zajmowały zalewową terasę nadrzeczną, lub też podmokłe tereny równinne nad niedużymi ciekami wpadającymi do Wisłoki.

Granica rodzajów gleb i ciągu systemów wodnych wpłynęły w bardzo dużym stopniu na podział pól w wyniku lokacji, a był on najczęściej prostopadły do przebiegu linii podziałów gleb i ciągów sieci wodnej ukształtowanej po obydwu brzegach Wisłoki. Ten stan rzeczy miał na-

¹⁰ Analizę tę wykonano na mapie F. von Miega, patrz il. nr 6.

¹¹ Omawianą sytuację potwierdza też sytuacja przedstawiona na XVIII wiecznej mapie Miega oraz nawet na mapach sztabowych z lat 80-tych XX wieku.

tomiast duży wpływ na kierunki rozplanowania działek w omawianych miastach nad Wisłoką.¹²

Ponadto należy podkreślić, że miasta te zlokalizowano w miejscach o korzystnej sytuacji topograficzno-hydrograficznej.

Istotną rolę przy wyborze miejsca pod lokalizację centrów osadniczych omawianych miast, o czym już wyżej wspomniano, odegrał niewątpliwie czynnik komunikacyjny, o czym świadczy usytuowanie ich przy szlakach komunikacyjnych lub w ich pobliżu, odgrywających ważną rolę tak w wymianie międzypaństwowej, regionalnej, jak też lokalnej.¹³

Analizując plany miast i zrealizowane programy centrów osadniczych możemy dojść do wniosku, że najważniejszą rolę w ich kształtowaniu się i w ogóle rozwoju osadnictwa nad dolną Wisłoką odegrały dwa główne czynniki, tj. komunikacyjny i gospodarczy, a wyraźne powiększenie się osadnictwa nad dolną Wisłoką nastąpiło nie tylko w wyniku wzrostu demograficznego i powstania nowych form gospodarki, ale również z powodu ustabilizowania się sytuacji politycznej, jaka nastąpiła we wschodnich częściach kraju po przyłączeniu Rusi Czerwonej do Polski.¹⁴

2. PLANY LOKACYJNE, A PROBLEM ŚREDNIOWIECZNYCH MIAR

Jak wynika z przeprowadzonych badań nie zachowały się źródła bezpośrednie z okresu średniowiecza, ani pisane ani kartograficzne czy też archeologiczne, na podstawie których moglibyśmy dowiedzieć się czegoś o jednostkach miar zastosowanych przy rozmiarowaniu miast o średniowiecznej metryce położonych nad dolną Wisłoką lub w jej sąsiedztwie. Tylko w jednym przypadku podany jest areal gruntów należących do miasta Mielca, które rozmierzone w łanach frankońskich.¹⁵ W zachowanych dokumentach dotyczących lokacji miasta Mielca brak jest jednak jakichkolwiek informacji, które mówiłyby nam o wielkości działek, czy też innych elementów układu urbanistycznego Mielca. Rów-

¹² Takie podziały są jeszcze wyraźnie czytelne na planach katastralnych z połowy XIX wieku.

¹³ Patrz rozdz. II, p.2, oraz il. nr 4 i nr 5 oraz rozdz. III, p.3 i il. nr 6.

¹⁴ Patrz rozdz. II, p. 1, przyp. nr 13-22.

¹⁵ Powierzchnia ta wynosiła 5 3/4 łana. Dane takie podaje J. Milczarzewicz, kier. zespołu. (w:) Mielec. Studium historyczno-urbanistyczne, Lublin 1989, mps w Archiwum Delegatury PSOZ w Tarnobrzegu, s. 41.

niez dla Przecławia i Rzochowa nie zachowały się żadne źródła, które informowałyby nas o tej problematyce. Niektórzy badacze są zdania, że na tym etapie nie rozstrzygano tych zagadnień i wyrażają pogląd, że wielkość działek mogła być uzgadniana ustnie po wybraniu miejsca pod lokację.¹⁶ Przeprowadzone jednak dotychczas badania potwierdzają, że miasta o średniowiecznym pochodzeniu były rozmiarowane na module mierniczym, a tym modulem był najczęściej duży sznur. Jego długość była uzależniona od wielkości stopy, która była jego podstawowym elementem składowym. Omawiane miasta w dolnym biegu Wisłoki rozmiarowane były dużym sznurem. W wyniku badań innych autorów oraz pomiarów planów miast metodą analiz przestrzennych¹⁷, udało się ustalić zestaw miar, którymi posługiwano się przy rozmiarowaniu omawianych miast na etapie lokacji przestrzennej. W relacjach liniowych przedstawiały się one następująco: 1 duży sznur=10 prętów=150 stóp lub też 1 mały sznur=10 prętów=125 stóp. Odnotowane wyżej miary pozwalają dojść do wniosku, że w średniowiecznym miernictwie zastosowanym przy rozmiarowaniu omawianych miast podstawową jednostką miary była stopa a miary pochodne od niej (jej wielkość różniła się na różnych terenach) wykazywały związki między sobą.¹⁸ W Przecławiu i Rzochowie zastosowano system tzw. miar „krakowskich” oparty na stopie długości 0,293 m, co dawało sznur o długości 43,95 m., którą stosowano we wcześniej lokowanych miastach, zwłaszcza w czasach Bolesława Wstydlwego. Podstawową miarę tej wielkości stosowano też w czasach Władysława Łokietka. W Małopolsce zanikała ona w okresie Kazimierza Wielkiego, ale w Ziemi Sandomierskiej używano ją jeszcze długo równolegle z innymi miarami.¹⁹ Natomiast lokowany w 1470 roku Mielec rozmiarowano w oparciu o stopę długości 0,3 m, co dało sznur o długości 45 m.²⁰

W prowadzonych od kilkudziesięciu lat badaniach układów urbanistycznych najważniejszym problemem było zawsze ustalenie modu-

¹⁶ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie...*, s. 62.

¹⁷ T. Zarębska, *Badania historyczno-urbanistyczne metodą analiz przestrzennych*, (w:) KHKM, nr 1/95, s. 15-24

¹⁸ Za: J. Malczewski, *Miasta między Wisłoką, a Sanem...*, s. 222.

¹⁹ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne...*, cz. I, s. 139, 140; J. Malczewski, *Miasta między Wisłoką a Sanem...*, s. 222-224.

²⁰ J. Malczewski, *ibidem*, s. 222-223.

łów, w oparciu o które je rozmiarowano. W związku z tym starano się w pierwszej kolejności zidentyfikować miary, które stosowano przy rozmiarowaniu analizowanych układów urbanistycznych. Ponieważ badania metrologiczne planów miast potwierdziły, że zróżnicowanie średniowiecznych układów urbanistycznych oraz ich wspólne cechy były w największym stopniu uzależnione od stosowanych wówczas systemów miar, w ten sam sposób musimy postąpić również w przypadku badanych trzech miast. Rozwiązać to zagadnienie w dużym zakresie pomagają nam informacje i wskazówki metodologiczne na temat średniowiecznych miar zawarte w pracach E. Stamma²¹ i W. Schramma, który dokonał analizy układów osadniczych w środkowej części Karpat, w oparciu o zachowane lub udokumentowane na XIX wiecznych planach katastralnych.²² Bardzo przydatne są też ustalenia zawarte w pracach J. Pudelki²³ i T. Zagrodzkiego.²⁴ Przeanalizowano też metodę analizy retrospektywno-kartograficznej H. Müncha.²⁵ Natomiast A. Dunin Wąsowicz ustaliła związki pomiędzy różnymi systemami mierniczymi, a miarami powierzchni oraz rozmiarami rynków i działek. W tym miejscu zwróciła uwagę na konieczność zbadania związków pomiędzy miarami zastosowanymi przy rozplanowaniu miasta i jego gruntów poza obwodem miejskim. Chciała uzyskać odpowiedź na pytanie, czy i w jakim zakresie schemat rozplanowania miasta mógł być realizowany przy pomocy różnych systemów mierniczych.²⁶ B. Krasnowolski ustalił natomiast, że uwarunkowania takie, jak np. ukształtowanie terenu i inne warunki naturalne, sytuacja prawna, czy też programy budowy nowo

²¹ E. Stamm, *Miary długości w dawnej Polsce* (w:) „Wiadomości Służby Geograficznej”, Warszawa 1935, z. 3, idem, *Miary powierzchni w dawnej Polsce* (w:) „Rozprawy PAU”, Wydział Filozoficzno-Historyczny 70, nr 2, Kraków 1937 oraz tegoż *Staropolskie miary*, t. I, *Miary długości i powierzchni*, Warszawa 1936.

²² W. Schramm, *Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach* (w:) *Roczniki Nauk Rolniczych*, nr 49, 1961, s. 93-134.

²³ J. Pudelko, *Niektóre zagadnienia rozplanowania miast średniowiecznych w świetle studiów nad układem Środy Śląskiej*, KaiU, 1962, t. 7, z.1, s. 71 i nast.

²⁴ T. Zagrodzki, *Analiza rozplanowania Starego Miasta w Warszawie* (zagadnienia modularności planu lokacyjnego) 1956, t. I, z. 3, s. 225 i nast.; idem, *Regularny plan miasta średniowiecznego, a limitacja miernicza* (w:) *Studia Wczesnośredniowieczne*, Wrocław 1962, t. 5.

²⁵ H. Münch, *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich*, Kraków 1946.

²⁶ A. Dunin Wąsowicz, *Uwarunkowania pomiarowe kształtu i wielkości średniowiecznych placów miejskich* (w:) *KHKM* 40, 1992, z. 3, s. 342 i 346.

lokowanych ośrodków miały zdecydowanie mniejszy wpływ na kształt planu powstającego w wyniku lokacji miasta.²⁷

Ponieważ (jak już wyżej wspomniano) materiały tak kartograficzne, jak też szkice planistyczne dla omawianych miast z okresu lokacji nie zachowały się, zdecydowano analizę metrologiczną przeprowadzić na planach katastralnych pochodzących z połowy XIX wieku, które sporządzono przede wszystkim dla celów podatkowych. Za możliwością wykorzystania tych planów (dość dokładnych) do analiz metrologicznych i przestrzennych przemawia fakt, że zapisano na nich wiele średniowiecznych szczegółów i granic z okresu lokacji. Zachowanie stosunkowo dużej liczby tych elementów aż do połowy XIX wieku, kiedy to zostały one zapisane na sporządzonych wówczas planach w stanie prawie niezmiennym, było spowodowane powolnym rozwojem omawianych miast do momentu powstania tych planów.²⁸ Analiza metrologiczna, przeprowadzona na tych materiałach kartograficznych może dać nam odpowiedź na wiele nurtujących nas pytań po uzupełnieniu jej informacjami pochodzącymi z archiwalnych źródeł pisanych. Dlatego powinno się zestawić z precyzyjnym planem miasta wszelkie dane źródłowe, przede wszystkim takie jak: rozmiary rynku, szerokość ulic, wymiary bloków zabudowy, granice własnościowe działek, ról, itp., które pozwolą sprowadzić się do wspólnego mianownika odpowiadającego jednostce średniowiecznej miary, którą rozmiarano miasto w okresie lokacji.²⁹

Duży wpływ na zmianę planu miały niewątpliwie pożary omawianych miast i zniszczenia wojenne, ponieważ zabudowa w nich była drewniana. W trakcie kolejnych odbudów miast zastępowano ją nową na opuszczonych działkach. Natomiast większy niewątpliwie wpływ na zmianę planu miasta mogło mieć dzielenie działek i ich łączenie.³⁰

²⁷ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne...*, cz. I, s. 157.

²⁸ Regulacje przestrzenne, które miały istotny wpływ na zmiany w pierwotnych planach tych miast miały miejsce dopiero w II połowie XIX wieku i w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku.

²⁹ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne...*, cz. I, s. 137- 138.

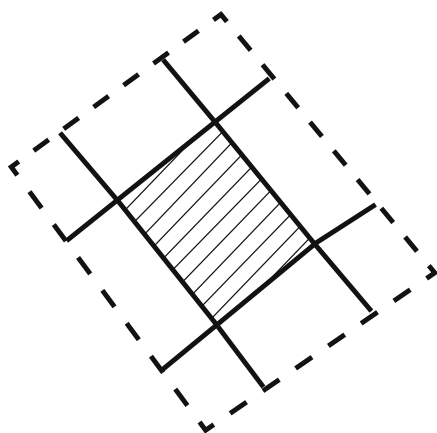
³⁰ Łączenie i dzielenie działek następowało w wyniku zmian własnościowych. Nowopowstające działki rozmiarano początkowo na połówki i ćwiartki, a później w miarę potrzeb dokonywano ich moasacji (nie zawsze przy ich łączeniu brano pod uwagę ich pierwotne granice. Dlatego też duża część uzyskanych wyników, to ustalenia hipotetyczne, chociaż bardzo prawdopodobne. Pomimo tego, przeprowadzone analizy metrologiczne dla poszczególnych miast określają w dużym stopniu pewne zasady i prawidłowości.

Zachowane zdekompletowane źródła pisane do badanej problematyki, jak też brak materiałów planistycznych i kartograficznych z okresu lokacji omawianych miast oraz brak szerokopłaszczyznowych badań archeologicznych dla obszarów w granicach obejmujących miasto historyczne, nie dały możliwości do precyzyjnego i w pełni wiarygodnego zrekonstruowania ich pierwotnych planów.

Przybliżają nas jednak do sedna sprawy potwierdzając, że miały one niewątpliwie od początku regularne układy urbanistyczne oraz że przy ich konstruowaniu stosowano proporcje między elementami składowymi, które wpływały na kształt jego części, w tym przede wszystkim na kształt działek siedliskowych.

Według niektórych badaczy takie zagadnienia jak ukształtowanie terenu i inne warunki naturalne oraz programy ich budowy, a także sytuacja prawna miały mniejszy wpływ na kształt nowopowstających miast³¹, niż zastosowane miary i sposób ich rozmierzania na progu lokacji.

3. RYNKI I PLACE



26. Rekonstrukcja rynku w Mielcu wraz z podstawową siecią uliczną (rys. własny).

We wszystkich nowopowstałych miastach na początku akcji lokacyjnej przystępowano do rozmierzenia i wytyczenia rynku, który stanowił w nich główny, wielofunkcyjny plac. Zwykle wytyczane były one w kształcie kwadratu lub prostokąta. Rynki w Mielcu i Przecławiu wytyczono pierwotnie na rzucie regularnego prostokąta, ale w trakcie kolejnych odbudów tych miast po pożarach, zwłaszcza XVI i XVII wiecznych ich kształt na skutek powtórnych

rozmieżeń został nieco zakłócony. Mielecki rynek został usytuowany na wschód od osady wiejskiej o tej samej nazwie, na skrzyżowaniu szlaku

³¹ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne...*, cz. I, s. 137.



27. Rynek w Mielcu na planie katastralnym z połowy XIX w. z 1850 r. AP w Przemyśle ze-spół Archiwum Geodezyjne, sygn. nr 1054M, sekcja 4. Skala 1:2880.

komunikacyjnego prowadzącego wschodnim brzegiem Wisłoki do Sandomierza z Dębicy oraz szlaku prowadzącego zachodnim brzegiem Wisłoki z Węgier, Krakowa i Pilzna. Szlak ten po połączeniu się w Przecławiu w jeden wspólny przekraczał Wisłokę na wysokości Mielca, gdzie po opuszczeniu rynku w Mielcu jako jeden szlak prowadził do Sandomierza. Pierwotne wymiary tego rynku to 2,2x 2 sznury, więc proporcje jego bloków mogły wynosić 5:6. Póź-

niejsze jego zniekształcenia zatępiły nieco jego kształt ale nadal czytelne jest osiem ulic wychodzących z jego naroży.³²

Jak już wspomniano również na rynku w Przecławiu krzyżowały się trzy szlaki komunikacyjne, tj. prowadzący z Krakowa przez Pilzno do Sandomierza, który łączył się ze szlakiem węgierskim prowadzącym zachodnim brzegiem Wisłoki przed wjazdem do miasta od strony zachodniej oraz szlakiem prowadzącym do Przecławia przez przeprawę ze wschodniego brzegu Wisłoki. Stanowił on odgałęzienie szlaku węgierskiego prowadzącego wschodnim brzegiem Wisłoki od Dębicy do Mielca przez Rzemień i Rzochów.³³

Szlak prowadzący do Sandomierza opuszcza rynek w Przecławiu wychodząc z północnej jego pierzei. Jest on rynkiem, który możemy zaliczyć do typowych dla turbinowego układu urbanistycznego miasta. Z południowo-zachodniego naroża rynku prowadziła pierwotnie ulica do mostu zwodzonego nad fosą zamkową, która łączyła miasto z zamkiem.³⁴

Natomiast Rynek w Rzochowie był pierwotnie rynkiem w kształcie kwadratu o wymiarach 2x2 sznury (87,9m x 87,9m). Przez rynek ten

³² Patrz il. nr 26 i nr 27.

³³ Patrz il. nr 28 i nr 29.

³⁴ Ibidem.

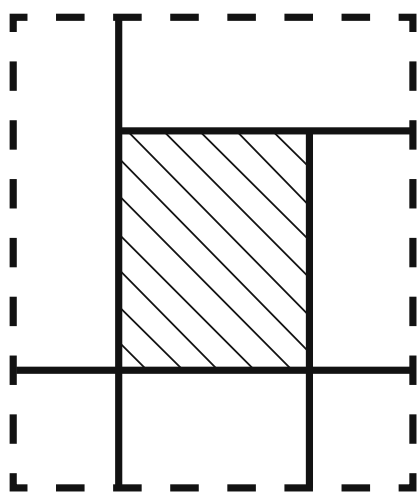
przebiegał szlak węgierski prowadzący wschodnim brzegiem Wiśłoki od granicy węgierskiej przez Dębicę. Przed Rzochowem prowadził on obok zamku w Rzemieniu. Po opuszczeniu Rzochowa prowadził przez Mielec i przeprawy na Wiśle do Sandomierza. Otaczały go cztery bloki zabudowy. Bloki południowy i północny były węższe ze względu na przecinający je od strony wschodniej wspomniany szlak węgierski prowadzony wzdłuż wschodniej pierzei rynku oraz równoległą do niego ulicę od strony zachodniej. Wschodni blok zabudowy zachował się do chwili obecnej (a raczej jego rozplanowanie pierwotne), ponieważ nie zniszczyły go powodzie. Pierwotnie rozplanowany nad wschodnim brzegiem Wiśłoki zachodni blok zabudowy przyrynkowej został w 60% zabrany przez wezbrane wody Wiśłoki w kolejnych powodziach w XVIII i XIX wieku. W obecnym kształcie został rozplanowany po powodzi z 1839 roku, w latach 60-tych XIX wieku, kiedy to skrócono południową i północną pierzeję rynku i jego zachodni blok z nową zabudową usytuowano w części płyty rynku od strony Wiśłoki.³⁵ Od tego czasu rynek posiada kształt zbliżony do prostokąta. W trakcie tego rozmierzenia deformacji uległa także pierzeja północna, która od strony zachodniej również zajęła część rynku.

W średniowiecznych rynkach skupiano ich najważniejsze funkcje. Dla omawianych miast były nimi niewątpliwie handlowa i targowa. Omawiane miasta powstały przy szlaku handlowym, ale podstawowym ich zadaniem była obsługa rynku lokalnego, gdyż stanowiły one centrum latyfundiów ich właścicieli. Targi nadane tym miastom były częścią składową przywileju lokacyjnego, w którym władcy wyrażali zgodę



28. Rynek w Przecławiu na planie katastralnym z 1850 r. AP w Przemyślu zespół Archiwum Geodezyjne, sygn. nr 1326M, sekcja 10. Skala 1:2880.

³⁵ Patrz il. nr 30 i nr 31 i rozdz. III, przyp. nr 51 oraz il. nr 41 i nr 42.



29. Rekonstrukcja rynku wraz z siecią uliczną i przyległymi blokami zabudowy w Przecławiu (rys. własny).

na założenie miasta i odbywały się one w dniach wyznaczonych tym przywilejem. Ludność zamieszkała w zasięgu oddziaływania miast, a także i kupcy przyjeżdżający tędy szlakiem z Krakowa przez Pilzno i tzw. węgierskim do Sandomierza oraz rzemieślnicy wykonujący różne usługi dla mieszkańców spotykali się w dni targowe i w terminach jarmarków na rynkach, przede wszystkim w celach handlowych, korzystania lub świadczenia różnego rodzaju usług, czy też w obiektach zlokalizowanych na rynku, takich

jak np. kramy i ratusze, w których znajdowały się pomieszczenia z wagą i miarami, czy też w sklepach zlokalizowanych w domach wokół rynku.

Każdy rynek oprócz funkcji handlowych pełnił także funkcje administracyjne. W obrębie rynku usytuowane były ratusze, w których wójt i rada sprawowali władzę. W ratuszu też wydawano wyroki sądu miejskiego, na czele którego stał wójt. Tak więc ratusz był najważniejszym symbolem władzy w mieście. Z ratuszem związana była nierozłącznie wieża, w której znajdował się zwykle areszt. Swoją areszt posiadał na pewno tylko ratusz w Mielcu. Na rynku usytuowany był też pręgierz, który również symbolizował władzę. Nie wszystkie posiadały swój areszt.³⁶

Ponieważ rynek skupiał większość najważniejszych w obrębie średniowiecznego miasta obiektów usługowych i publicznych, co spowodowane było przede wszystkim dostępnością jego przestrzeni dla ogółu mieszkańców i przybyszów, był w średniowiecznym mieście najważniejszym miejscem kontaktów lokalnej społeczności. Te wymienione funkcje powodowały, że od początku powstawania miasta pełniły one funkcję głównego w mieście węzła komunikacyjnego.

³⁶ Patrz rozdz V, p. 3, przyp. nr 109.

Decyzję o wyborze miejsca pod rozplanowanie miasta, w tym także rynku podejmowano po wnikliwej analizie terenu. Poza obronnością brano pod uwagę możliwość usytuowania miasta nad rzeką, jak również jednocześnie brano pod uwagę brak zagrożenia powodzią. Ważną sprawą była także możliwość odprowadzenia wód opadowych z płyty rynku do cieków wodnych. Ukształtowanie terenu pozwalało w Mielcu odprowadzać wody opadowe poza skarpę miejską, na której było rozplanowane średniowieczne miasto; w Rzochowie do fosy miejskiej opasującej całe miasto, a w Przecławiu do fosy zamkowej oddzielającej miasto od zamku.³⁷



30. Rynek w Rzochowie na planie katastralnym z 1850 r., AP w Rzeszowie zespół Zbiór Kartograficzny sygn. nr 1383, fragment sekcji 4. Skala 1:2880.

Prawdopodobnie rynki usytuowane na terasach nadrzecznych miały pierwotnie nieco większe nachylenie terenu niż obecnie, ale późniejsze skanalizowanie terenu wykonane celem odprowadzenia wód opadowych pozwoliło na ich niwelację, co niewątpliwie usprawniło komunikację.

We wszystkich omawianych miastach na usytuowanie rynków miał wpływ przebieg istniejących najważniejszych szlaków komunikacyjnych na tym terenie przed ich lokacją. Ponieważ warunki topograficzne na to pozwalały, rynki pełniły w nich funkcję głównego węzła komunikacyjnego dla obszarów, na które miasto oddziaływało. Główny szlak handlowy wprowadzono do miast przez bramy. Szczególnie czytelne to jest w Rzochowie i Przecławiu, gdzie rynki skupiały cały ruch w swoim wnętrzu.³⁸ Ukształtowanie się układu komunikacyjnego wewnątrz miasta uzależnione było także od takich czynników, jak względy obronne, ukształtowanie terenu, sytuacja gospodarcza miasta a także usytuowa-

³⁷ Sytuacja ta jest dobrze czytelna na mapie F. von Miega oraz na mapach sztabowych z XIX wieku oraz w wielu miejscach jeszcze obecnie w terenie.

³⁸ W Mielcu szlak handlowy prowadzący prawym brzegiem Wisłoki miał połączenia z rynkiem, ale rozgałęział się przy placu kościelnym (patrz il. nr 17).



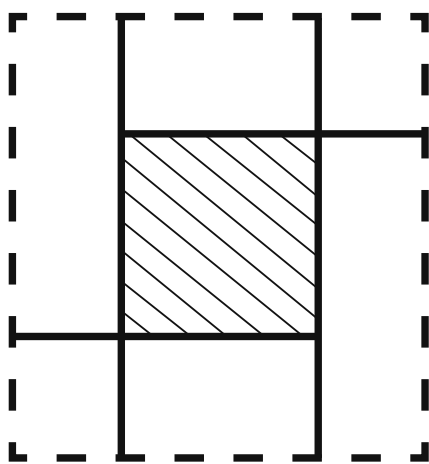
31. Rynek w Rzechowie na planie katastralnym z 1887 r. po zabudowaniu zachodniej jego części. AP w Przemyśle zespół Archiwum Geodezyjne. sygn. nr 1471M, sekcja 4. Skala 1:2880.

Podobny zabieg zastosowano w Rzechowie, gdzie oś rynku odchyłono z tych samych powodów o około 20 stopni. Ukształtowanie terenu, układ szlaków komunikacyjnych i wcześniejsza zabudowa przedlokacyjnej osady Przecław spowodowała, że to odchylenie rynku od głównej osi wynosiło jedynie około 6 stopni, co nie pozwoliło rozwiązać korzystnie nasłonecznienia całego rynku w ciągu dnia.³⁹

Inne ważne place wykształcone w miastach w dolnym biegu Wisłoki, to place na których powstały i funkcjonowały kościoły parafialne. Obejmował je obwód policyjno- obronny omawianych miast. Pełniły one kilka ważnych funkcji w życiu tych miast. Służyły one

nie rynku wewnątrz miasta oraz skala jego otoczenia.

Analizując usytuowanie rynków w omawianych miastach możemy dojść do wniosku, że w dużym stopniu przy ich orientacji wzięto pod uwagę tzw. różę wiatrów, tj. przewagę wiatrów zachodnich oraz dość wyraźnie problem nasłonecznienia. Szczególnie jest to czytelne w przypadku Mielca, w którym odchyłono główną oś rynku około 30 stopni od kierunku niekorzystnych wiatrów uzyskując jednocześnie jego lepsze nasłonecznienie w ciągu dnia.



32. Rekonstrukcja pierwotnego rynku w Rzechowie wraz z przyległymi blokami zabudowy (rys. własny).

³⁹ Patrz il. nr 40 , nr 41 i nr 43.

przede wszystkim do odbywania na nich uroczystości religijnych. Od średniowiecza sporą ich część przeznaczano na cmentarze parafialne, gdyż większość zmarłych chowano wówczas na cmentarzach urządzanych na tych placach w bezpośrednim sąsiedztwie kościołów, a niektórych w kościołach. Często odbywały się na nich także procesje i odpusty, a czasem podobnie jak na rynkach jarmarki i targi. W przypadku będących przedmiotem naszego zainteresowania miast, place te powstały na obszarach wcześniej istniejących tu wsi i zostały zaadoptowane do nowo powstałych układów miejskich.⁴⁰

4. DZIAŁKI SIEDLISKOWE I BLOKI ZABUDOWY

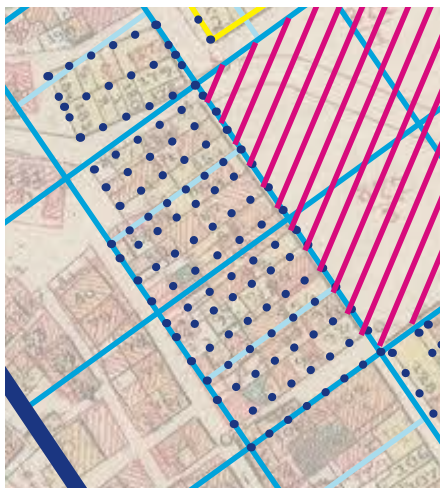
Istotny wpływ na kształt miasta miały działki siedliskowe, z których składał się blok mieszkalny, stanowiący jeden z głównych elementów składowych średniowiecznego miasta. Oprócz domu mieszkalnego na działce siedliskowej sytuowano przede wszystkim warsztat pracy oraz pomocnicze zabudowania gospodarcze. Bloki zabudowy i działki wymierzano przyjmując określoną miarę. Ponieważ nie zachowały się materiały kartograficzne z okresu lokacji ani też szkice, czy też plany, które mógł sporządzić mierniczy w okresie lokacji, współcześni badacze w zdecydowanej większości przyjęli wielkość działek hipotetycznie, dokonując pomiarów na planach katastralnych i współczesnych podkładach geodezyjnych.

W omawianych miastach, gdzie w średniowieczu była w zasadzie w całości zabudowa drewniana, podmieniana dość często po kolejnych pożarach, wiele pierwotnych elementów rozplanowania w tym przede wszystkim wielkość działek siedliskowych jesteśmy zmuszeni przyjąć w dużym stopniu hipotetycznie.

Zabudowę wokół rynku w Mielcu usytuowano na działkach zgrupowanych w czterech blokach zabudowy, z których północny i południowy są krótsze, a zachodni i wschodni są dłuższe. Tworzą one pierzeje rynku. Działki zostały na nich rozmierzone prostopadłe do ich frontów. Blok południowy o długości od frontu ok. 69 m tworzą działki wśród których dwie ma szerokość ok. 18 m, jedna około 22,5 m (5 prętów),

⁴⁰ Patrz rozdz. III, p. 3 i rozdz. V, p. 5.

ok. 9 m (2 pręty) i ok 6 m (1,5 pręta) po jednej i trzy o szerokości ok 3,75 m. Natomiast północny blok zabudowy posiada 8 działek, z których jedna ma szerokość ok 19,5 m, jedna ok. 13,2 m, trzy ok. 6,6 m, tj. ok (1,5 pręta); ok. 4,5 jedna (1 pręt) oraz jedna ok. 10 m, tj. ok (2,2 pręta). Blok wschodni zabudowy tworzy 12 działek, wśród których przeważają działki o szerokości zbliżonej od 6-7 m. do ok (1,5 pręta). Dwie natomiast mają szerokość ok 22,5 m ok. (5 prętów) (w narożniku płu-wschodnim). Blok zachodni zabudowy przyrynkowej tworzy natomiast 13 działek o szerokości od 6 do 7m, (ok 1,5 pręta).⁴¹ Na podstawie tej wstępnej analizy możemy dojść do wniosku, że w Mielcu w pierzejach przyrynkowych w początkowej fazie rozwoju miasta mogło być rozmierzonych w blokach zabudowy przyrynkowej około dwudziestu pięciu działek, ale wraz z rozwojem miasta dochodziło do ich podziałów na mniejsze, co równocześnie powodowało wzrost liczby domów.



33. Zachodni blok zabudowy przyrynkowej w Mielcu z zaznaczonymi pierwotnymi podziałami na działki siedliskowe na planie katastralnym z 1850 r. z 1850 r. AP w Przemyśle zespol Archiwum Geodezyjne, sygn. nr 1054M, sekcja 4. Skala 1:2880.

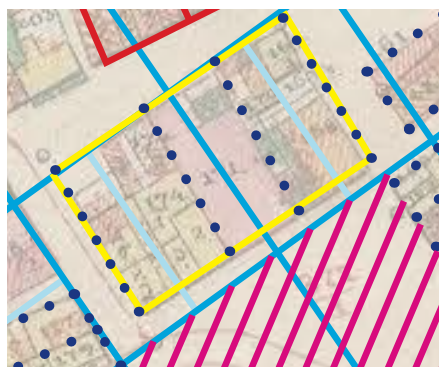
Jeszcze w końcu wieku XVI stało w Mieleckim rynku 25 domów.⁴² Informacja ta dotyczyła oczywiście tylko domów opodatkowanych. Oprócz nich domy w rynku miała także szlachta i duchowieństwo, tj. grupy nie płacące podatków, ponieważ ich posiadłości obejmowały tzw. jurydyki. Dlatego też te domy nie są wymienione w rejestrach podatkowych. Możemy przypuszczać, że domów w rynku mogło być w pewnych okresach nawet od 30 do 35.

Natomiast przeprowadzona na planie katastralnym z połowy XIX wieku analiza głębokości przedstawionych powyżej działek wskazu-

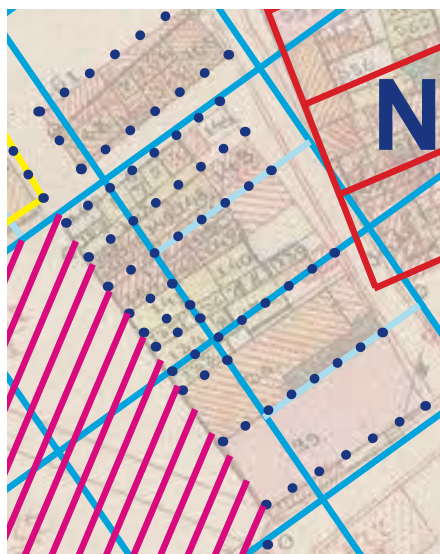
⁴¹ Patrz il. nr 33 i nr 40.

⁴² F. Kyrk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 164.

je, że odnotowane są na nim także głębokości bloków zabudowy, które zostały nieco zniekształcone w wyniku kolejnych powtórnych rozmiarzeń po pożarach miasta. Głębokość działek w tych blokach zabudowy pierzei przyrynkowych jest zbliżona. I tak np. w zachodnim bloku zabudowy głębokość działek waha się od około 38 do 39 m. Jeżeli do tego dodamy szerokość ulic przebiegających na tyłach tych bloków, to okazuje się że całkowita długość tych bloków zabu-



34. Północny blok zabudowy przyrynkowej w Mielcu z zaznaczonymi pierwotnymi podziałami na działki siedliskowe na planie katastralnym z 1850 r. AP w Przemyślu zespół Archiwum Geodezyjne, sygn. nr 1054M, fragment sekcja 4. Skala 1:2880.



35. Wschodni blok zabudowy przyrynkowej w Mielcu z zaznaczonymi pierwotnymi podziałami na działki siedliskowe na planie katastralnym z 1850 r. AP w Przemyślu zespół Archiwum Geodezyjne, sygn. nr 1054M, fragment sekcji 4. Skala 1:2880.

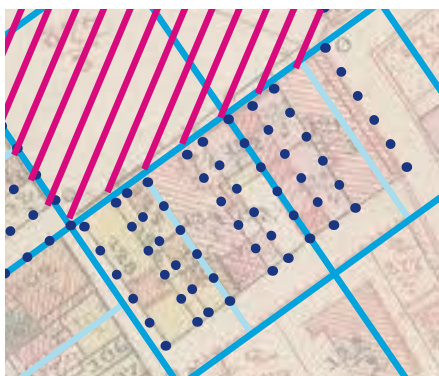
dowy miała w Mielcu około 45 m, tj. około jednego dużego sznura. Głębokość działek jest w zasadzie równa w zabudowie przyrynkowej głębokości bloków zabudowy. We wszystkich omawianych blokach zabudowy ich narożne działki posiadają front zwrócony jedynie do rynku.⁴³

Z analizy wspomnianego planu katastralnego wynika, że po nałożeniu na niego kwadratów siatki limitacyjnej wynika, że głębokości bloków zabudowy wyraźnie nawiązują do ich wymiarów.⁴⁴

W okresie lokacji nastąpiło również rozmiarzenie bloku zabudowy usytuowanego pomiędzy ulicą Krakowską i wzdłuż

⁴³ Patrz il. nr 33, 34, 35 i nr 40.

⁴⁴ Patrz il. nr 40.



36. Południowy blok zabudowy przyrynekowej w Mielcu z zaznaczonymi pierwotnymi podziałami na działki siedliskowe na planie katastralnym z 1850 r. AP w Przemyśle zespół Archiwum Geodezyjne, sygn. nr 1054M, fragment sekcji 4. Skala 1:2880.

ulicy Kościelnej. Jest on cofnięty w stosunku do pierzei zachodniej rynku, ale swoją długością i głębokością nawiązuje do wymiarów zachodniego przyrynekowego bloku zabudowy.⁴⁵

Z regularną limitacją związana jest również taka prawidłowość, że wspomniany wyżej blok zabudowy wraz z ul. Krakowską zawarty jest w dwóch kwadratach, a ich linia podziału na omawianym katastrze z połowy XIX wieku obu kwadratów przebiega wzdłuż głębokości obu działek frontowych,

podobnie jak ostatniego kwadratu. Wyznacza ona przypuszczalnie długość bloku. Tworzące ten blok na wspomnianym katastrze działki, prostopadłe do ulicy Kościelnej uległy do tego czasu najprawdopodobniej wtórnym podziałom, ale co najmniej cztery posiadają kształt i wielkość z okresu lokacji, o czym mogą świadczyć ich szerokości od frontu nawiązujące do wymiarów takich, jak w działkach przyrynekowych. Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że blok ten był poddawany przekształceniom zarówno przed powstaniem katastru, jak też po połowie XIX wieku, ale zachował pierwotną głębokość. Wydłużono go w części południowej, a przy ul. Kościelnej zlikwidowano część zabudowy.⁴⁶

Na analizowanym katastrze jest też dobrze czytelny usytuowany w płn.- zachodnim narożu rynku pomiędzy ul. Kilińskiego i ul. Legionów prostokątny dwudziałkowy pierwotnie blok zabudowy. Wspomniane działki, które zwrócone były frontami do rynku, posiadały szerokość ok. 9 m, tj. ok 2 pręty. Ich głębokość zbliżona była wówczas do głębokości bloku dwóch działek usytuowanych w płn-zach. części zachodniego bloku zabudowy i południowego bloku zabudowy przyrynekowej.⁴⁷

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

Prawdopodobnie także w początkowym okresie lokacji rozmierzone zostały działki pod zabudowę przy obecnej ul. Hetmańskiej, na których powstała zabudowa w postaci wąskiego i płytkiego pasa równoległego do tylnej części zachodniego bloku przyrynkowego, przedzielonego miedzuchami, które przede wszystkim stanowiły przejścia między usytuowaną tutaj zabudową. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że ulica Hetmańska mieści się w siatce limitacyjnej.

Nieregularność cechuje blok zabudowy usytuowany między południowym blokiem zabudowy przyrynkowej, a ulicą oddzielającą go od placu kościelnego.⁴⁸

Na uwagę zasługuje także mały „blok” zabudowy usytuowany na jednej działce szerokości około 22, 5 m (5 prętów) z zabudową zwróconą frontami w kierunku południowym. Działka ta pierwotnie miała długość porównywalną z długością działek w bloku wschodnim. Widoczny na analizowanym planie katastralnym z połowy XIX wieku plac rozciągający się między północną stroną tej działki, a zabudową dawnej wsi Mielec jest szeroki na około 30 m, co pozwala przypuszczać, że znajdowała się na nim druga część pierwotnego bloku zabudowy o szerokości około 45 m, tj. jednego sznura, który zajmował teren za północno-wschodnim narożem rynku. Od zabudowy dawnej wsi Mielec oddzielała go ulica stanowiąca na katastrze północną część omawianego placu.⁴⁹ Zniekształcenia powstałe w pierwotnym planie Mielca są prawdopodobnie spowodowane powtórными rozmierzzeniami miasta po kolejnych pożarach jego, które miały miejsce w XVI, XVII i XVIII wieku.⁵⁰

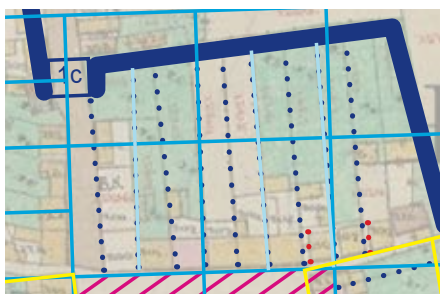
Jeszcze inaczej przedstawiały się pierwotne kształty działek i wygląd bloków zabudowy w Przecławiu, który został rozmierzony na terenie już zasiedlonym.⁵¹ W połowie XIX w. na planie katastralnym jest dobrze czytelnych najwięcej działek o szerokości od frontu równej ok 11 m (2,5 pręta), a nieliczne działki mają szerokość zbliżoną do 16,6 m (ok. 3,75 pręta) oraz ok 6,6 m (ok. 1,5 pręta). Natomiast bardzo zróżnicowaną

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 161.

⁵¹ Pomiarów dokonano na podkładzie planu katastralnego Przecławia z około poł. XIX wieku z naniesioną na niego siatką sznurową (patrz il. nr 37 i 43)



37. Północny blok zabudowy przyrynkowej w Przecławiu na podkładzie planu katastralnego z połowy XIX w. z zaznaczonymi pierwotnymi podziałami na działki siedliskowe z 1850 r. AP w Przemyśle zespół Archiwum Geodezyjne. sygn. nr 1326M, fragment sekcji 10. Skala 1:2880.

głębokość miały w tym miasteczku działki lokacyjne, co spowodowane było przebiegiem linii wałów obronnych, jakimi było ono otoczone.

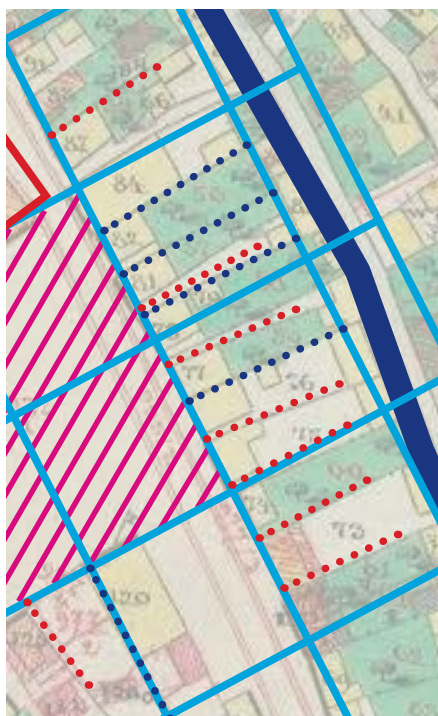
Tylko w pierzei zachodniej, która graniczyła z dawną wsią znajdowały się działki o głębokości zbliżonej do jednego sznura, tj. ok 44 m. Natomiast w pierzei południowej, wschodniej i północnej głębokość działek siedliskowych jest o wiele większa, ponieważ zajmują one również przestrzeń pomiędzy linią urządzeń obronnych, a rynkiem, gdzie znajdował się ich front. Od południa wał obronny był usytuowany nad fosą oddzielającą miasto od zamku, a od wschodu i północy wały usypane były na krawędzi płaskowyżu, na którym rozmierzono miasto.

Głębokość ich była tutaj zmienna, a w niektórych z nich dochodziła nawet do około dwóch sznurów, tj. ok 88 m. Większość z nich miała głębokość około 66-78 m, tj. do 1,75 sznura.⁵²

Również w Rzochowie bloki zabudowy oraz wyznaczone na nich działki siedliskowe uzależnione były od przebiegu obwodu obronnego. Jego granice wyznaczała rzeka Dębica i fosa miejska, którą zasilala ona w wodę.⁵³ Między nią a zabudową miejską usypane były wały obronne i usytuowane bramy prowadzące do miasta. Prawdopodobnie już w XVIII wieku na wałach tych w wielu miejscach postawiono różnego typu budynki gospodarcze. Między wałami a tyłami działek przebiegała uliczka podwalna umożliwiająca do nich dostęp. Do uliczki tej można było dotrzeć od rynku miedzuchami, które z biegiem czasu przekształciły się w regularne uliczki. Do ulicy podwalnej można też było dotrzeć ulicami wychodzącymi z naroży rynku w kierunku wałów oraz ulicami łączącymi plac, który powstał

⁵² Jej przebieg jest dobrze widoczny jeszcze na planie katastralnym Przecławia z połowy XIX wieku.

⁵³ Patrz rozdz. V, przyp. nr 2, nr 5, nr 6 i nr 7 oraz ilustracje nr 38, nr 41 i nr 42.



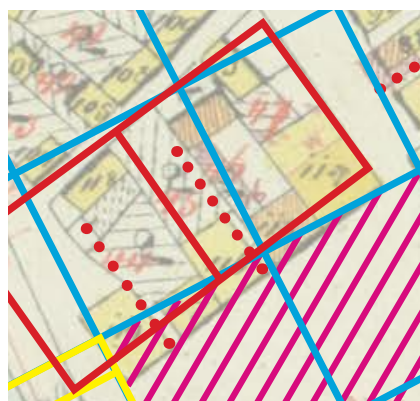
38. Wschodni blok zabudowy przyrynkowej w Rzechowie na podkładzie planu katastralnego z zaznaczonymi podziałami na działki siedliskowe i międzuchami z 1850 r. z 1850 r. AP w Rzeszowie zespół Zbiór Kartograficzny, sygn. nr 1383 fragment sekcji 4. Skala 1:2880.

odtworzyć pierwotne rozmierzenie miasta w jego częściach, których nie zniszczyła do końca powódź.⁵⁵

Głębokość bloków zabudowy w Rzechowie wynosiła około 1 sznura, a pierwotna długość przyrynkowych bloków zabudowy mogła wynosić od strony wschodniej

w soczewce przy bramie prowadzącej do miasta od południa.⁵⁴

Najczęściej spotykane w Rzechowie działki w blokach zabudowy przyrynkowej mają szerokość zbliżoną do około 11 m (2,5 pręta) i 22 m (5 prętów). Spotkać tutaj można także działki o wielkości zbliżonej do około 6,6 m (1, 5 pręta). Pierwotne rozmierzenie działek trudne jest do rozczytania, ponieważ miasto było kilkakrotnie doszczętnie zniszczone przez najazdy obcych wojsk, pożary oraz przede wszystkim przez powódzie. Zwłaszcza w wyniku tego ostatniego kataklizmu trudno jest



39. Północny blok zabudowy przyrynkowej w Rzechowie na podkładzie planu katastralnego z 1850 r. z zaznaczonymi międzuchami AP w Rzeszowie zespół Zbiór Kartograficzny, sygn. nr 1383, fragment sekcji 4. Skala 1:2880.

⁵⁴ Patrz il. nr 17, nr 41 i nr 42.

⁵⁵ Patrz rozdz. III, p. 3 oraz in. Nr 38, 41, 42.

i zachodniej po dwa sznury. Natomiast bloki południowy i północny były krótsze o szerokość ulic, które przebiegały wzdłuż pierzei wschodniej i zachodniej przez rynek na kierunku południe-północ.

Wszystkie bloki zabudowy w omawianych miastach były oparte na module dużego sznura.

Jak już wyżej przedstawiono wielkość i kształt działek były w nich zróżnicowane, a wpływ na nie mogły mieć różne czynniki. Jednym z nich mogło być niepełne ich zasiedlenie na początku akcji lokacyjnej. Natomiast po przybyciu większej liczby nowych osadników już na początku akcji lokacyjnej część działek w Mielcu mogła ulec wtórnym podziałom, o czym może świadczyć ich szerokość i liczba. Sytuacja taka nie miała natomiast miejsca prawdopodobnie w Przecławiu i Rzochowie, gdzie działki są większe.⁵⁶

Zmian w rozplanowaniu omawianych miast dokonywano też po klęskach żywiołowych, którymi były najazdy obcych wojsk, pożary oraz w przypadku Rzochowa również powódzie.⁵⁷

Na zróżnicowany kształt bloków zabudowy i związane z tym kształt działek miało niewątpliwie wpływać ukształtowanie terenu. Problem ten najbardziej czytelny jest w przypadku Przecławia, a w mniejszym nieco stopniu w Rzochowie.⁵⁸

W omawianych miastach w krótszych blokach zabudowy przyrynkowej działki miały znacznie mniejszą głębokość w porównaniu z działkami w dłuższych blokach zabudowy przyrynkowej. Natomiast w dłuższych pierzejach przyrynkowych działki są głębsze i wszystkie mają kształt wydłużonego prostokąta. Jest to szczególnie widoczne w Mielcu i Rzochowie.

Z analizy planów omawianych miast wynika, że działki przy pierwszym wytyczaniu ich planu mogły mieć różne wielkości w zależności od usytuowania w obszarze miasta. Prawdopodobnie w Rzochowie i Mielcu na początku wytyczano pełne działki (tzw. kurie) i ich połowy (półkurie), a w miarę wzrostu ludności miasta dzielono je na tzw. ćwiartki (ćwierćku-

⁵⁶ Patrz il. nr 33, nr 37, nr 38, nr 40, nr 41 i nr 43.

⁵⁷ Patrz rozdz. III, p. 3, przyp. nr 51.

⁵⁸ Patrz il. nr 41 i nr 43.

rie). Przeprowadzona analiza szerokości zachowanych działek wyraźnie skłania do wniosku, że pierwotnie posiadały zbliżone do siebie wielkości, a późniejsze ich zróżnicowanie i łączenia pozostałości po działkach, które przeznaczono pod ulice lub drogi tranzytowe prowadzące przez te miasta również prowadziły do zróżnicowania ich szerokości.⁵⁹

Inną przyczyną różnic w szerokości między działkami było wydzielanie terenów pod miedzuchy, które miały w przypadku omawianych miast istotny wpływ na szerokość działek ze względu na fakt, że w interesującym nas okresie prawie cała zabudowa mieszkalna była w nich drewniana. Po wprowadzeniu w jej miejsce zabudowy murowanej powstały spore różnice w szerokości przyrynkowych działek siedliskowych z powodu nierównego podziału miedzuchów w wyniku włączania ich do działek, z których je wcześniej wydzielono, lub też do sąsiednich.⁶⁰

Działek o pełnej szerokości (kurie) 0,5 sznura, 5 prętów zachowało się jedynie kilka (w tym trzy w rynku w Mielcu). Ze względu na zróżnicowaną głębokość miały one także różną powierzchnię. Dwie takie działki występujące w południowej części wschodniej pierzei rynku w Mielcu o szerokości 0,5 sznura i głębokości jednego sznura miały powierzchnię około 950 m². Podobnie działki o szerokości około półkurii, tj 2,5 pręta i głębokości około 17-18 prętów w Przecławiu w blokach zabudowy przyrynkowej od strony południowej, wschodniej i części północnej miały powierzchnię od około 650 do 870 m².⁶¹

Najwięcej działek o szerokości od frontu 2,5 pręta (ok 11m) zachowało się w Przecławiu. Powstały one w wyniku podziału działek o pełnej szerokości od frontu, tj. kurii.

W Mielcu spotykamy także działki o szerokości od frontu ok 1,75 pręta (7,5 m). Najwięcej działek o tej wielkości znajduje się w zachodnim bloku zabudowy przyrynkowej oraz w północnej części wschodniego bloku przyrynkowego. Działki o tej szerokości mogły zostać rozmierzone już na początku akcji lokacyjnej, co świadczyć mogło by o tym, że w Mielcu już w początkowej fazie lokacyjnej było wielu osadników, którzy chętnie chcieli się

⁵⁹ Patrz il. nr 40 i nr 41 i nr 42.

⁶⁰ Patrz rozdz. V. W przypadku omawianych miast sytuacja ta miała miejsce na większą skalę dopiero w połowie XVII wieku i w wieku XIX, kiedy to do tych miast zaczęła wkraczać zabudowa murowana.

⁶¹ Patrz il. nr 40 i nr 43.

tutaj osiedlić. Ponieważ występują one regularnie w obrębie pełnego bloku zabudowy i są dobrze czytelne po nałożeniu siatki sznurowej, możemy przypuszczać, że rozmiarzone je na początku akcji lokacyjnej. Na uwagę zasługuje w tym przypadku fakt, że nie dzielono w obrębie bloku działek na kurie i półkurie, ale od razu na mniejsze działki również o regularnej wielkości. Takich działek w obrębie bloku zabudowy o szerokości dwóch sznurów można było wyznaczyć 12, a nie jak przy podziale bloku na działki ćwierćkuryjne, których można było wyznaczyć jedynie 8⁶². Na planie katastralnym Mielca z 1850 roku jest ich więcej, ale jest to wynik wtórnych podziałów.

W zachodniej części północnego bloku zabudowy spotykamy też działki o szerokości od frontu 1,25 pręta (tj. 6,7m). Powstały one prawdopodobnie w wyniku podziału działek ćwierćkuryjnych na dwie równej wielkości nowe małe działki.⁶³ Rozmierzanie działek przyrynkowych powodowało często kolizję z rozmiarami rynków. Sytuacja ta miała miejsce w każdym z omawianych miast, a szczególnie jest to zauważalne w Mielcu i Rzochowie. Z tego powodu osie ulic są przesunięte względem narożników rynku.⁶⁴

Brak źródeł pisanych z okresu średniowiecza oraz brak badań architektonicznych w partii przyziemia, a także szerokopłaszczyznowych badań archeologicznych na obszarach, na których rozmiarzone omawiane lokacyjne miasta, uniemożliwia dokładne określenie szerokości pierwotnie rozmiarzonych działek. Dodatkowym utrudnieniem jest w tym konkretnym przypadku także fakt, że miasta te w interesującym nas okresie posiadały prawie w całości zabudowę drewnianą. Wpływ na nieprecyzyjność pomiarów miały niewątpliwie również umiejętności i doświadczenie w tym zakresie dokonujących rozmiarzenia miasta, jak też prymitywne przyrządy miernicze, jakimi się wówczas posługiwano.

Na zakończenie rozważań nad działką lokacyjną warto podkreślić, że będąc jedną z podstawowych części składowych układu urbanistycznego średniowiecznego miasta stanowiła podstawę wymiaru czynszu. Możemy więc dojść do wniosku, że jednym z głównych celów rozmiarzenia miasta był

⁶² Patrz il. nr 33, nr 35 oraz nr 40.

⁶³ Patrz il. nr 34 i nr 40.

⁶⁴ Ibidem.

wymóg prawny, na podstawie którego w zależności od użytkowanej przez mieszkańców powierzchni określano dla nich wysokość czynszu. Także przewidywany dla miasta program funkcjonalny był niewątpliwie związany z miejscem, kształtem i wielkością rozmierzonej w mieście działki. W zależności od przydzielonej w wieczystą dzierżawę powierzchni działki określano wysokość czynszu.⁶⁵ Ten stan rzeczy wymuszał na mierniczych rozmierzenie działek, jak też najczęściej całego miasta zwykle według tych samych miar. W tym miejscu trzeba zwrócić uwagę na fakt, że bardzo często takie części składowe miasta jak rynek i inne place oraz ulice były bardzo często rozmierzane o wiele wcześniej, niż miejskie działki siedliskowe.⁶⁶ W przypadku omawianych miast o wiele wcześniej rozmierzono np. place kościelne.

5. ULICE

W Mielcu, Przecławiu i Rzochowie centrum układu komunikacyjnego stanowił główny plac w tych miastach, tj. rynek, z którym powiązana była sieć ulic miejskich wraz z usytuowaną przy nich zabudową i placami kościelnymi, które w omawianych miastach stanowiły wprawdzie autonomiczne elementy ich układu przestrzennego, ale ukształtowały się w każdym z omawianych przypadków o wiele wcześniej, niż powstały te miasta.

W przypadku Mielca i Rzochowa, które posiadają układ urbanistyczny zbliżony do pseudo owalnicowego, pierwotnie wszystkie ulice były wyprowadzone ze wszystkich naroży rynku i były do siebie na początku równoległe, zwłaszcza na kierunku przebiegu głównych szlaków przechodzących przez miasto. Sieć uliczna w tych dwóch miastach ukształtowała się (i prawdopodobnie była tak wytyczona u progu rozplanowania miasta) w prostokącie i owalu. Ten ostatni tworzyły pseudosoczewki ukształtowane przy wjeździe i wyjeździe z miasta za przyrynkowymi blokami zabudowy w obrębie obwodu policyjno-obronnego i ulice podwalne.⁶⁷

Prowadząca od południowego-wschodu do Mielca droga rozdzie-

⁶⁵ M. Sawina, *Działka miejska w źródłach pisanych* (w:) „KHKM” 1995, nr 3, s. 326.

⁶⁶ Ibidem, s. 149, 150. Sytuacja taka miała prawdopodobnie miejsce również w rozważanych miastach.

⁶⁷ Patrz il. nr 10 i nr 17, nr 40 i nr 41.

łała się na granicy miasta przed kościołem na dwa nurty obejmując plac kościelny, położone za nimi bloki zabudowy, tj. przyrynkowy i wytyczony między nim a kościołem nieco płytszy rozdzielający je blok zabudowy. W soczewce znajdował się plac kościelny wraz z usytuowanym w nim kościołem.⁶⁸

Podobna sytuacja miała miejsce w Rzochowie, gdzie szlak sandomierski po przekroczeniu od południa bramy miejskiej również rozdzielał się na dwa nurty, obejmując blok przyrynkowy i położony za nim tylny dwiema ulicami tworzącymi półsoczewkę, sugerując wykształcenie się rynku z placu owalnicowego. W Rzochowie pierwotny plac kościelny znajdował się za północnym blokiem zabudowy przyrynkowej, ale w wyniku powodzi z 1839 roku został zniszczony przez wody Wisłoki, a nowy kościół został zbudowany na wschód od pierwotnego poza dawnym obwodem obronnym.⁶⁹

W obydwu przypadkach główny szlak komunikacyjny i jednocześnie handlowy prowadził przez rynek i łączył wszystkie drogi wychodzące w jedną po opuszczeniu miasta za blokami zabudowy usytuowanymi po północnej stronie miasta.

Po rozmierzeniu miasta i wytyczeniu oraz zbudowaniu obwodu policyjno-obronnego powstały w interesujących nas miastach ulice podwalne. Są one dobrze czytelne przede wszystkim jeszcze na XVIII i XIX wiecznych mapach sztabowych i planach katastralnych z połowy XIX wieku.⁷⁰ Głównym zadaniem tych ulic był przede wszystkim jak najszybszy dostęp do urządzeń obronnych na wałach.

Także w Przecławiu, który najprawdopodobniej był najstarszym spośród średniowiecznych miast usytuowanych w dolnym biegu Wisłoki, sieć uliczna również nie rozwinęła się zbyt, co też związane było z dość umiarkowanym rozwojem miasta. Trzema głównymi ulicami w tym mieście o turbinowym układzie były przede wszystkim ulice usytuowane w ciągu trzech głównych dróg wchodzących do miasta i krzyżujących się na rynku. Jedynie z północno-zachodniego naroża wychodziły dwie ulice, z których jedna ukształtowana

⁶⁸ Patrz il. nr 9 i nr 10.

⁶⁹ Patrz il. nr 41 i nr 42.

⁷⁰ Obecnie zdecydowana większość z nich jest zabudowana.

została wzdłuż dawnego szlaku sandomierskiego prowadzącego zachodnim brzegiem Wisłoki do Mielca, a druga prowadząca do części dawnej osady typu wiejskiego o nazwie Przeclaw, która związana była symbiotycznie (jak już wyżej wspomniano) z miastem, które powstało na jej terenie. Na planie katastralnym z połowy XIX wieku dość dobrze są czytelne jeszcze ulice podwalne, które wówczas nie były jeszcze zabudowane. Prowadziły do nich nie-liczne ulice gospodarcze oraz przejścia międzuchami, ponieważ zabudowa przyrynkowa Przeclawia była prawie w całości drewniana.⁷¹

Podobnie wyglądała sytuacja w Mielcu i Rzochowie, gdzie sieć ulic głównych, które pełniły funkcje gościńców prowadzących jednocześnie ruch tranzytowy, również była uzupełniona siecią ulic gospodarczych, obsługujących przede wszystkim tyły bloków przyrynkowych, gdzie znajdowały się urządzenia i warsztaty gospodarcze oraz ulice podwalne.⁷² W Mielcu i Przeclawiu do wymienionych już kilku ulic, rynków i placów kościelnych, ulic gospodarczych i podwalnych dochodziły jeszcze tzw. ulice zatylne, prowadzące do pól uprawnych. Niektóre z nich wykształciły się na przedmieściach z dróg polnych, a czasem także ze ścieżek.⁷³

Także część międzuchów, które pełniły ważną rolę w miastach, gdzie zdecydowanie przeważała zabudowa drewniana (zabezpieczały ją one przede wszystkim od ognia, a także odprowadzały wody opadowe) z biegiem czasu przekształcono w wąskie uliczki prowadzące na tyły bloków przyrynkowych. Wytoczono je co kilka działek w blokach zabudowy o drewnianej zabudowie. Tego typu uliczki zachowały się do chwili obecnej w Rzochowie.⁷⁴

Omawiane miasta w dolnym biegu Wisłoki posiadały do połowy XVII wieku stosunkowo skromną sieć uliczną ze względu na niezbyt ich rozbudowane funkcje.⁷⁵ Warto zwrócić uwagę na różną szerokość ulic w tych miastach, co związane było często z usytuowaną po obydwu ich stronach luźną zabudową, która często oddalała się od frontu w trakcie

⁷¹ Patrz il. nr 43.

⁷² Patrz il. nr 40 i nr 41, nr 42.

⁷³ Są one czytelne dość dobrze także w innych miastach, w których ważną rolę odgrywała funkcja rolnicza.

⁷⁴ Patrz il. nr 38 i nr 39.

⁷⁵ Patrz niżej podrozdział 7.

kolejnych odbudów tych miast po pożarach, co było przyczyną rozszerzania się ulic, a w przypadku wprowadzania jej na ich obszar powodowało zwężanie się ich.

W omawianych miastach także występowały ulice o różnych kategoriach. Do ulic głównych pełniących zwykle funkcje dróg tranzytowych przechodzących przez miasto orientowano działki siedliskowe, które zajmowane były przez najbardziej okazałą zabudowę mieszkalną. Ulice te były zwykle szersze a zabudowa przy nich była zwarta. Ulice niższej kategorii były do nich prostopadłe, a zlokalizowana przy nich zabudowa miała mniejszą skalę i wagę. Była to zwykle zabudowa gospodarcza, na zapleczu której znajdowały się często ogrody. Ważną rolę gospodarczą odgrywały też uliczki wykształcone z dawnych miedzuchów. O kategoriach ulic decydowały zmiany ich funkcji, zamiana zabudowy drewnianej na murowaną, zastąpienie zabudowy mieszkalnej produkcyjną oraz podział działek na mniejsze lub też ich łączenie w większe.⁷⁶ Ulice główne miały zwykle 2 lub 3 pręty szerokości, tj. 8,6-13 m. Ulice kategorii drugiej były bardziej zróżnicowane, bo często były one uzależnione od ulic głównych i ich szerokość wynosiła od 1 do 2 prętów.⁷⁷ Natomiast ulice wykształcone z dawnych miedzuchów dochodziły od około 0,5 do 0,75 pręta (2 do 3 m).⁷⁸

6. PLANY MIAST, ICH PROGRAMY, WIELKOŚĆ I ZASADY BUDOWY

Jak wynika z zachowanych materiałów źródłowych, powstawanie miasta na prawie magdeburskim rozpoczynało się zwykle od wydania przez panującego zezwolenia na jego lokację zawartego w przywileju lokacyjnym.⁷⁹ W przypadku Mielca już w tym pierwszym dokumencie z 1457 roku znalazły się sugestie co do przyszłej funkcji, a także związanego z nią programu, gdyż mającemu powstać miastu nadano na-

⁷⁶ S. Gawlas, *Ulice a zmiany krajobrazu miejskiego w okresie lokacji* (w.): KHKM, rok XL VIII, nr 1-2, Warszawa 1999, s. 23-24

⁷⁷ Tej szerokości ulice zachowały się przede wszystkim w Przecławiu i Mielcu.

⁷⁸ Uliczki takie zachowały się najlepiej we wschodniej pierzei rynku w Rzochowie.

⁷⁹ W niektórych przypadkach przywilej lokacyjny był wydawany już w trakcie funkcjonowania miasta, tj. nawet kilka lat po uruchomieniu procesu jego lokacji, jak to miało miejsce np. w przypadku Sanoka. Za: F. Kiryk, *Lokacja miasta* (w:), Sanok Dzieje miasta. Praca zbiorowa pod redakcją Feliksa Kiryka, Kraków 1995, s. 91-94.

zwę Nowy Targ. Miało więc w pierwotnych założeniach pełnić funkcję ważnego ośrodka wymiany handlowej w rejonie dolnego biegu Wiśłoki (chyba nie tylko lokalnej⁸⁰). Jednak program każdego nowolokowanego miasta był uzależniony od lokalnych rzeczywistych czynników ekonomicznych, które w dużym stopniu niejednokrotnie weryfikowały wielkie nadzieje i zamierzenia intencyjne, które pojawiły się w dokumentach lokacyjnych.

Przywilej lokacyjny z 1470 roku dla Mielca określał zakres zwolnienia od podatków i obowiązków dla mieszkańców, który to czas „wolnizny” miał wynosić 20 lat.⁸¹ Można przypuszczać, że czas który upłynął od uzyskania zezwolenia na założenie do wydania dokumentu lokacyjnego i rozpoczęcia procesu jego tworzenia przez właścicieli - jednocześnie zasadźców - zweryfikował chyba w znacznym stopniu pierwotne plany w zakresie programu nowo powstającego miasta. Tak więc założenia przyjęte w przywileju lokacyjnym, który wyznaczał zamierzenia programu ekonomicznego w zagospodarowaniu miasta, nie do końca były realizowane w procesie jego powstawania, ponieważ z różnych powodów niektóre z nich się deaktualizowały i z nich rezygnowano.

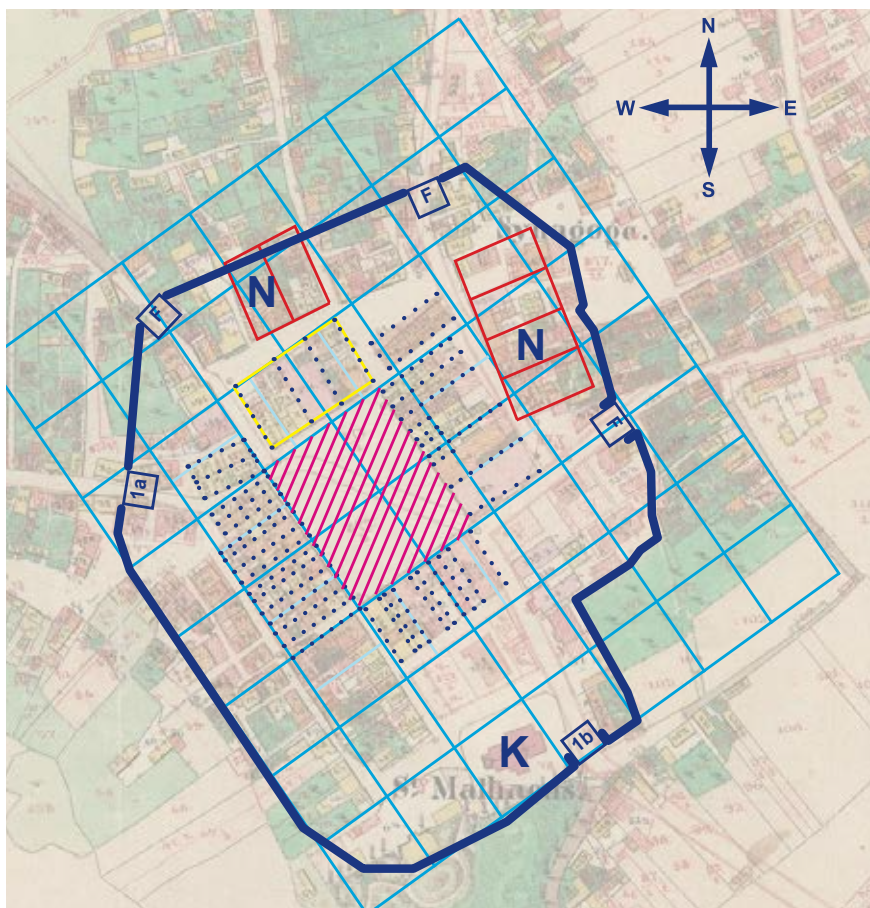
Wytyczony w początkowej fazie jego powstawania plan miasta lokacyjnego miał dla niego niewątpliwie duże znaczenie i istotny wpływ na jego kształt, aczkolwiek nie ostateczny. Także program zawarty w pierwszym planie rozmiarzanego miasta był często weryfikowany już na etapie pierwszej fazy jego tworzenia, a na omawianym obszarze wpływ na to miały różnego rodzaju klęski elementarne, jak np. pożary i powodzie oraz najazdy obcych wojsk (od początku XVI wieku przede wszystkim tatarskich)⁸², a wcześniej w XIII i XIV wieku także skomplikowana sytuacja polityczna na pograniczu polsko-ruskim.⁸³ Różne potrzeby gospodarcze, które mogły wynikać z w/w powodów mogły więc wpływać na kształt miasta i niewątpliwie już wtedy przystępowano do korekty ich planów. Także pomyślność gospodarcza miast w początkowej fazie ich powsta-

⁸⁰ F. Kiryk, *Zezwolenie królewskie na Lokację Mielca* (w:), Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu, t. 3, Mielec 1994, s. 10.

⁸¹ Aneks nr 1.

⁸² Po raz pierwszy Mielec został spalony przez Tatarów w 1502 roku (w:), F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego*, s. 161.

⁸³ Patrz rozdz. II, p.1, przyp. 15-20.



OZNACZENIA

- - Siatka sznurowa pierwotna
- - Odchylenia od siatki sznurowej pierwotnej
- - Granice działek siedliskowych pełnych po odchyleniu siatki
- N** - Fragmenty adaptowanego nawisła wsi Mielec
- K** - Kościół parafialny p.w. św. Mateusza
- ... - Pierwotne granice działek siedliskowych
- /// - Teren zajmowany pierwotnie przez rynek wytyczony podczas lokacji
- - Hipotetyczny przebieg granicy średniowiecznego miasta wytyczonego w okresie lokacji (obwód policyjno-obronny)
- 1a 1b - Miejsce usytuowania hipotetycznych bram
- 1c -
- F - Turty w linii obwodu policyjno - obronnego wyznaczającego granice miasta lokacyjnego

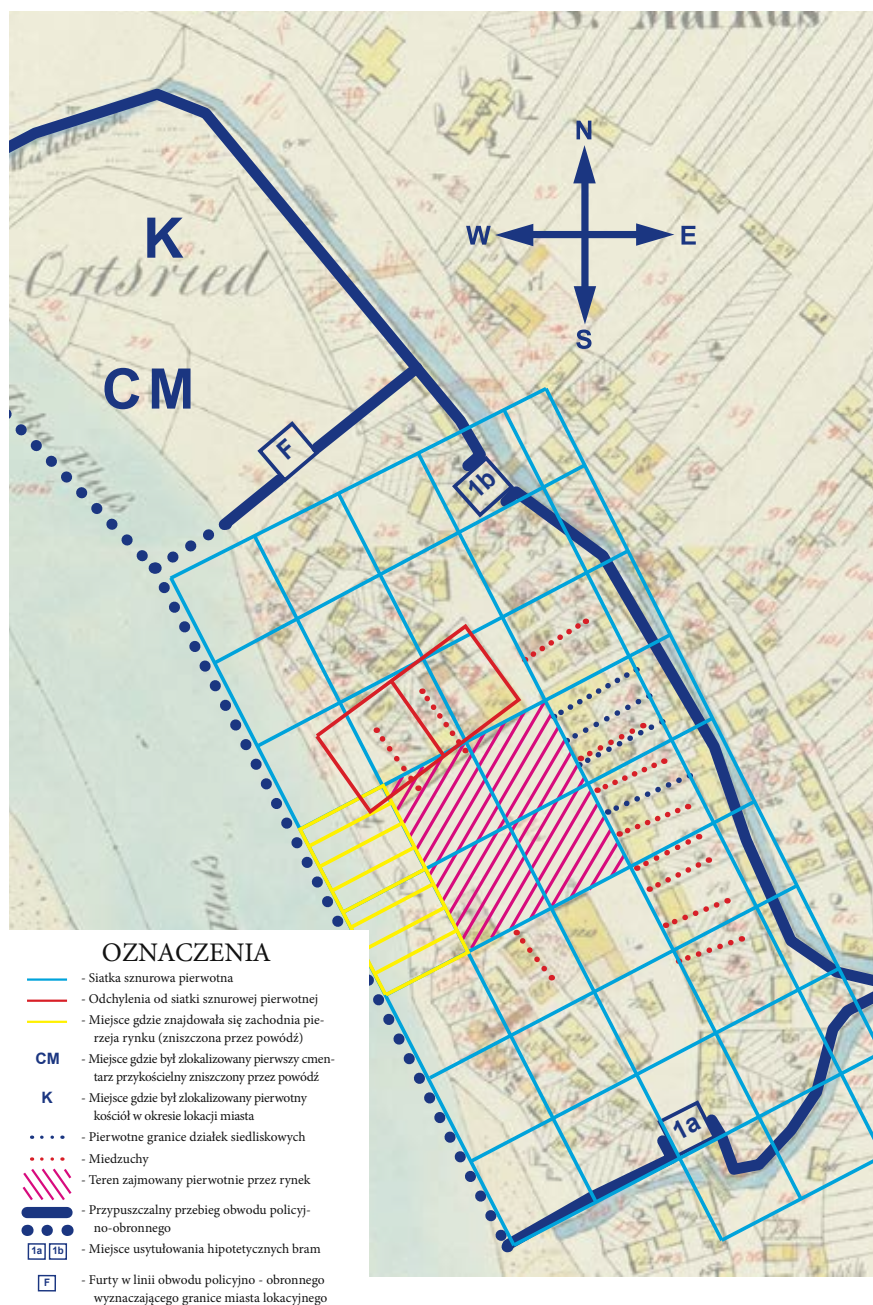
40. Mielec. Rekonstrukcja pierwotnego rozplanowania miasta na podkładzie planu katastralnego z 1850 roku, AP w Przemyślu zespół Archiwum Geodezyjne, sygn. nr 1054M, sekcja 4. Skala 1:2880 (oprac. autorka).

wania mogła powodować modyfikację jego planu, ponieważ realizowane zgodnie z założonym programem urządzenia gospodarcze nie były w stanie spełniać stawianych przed nimi zadań w zadowalającym zakresie i mogły podlegać zabiegom modernizacyjnym i rozbudowie.⁸⁴

W omawianych trzech miastach decydujący wpływ na ukształtowanie ich planów urbanistycznych miały przebiegające przez nie szlaki komunikacyjne, ponieważ ich rynki i place kościelne oraz główne ulice rozplanowano w taki sposób, że miały one z nimi bezpośredni związek. Tak duże uzależnienie układu urbanistycznego tych miast od głównych szlaków komunikacyjnych przez nie przebiegających było niewątpliwie związane z nadzieją na rozwój podstawowej funkcji, którą miała być partycypacja i pośrednictwo w wymianie handlowej na trasie północ- południe z Węgrami oraz między Krakowem i Sandomierzem. Tak więc kształtowanie układu urbanistycznego w planie miasta było uzależnione w bardzo dużym stopniu od różnych czynników, które miały wpływać- jak przypuszczano- na jego rozwój, tak w fazie początkowej, jak też na dalszych etapach jego rozwoju. W źródłach brak jest szerszych informacji o programie nowo organizowanego miasta, ale o jego założeniach możemy w dużym stopniu wnioskować na podstawie zachowanych planów z późniejszego okresu oraz częściowo z informacji o różnych działaniach podejmowanych przy budowie miasta, których dostarczają nam głównie źródła pisane. Jednak ze względu na wtórne przekształcenia, nie da się określić w szerszym zakresie zamierzonego na progu realizacji programu miasta lokacyjnego z powodu zmian w jego realizacji oraz wtórnych przekształceń na dalszych etapach jego rozwoju.

Można chyba jednak założyć, że plany będących przedmiotem naszego zainteresowania miast, już na starcie realizowały podporządkowanie przestrzeni w granicach centrum w dość prosty, ale czytelny sposób dla mieszkańców w zakresie ich egzystencji, wykonywania zawodu jak też rozwijania i kontynuacji życia duchowego. Dlatego w pierwszej kolej-

⁸⁴ Warto zwrócić uwagę na fakt, że okres powstawania Mielca to czas spokoju na granicy wschodniej, otwarcia Gdańska dla handlu polskimi produktami rolnymi z Europą po wojnie trzynastoletniej oraz względnego braku zagrożenia od południa, bo łupieżcze wypadki węgierskie tak daleko na północ nie docierały.



41. Rzeszów. Rekonstrukcja pierwotnego miasta na podkładzie planu katastralnego z 1850 roku, AP w Rzeszów zespół Zbiór Kartograficzny, sygn. nr 1383, sekcja 4. Skala 1:2880 (oprac. autorka).

ności rozmierzano takie jego części składowe, jak: rynek i otaczające go bloki zabudowy podzielone na działki siedliskowe oraz ulice, które prawdopodobnie już na tym etapie kategoryzowano.

W omawianych miastach infrastruktura mająca na celu rozwiązanie potrzeb duchowych mieszkańców w postaci kościoła, plebani i cmentarza istniała już długo przed ich lokacją i była zorganizowana na funkcjonujących w tych miejscowościach placach kościelnych. O ile w miastach, w których powstawały od nowa place kościelne rozmierzano je równolegle z rynkiem i związanymi z nim blokami zabudowy, to w tych konkretnych przypadkach na etapie rozmierzania planów lokacyjnych tych miast adaptowano je do nowopowstającego układu urbanistycznego.⁸⁵ Również ta adaptacja placów kościelnych spowodowała, że wraz z nowopowstałymi rynkami (tak jak w innych średniowiecznych miastach) zaczęły pełnić funkcję organicznych elementów integrujących ich układy urbanistyczne. Jednocześnie godny podkreślenia jest fakt, że place te po zaadaptowaniu do planów nowopowstałych miast, zaczęły pełnić funkcje węzłowe w ich układach komunikacyjnych, reprezentacyjnych oraz w jakimś stopniu w handlowo- usługowych.⁸⁶

Analizując omawiane plany, możemy dojść do wniosku, że oprócz rynków, placu kościelnego i ulic, także działki i blok zabudowy są w dużym stopniu elementami pierwotnymi, a usytuowana na nich zabudowa tworzyła siatkę ortogonalną. Warto także zwrócić uwagę na fakt, że centrum osadnicze było rozmierzone wraz ze wszystkimi elementami jego układu urbanistycznego w granicach, które obejmował obwód policyjno- obronny.⁸⁷

W analizowanych planach miast w dolnym biegu Wiśłoki place rynkowe posiadają kształty zbliżone do prostokąta, a rozmierzono je wzdłuż głównej osi urbanistycznej. Takie ich rozplanowanie sugeruje, że wywodzi się ono z koncepcji placu targowego wpisanego w istniejący system drożny.⁸⁸

⁸⁵ Patrz rozdz. V, p. 3.

⁸⁶ Ibidem oraz ilustracja nr 40, nr 41 i 43.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Patrz, p. oraz il. nr 40, nr 41 i nr 43.

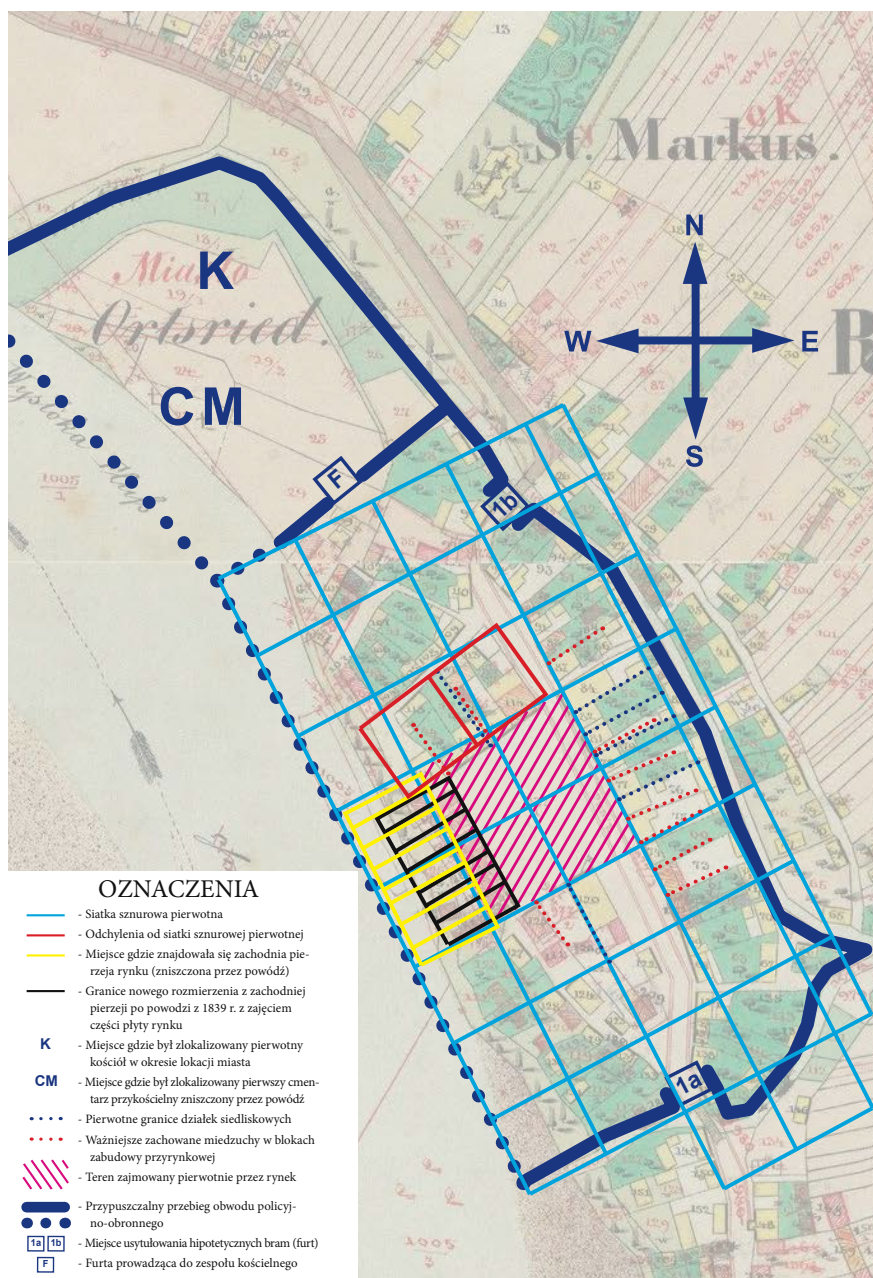
Omawiane miasta są przykładem blokowego modelu kształtowania przestrzennego miast lokacyjnych. W tym przypadku plac rynkowy otaczają pojedyncze bloki zabudowy dzielone na działki siedliskowe, które były istotnym i podstawowym elementem planu. W omawianych miastach właściciele byli w stanie zachować pełną kontrolę nad dochodami z handlu, który był skoncentrowany na wydzielonym placu rynkowym, ponieważ zabudowa służąca funkcji związanej z handlem, tj. kramy, jatki, czy też części domów mieszkalnych przystosowane do celów handlowych były usytuowane od strony placu rynkowego lub na wydzielonych jego częściach. Ułatwiał więc kontrolę nad handlem w omawianych miastach ich układ urbanistyczny szachownicowo- blokowy z pojedynczymi blokami zabudowy wokół rynku.⁸⁹

Rozmierzone w blokach przyrynkowych działki były uzależnione pod względem wielkości i usytuowania od pozycji ich właściciela, a w niektórych przypadkach też od funkcji obiektu, który miał na nich stać. Charakter i liczba działek określały natomiast w pierwotnym planie skalę wielkości zakładanego miasta. W omawianych miastach zdecydowana większość działek miała kształt nadmiernie wydłużonych prostokątów z zabudową (głównie mieszkalną) usytuowaną od frontu. Analizując zagospodarowanie działek siedliskowych w Mielcu, Rzochowie i Przecławiu dochodzimy do wniosku, że były one stosunkowo skromne i w przeważającej większości możemy wydzielić na nich trzy podstawowe strefy funkcjonalne (podobnie jak w większości małych miast, w których dużą rolę odgrywało rolnictwo), a mianowicie: 1-mieszkalną od frontu, 2- ogrodową i 3- gospodarczą, na której stały zwykle budynki gospodarcze.⁹⁰

Przeprowadzona analiza rozplanowania w miastach o średniowiecznym pochodzeniu zlokalizowanych w dolnym biegu Wisłoki w większości przypadków potwierdza przetrwanie podziałów własnościowych z okresu lokacji do połowy XIX wieku, kiedy to sporządzono mapy na podstawie dość dokładnych pomiarów, które posłużyły do ustalenia wy-

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Ibidem.



42. Rzechów. Rekonstrukcja pierwotnego rozplanowania miasta na podkładzie planu katastralnego z 1887 roku, AP w Przemyślu. Zespół Archiwum Geodezyjne, sygn. nr 1471M, sekcja 4. Skala 1:2880 (oprac. autorka).

sokości podatków obliczanych od powierzchni gruntów.⁹¹ Można przypuszczać, że po kolejnych pożarach w trakcie odbudowy miast odtwarzano granice własnościowe działek lokacyjnych, tak jak przywracano granice własności w starożytnym Egipcie po kolejnych wylewach Nilu.⁹² Stopień trudności był w przypadku przywrócenia granic własności po pożarach, lub też działek opuszczonych z innych powodów oczywiście o wiele mniejszy.

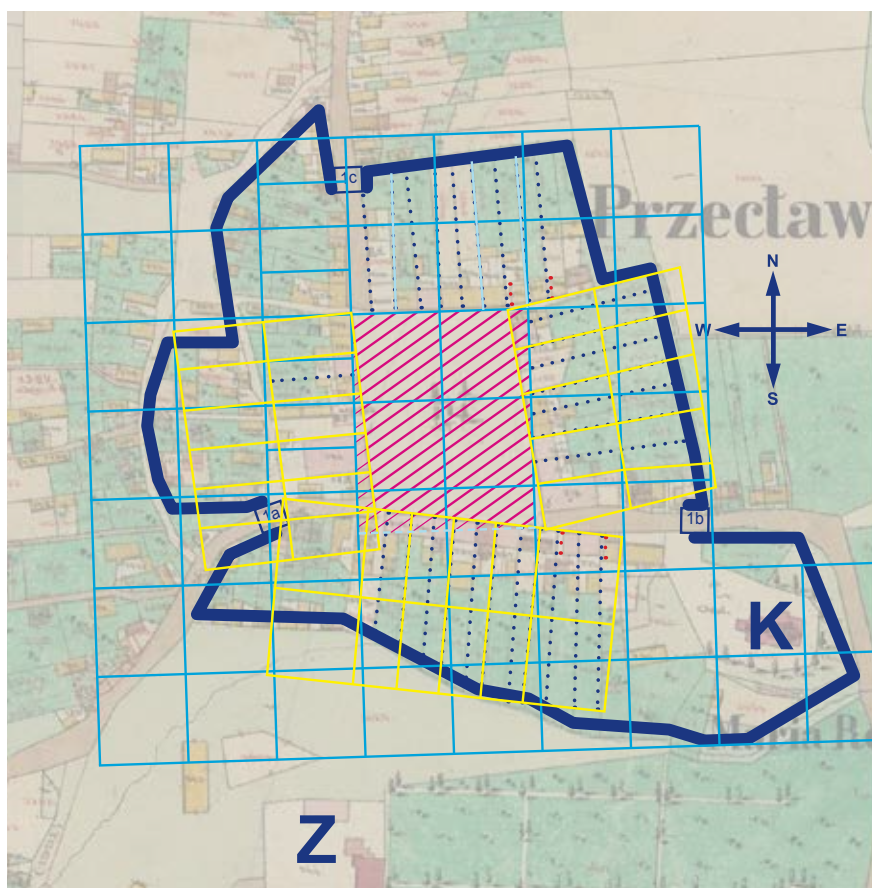
Wyraźnie zauważalne nieregularności w planach analizowanych miast mogły powstać w wyniku posługiwania się dość prymitywnymi przyrządami mierniczymi jak też braku umiejętności sporządzających plan w terenie. Do rozważenia jest też kwestia, czy plany tych miast powstały w wyniku jednorazowego rozmierzenia, czy też rozmierzano je kilkakrotnie, zwłaszcza po najazdach tatarskich, po których mogło dojść do zmian właścicieli posesji w blokach przyrynkowych z powodu zabierania mieszkańców w jasyr. Być może rozpoczynano rozmierzanie nowych podziałów od celowo przesuniętych w niektórych fragmentach miasta punktów, czy też bloków zabudowy przy rynkach. Może to więc być jeden z powodów, w związku z którym nie do końca możemy być pewni interpretacji planów omawianych miast.⁹³ Zarysy pierwszych planów omawianych miast zachowały się jednak co najmniej do połowy XIX wieku, bo lokacje miast były udane.

Analizując zachowane plany i mapy możemy przypuszczać, że plany lokacyjne obejmowały poza centrum osadniczym także inne związane z nowopowstającymi miastami ich części składowe, takie jak: ogrody i role mieszczan, role wójtów, pastwiska miejskie (z prawem do użytkowania przez wszystkich mieszczan) oraz lasy miejskie, które również stanowiły wspólną własność wszystkich mieszczan. Przynależne do miast obszary rolne i leśne miały za zadanie zapewnić w pierwotnych założeniach zaplecze żywnościowe i budulec w początkowym okresie

⁹¹ W przywileju lokacyjnym dla Mielca (patrz Aneks nr 1) ustalono, że po upływie wolnizny zamieszkali w rynku byli zobowiązani płacić po 5, przy ulicach po 3 grosze od domu oraz po 1 groszu od ogrodu rocznie.

⁹² W. Ostrowski, *Narodziny planowania wielkoprzestrzennego na starożytnym wschodzie* (w:), Wprowadzenie do historii budowy miast, Warszawa 2001 r., s. 56.

⁹³ Kwestię tę mogłyby wyjaśnić z powodu braku źródeł kartograficznych i pisanych badania archeologiczne lub też architektoniczne, ale tych na badanym terenie pod tym kątem nie prowadzono.



OZNACZENIA

- - Siatka sznurowa pierwotna
- - Odchylenia od siatki sznurowej pierwotnej w pierzejach przyrynkowych w wyniku powtórnego rozmierzenia bloków pierzei po pożarach
- Z** - Zamek
- K** - Kościół
- ... - Granice działek siedliskowych
- ▨ - Teren zajmowany pierwotnie przez rynek wytyczony podczas lokacji
- - Hipotetyczny przebieg obwodu obronnego po modernizacji z I ćwierci XVII w.
- 1a 1b 1c - Miejsce usytuowania hipotetycznych bram

43. Przecław. Rekonstrukcja pierwotnego rozplanowania miasta na podkładzie planu katastralnego z 1850 roku, AP w Przemyśle zespół Archiwum Geodezyjne, sygn. nr 1326M, sekcja 10. Skala 1:2880 (oprac. autorka).

powstawania miasta. Być może programy tych miast przewidywały budowę młynów, blichów oraz karczem, gdyż wszystkie te urządzenia na przedmieściach i wsiach należących do tych miast działały, o czym spotykamy w źródłach liczne informacje.⁹⁴ Miasta w dolnym biegu Wiśłoki były stosunkowo małymi osadami. Ich programy już w momencie przystąpienia do ich realizacji były zwykle ograniczone do rynku z pojedynczymi blokami zabudowy i zaadaptowanymi do tych planów istniejącymi już przed ich lokacją kościołami. Granicę prawną tych miast wyznaczały obwody policyjno- obronne z prymitywnymi ziemno-drewnianymi fortyfikacjami, które przede wszystkim wykorzystywały ukształtowanie terenu.⁹⁵

Niektórzy badacze są zdania, że jeśli stopień realizacji programu mierzylibyśmy poprzez charakter i funkcjonalne zróżnicowanie zabudowy wypełniającej układ urbanistyczny, to poza czołowymi miastami należałoby stwierdzić, że dla całej Małopolski typowa jest dominacja starannie rozwiązanego planu urbanistycznego nad wyraźnie od niego skromniejszą zabudową drewnianą, która wypełniała jego treść. Dominacja ta szczególnie jest czytelna w typowej dla średniowiecznej Europy Środkowej liczebnej przewadze małych miast, ale znajduje ona także odzwierciedlenie na ziemiach polskich w takich regionach jak Wielkopolska i Małopolska.⁹⁶

7. FUNKCJE MIAST I ICH WPŁYW NA PLAN

Struktura gospodarcza miast lokowanych w dolnym biegu Wiśłoki miała niewątpliwie wpływ na to, że były one przede wszystkim ośrodkami usługowymi zaspokajającymi potrzeby ludności otaczających je wsi w zakresie usług rzemieślniczych i lokalnymi ośrodkami wymiany handlowej. Lokalny zasięg tych funkcji powodował, że bardzo istotną rolę odgrywała w nich także funkcja rolnicza, co miało na pewno wpływ na ich program, wielkość i plan urbanistyczny. Rzochów

⁹⁴ Patrz rozdz. III, p. 6.

⁹⁵ Patrz rozdz. V, p. 1.

⁹⁶ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. I, Miasta Ziemi Krakowskiej. Chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych, Kraków 2004, s. 143.

i Mielec powstały stosunkowo późno w porównaniu z miastami w innych częściach ziem polskich, czy nawet Małopolski i mających na nie wpływ terenami północnych Węgier (Słowacji), ale tak jak powstały prawdopodobnie o wiele wcześniej od nich Przecław były niewątpliwie elementem scalającym tworzącą się wielką własność dominialną.

Ponadto musimy brać pod uwagę fakt, że każdy możnowładca chciał mieć miasto w obrębie swoich dóbr nie tylko dlatego, żeby podnieść dochody w swoich dobrach, ale także celem podniesienia swojego prestiżu. Bezpośrednio przy mieście, tak jak w Przecławiu lub też niedaleko od niego, jak w przypadku Mielca znajdowały się siedziby ich właścicieli i skupionych wokół nich dóbr. Tylko właściciele Rzochowa mieszkali ze względu na obronność terenu w miejscu odległym stosunkowo daleko od swojego miasta, ale w obrębie dóbr i przy głównej drodze prowadzącej do niego, którą siedziba właściciela osłaniała i kontrolowała. Były to najpierw dwory obronne przekształcone z czasem w zamki.⁹⁷ W XV wieku posiadanie obok własnego zamku i parafii także własnego miasta było istotnym elementem organizacji klucza dóbr coraz wyraźniej tworzącej się wielkiej własności ziemskiej.⁹⁸

Produkcja rzemieślnicza w omawianych miastach przeznaczona była w pierwszej kolejności przede wszystkim na zaspokajanie potrzeb najbliższej okolicy i samego miasta, a szczególnie dotyczyło to takich branż, jak produkcja produktów spożywczych na bieżące potrzeby: piwowarstwo, piekarnictwo i rzeźnictwo, wytwarzanie artykułów codziennego użytku w takich branżach jak np. krawiectwo i szewstwo, czy też ówczesne usługi pierwszej potrzeby, jak np. kowalstwo, ciesielstwo i powroźnictwo.⁹⁹ W XVI wieku działał w Mielcu cech garncarski, a także spotykamy informacje o tkaczach (w tym sukiennikach). Z początków XVII wieku pochodzą natomiast informacje o sukiennikach i o płóciennikach czyli o tkaczach płótna. Wiele innych informacji wskazuje na to, że Mielec był ważnym ośrodkiem produkcji tkackiej i sukienniczej, a w I połowie XVII wieku rozwinęła się także produkcja wyrobów cera-

⁹⁷ Patrz rozdz. V, p. 2. cz. B, p. 2, przyp. 90-101.

⁹⁸ Wyrozumski J., *Szlachta Ziemi Sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Poznań-Wrocław 2001, s. 20 i nast.

⁹⁹ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 152.

micznych.¹⁰⁰ Pochodzące z XVI wieku źródła pisane również w Przecławiu wymieniają działalność podobnych branż rzemieślniczych. Przede wszystkim najwięcej informacji spotykamy o tkaczach i sukiennikach. Znajdowały się w mieście przede wszystkim liczne warsztaty płóciennicze, których było nieco więcej niż sukienniczych. Z tą wytwórczością była powiązana działalność miejscowych krawców. W Przecławiu działali w XVI i XVII wieku rzemieślnicy branży skórzaney, których reprezentowali szewcy, kuśnierze i garbarze. Branża ta oprócz butów wytwarzała m.in. kozuchy, futra, czapki i rękawice. Najwięcej prawdopodobnie funkcjonowało w Przecławiu rzemieślników z branży metalowej i drzewnej. Samych kowali odnotowano w źródłach kilkunastu. Z branży metalowej funkcjonowali tutaj także kotlarze, ślusarze i złotnicy, a wśród zajmujących się rzemiosłem na bazie obróbki drewna są oprócz cieśli wymieniani tacy rzemieślnicy, jak: bednarze, kołodzieje, stolarze i stelmach. Z branży ceramicznej wymieniani są przede wszystkim garncarze. Przecław posiadał też łązebnika, cyrulików i balwierzy.¹⁰¹

Dogodne warunki umożliwiły w Rzochowie i w jego najbliższej okolicy rozwinąć się rzemiosłom z branży spożywczej, a w tym szczególnie młynarstwu, ponieważ na małych rzekach w okolicy tej osady powstało wiele młynów. Te same warunki miały też niewątpliwie wpływ na rozwój w tym miasteczku także rzemiosł związanych z płóciennictwem i tkactwem. Między innymi funkcjonowały tutaj warsztaty płóciennicze, tkackie, bielarnia płótna o jednym kole, folusz płócienniczy i blech. Branża ta odgrywała dużą rolę w życiu gospodarczym miasta. W źródłach znajduje się też szereg wzmianek o sukiennikach rzochowskich. Występujący w źródłach przedstawiciele branży skórzaney, to przede wszystkim: szewcy, kuśnierze i siodlarze. Wymieniani są w źródłach także oprócz młynarzy i piekarzy także rzeźnicy, gorzelnicy i łązebnik.¹⁰²

Miasta położone w dolnym biegu Wisłoki według informacji występujących w zachowanych materiałach źródłowych z XV, XVI i XVII wieku informują o tym, że wytwarzane w nich różne produkty rzemieśl-

¹⁰⁰ Ibidem, s. 152-154.

¹⁰¹ Ibidem, s. 196-198.

¹⁰² Ibidem, s. 222-224.

nicze były sprzedawane lub wymieniane głównie na rynku lokalnym. Wiele z nich było produkowanych na własne potrzeby. Rzadko opuszczały ziemie lub województwo, o czym może świadczyć stosunkowo nieduża liczba rzemieślników i przewaga drobnej wytwórczości przeznaczonych dla indywidualnego odbiorcy o szerokim asortymencie.¹⁰³

Wymienione wyżej rodzaje rzemiosła nie miały w większości dużego wpływu na rozmieszczenie go w zabudowie miejskiej, a raczej jedynie na rozwiązania funkcjonalne w poszczególnych domach mieszkalnych oraz na sposób zabudowy działki siedliskowej. Większość warsztatów rzemieślniczych, takich np. jak: szewskie, krawieckie, tkackie, jubilerskie można było umieścić w domach mieszkalnych. Natomiast takie rodzaje rzemiosł jak kowalstwo, kotlarstwo czy też ślusarstwo wymagało specjalnego usytuowania, by można tam było usytuować kuźnie, przy których były potrzebne place postojowe. Również specjalne warunki i więcej miejsca potrzebne było na usytuowanie warsztatów z branży drzewnej, takich jak: stolarze, cieśle, bednarze czy też kołodzieje, ponieważ warsztaty te potrzebowały dodatkowego miejsca na składowanie drewna. Dlatego też kuźnie i warsztaty stolarskie lokalizowano zwykle w bocznych ulicach i na tyłach działek siedliskowych. W większych miastach o dobrze rozwiniętej sieci ulic starano się warsztaty tych uciążliwych dla najbliższego otoczenia branż lokalizować przy jednej ulicy i dlatego też otrzymywały one nazwy pochodzące od usytuowanych przy nich warsztatach konkretnych rzemiosł, jak np. Kowalska, Piekarska, Tkacka, czy też Stolarska. Pomimo tego, że w omawianych miastach używano nazw określających ważniejsze ulice, to nazwy pochodzące od jakichkolwiek zawodów w nich nie występowały.¹⁰⁴

Pewną rolę odgrywała w tych miastach funkcja rezydencjonalna. Pomimo tego, że zamki i dwory obronne nie znajdowały się poza Przecławiem w bezpośrednim sąsiedztwie miasta, to jednak mieszkała w nich w duża część administracji i służby dworskiej. I tak np. w Przecławiu zamieszkiwał „szlachetny” Jakub Krawiec z Piasków, któremu w 1461 roku Stanisław Ligęza właściciel miasta sprzedał wójtostwo

¹⁰³ Patrz niżej przyp. nr 104.

¹⁰⁴ Patrz wyżej p. 5.

dziedziczne za 60 grzywien, ale połowę tej sumy umorzył mu za wier-
ną służbę. W tym mieście zamieszkiwał też szlachcic Lenart Jasiński,
zapewne urzędnik zamku przeclawskiego oraz szlachetny Ludwik
Prakowski, faktor Andrzeja Koniecpolskiego dziedzica miasta i zam-
ku w 1588 roku, szlachetny Stanisław Potocki i Wojciech Brdewiecki
(1620 rok), Jan Łętowski, a także szlachcianka Barbara Drzewiecka.
Jeszcze wcześniej w 1575 roku w sądzie ławniczym zasiadał zarządca
dóbr przeclawskich, Wawrzyniec Gardziński.¹⁰⁵ W Rzochowie rów-
nież mieszkało kilka rodzin szlacheckich, takich jak: Kobrzescy, Ra-
dziejowscy, Hulińscy, czy też Stanisław Kochanowicz.

Niektórzy z nich byli prawdopodobnie związani z zarządem dóbr
w Rzemieniu.¹⁰⁶ Również w Mielcu zamieszkiwała spora grupa przed-
stawicieli stanu szlacheckiego, która była związana z rodem Mielec-
kich i zarządem ich dóbr, pełniąc funkcje faktorów i sług. Tworzyli oni
klientelę dworską u właścicieli Mielca. I tak np. Mikołaj Grzybowski,
nazywany w źródłach niekiedy starostą mieleckim prowadził wszelkie
sprawy dotyczące części miasta należącej do Sebastiana Mieleckiego.
Natomiast Mikołaj Klembowski i Mateusz Chojnowski reprezentowa-
li Sebastiana na posiedzeniach sądu ławniczego. Mikołaj Klembowski
przeszedł w 1575 roku na służbę u jego syna Hieronima Mieleckiego.
W źródłach występują jeszcze inni związani z nim faktorzy i urzędnicy
mieszkający w latach 1573-79 w Mielcu szlacheckiego pochodzenia, jak
np. Szczęsny Bukowiecki, Ferenc Chobocki, Jakub Jakuszewski i Jan Sie-
dleszyński, Marcin Bernecki, Jan Bogusławski, Jakub Kłodziński, Ma-
teusz Rzeszewski, Mikołaj Sandzianowski, Mikołaj Wierzejski, Mikołaj
Wolski i Andrzej Malicki. Ci ostatni zajmowali się przede wszystkim
spławem zboża należącego do Hieronima Mieleckiego do Gdańska jako
faktorzy występujący w jego imieniu.¹⁰⁷

Każde miasto pełniło funkcje administracyjne, co w przestrzeni miej-
skiej symbolizował przede wszystkim ratusz, który starano się sytuować
w eksponowanych miejscach, zwykle na środku rynku.¹⁰⁸ Z administra-

¹⁰⁵ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 192-193.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 226.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 181.

¹⁰⁸ Patrz rozdz. V, p. 2.

cyjną funkcją miasta związana była zawsze funkcja sądownicza, ponieważ posiedzenia sądu ławniczego odbywały się tak jak rady miejskiej również w ratuszu. Tam też był usytuowany zwykle areszt zajmujący jedno z pomieszczeń ratusza. Brak jest natomiast w zachowanych źródłach wzmianek w omawianych miastach o takich atrybutach ówczesnego wymiaru sprawiedliwości, jak pręgierze, które stawiano zwykle na rynku w pobliżu ratusza oraz szubienice, które stawiano za obwarowaniami, w miejscu zwykle dość odległym od miasta i cieszącym się złą sławą.¹⁰⁹

Każde miasto już na starcie zakładało pełnienie funkcji handlowej. Podstawową funkcją, jaką przewidywano w zasadzie dla każdego miasta, była przede wszystkim funkcja handlowa. Funkcję placu targowego pełnił przede wszystkim rynek, a pomocniczą w miastach, w których istniały starsze od nich kościoły, place przykościelne, które również często kontynuowały starą tradycję ich funkcji handlowej z okresu, gdy ośrodki te były jeszcze wsiami, a odbywały się na nich jarmarki odpustowe. Funkcja handlowa miała bardzo często wpływ na zabudowę miejską. W małych miastach, (tak jak omawiane w niniejszym opracowaniu), w których długo funkcjonowała tylko zabudowa drewniana, dla celów handlowych dobudowywano w elewacji od strony rynku wykonane również z drewna zadaszone podcienia.¹¹⁰ W większych miastach dla celów handlowych funkcjonowała waga miejska i urzędnienia do kontroli używanych przez kupców miar i wag. O budynku wagi brak jest informacji w źródłach, natomiast wzorcowe miary i wagi znajdowały się prawdopodobnie, tak jak w innych miastach w budynku ratusza. Handlowa funkcja miasta wpływała także na usytuowanie w obrębie obwarowań różnego typu zabudowy związanej z rodzajem handlu, jak np. jatki rzeźnicze.¹¹¹

Z handlową funkcją miast położonych nad dolną Wisłoką była zwykle nierozzerwalnie związana funkcja komunikacyjna, gdyż wszystkie omawiane miasta były położone przy szlaku handlowym prowadzącym do Sandomierza z Węgier lub z Krakowa przez Pilzno. W związku z tym, jak już wspomniano w rozdz. II i III stanowiły one punkty

¹⁰⁹ W Rzeszowie szubienica usytuowana była na granicy terenów miejskich przy trakcie na Kraków.

¹¹⁰ Patrz rozdz. V, p.2.

¹¹¹ Patrz rozdz. V, p.2.

etapowe dla przejeżdżających tą trasą kupców, a rynki pełniły w tych miastach funkcje lokalnych węzłów komunikacyjnych. Mieszkańcy tych miast świadczyli natomiast różne usługi dla zatrzymujących się w nich kupców i podróżnych. Stąd też występują w źródłach wzmianki o karczmach.¹¹² Głównym jednak zadaniem tych miast w zakresie handlu było organizowanie wymiany handlowej o zasięgu lokalnym zwykle w granicach latyfundiów właścicieli tych ośrodków. Miasta pośredniczyły także w kontaktach handlowych ich zaplecza wiejskiego, zwłaszcza w eksporcie produktów rolnych i leśnych spławianych Wisłą do Gdańska. W rejestrach cła wodnego we Włocławku odnotowano, że z folwarków należących do Jana Mieleckiego, a później jego syna Mikołaja, hetmana koronnego, wywieziono w latach 1546-1576 około 700 łasztów pszenicy i żyta oraz 286 łasztów popiołu. Natomiast faktor Mikołaja Mieleckiego, Kacper Bogusławski wysyłał na barkach siano, chmiel i jarzyny, a sprowadzał jednocześnie do magazynów w jego dobrach śledzie i piwo. Brat wojewody podolskiego, Sebastian Mielecki, wysyłał w tym okresie w kierunku Gdańska Wisłoką i Wisłą 147 łasztów zboża (głównie żyta) 4,5 kopy płótna oraz wiele wyrobów drzewnych (jak np. klepki). Informacje te poświadczają udział dóbr włości mieleckiej w eksporcie płodów rolnych i leśnych, co miało niewątpliwie wpływ na rozwój także miasta Mielca.¹¹³ Również Przecław uczestniczył w wymianie handlowej pozalokalne, o czym świadczą kontakty kupców przecławskich z Sandomierzem, Lublinem, Pacanowem, Pilznem, Nowym Miastem, Korczynem, Bieczem, Ropczycami, Koprzywnicą, itd. Także w Przecławiu przebywali kupcy z różnych stron.¹¹⁴ Z powodu braku źródeł niewiele wiemy o handlu związanym z Rzochowem.

W każdym z omawianych miast ważną rolę odgrywała funkcja sakralna, którą wykonywały zespoły kościołów parafialnych w każdym z tych miast. Wszystkie kościoły w tych miastach istniały długo przed ich powstaniem. W skład tych zespołów wchodziły takie obiekty, jak: plebanie, wikarówki, organistówki oraz szkoły parafialne. Każda parafia posiadała folwark (przy-

¹¹² F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 196.

¹¹³ Ibidem, s. 181- 182.

¹¹⁴ Ibidem, s. 199.

najmniej jeden), który usytuowany był zawsze za miastem. W programie każdego miasta przewidywano funkcję mieszkalną. Dlatego też już na początku akcji lokacyjnej w pierwszej kolejności wytyczano w blokach zabudowy, tak w obrębie centrum osadniczego, jak i poza nim, różnej wielkości działki siedliskowe. Działki te uzależnione były tak od planowanej przyszłej funkcji budynków, które miały na nich stanąć (niektóre z nich łączyły funkcję mieszkalną z produkcyjną), jak też od prestiżu ich właścicieli. W budynkach tych mieściły się często także magazyny kupieckie, sklepy oraz różnego typu warsztaty rzemieślnicze. Funkcję mieszkalną pełniły także takie obiekty, jak: plebanie, wikarówki, organistówki oraz klasztory. Wszystkie te obiekty towarzyszyły obiektom sakralnym.¹¹⁵

Przeclaw, Mielec i Rzochów są przykładem miast, które powstały jako centra tworzących się latyfundiów rycerskich.

Z płóciennictwem i tkactwem występującym w omawianych miastach i otaczających ich miejscowościach związane były takie urządzenia przemysłowe, jak np. blechy, folusze i bielarnie płócien. Zlokalizowane one były zwykle poza obwodem policyjno- obronnym na rzekach i strumieniach, głównie na przedmieściach i na obszarze wsi miejskich.¹¹⁶

W większości miast, które zagęściły już istniejącą sieć miejską, funkcja rolnicza odgrywała podstawową rolę. Na kształt planu urbanistycznego tych miast miała niewątpliwie decydujący wpływ funkcja rolnicza. Układ urbanistyczny miast położonych w dolnym biegu Wisłoki, a zwłaszcza Przeclawia i Rzochowa jest stosunkowo bardzo prosty. W miastach tych wokół rynków, które prawdopodobnie posiadały pierwotnie kształt regularnego prostokąta usytuowane były cztery pojedyncze bloki zabudowy. W przypadku Przeclawia zauważamy znacznie wydłużone od północy i południa działki siedliskowe. Miasto to powstało obok wsi (częściowo na fragmencie jej obrzeża) i żyło z nią w symbiozie. Funkcja rolnicza w starszej od miasta wsi istniała już o wiele wcześniej niezależnie. Natomiast w mieście była ona niepełna i połączona z innymi funkcjami. Podobna sytuacja miała miejsce w Rzochowie i w Mielcu. W bezpośrednim sąsiedztwie tych miast funkcja rolnicza była rozwijana w folwarkach, które należały bądź to do właścicieli

¹¹⁵ Patrz rozdz. V, p. 3, 5 i 6.

¹¹⁶ Patrz rozdział V, cz. A, p. 4 i cz. B, p. 4.

miasta, wójta, plebana lub też bogatych mieszczan. W ten sposób powstały nowe elementy układu przestrzennego powiązane z miastami.¹¹⁷ W sąsiedztwie tych miast dobrze była rozwinięta hodowla bydła, na co wpływ miały wykorzystywane na pastwiska łągi (np. w pobliżu wszystkich wymienionych miast na dolnej terasie Wisłoki). Wpływ funkcji rolniczej na plan miasta i jego otoczenie jest też dobrze widoczny w bezpośrednim sąsiedztwie z drogami prowadzącymi na pola i łąki. W miastach tych położonych nad rzekami, główna droga determinująca plan przebiega równoległe do brzegu Wisłoki, a układ działek ma zwykle kierunek prostopadły do krawędzi skarpy, u podnóża której usytuowane są pastwiska miejskie i łąki nadrzeczne. Wpływ na kształtowanie się sieci ulicznej w miastach o funkcji rolniczej, zwłaszcza przy słabo rozwiniętym obwodzie policyjno- obronnym, jak np. w Mielcu, obok dróg tranzytowych, miała konieczność dostępu do pól, łąk, pastwisk, folwarków, itp. Dlatego też spotykamy w planach tych miast uliczki gospodarcze poprowadzone przeważnie granicami siedlisk i pól, a czasem na tyły działek przyrynkowych. Natomiast drogi, które przeznaczono do przepędzania bydła omijały rynek i łączyły się z drogami tranzytowymi za przyrynkowym blokiem zabudowy. Stosunkowo duża ilość ścieżek dla pieszych przebiegających wzdłuż strumieni, ogrodów i za ogrodzeniami, znajdowało się za blokami zabudowy przyrynkowej, a prowadziły one do pól uprawnych, sadów i pastwisk.¹¹⁸

Działki siedliskowe w miasteczkach o funkcji rolniczej były tak szerokie, jak tego wymagały wymiary budynków gospodarczych. Najczęściej działki przyrynkowe zabudowywano w ten sposób, że dom mieszkalny sytuowano od strony rynku ale pozostawiano obok niego wystarczająco dużo miejsca na przejazd do tylnych części działek, gdzie stały budynki gospodarcze. Ponieważ działki nie były wystarczająco szerokie, program budynku mieszkalnego rozwijano w głąb działki. Czasem zajmowano pod zabudowę część rynku, gdzie budowano podcienia, pod którymi rzemieślnicy wystawiali produkowane przez siebie produkty rzemieślnicze.¹¹⁹

¹¹⁷ Patrz rozdz. V. cz II, p. 4.

¹¹⁸ Patrz plany katastralne i mapy sztabowe z lat 1806-1869 (il. nr 6, nr 9, nr 11, nr 15, nr 18, nr 21)

¹¹⁹ Patrz rozdz. V, p. 2.

V – ZAGOSPODAROWANIE MIAST I STREF PODMIEJSKICH

A. MIASTA

1. OBWODY POLICYJNO - OBRONNE

Czynnik obronności był jednym z istotniejszych elementów, które miały wpływ na kształt średniowiecznego miasta. W związku z tym zasadzcy starali się już na etapie poprzedzającym lokację przestrzenną wybrać teren, który posiadał oprócz innych ważnych zalet przede wszystkim, naturalne walory obronne. Obwód obronny miał wpływ nie tylko na plan miasta, ale był też ścisłą granicą między strefą prawną miasta i strefą podmiejską, gdzie już prawa przynależące miastu nie obowiązywały.¹



44. Rzochów. Fragment dawnej fosi w Rzochowie od strony wschodniej, maj 2017 rok, ujęcie nr 1 (fot. autorka).

Ten element jest do chwili obecnej wyraźnie czytelny w układzie urbanistycznym każdego z omawianych w niniejszym opracowaniu miast położonych w dolnym biegu Wiśłoki. Zasób informacji w zachowanych źródłach rękopiśmiennych dotyczących tych zagadnień jest niezwykle ubogi. W dużym

stopniu pomagają rozczytać to zagadnienie nowożytnie źródła kartograficzne w konfrontacji z zachowanymi relikami tych umocnień w terenie w chwili obecnej.

I tak np. w przypadku Rzochowa przy wyborze miejsca pod rozplanowanie miasta decydującą rolę odegrały względy obronne. Wybrany te-

¹ B. Zientara, *Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne miast w dobie lokacji* (w:) *Miasta doby feudalnej w Europie środkowowschodniej*, red. A. Giepsztor i T. Rostanowski, Warszawa 1976, s. 87; J. Wiśniewski, *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV w.*, Warszawa 1973, s. 86.

ren posiadał naturalne przeszkody wodne, które po uzupełnieniu wałami ziemnymi mogły być dość solidnymi fortyfikacjami, w obrębie których można było rozmieścić miasto.

O budowie tych umocnień zachowane źródła milczą, ale zachowane ich relikty, zaznaczenie niektórych ich elementów na nowożytnych materiałach kartograficznych oraz szczątkowe, ale istotne informacje w źródłach rękopiśmiennych pozwalają przynajmniej zrekonstruować przebieg tego obwodu obronnego.

Sytuacja utrwalona na mapie F. von Miega, austriackiej mapie sztabowej z lat 1806-1859 oraz planach katastralnych miasta z lat 1850 i 1887 pozwalają zrekonstruować w dużym przybliżeniu przebieg obwodu obronnego Rzochowa.² Od strony zachodniej wał obronny przebiegał prawdopodobnie



45. Rzochów. Fragment dawnej fosy w Rzochowie od strony wschodniej, maj 2017, ujęcie nr 2 (fot. autorka).



46. Rzochów. Fragment wałów od strony południowo-wschodniej, maj 2017 (fot. autorka).

podobnie brzegiem wschodniej skarpy obfitej wówczas w wodę rzeki Wiśłoka (poziom wody w tej rzece był wówczas wyższy niż obecnie). Koryto Wiśłoki przebiegało wówczas bezpośrednio za zachodnią pierzeją rynku, ale po podmyciu skarpy miejskiej

² Patrz il. nr 13, nr 15, nr 41 i nr 42.

praktycznie zniknął zachodni blok zabudowy przyrynkowej, a także zdecydowana większość placu kościelnego wraz z prawie całym cmentarzem przykościelnym³.

Po tym wydarzeniu kościół św. Marika zbudowano w nowym miejscu, tj. tam gdzie stoi obecnie⁴. Od wschodu, południa



47. Rzochów. Fragment zniwelowanych wałów i zasypanej fosy w południowym fragmencie przebiegu obwodu obronnego Rzechowa, maj 2017 (fot. autorka).

i północy przebieg obwodu obronnego wyznaczała wypełniona wodą rzeki Dębnicy fosa miejska. Od strony miasta nad fosą tą zbudowano ziemny wał obronny, który prawdopodobnie był zwieńczony drewnianą palisadą i daszkiem krytym gontem.⁵ Na niektórych mapach jeszcze w połowie XIX wieku są zaznaczone ziemne wały obronne, które otaczały plac kościelny wraz z kościołem położonym w północnej części obwodu obronnego miasta.⁶ Prawdopodobnie starszy od miasta kościół stanowił wcześniej samodzielne dzieło obronne, które zostało zaadaptowane do miejskiego obwodu obronnego w momencie budowy fortyfikacji miejskich.

Istotny element systemu obronnego miasta stanowiły bramy miejskie, do których wjeżdżało się na pewno przez zwodzone mosty. O bramach tych wspomina księga wójtowsko-ławnicza. Zapiska z roku 1629 wspomina o domu Jana Siodlarza, który stał „podle bramy miejskiej nad stawem...”⁷, a więc chyba przed bramą usytuowaną w południowej części ob-

³ Patrz rozdz. III, p. 3, przyp. nr 51 oraz il. nr 41 i 42.

⁴ Patrz rozdz. III, przyp. nr 51 i nr 52 oraz il. nr 15.

⁵ Taki wygląd wałów ziemno-drewnianych został ustalony przez J. Bogdanowskiego dla innych miast położonych na wschód od Wisłoki, w tym dla Rzeszowa (w:) J. Bogdanowski, *Okopy miejskie Rzeszowa i problemy ich konserwacji* (w:) Rzeszowska Teka Konserwatorska, Rzeszów 1974; idem, *Średniowieczne dzieła obronne w Karpatach polskich*, (w:) „ACC” 8, z. 1-2, 1866.

⁶ Patrz il. nr 15 i nr 41 i nr 42.

⁷ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego ...*, s. 225.

wodu obronnego, na przedmieściu Grabie, gdzie mógł być również staw. Natomiast w zapisie z 1646 roku jest mowa o sprzedaży za 44 grzywny domu „leżącego przy mieście i bramie jadąc do Mielca”⁸. Na zachowanych mapach możemy ustalić dwa takie miejsca, gdzie owe wspomniane w źródłach rękopiśmiennych bramy mogły być usytuowane. Bramy te zapewniając dostęp do miasta, były jednocześnie najsłabszym elementem jego obwodu obronnego. Możemy przypuszczać, że liczba bram zredukowana do dwóch w obwodzie obronnym miała niewątpliwie za zadanie pozostawienie w nich jak najmniejszej liczby słabych punktów. Brak jest jakichkolwiek innych informacji na ich temat, ale na podstawie miejsca ich usytuowania oraz analogii można pokusić się o próbę ich rekonstrukcji. Biorąc pod uwagę brak zabudowy murowanej w tych miastach oraz łatwy dostęp do drewna jako materiału budowlanego, przypuszczać, że bramy te były konstrukcji ziemno- drewnianej. Prowadził do nich przez fosę prawdopodobnie most zwodzony, wyposażony w urządzenia do podnoszenia go. Były to tzw. bramy przejazdowe. Najprostsze z nich posiadały prostokątną wieżę bramną, a bardziej zaawansowane posiadały przedbramie. Trakt przejazdowy miał zwykle szerokość od 3,3 do 3,9 m, zaś ich rzut to najczęściej 8,5-10x9-11. Były one najczęściej stosunkowo niskie i nie-



48. Przeclaw. Fragment zniwelowanych wałów od strony północnej maj 2017 rok, ujęcie nr 1 (fot. autorka).

⁸ Ibidem.

wiele wyższe od wałów, czy też murów.⁹ Prawdopodobnie plac kościelny, otoczony oddzielnym wałem, był połączony z miastem furtą w wale. Cały obwód obronny ukształtowany w kształcie wydłużonego prostokąta wskazuje na jego średniowieczne pochodzenie.

Nieco inaczej wyglądały natomiast fortyfikacje Przeclawia. Tak jak w przypadku Rzochowa największy wpływ na ich ukształtowanie miały ciekły wodne, tak w Przeclawiu najważniejszą rolę odegrało ukształtowanie terenu, na którym rozmierzono miasto. Charakteryzowało się ono tym, że usytuowano je na płaskowyżu, który oddzielony był od wschodu i północy wysokimi skarpami, nieco niższą od zachodu, a od południa wysoką skarpą, u podstawy której znajdowała się szeroka fosa



49. Przeclaw. Fragment zniwelowanych wałów, maj 2017, ujęcie 2 (fot. autorka).

wypełniona wodą potoku Skowronek. Z południowo-zachodniego naroża rynku prowadziła do zamku ulica, w ciągu której znajdował się most. Umożliwiał on mieszkańcom dostęp do solidnie obwałowanego zamku.¹⁰ Zachowane w terenie elementy dawnych obwałowań w postaci skarp, w wielu miejscach wyraźnie wskazują na ich bastionowy charakter.

Świadczyć to może o tym, że prymitywne średniowieczne fortyfikacje zostały zmodernizowane w pierwszej ćwierci XVII wieku, prawdopodobnie w wyniku tzw. wielkiej trwogi tureckiej, po przegranej przez hetmana Stanisława Żółkiewskiego pod Cecorą.¹¹ Najbardziej okazałą część ziem-

⁹ J. Widawski, *Miejskie mury obronne...*, s. 56, 58.

¹⁰ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 195.

¹¹ T. Wróbel, *Zarys historii budowy miast*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1971, s. 218.

nych fortyfikacji miasta stanowią pozostałości po bastionie usytuowanym w południowo-wschodnim narożu miasta, który prawdopodobnie powstały na miejscu zmodernizowanych samoistnych obwarowań otaczających usytuowany tam kościół jeszcze przed powstaniem miasta.



50. Widok na fragment fosy zamkowej w Przecławiu od północnego zachodu, maj 2017 (fot. autorka).

Bastion ten strzegł wjazdu do miasta od południowego wschodu. U jego podstawy znajdowała się (jak można przypuszczać) brama do miasta, dla której stanowił on osłonę.¹² Także wjazd do miasta od strony północno-zachodniej był usytuowany obok dzieła obronnego, które



51. Relikty obwarowań miasta od strony północno-wschodniej, maj 2017 (fot. autorka).

¹² W tym miejscu należy zaznaczyć, że nie natrafiono w trakcie badań na żadne źródła na temat fortyfikacji, które niewątpliwie istniały. Jak już wyżej wspomniano, archiwum miejskie Przecławia spłonęło w trakcie pożaru miasta w 1548 roku (patrz niżej, p. 3, przyp. nr 30).

mogło przypominać bastion.¹³ Natomiast od strony południowo-zachodniej, gdzie do miasta prowadził trakt z Krakowa przez Pilzno i z południa wzdłuż lewego brzegu Wisłoka, trzeba było przed wjazdem do miasta pokonać nieznaczące wzniesienie. Fortyfikacje bastionowe mogły być niewątpliwie dziełem Koniecpolskich.

Droga prowadząca do domniemanej bramy usytuowanej w południowo-zachodnim narożu obwodu obronnego otaczającego miasto również przebiegała od strony zachodniej, wzdłuż dzieła obronnego przypominającego swoim kształtem bastion, który mógł chronić podejście do tejże bramy.¹⁴

Brak źródeł (poza kartograficznymi i nielicznymi ich relikdami w terenie) nie pozwala nam na bliższą charakterystykę fortyfikacji Przecławia.

W przypadku Mielca brak jest jakichkolwiek wzmianek w źródłach o umocnieniach obronnych. Analizując nowożytny materiał kartograficzny oraz zachowane współcześnie ukształtowanie terenu możemy przypuszczać, że Mielec mógł posiadać bardziej obwód policyjny niż obronny, którego głównym celem było wyznaczenie granicy prawnej między lokowanym na prawie magdeburskim miastem, a wsią Mielec i resztą strefy podmiejskiej.

Miasto mogło posiadać obwód policyjny z różnego typu przeszkodami w postaci walików i płotów, w których umieszczone były bramy i furty. Te ostatnie mogły być usytuowane przy drogach prowadzących na przedmieścia, gdzie znajdowały się pola uprawne i ogrody mieszczan. Przypuszczalnie bram mogło być dwie. Pierwsza z nich mogła być usytuowana w północno-zachodnim narożu rynku, gdzie wchodził do miasta szlak prowadzący z Przecławia (lewym brzegiem Wisłoki) przez przeprawę przy zamku Mieleckich i po przebyciu po przekątnej rynku opuszczał miasto po wschodniej stronie placu kościelnego. Tam mogła znajdować się druga brama, którą możemy nazwać południową.¹⁵ Jak już wyżej wspomniano, na terenie przed bramą, szlak wychodzący z Mielca do Sandomierza krzyżował się ze szlakiem prowadzącym prawym brzegiem Wisłoki przez Rzochów.

¹³ Patrz il, nr 43.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

W granicach miasta charakter obronny mógł mieć jedynie kościół parafialny w Mielcu na co wskazuje nawet obecnie ukształtowanie terenu. Obwałowania wokół kościoła mogły być wykonane jeszcze na długo przed lokacją miasta.

Tak więc możemy przypuszczać, że miasto było tak naprawdę chronione przez zamek Mieleckich od zachodu i obronny dwór w Wojsławiu od południa.¹⁶

2. ZABUDOWA MIESZCZAŃSKA

W miastach położonych w dolnym biegu Wisłoki prawie cała zabudowa była drewniana. Wyraźnie o tym mówią zachowane źródła pisane. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy było niewątpliwie usytuowanie tych miast na terenach bogatych w drewno jako materiał budowlany. Jak już wyżej wspomniano Mielec został rozmierzony na niwie leśnej, którą trzeba było wykarczować. Relikty tej zabudowy można obecnie potwierdzić i to jedynie w niektórych miejscach, ze względu na współczesne zainwestowanie terenu na drodze badań archeologicznych. Jednak nawet nieliczne fragmenty drewnianej zabudowy, na które natrafiono w trakcie prac ziemnych, ze względu na stan zachowania, nie dały możliwości jej rekonstrukcji. Problem z dokonaniem rekonstrukcji jej wyglądu jest spowodowany tym, że przez długi okres ulegała ona zniszczeniom na skutek pożarów. Nie wiadomo w jakiej postaci była ona wznoszona w trakcie kolejnych odbudów, bez względu na to, jak wyglądała ona w momencie jej powstania w XIV czy też XV wieku, gdy rozpoczynano proces lokacji przestrzennej tych miast. Przypuszczać jednak możemy, że zabudowa ta sytuowana była na działce rozmierzonej jeszcze w średniowieczu, ponieważ przeprowadzone w poprzednim rozdziale analizy rozplanowania bloków przyrynkowych wykazały, że średniowieczne układy urbanistyczne w omawianych miastach w pełni się zachowały.¹⁷

Biorąc pod uwagę odkrytą zabudowę drewnianą w innych położonych stosunkowo niedaleko od omawianych miast Ziemi Sandomierskiej, można ze względu na podobne warunki ich powstawania określić jej charakter. Do takich porównań może posłużyć np. położona stosunkowo blisko na

¹⁶ Możemy tak sądzić na zasadzie analogii, gdyż duża liczba średniowiecznych kościołów była obwałowana.

¹⁷ Patrz rozdz. IV, p. 4, przyp nr 41-59.

drugim brzegu Wisły Wiślica, gdzie w trakcie badań archeologiczno- architektonicznych odsłonięto na wschód od kolegiaty przy rynku solnym średniowieczną zabudowę drewnianą. Najlepiej zachował się tam budynek datowany na przełom XIV i XV wieku założony na planie prostokąta o wymiarach 4x5 m. Po północnej ulicy Targowej (przy wschodniej pierzei) na działce przeznaczonej pod późniejszą zabudowę, odkryto natomiast domy mieszkalne pochodzące sprzed XVI wieku.¹⁸

Także w Nowym Korczynie na pierzei południowej rynku (w jej wschodniej części) również odsłonięto fragmenty domów drewnianych jednotraktowych, które posiadały konstrukcję wieńcową. Na ich zapleczu usytuowane były znaczne relikty niezidentyfikowanych zabudowań gospodarczych także o drewnianej konstrukcji oraz drewniana studnia.¹⁹

Drewniany dom mieszkański w omawianych miastach, od wieku XIV do połowy XVII wieku, założony najczęściej na prostokątnym rzucie, był wydłużony. Usytuowano go w XIV i XV wieku zwykle szczytowo do pierzei rynku i ulicy, a jego powierzchnia wynosiła od 20 do 30 m². Miały one zwykle wysokość jednej kondygnacji, jedno pomieszczenie z sienią lub dwie izby (w tym jedną ogrzewaną). Na zasadzie analogii możemy przypuszczać, że część z nich prawdopodobnie posiadała piwnice. Domy te pokryte były gontem lub słomą. Dachówka w tym okresie jako materiał pokrywowy drewnianych domów, należała do rzadkości. Małe domy na przedmieściach były w praktyce prawie w całości kryte słomą (strzechą). Część domów mogła mieć zagospodarowane poddasza, a niektóre nawet drewniane podcienia. Dotyczy to zwłaszcza domów usytuowanych w rynkach i przy wychodzących z niego ulicach. Domy budowane w miastach położonych w dolnym biegu Wisłoki posiadały prawdopodobnie prostą konstrukcję i mogły być budowane przez miejscową ludność, ponieważ nie było potrzeby zatrudniać do ich budowy trudniących się zawodowo ciesiołką rzemieślników. Ten stan rzeczy potwierdza brak wśród przedstawicieli branży drzewnej w Mielcu cieśli, gdyż źródła wymieniają jedynie stelmacha (1580r.), kołodzieja (1610r.) oraz w 1589 roku bednarza.²⁰

¹⁸ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie...*, s. 116, (w:) S. Michno, *Studium nad zabudową drewnianą i murowaną Wiślicy i Nowego Korczyna*, dokumentacja w Instytucie Archeologii UW.

¹⁹ Ibidem, s. 115.

²⁰ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 154 i 157.

Natomiast wśród kilkunastu przedstawicieli rzemiosła branży drzewnej wymienianych przez źródła w Przecławiu występuje tylko jeden przedstawiciel ciesielstwa, tj. Maciej cieśla (1618) oraz mogący bez przeszkód wykonywać ten zawód stolarz Jan Mielss (1571)²¹. Domy o bardziej skomplikowanej konstrukcji szachulcowej wymagały wykwalifikowanych budowniczych, tj. uprawiających swój zawód cieśli, a tych do połowy XVII wieku na omawianym terenie, jak wyżej wykazano, prawie nie było.

Dowolne usytuowanie budynku mieszkalnego, jak też różnego typu zabudowań gospodarczych, ograniczała wielkość działki budowlanej i jej kształt. Ważna w tym przypadku była przede wszystkim szerokość działek budowlanych, która była z różnych powodów bardzo zróżnicowana, co wykazano wyżej przy analizie działek siedliskowych i bloków zabudowy.²² Wynika z tych analiz przede wszystkim fakt, że szerokość budowanych domów była niewątpliwie uzależniona od szerokości poszczególnych działek, na których je budowano. W początkowych okresach powstawania zabudowy domy były prawdopodobnie sytuowane kalenicą do rynku i ulic, a dopiero w trakcie trwania kolejnych odbudów i wtórnych podziałów działek szczytami do nich. Nigdy nie zajmowały one jednak całej szerokości działek, ponieważ zostawiono obok domów przy granicach z sąsiednimi działkami przestrzeń na komunikację z tylną częścią działek, gdzie lokalizowano zabudowania gospodarcze, takie jak: stodoły, stajnie, chlewiki. Tam sytuowano też z konieczności niektóre warsztaty rzemieślnicze i browary. Przerwy w zabudowie na granicy działek służyły też do odprowadzania wód opadowych.²³

Ta drewniana zabudowa w miastach dolnej Wisłoki była przyczyną łatwego rozprzestrzeniania się w nich pożarów, o czym już wyżej wspomniano.²⁴

Rzemiosła ceramiczne do połowy XVII wieku były bardzo słabo reprezentowane w omawianych miastach. W 1574 roku (i później) funkcjonu-

²¹ Ibidem, s. 198.

²² Patrz rozdz. IV, p. 4.

²³ Patrz il. nr 38, nr 39, nr 41, i nr 42.

²⁴ Największe z tych pożarów miały miejsce w Mielcu w latach: 1502 oraz w 1575, kiedy to miasto również w dużej części spłonęło. Dla Przecławia najbardziej dotkliwy był pożar z 1578 roku, dla Rzochowa z 1502 roku (za:) A. Wąławender *Kronika kłesk elementarnych w Polsce i krajach sąsiednich (1450-1586)*, (w:) Badania z dziejów społecznych i gospodarczych nr 10, Lwów 1932, t. I, nr 1378; t. II, nr 472, 496.

je w Mielcu cech garncarski, a w księdze miejskiej Tarnowa jest zapiska o mistrzu Marcynie Plucie, strycharzu mieleckim, który wypalił w Tarnowie w 1632 roku na koszt tamtejszej rady miejskiej, 37 tysięcy cegieł. W Przecławiu wśród rzemieślników branży ceramicznej występowali jedynie garncarze.²⁵ Dlatego też do połowy XVII wieku zabudowa, nie tylko mieszkalna w tych miastach, była prawie w całości drewniana.

W latach 1510- 1513 liczba domów mieszczańskich na obszarze miasta mogła wynosić około 100, a zamieszkiwało je około 500 mieszkańców. Natomiast w 1589 roku w rynku mieleckim było według rejestru 25 domów opodatkowanych, przy ulicach domów 26 oraz domków 58, co daje w sumie 109 budynków mieszkalnych, których właściciele płacili podatek od domów (tzw. szos), czyli co najmniej tyleż rodzin, co daje około 600 mieszczan. Ale biorąc pod uwagę fakt, że na domy w rynku i przy ulicach przypadało prawdopodobnie więcej niż jedna rodzina oraz że na terenie miasta były jeszcze inne domy nie opodatkowane, które były własnością szlachty i duchowieństwa, możemy wywnioskować, że w ostatniej ćwierci XVI wieku w Mielcu mogło mieszkać około 800 osób. Natomiast dla Przecławia wielkość i charakter zabudowy dało się ustalić na podstawie zapisów dotyczących wielkiego pożaru miasta, który miał miejsce w dniu 25 listopada 1624 roku. Jego opis został zawarty w księdze wójtowsko-ławniczej. Spłonęło wówczas 54 domy w rynku oraz większość przy ulicach wychodzących z rynku. Udało się wówczas uratować od pożaru tylko 47 budynków mieszkalnych. Możemy na podstawie tego opisu szacować, że miasto przed pożarem mogło liczyć około 150 domów mieszkalnych, w których przypuszczalnie mieszkało około 800 osób. Ta liczba ludności mogła się utrzymać do połowy XVII wieku, spadek jej mógł nastąpić dopiero w 1652 roku w wyniku tzw. plagi morowego powietrza, a następnie potopu.²⁶ Brak jest natomiast danych z rejestrów podatkowych, na podstawie których moglibyśmy ustalić liczbę domów i mieszkańców dla Rzochowa. W tym przypadku musimy posłużyć się szacunkową powierzchnią miasta obwiedzionego wałami z fosą i wyliczoną dla obszaru zajętego przez mieszczan liczbą domów²⁷, których stać tutaj mogło około 80. Przyj-

²⁵ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 154 i 198.

²⁶ Ibidem, s. 165 i 202.

²⁷ Ponad 30% miasta obwiedzionego wałami zajmował plac przykościelny z kościołem, cmentarzem i inną towarzyszącą mu zabudową. Patrz il. nr i nr 41, i nr 42, s. 14.

mując, że w jednym domu mogło mieszkać przeciętnie około 5 osób, to przypuszczalnie w granicach miasta otoczonego wałami mogło mieszkać około 400 osób.

3. RATUSZE

Siedziby władz miejskich, ratusze, były najważniejszymi obiektami municypalnymi w obrębie rynku, ale powstawały one prawdopodobnie w zdecydowanej większości dopiero wtedy, gdy miasto osiągnęło poziom rozwoju gospodarczego pozwalający na jego budowę oraz także na utrzymanie go. Nazwa ratusz i występowanie w źródłach różnych terminów na jego określenie, takich jak: „praetorium”, „consistorium”, „domus consulini”, sprawiało trudności w identyfikacji tych budynków. Stanowiły one nie tylko siedzibę rady miejskiej i sądu z domem ławników, ale pełniły też inne funkcje, jak np. aresztu, który był zwykle usytuowany w wieży ratuszowej będącej punktem obserwacyjnym. Problemy związane z ich budową były zróżnicowane, gdyż w niektórych miastach ze względu na słabe kształtowanie się społeczności miejskiej i niski poziom ich rozwoju gospodarczego, siedziby władz zlokalizowane w oddzielnych budynkach pojawiały się stosunkowo późno. Różne też było ich usytuowanie w obrębie rynku. I tak np. w Mielcu ratusz stał w centralnej części rynku. W źródłach określano go nazwą „praetorium Mielecense” i był siedzibą ławy i rady miejskiej. Pierwsza wzmianka źródłowa o nim pochodzi dopiero z 1574 roku. Był on zbudowany z drewna, prawdopodobnie niewielkich rozmiarów i obudowany z trzech stron jatkami i kramami przekupniów.²⁸ Brak wcześniejszych informacji o nim może skłaniać nas do przypuszczeń, że zgodnie ze średniowieczną tradycją, na ziemiach polskich w ich rozwoju, w miastach, gdzie nie było ratuszy, posiedzenia rady i ławy miejskiej mogły odbywać się w kościele²⁹, która to instytucja w przypadku Mielca funkcjonowała już długo przed powstaniem miasta.³⁰

O wiele dłuższe było niewątpliwie funkcjonowanie ratusza w Przecławiu, który spłonął w dniu 31 października 1548 roku. Wraz z tym drewnianym ratuszem spaliły się także księgi i przywileje miejskie. W 1555

²⁸ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 163/164.

²⁹ H. Samsonowicz, *Miasta i mieszczaństwo do schyłu XV w.* (w:) M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 99.

³⁰ Patrz p. 5, przyp. nr 53, s. 14.

roku ratusz był już odbudowany, ponieważ odbywały się w nim posiedzenia sądu wójtowsko-ławniczego, dla którego Feliks kanonik krakowski i proboszcz przeclawski oraz Huktus i Stefan Ligęzowie ufundowali nową księgę do wpisywania wyroków. Z 1562 roku pochodzi zapiska, że posiedzenie sądu tzw. uniwersalnego, tj. złożonego z radców i ławników odbywało się w drewnianym domu burmistrza Andrzeja Cegno. Następna wiadomość o ratuszu przeclawskim pochodzi z 1590 roku, co może świadczyć o tym, że został on odbudowany i funkcjonował.³¹ Niejasna jest informacja podana przez M. Maciągę, że na zamku w Rzemieniu odbywały się posiedzenia sądu, w których „niekiedy zasiadali przedstawiciele urzędu wójtowsko- radzieckiego” z sąsiedniego Przeclawia. Nie podaje jednak źródła, z którego zaczerpnął w/w informację. Informacja ta jest tym bardziej dziwna, bo przecież Przeclaw bezpośrednio sąsiadował z zamkiem, w którym rezydowali jego właściciele. Jedyną przyczyną odbywania posiedzeń sądu przeclawskiego na zamku w Rzemieniu może być brak aresztu w swoim ratuszu. Także informacja o tym, że na zamku w Rzemieniu często pojawiał się kat, również może przybliżyć wyjaśnienie tego problemu.³²

Jeszcze mniej informacji w źródłach jest o ratuszu w Rzochowie. F. Kiryk przypuszcza, że powstał on bezpośrednio po lokacji miasta, ale dotychczas nie natrafiono na jakiegokolwiek źródła, które mówiłyby nam coś konkretnego o jego funkcjonowaniu. W pierwszej połowie XV wieku źródła wymieniają kolejnych wójtów i prawdopodobnie było to wójtostwo dziedziczne. W drugiej połowie XV wieku zostało ono wykupione przez dziedziców miasta i włączone przez Tarnowskich do swojego latyfundium. Ratusz w Rzochowie prawdopodobnie był obiektem stosunkowo skromnym, ponieważ nie posiadał np. aresztu, o czym świadczy m. in. wykorzystywanie do tego celu pomieszczeń w przyziemiu zamku w Rzemieniu. Tutaj odbywały się również posiedzenia sądu wójtowsko-ławniczego z odległego o 2 km miasteczka Rzochowa. Brak informacji o miejscu posiedzeń rady w źródłach świadczyć może o tym, że odbywały się one w ratuszu.³³

³¹ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 194.

³² M. Maciąga, *Zespół warowny w Rzemieniu*, s. 103; iden, *Zabytki regionu mieleckiego*, s. 628.

³³ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 218.

4. URZĄDZENIA GOSPODARCZE

Ważną rolę w życiu gospodarczym miast powstałych w średniowieczu odgrywały różnego typu urządzenia gospodarcze funkcjonujące w nich od lokacji. O zamiarze ich powstania znajduje się często informacje w zachowanych dokumentach lokacyjnych lub też oddzielnie wydanych w tym celu dokumentach uposażających pierwszych wójtów, którzy byli zwykle zasadźcami powstających od podstaw wielu wówczas miast. Wystawca dokumentu, będący jednocześnie właścicielem, zezwalał na budowę tych urządzeń w mieście zasadźcy. Powstawały one najczęściej nawet kilkanaście lat po udanej lokacji miasta, a o tym, że one powstały i funkcjonowały, dowiadujemy się zwykle z dokumentów sprzedaży wójtostwa.³⁴ Urządzenia te stanowiły najczęściej własność wójta lub miasta, ale ich właścicielami byli też czasem mieszczanie. Także w niektórych zachowanych księgach wydatków i przychodów miast figurują informacje o tych urządzeniach przy okazji przychodów z czynszów, dzierżaw, ich modernizacji, a czasem ich budowy lub odbudowy po pożarach. W tych czasach opisane jest ich usytuowanie. O zdecydowanej większości z nich brak jest jakichkolwiek informacji, gdzie były one usytuowane w omawianych miasteczkach, w związku z tym możemy ich lokalizację określić na zasadzie analogii. Ponieważ tego typu urządzenia targowe w innych miastach targowych były stosunkowo nieliczne, możemy przypuszczać, że dla małych jatek i kramów przeznaczono miejsce na rynkach tych miasteczek, w otoczeniu ratusza oraz, że z powodu małej liczby nie tworzyły one rozplanowanego bloku zabudowy.³⁵ Było to prawdopodobnie spowodowane tym, że towar mógł być wystawiany w sieniach i oknach domów przyrynkowych na wysuwanej na zewnątrz desce (szufladzie) lub też wywieszanej na elewacji domu desce albo pudle na sznurach. W taki właśnie sposób wystawiano towary przeznaczone na sprzedaż w XV wieku na krakowskim Kazimierzu. Zwyczaj ten przetrwał w niektórych miasteczkach do pierwszej połowy XX wieku. Natomiast w okresie jarmarków dorocznych i w dni targowe wynoszono na rynek przenośne ławy i stoły, na których wykłada-

³⁴ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie...*, s. 121-126.

³⁵ W zachowanych źródłach nie natrafiono na żadne informacje o tym, że w obrębie rynków tych miast mogły kiedykolwiek funkcjonować takie bloki zabudowy. Brak jest po nich jakichkolwiek śladów także na mapie F. von Miega.

no towar. W małych miasteczkach czasem wystawiano małe stragany dla takich towarów codziennego użytku jak pieczywo, mięso, czy też wyroby szewskie. Powodów tego stanu rzeczy możemy szukać w specyfice tych miasteczek, w których każdy mieszkaniec poza działką w mieście posiadał gospodarstwo rolne i był samowystarczalny w zakresie podstawowej produkcji żywnościowej, a w dużym stopniu także odzieżowej. W okresie gdy rzemiosło mogło stać się jedynym źródłem utrzymania i stało się bardziej opłacalne, zaczęły stopniowo powstawać w mniejszych miastach stałe kramy i inne mniejsze urządzenia dla potrzeb handlowych.³⁶

Ponieważ w miastach w dolnym biegu Wiśłoki było dobrze rozwinięte tkactwo, sukiennictwo, krawiectwo i czapnictwo³⁷ powinny w tych miastach znajdować się postrzygalnie sukna, ale zachowane źródła na ten temat milczą. Być może mieściły się one w centralnym punkcie miasta, tj. przy ratuszach. Prawo do zakładania postrzygalni sukna, zakładania kramów sukienniczych i foluszy otrzymywały zwykle te miasta, na terenie których już w okresie przedlokacyjnym rozwijało się tkactwo lub też istniały warunki do rozwoju gałęzi rzemiosła z nim związanych oraz handlu jego wyrobami.³⁸ O tym, że przemysł związany z sukiennictwem, tkactwem i płóciennictwem było w omawianych miastach dobrze rozwinięte, świadczą informacje źródłowe o urządzeniach pracujących na jego potrzeby, funkcjonujące na obrzeżach tych miast i nierozzerwalnie związane z nimi. I tak np. w Przecławiu prowadzona była prawdopodobnie bielarnia płócien, ale nie znamy jej lokalizacji.³⁹ Także tuż obok Mielca pracował młyn foluszowy, powiązany z produkcją sukienniczą mieleckich sukienników, który poruszany był wodami rzeczki zw. Sadržawka (na skraju tzw. Puszczy Witowskiej.)⁴⁰ Na rzecz miejscowych rzemieślników pracował częściowo tzw. młyn o trzech kościołach (wieloczynnościowy), w którym znajdowała się także bielarnia płócien. Także na Przedmieściu Rzochowskim znajdował się blech. Rejestr podatkowy z 1590 roku wzmiankuje bielarnię płócien o jednym kole i o pra-

³⁶ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie...*, s. 122.

³⁷ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 157, 196, 223.

³⁸ J. Wyrozumski, *Tkactwo małopolskie w późnym średniowieczu*, Kraków 1972, s. 40-51.

³⁹ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 196.

⁴⁰ Ibidem, s. 153, 156, 177, 178, 179.

cujących w niej robotnikach, co może świadczyć o istnieniu tam folusza płócienniczego. Natomiast w księdze wójtowsko-ławniczej spotykamy zapiski, które wzmiankują ten folusz i blech jako Młyn Blechowy, zaś młynarza jak młynarza blechowego. W latach 1625-1639 Walenty Blecharz był jednym z członków samorządu miejskiego w Rzochowie, a jedna z ról jest w źródłach określana jako rola na Blechu.⁴¹

Wielu mieszczan zajmowało się w omawianych miastach słodownictwem, piwowarstwem i gorzelnictwem. We wszystkich z tych miast byli oni uzależnieni bezpośrednio od młynów pracujących w ich otoczeniu, ponieważ dostarczały im one półprodukty do produkowanych przez nich wyrobów. W 1510 roku wzmiankowany jest w Mielcu pracujący na ich potrzeby młyn zwany kłokowski, który wg zapiski z 1579 roku stał pod zamkiem mieleckim. W 1592 roku wymieniono dwa następne, a mianowicie na Szydłowcu i młyn na Studzieńcu.⁴² Informacje o płacących czopowe browarnikach i gorzelnikach pochodzą z 1538 roku, a z 1577 roku pobierano czopowe od 2 gorzelników oraz od tzw. likworów w wysokości ok. 20 złp.⁴³ Z 1582 roku pochodzi natomiast informacja o tym, że młynarz mielecki Stanisław Świątkowicz był właścicielem domu z browarem usytuowanego w mieleckim rynku. W roku 1581 Zofia kramarka odstąpiła swojemu bratu Sebastianowi Wędrychowi, proboszczowi w Przecławiu, między innymi browar i słodownię. Źródła poświadczają również w Przecławiu rozwiniętą na skalę miejscowych potrzeb produkcję piwa i gorzałki, a nawet wina. W latach 1576-1577 wysokość ściąganego od tych specyfików czopowego wynosiła: od piwa 17 złp., od wina 2 złp. i od miodu 1 złp. oraz od sześciu garncy gorzałczanych. Z 1628 roku pochodzi wzmianka o piwowarze Jakubie.⁴⁴ Większość browarów (choć brak jest na ten temat bezpośrednich informacji w źródłach) była prawdopodobnie lokalizowana na tyłach działek, głównie przyrynkowych, gdzie lokalizowano w zasadzie wszystkie obiekty gospodarcze.⁴⁵

⁴¹ Ibidem, s. 221-223.

⁴² Ibidem s. 155, 156, 178, 179.

⁴³ AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego I, ks. 9, k. 209 i 611.

⁴⁴ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 157, 168 i s. 196.

⁴⁵ Takie lokalizacje miały w tym okresie miejsca w innych miastach podobnej wielkości, więc możemy przyjąć, że podobnie było w miastach położonych w dolnym biegu Wisłoki.

Także nieliczne są informacje o jatkach rzeźniczych pomimo tego, że hodowla szczególnie bydła w otoczeniu tych miast, w związku z dużą ilością pastwisk na najniższej terasie Wisłoki, była dobrze rozwinięta. Te prawdopodobnie znajdowały się, podobnie jak w większości innych miast na rynku, w bezpośrednim sąsiedztwie ratusza.⁴⁶ Z jatkami związana była też zawsze rzeźnia, na której prowadzenie otrzymywał pozwolenie najczęściej od właściciela miasta wójt, a czasem też zajmujący się rzeźnictwem mieszczanie. Usytuowane one były, ze względu na uciążliwość dla otoczenia i konieczną do ich funkcjonowania stosunkowo dużą ilość wody, w bezpośrednim sąsiedztwie rzek i strumieni. W związku z tym bardzo często znajdowały się one poza obwałowaniami, ale w bezpośrednim sąsiedztwie miast.

Istotnym zagadnieniem, które rozwiązywano już na etapie lokacji wszystkich osad, było zaopatrzenie ich w wodę. Ponieważ w dokumentach lokacyjnych i uposażenia pierwszych wójtów, którzy byli zwykle zasadźcami, zagadnienie zapotrzebowania na wodę nie było poruszane, można przypuszczać, że dostęp do wody pitnej oraz dla celów spożywczych i higienicznych był nieograniczony. Dostęp do wody był na pewno jednym z podstawowych warunków, które brano pod uwagę przy lokalizowaniu każdej osady, ponieważ woda była potrzebna nie tylko do celów spożywczych i higienicznych, ale również produkcyjnych dla zdecydowanej większości ówczesnych rzemieślników, którzy zajmowali się taką produkcją, jak sukiennictwo, gorzelnictwo, piwowarstwo czy też garncarstwo. Także wszystkie młyny pracujące dla omawianych miast i w ich otoczeniu korzystały z wody jako siły napędowej. Natomiast dla wód już zagospodarowanych lub też takich, które miały być przeznaczone na takie cele, jak hodowla ryb, czy też jeziora dla celów rybołówstwa, rzeki, na których miały powstać jazy na potrzeby młynów i foluszy miały być spławne. W dokumentach określano dla mieszkańców prawa i warunki do zagospodarowania i korzystania z nich. Najbardziej uprzywilejowany w tych zapisach był jednak wójt.⁴⁷

⁴⁶ Taka sytuacja miała miejsce np. w Rymanowie. Za: F. Kiryk, *Miasto Rymanów od XV do schyłku XVIII stulecia. Zabudowa i ludność* (w:) *Rymanów. Dzieje miasta i Źródło Rymanów*, red. F. Kiryk, Rymanów 1985, s. 20.

⁴⁷ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie...*, s. 127.

Bardzo często czerpano wodę bezpośrednio ze strumieni, ale ze względu na zdarzające się zanieczyszczenia wód powierzchniowych, zwykle już na początku akcji lokacyjnej budowano studnię kopaną. Wybierano dla niej zwykle miejsce w centralnej części placu rynkowego. Można przypuszczać, że studnie stanowiły podstawowe źródło zaopatrzenia mieszkańców w wodę dla celów spożywczych. W tym miejscu należy zaznaczyć, że na obszarze dorzecza dolnej Wisłoki stosunki wodne były bardzo korzystne.⁴⁸

Konstrukcje okładzin studzien na interesującym nas obszarze były prawdopodobnie drewniane, a sądzić tak możemy na podstawie analogii z innymi zachowanymi na tym obszarze z okresu średniowiecza.⁴⁹

Również na zasadzie analogii możemy przypuszczać, że wodę ze studni czerpano przy pomocy wiadra na sznurze, przy pomocy tzw. żurawia lub kołowrotem⁵⁰. W zachowanych źródłach brak jest jakichkolwiek informacji o wodociągach w omawianych miastach. Tak jak w zdecydowanej większości miast małych i słabo rozwiniętych w średniowieczu nie podjęto najprawdopodobniej ich budowy.

Bardzo istotną rolę w średniowiecznych miastach pełniły łaźnie, które ze względów higienicznych były rozwiązaniem wówczas powszechnie stosowanym. Informacje o nich występują także w omawianych miastach. W przywilejach lokacyjnych większości miast prawo budowy łaźni otrzymywali zwykle wójtowie. W przypadku Mielca wpływy z opłat za korzystanie z łaźni, którą mieli zbudować zasadzcy, będący jednocześnie właścicielami mającego powstać miasta, postanowili zachować dla siebie.⁵¹ Z 1527 roku posiadamy natomiast informację, że prowadzi ją Jan Łaziebnik (zapewne dzierżawca). Z lat 1538 i 1588 pochodzą także informacje o rolach przy niej. Natomiast z 1536

⁴⁸ M. Maciąga, *Rys geograficzno-historyczny Mieleckiego* (w:) *Prace i materiały etnograficzne. Muzeum Okręgowe w Rzeszowie; Z badań etnograficznych Mieleckie*, Rzeszów 1970, s. 19-64; J. Kondracki, *Geografia Fizyczna Polski*, wyd. II, Warszawa 1978 s. 396-398.

⁴⁹ Taką konstrukcję posiadała np. odkryta podczas prac archeologicznych w 1957 roku na tzw. Rynku Starego Miasta w Łańcutie studnia datowana na I połowę XIV wieku. W przypadku Mielca, Rzochowa i Przecławia przemawia za wyłożeniem go wewnątrz takim właśnie materiałem jego dostępność w otoczeniu. Za: J. Malczewski, *Łańcut. Zarys rozwoju przestrzennego od powstania do współczesności*, red. J. Malczewski, Łańcut 1999.

⁵⁰ L. Charewiczowa, *Wodociągi starego Lwowa 1404-1663*, Lwów 1934, s. 3-6; H. Piekarski, *Zarys dziejów wodociągów miejskich w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa 1932, s. 14-16.

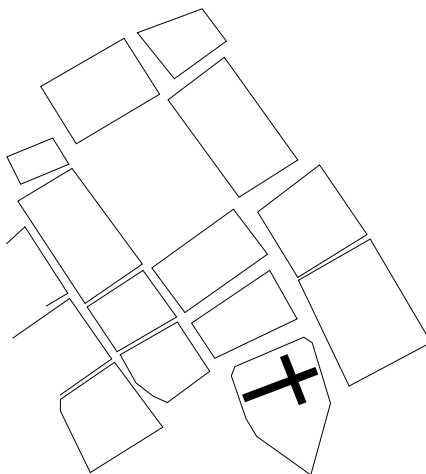
⁵¹ S. Brekiesz, *Lokacja Mielca w świetle aktu lokacyjnego z 1470 r.* (w:) *Prace Humanistyczne Komisji Archiwalnej Rzeszowskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, Seria I, nr 7:1975. Autor opublikował tam treść tego przywileju po łacinie i po polsku na str. 145-147. Jako Aneks załączono go na końcu niniejszego opracowania.

roku pochodzi informacja o tym, że łaźnia jest czynna i obciążona czynszem w wysokości 1,5 grzywny. O łaźni w Rzochowie również jest wzmianka, która mówi częściowo o jej położeniu „dom, który leży w ulicy w jedną stronę łaźni miejskiej”.⁵² Łaźnie lokowane były zwykle na przedmieściach przy ciekach wodnych lub też w pobliżu fos miejskich, co miało na celu odprowadzenie wody w nich używanej. Na podstawie zachowanych zapisów w źródłach możemy przypuszczać, że w Mielcu łaźnia usytuowana była na przedmieściu (wzmianki o rolach przy łaźni), a w Rzochowie w pobliżu wałów i fosy miejskiej. Niczego nie możemy natomiast powiedzieć o usytuowaniu łaźni w Przecławiu.

5. KOŚCIOŁY PARAFIALNE I INNE ORAZ ICH USYTUOWANIE W GRANICACH MIAST

W nowolokowanych miastach rozmieszczenie placów kościelnych odbywało się na początku akcji lokacyjnej. Wtedy też zapadała zwykle decyzja o wyznaczeniu miejsca pod kościoł. Odbywało się to zwykle równoległe z wytyczeniem rynku. Place kościelne spełniały także różne funkcje dla miasta i odgrywały również ważną rolę w życiu miasta.

W przypadku trzech omawianych miast położonych w dolnym biegu Wiśłoki sytuacja przedstawiała się nieco inaczej, ponieważ kościoły te istniały długo przed ich lokacją i były siedzibami rozległych parafii. Rozmierzając omawiane miasta, place kościelne (prawdopodobnie każdy z nich był otoczony fortyfikacjami ziemno- drewnianymi) wkomponowano w nowopowstający plan miasta. W tym miejscu należy zaznaczyć, że każdy z tych kościołów był ważnym ogniwem w systemie obronnym, jak też policyjno- obronnym tych miast.



52. Usytuowanie placu kościelnego i kościoła parafialnego w Mielcu. Rekonstrukcja na podkładzie planu katastralnego (rys. własny).

⁵² F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 150, 157, 194, 226.

Najstarszy kościół w Mielcu nosił wezwanie św. Trójcy Świętej.⁵³ Brak jest natomiast bliższych danych na temat samej budowli. Przepuszczalnie zbudowali ten kościół właściciele miasta z rodu Gryfitów.

I tak parafia w Mielcu została odnotowana w trzeciej ćwierci XIV wieku, gdyż wtedy właśnie (1373r.) wymieniony jest kościół parafialny w miejscowości Imiecz. Natomiast nie znany bliżej dokument z 1429 roku, który powszechnie uważano za akt erekcyjny parafii, był prawdopodobnie potwierdzeniem fundacji nowego kościoła p.w św. Mateusza Apostoła i Ewangelisty. Został on po lokacji miasta jego kościołem parafialnym.

Kościół pod wezwaniem św. Mateusza Apostoła i Ewangelisty jest najstarszą świątynią Mielca. W latach 1565-1595 określony jest jako drewniany i konsekrowany, pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny i św. Mateusza Apostoła i Ewangelisty. Niedługo potem nazwa kościoła zmieniła się. Już w 1608 roku kościół posiadał wezwanie Nawiedzenia NMP i Świętego Mateusza Apostoła, a w 1619 nosił wezwanie św. Mateusza, by w 1721 roku znów przyjąć podwójne wezwanie: Wniebowzięcia N.M.P i św. Mateusza Apostoła.⁵⁴

W protokole wizytacji z 1598 roku zapisano, że kościół parafialny był drewniany, konsekrowany, pw. NMP i św. Mateusza i posiadał solidne podmurowanie, ale podłoga w nim była drewniana. Znajdowało się w nim siedem ołtarzy: 1 murowany, 2 drewniane i 4 kamienne. Natomiast z protokołu z lat 1608-01610 wynika, że ówczesny proboszcz Jakub Ołtarzowski, powiększył i rozbudował kościół zniszczony podczas pożaru w 1604 roku. Informację tę należy traktować, jako wybudowanie nowej obszerniejszej świątyni na powiększonym rzucie z wykorzystaniem części starej podmurówki. Budynek po renowacji był nadal drewniany, odnośnie do której nie zachowały się jednak żadne dokumenty, a jedynie tradycja. Ten kościół miał sześć ołtarzy, z których cztery było po konsekracji. W nawach bocznych kościoła posiadał siedem kaplic i zakrystię.⁵⁵ Obok kościoła wznosiła się drewniana dzwonnica z dwoma

⁵³ Ks. Wojciech Werner, *Kościół i duchowieństwo mieleckie w świetle wizytacji biskupich z lat 1596-1721* (w:) Mielec. Dzieje miasta i regionu. Praca zbiorowa pod red. F. Kiryka, T. II, Mielec., s.115.

⁵⁴ B. Kumor, *Archidiekanat sądecki* (w:) *Opracowanie materiałów źródłowych do atlasu historycznego Kościoła w Polsce*, t. IX, Lublin 1964, s. 151 (dalej cyt. Archidiekanat sądecki).

⁵⁵ Ks. W. Werner, *Kościół i duchowieństwo mieleckie*, s. 118-119.

dzwonami. W 1610 roku kościołem opiekowali się właściciele miasta: Zbigniew Ossoliński- wojewoda podlaski, Joachim Ocieski- wojewoda sandomierski oraz Marcin Mielecki. Obiekt był w całości drewniany. Przeprowadzona w 1618 roku wizytacja nadal opisuje obiekt jako drewniany, dopiero jako murowany jest opisany dopiero w 1678 roku.⁵⁶ Bardzo istotnym wydarzeniem w dziejach mieleckiej parafii było utworzenie prepozytury w 1526 roku przez Stanisława z Mielca.⁵⁷

W Mielcu do połowy XVII wieku funkcjonowały też inne kościoły. W XVI wieku na pewno już istniał w Mielcu kościół pw. Trójcy Przenajświętszej, który został ufundowany przez mieszczan mieleckich w I połowie XVI wieku. Informacja z 1595 roku mówi nam, że był on wtedy bliski ruiny.⁵⁸ W 1598 roku w trakcie wizytacji stwierdzono, że proboszcz nie chciał łożyć na jego utrzymanie.⁵⁹

Przed 1542 rokiem miał powstać kościół pw. św. Anny, którym opiekowali się misjonarze. Jego konsekracji dokonano w 1595 roku. Był to wówczas obiekt drewniany. Nie wiadomo bliżej jaki związek miało z tym kościołem bractwo św. Anny założone w Mielcu na przełomie XVI i XVII wieku. Brak jest również jakichkolwiek informacji o jego uposażeniu. Kościół ten lokalizowano w miejscu, gdzie obecnie stoi kościół św. Marka, który w 1860 roku był kościołem św. Michała. Kościół ten kilkakrotnie ulegał pożarom i był odbudowywany pod innym wezwaniem. Na pewno istniał do połowy XVII wieku. Wiadomo, że w 1721 roku został zniszczony przez powódź.⁶⁰

Również pod opieką misjonarzy znajdował się kościół NMP „na Piasku”, o którym są wzmianki w wizytacjach biskupich z roku 1596 i z 1721 roku. Według tych źródeł był to kościół drewniany i usytuowany za miastem. W jego wnętrzu znajdowały się trzy ołtarze, chór muzyczny i organy, co świadczyć może o tym, że był to kościół sporych rozmiarów. Jego wnętrze oświetlały dwa okna, a dach był pokryty gontem. Obok kościoła

⁵⁶ Ibidem, s. 122.

⁵⁷ Patrz p. 6, przyp. nr 79.

⁵⁸ B. Kumor, *Archidiakoniat sądecki*, s. 151.

⁵⁹ Ks. W. Werner, *Kościoły i duchowieństwo...*, s. 127.

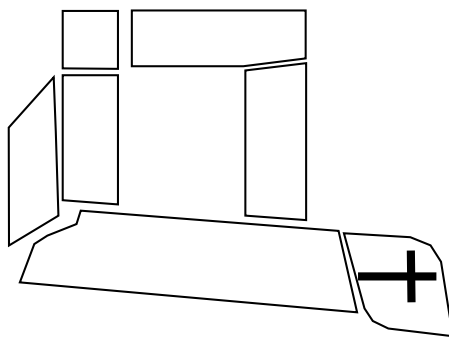
⁶⁰ S. Kryczyński, *Mielczanin*, s. 7 oraz Ks. W. Werner, *Kościoły i duchowieństwo...*, w. 127.

znajdował się cmentarz, który usytuowano za miastem, przy drodze na Rzochów przez Wojsław.⁶¹

Oprócz w/w kościołów oraz kościoła szpitalnego w jednej z wież zamku mieleckiego znajdowała się kaplica dworska, która po podziale majątku przypadła Sebastianowi Mieleckiemu, młodszemu bratu Jana, wojewodzie podolskiemu.⁶²

Dotychczasowe ustalenia mówią nam o tym, że parafia w Przecławiu mogła funkcjonować już co najmniej w XII wieku oraz, że w latach 1218-1229 ufundowano tam w czasach biskupa Iwona Odrowąża kościół, który sprawował opiekę duszpasterską na dość rozległym obszarze, należącym do zorganizowanej tutaj parafii.⁶³ Należały do niej wówczas liczne wsie, takie jak np.: Podole, Korzeniów, Latoszynek, Skrzyszów, Sepnica, Zawada, Kunice, czy też Brzeziny, z których parafia ta miała dziesięciny. Przekazał je tejże parafii biskup Iwo Odrowąż, gdyż te należały wcześniej do jego diecezji. Przecławską parafię wymieniają spisy świętopietrza z 1326 roku i następnych lat. Źródła te i dokument biskupa krakowskiego Jana Grota z 1337 roku, który zatwierdzał wcześniejsze nadanie biskupa Odrowąża, potwierdzają nie tylko dawną metrykę przecławskiej parafii, ale także jeszcze starszą osady, przy której powstała. O tym, że była to bardzo ważna parafia w dolnym biegu Wisłoki, świadczyć może fakt urzędowania w niej dwóch plebanów, którzy razem obsługiwali podlegający jej rozległy teren do niej przypisany.⁶⁴

Życie duchowe miasta skupiało się wokół kościoła parafialnego Wniebowzięcia NMP, przy którym działało na dwóch obszarach podzielonej parafii dwóch plebanów. W 1854 roku Stanisław



53. Usytuowanie placu kościelnego i kościoła parafialnego w Przecławiu. Rekonstrukcja na podkładzie planu katastralnego (rys. własny).

⁶¹ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 187.

⁶² W.L., *Mielec dawny i teraźniejszy*, „Czas” nr 6 z 19 VII 1868 roku.

⁶³ B. Kumor, *Archidiakonat sędecki*, s. 153-154.

⁶⁴ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 187-188.

Ligęza z Gorzyc, kasztelan małogojski, ówczesny dziedzic Przecławia uzyskał zgodę kardynała i biskupa krakowskiego na połączenie uposażenia obu plebanów i na fundację prepozytury, w której miejsce dwóch plebanów zajął prepozyt i trzech misjonarzy. Fundacja ta została sfinalizowana w 1456 roku za nowego biskupa krakowskiego, Tomasza Strzemińskiego, który zlokalizował prepozyturę przy kościele Wniebowzięcia NMP, powiększając jednocześnie liczbę wikarych do pięciu. W tym miejscu trzeba zaznaczyć, że funkcjonował już wówczas w Przecławiu drewniany kościółek p.w. św. Bernarda, który powstał w połowie XV wieku w wyniku rozszerzającego się kultu tegoż świętego. W XVI wieku prezytura była uposażona w dziesięcinę snopowną ze wsi Podole, Stepnica, Zawada, Kunice, Korzeniów, Wola Korzeniowska, Latoszynek, Latoszyn, Skrzyszów, Nagoszyn, Olchowce, Wolica, Wola Brzezińska, a także ze wsi nowo lokowanych jak Przedbórz, Wyłów, Kądziołki, Wielaczka, z folwarku na przedmieściu przecławskim oraz od karczmarza w Brzeziu, z sołectw w Rudzie i Tuszynie. W drugiej ćwierci XVI wieku, za czasów prepozytury Feliksa Ligęzy (późniejszego arcybiskupa lwowskiego), zbudowano okazałą plebanię, która w 1595 była już dość zniszczona. W sąsiednich domkach rezydowali wówczas dwaj wikariusze i trzech misjonarzy. Kościół prepozyturalny p.w. Wniebowzięcia NMP był już wówczas budowlą murowaną. Z protokołów powizytacyjnych z II połowy XVI wieku oraz z I połowy wieku XVII wynika, że przy kościołach i kaplicach przecławskich skupiało się zawsze 6-8 duchownych. Zwłaszcza w końcu XVI wieku przybyła jeszcze dobrze uposażona prebenda św. Anny, ufundowana przez właściciela miasta Andrzeja Koniecpolskiego. W 1581 roku prepozytem został z pochodzenia mieszczanin mielecki Sebastian Wendrych, który przy kościele parafialnym zbudował kaplicę św. Trójcy. Po nim do 1618 roku prepozytem, był Marcin Broniowski, a następnie Wiktor Nieśmiejki.⁶⁵

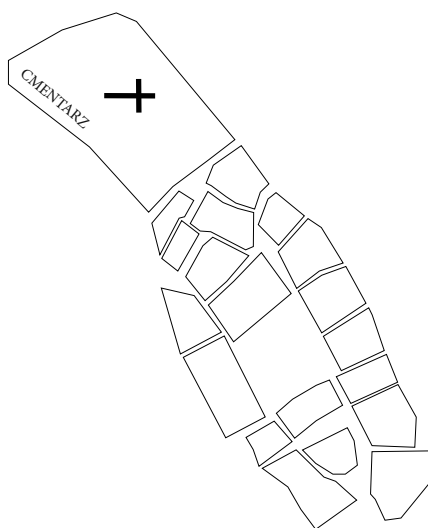
Natomiast kościół w Rzochowie jest odnotowany w źródłach dość późno, bo dopiero w pochodzącym z 1431 roku dokumencie dotyczącym włączenia do parafii w Rzochowie nowolokowanej wsi o nazwie Ocieka (niewątpliwie celem powiększenia dochodów), co świadczy o tym, że już wcześniej istniał tu kościół z odrębnym istniejącym przy nim ob-

⁶⁵ Ibidem, s. 207-209.

szarem parafialnym. Również Jan Długosz wspomniał parafię rzochońską podając, że kościół jej nosił wezwanie św. Marka Ewangelisty, ale że dziesięciny z okolicznych miast i wsi pobierał pleban z położonych na drugim brzegu Wisły Strożysk z powiatu wiślickiego.⁶⁶ Analizując solidne pozostałości średniowiecznych ziemnych fortyfikacji, które zaznaczone są na mapach z XVIII i XIX wieku, możemy dojść do wniosku, że parafia ta może być starsza od miasta i zgodzić się z B. Kumorem, że mogła powstać około 1374 roku, (choć nie natrafiono w trakcie niniejszych badań na informacje w źródłach, które potwierdzałyby tę datę)⁶⁷.

Z podziału majątku dokonanej przez Jana Feliksa „Szrama” zmarłego w 1507 roku dowiadujemy się, że utworzył prepozyturę dla parafii rzochońskiej. Potwierdzenie tego wydarzenia znajduje się w aktach działu majątkowego pomiędzy jego synami, tj. Stanisławem Janem i Spytkiem Tarnowskimi. Uposażenie prepozytury zostało uzupełnione przez właścicieli miasta w 1515 roku nadaniem dochodów z młyna rzochońskiego. Przy kościele prepozyturalnym rzochońskim działało sześciu mianowanych i funkcjonowała szkoła parafialna.⁶⁸

W latach sześćdziesiątych XVI wieku kościół rzochoński staraniem właściciela miasta Jana Tarnowskiego został zamieniony na zbór kalwiński. Usunął on z parafii prepozyta i sześciu mianowanych, a sędziemu plebanowi kolbuszowskiemu zakazał odprawiania nabożeństw. W zamie-



54. Usytuowanie placu kościelnego i kościoła parafialnego w Rzechowie. Rekonstrukcja na podstawie planu katastralnego i mapy F. von Miega (rys. własny).

⁶⁶ Ibidem, s. 219.

⁶⁷ B. Kumor, *Archidiakoniat sądecki*, s. 159.

⁶⁸ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego*, s. 219- 220, 232.

nionym na zbór kościele rzochowskim odprawiał nabożeństwa pastor rzochowski, Jan z Koprzywnicy.

Rekatolizacja kościoła w Rzochowie nastąpiła prawdopodobnie przed 1585 rokiem staraniem Stanisława Tarnowskiego, syna Wojciecha, ożenionego z katoliczką, Zofią Mielecką. Na pewno w 1595 roku kościół w Rzochowie służył katolikom, a ustanowiony plebanem Wojciech Silnicki korzystał z bogatego uposażenia. Kościół ten do końca omawianego okresu był drewniany.⁶⁹

Podsumowując należy podkreślić, że istniejące w miastach w dolnym biegu Wiśłoki parafie w każdym przypadku powstały przed ich lokacją i niewątpliwie odegrały dużą rolę w ich powstaniu. W przypadku powstawania miast najistotniejszy był na pewno czynnik gospodarczy, ponieważ parafie spowodowały powstanie rynku lokalnego na swoim terenie, który potem przejęło rozwijając go miasto, a nieformalne jarmarki, które odbywały się przed powstaniem miast na placach przy kościołach w trakcie trwania odpustów związanych z patronami kościołów parafialnych przeniosły się po lokacji na ich rynki. Innym miastotwórczym czynnikiem parafii było integrowanie społeczności lokalnych nie tylko pod względem wyznaniowym, ale także w innych dziedzinach, w których kościół zastępował w pierwszych wiekach samorząd miejski. Ważną funkcją parafii było sprawowanie opieki społecznej poprzez prowadzenie szpitali oraz szkół parafialnych. W tej dziedzinie parafie zastępowały władzę państwową.⁷⁰

6. SZKOŁY PARAFIALNE

Z działalnością parafii związane było funkcjonowanie przy nich szkół. Można przypuszczać, że szkoły parafialne w Mielcu, Przecławiu i Rzochowie mogły zacząć funkcjonować w tych osadach jeszcze przed uzyskaniem przez nie praw miejskich. Przyczynić się do tego mogło rozporządzenie soboru laterańskiego IV z 1215 roku, które polecało: „...ażeby nie tylko w każdym kościele katedralnym, lecz także w innych, których środki wystarczyć mogą, ustanowić nauczyciela zdolnego, który by kleryków tychże i innych kościołów uczył w miarę możliwości gramatyki i innych nauk.”⁷¹

⁶⁹ Ibidem, s. 233.

⁷⁰ Patrz cz I p. 6 i cz II p. 3.

⁷¹ S. Kot, *Dzieje wychowania*, Warszawa 1931, s. 60.

Do realizacji postanowień tego soboru w Polsce przystąpiono już w I połowie XIII wieku, ale na głębokiej prowincji zaczęto je wprowadzać w życie dopiero w końcu XIV wieku, kiedy to dzięki staraniom arcybiskupa Jakuba Świnki statuty synodu łęczyckiego z 1285 roku „dla zachowania i poprawy języka polskiego” nakazywały by przy wszystkich szkołach mianowano jedynie takich kierowników, którzy znają język polski i potrafią w tym języku objaśniać autorów łacińskich: „Postanowiliśmy dla zachowania i poparcia języka polskiego, by w poszczególnych szkołach katedralnych i klasztornych byli wyznaczeni tylko tacy magistrzy, którzy doskonale znają język polski, by mogli chłopcom objaśniać autorów w języku polskim”.⁷² Można się domyslać, że jednocześnie prowadzono tutaj walkę z silnym duchowieństwem niemieckim, które napłynęło przy okazji szeroko rozwijającego się osadnictwa na prawie niemieckim.⁷³ Natomiast w diecezji krakowskiej wiele uwagi szkołom parafialnym poświęcił bkp Nanker, a kontynuował jego działania w tym zakresie zmarły w 1392 roku bkp Jan z Radliczyc, który zajmował się przede wszystkim odnowieniem Akademii Krakowskiej.⁷⁴

Pierwsze informacje o szkołach funkcjonujących w miastach w dolnym biegu Wisłoki, z powodu nie zachowania się źródeł rękopiśmiennych, pochodzą dopiero z początków II połowy XV wieku. Dwie z nich pochodzące z 1454 i 1456 roku dotyczą szkoły w Przecławiu. W 1454 roku z inicjatywy właściciela Przecławia, Stanisława Ligęzy, bkp Zbigniew Oleśnicki zreorganizował zarządzanie parafią i ustanowił prepozyturę. W 1456 roku potwierdził ten stan rzeczy bkp Tomasz Stępiński. Co się tyczy szkoły, to uregulowano sprawę wynagrodzenia i obowiązków nauczyciela oraz statusu uczniów. Od tego czasu w związku z ufundowaniem prepozytury rektor szkoły przecławskiej miał zapewnione utrzymanie przez prepozyta.⁷⁵ W 1595 roku szkołą w Przecławiu kierował Grzegorz Pilzneński, bakałarz atrium, pobierający 24 złp z fundacji dziedzica Andrzeja Koniecpolskie-

⁷² R. Grodecki, *Powstanie polskiej świadomości narodowej*, Katowice 1946, s. 27.

⁷³ W. Taszycki, *Obrońcy języka polskiego*, Biblioteka Narodowa, Seria I, nr 146, Wrocław 1953, s. VIII.

⁷⁴ T. Silnicki, *Biskup Nanker*, Warszawa 1953, s. 42; *Najstarsze statuty synodalne krakowskie biskupa Nankera z 2 października 1320 r.*, wyd J. Fijałek, Kraków 1915, cap. 19, s. 33.

⁷⁵ A. Karbowski, *Dzieje wychowania i szkół w Polsce*, t. III, Lwów 1923, s. 60, 61, 244.

go i mieszkający w budynku szkolnym, którego stan uznano za dobry.⁷⁶ W 1578 roku Przecław w wyniku ożenku Andrzeja Koniecpolskiego z Anną Ligęzianką przeszedł w ręce tego rodu. A. Koniecpolski został autorem fundacji (funkcjonowała już od 1595 roku), która wynagradzała rektora szkoły w Przecławiu.⁷⁷ Z wcześniej wspomnianego dokumentu z 1454 roku dowiadujemy się, że nauczyciel wcześniej pozostawał na uposażeniu plebana, a po ustanowieniu prepozytury miał pobierać dziesięcinę z ról sołeckich we wsi Tuszyma oraz także od proboszcza cztery grzywny rocznie. Do tego otrzymywał jeszcze część ofiar kościelnych. Budynek szkoły w Przecławiu był zbudowany z drewna.⁷⁸

Szkoła parafialna w Mielcu po raz pierwszy odnotowana jest w zachowanych źródłach dopiero w 1513 roku, a następnie w 1517 roku, ale jej działalność jest niewątpliwie o wiele wcześniejsza. Świadczyć o tym może fakt, że w 1494 roku na uniwersytet w Krakowie zapisali się Mikołaj syn Klemensa i Walenty syn Stanisława a w 1495 roku Michał syn Michała z Mielca w diecezji krakowskiej. Warto zwrócić uwagę na fakt, że wśród miast położonych w dolnym biegu Wiśłoki w latach 1514-1627 odnotowanych jest najwięcej studentów w metryce uniwersyteckiej, a kilku z nich uzyskało nawet wyższe stopnie naukowe. Ogółem do 1627 roku odnotowano ich 38.⁷⁹

W 1526 roku Stanisław Mielecki, kasztelan zawichojski ufundował dla kościoła mieleckiego prepozyturę, która umożliwiała utrzymanie w Mielcu nie tylko 6 wikariuszy, ale także rektora szkoły parafialnej. Jest to dla dziejów szkolnictwa niezwykle interesujący dokument, który dość dokładnie precyzuje obowiązki nie tylko rektora szkoły i jego uposażenie, ale również obowiązki uczniów. Akt ten informuje nas o tym, że fundacja zostaje oparta na uposażeniu dwu dotychczasowych parafii, tj. mieleckiej oraz chorzelowskiej, gdzie niezależnie od sześciu mansomiarzy i rektora szkoły w Mielcu prepozyt mielecki utrzymywał dwóch wikariuszy i rektora szkoły. Świadczy to o tym, że w bezpośrednim sąsiedztwie Mielca również działała następna szkoła parafialna. Prepozytura była stosunkowo bogato uposażona, ponieważ należały

⁷⁶ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 209.

⁷⁷ S. Kryczyński, *Schola Mielecensis*, s. 11; S. Kot, *Dzieje wychowania...*, s. 60-61.

⁷⁸ S. Kot, *Dzieje Wychowania*, s. 200; A. Karbowiak, *Dzieje wychowania...*, s. 60-61.

⁷⁹ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 183/184.

do niej rola i łąki nad Wisłoką w Mielcu wraz z dwoma ogrodami, sadzawka rybna, dalej dwa łąny pola w Markowej Woli, następnie pole w Borze między rolami mieszczan oraz grunt za miastem w stronę Wojsławia. Oprócz tego pobierał prepozyt dziesięcinę snopową z pól folwarku w Rzędzianowicach, z ról kmiecych w Długowoli, Markowej Woli, Wojsławia, od sołtysa w Cyrance, z Sierosławic w Proszowskim, Głanowa pod Skalbmierzem oraz dziesięcinę pieniężną ze wsi Cyranki w wysokości 3 grzywien dla utrzymania odpowiednio przygotowanego nauczyciela do pracy pedagogicznej i posług kościelnych. Wikariusze byli dodatkowo uposażeni dziesięcinami pieniężnymi w Rzędzianowicach, Woli Chrząstowskiej, Chorzelowie, czynszami z jatek rzeźniczych w mieście Mielcu oraz w Chorzelowie, wyjąwszy kaplicę szpitalną, z której kwestę pobierał obsługujący ją prezbiter. Obowiązkiem rektora szkoły było śpiewanie razem z wikariuszami i mieleckimi mieszczanami zrzeszonymi w bractwie literatów, jeżeli nie śpiewał razem ze swoimi uczniami ze szkoły parafialnej, którzy podczas świąt brali również udział w śpiewach wspólnych z wikariuszami. Rektor szkoły otrzymywał od prepozyta 4 grzywny rocznie oraz codziennie śniadanie. Pobierał też od wieśniaków i mieszczan w formie jałmużny, od dziedzica 15 dzbanów piwa co piątek oraz razem z uczniami miał prawo korzystać raz w tygodniu z łaźni. Poza zajmowaniem się uczniami rektor miał obowiązek starać się o towarzysza-kleryka z dobrym głosem do śpiewu solowego na tle chóru oraz o zastępcę w śpiewie, który miał stać obok niego po prawej stronie pulpitu. Akt fundacji prepozytury stwierdza też, że uczniowie byli zobowiązani do posług w kościele, a także do utrzymania porządku w budynku kościelnym oraz w dzwonnicy. Rektor jako nauczyciel i wychowawca powinien prowadzić przykładne życie pod względem etycznym. Powinien także służyć miastu jako pisarz oraz być notariuszem kościelnym. Porównywalnie bogate uposażenie posiadał rektor szkoły w Chorzelowie i dwaj tamtejsi wikariusze. Z 1526 roku nie znamy rektora szkoły ani w Mielcu, ani w sąsiednim Chorzelowie. Natomiast w 1593 roku mielecką szkołę prowadził Piotr z Kraśnika bakałarz artium. Mieszkał on w znajdującym się w dobrym stanie budynku szkoły, który znajdował się wśród zabudowy w kompleksie kościelnym. Pobierał on 24 złp. wynagrodzenia rocznie dla siebie i kantotra szkolnego.⁸⁰

⁸⁰ Ibidem, s. 184-186.

Także szkoła w Rzochowie powstała prawdopodobnie niedługo po powstaniu parafii, ale pewne dowody działalności tej szkoły posiadamy dopiero od I połowy XV wieku. Z tego okresu pochodzą informacje o pierwszych studentach uniwersytetu krakowskiego, którzy byli absolwentami rzochowskiej szkoły parafialnej. Pierwszym studentem uniwersytetu został już w 1412 roku Benedykt z Rzochowa, a następny w 1444 roku (Stanisław), a Mikołaj syn Jana w 1452 roku. W XV wieku w metryce uniwersyteckiej odnotowano jeszcze Marka Borzymów (1460), Jana syna Macieja (1477), Stanisława syna Mikołaja (1488) i Jakuba syna Stanisława (1495). Natomiast w wiekach XVI i XVII brakuje rzochowian w metryce uniwersyteckiej. Jedynie w 1618 roku odnotowano w źródłach uniwersyteckich bakałarza Pawła Żochowskiego. Część młodych Rzochowian pobierało natomiast naukę w szkołach w Sandomierzu i Wiślicy, jak np. Stanisław Brzeżański, pleban w Książnicach (1625) czy Andrzej syn bednarza rzochowskiego, wikariusz kolbuszowski. Pierwszego rektora szkoły rzochowskiej znamy dopiero z 1595 roku, a był nim Wojciech z Wojnicza, wynagradzany 24 złp. przez właścicieli zamku rzochowskiego i 12 złp. przez prepozyta kościoła rzochowskiego. Mieszkał on w budynku szkolnym, którego stan był wówczas bardzo dobry. W protokole wizytacji parafii rzochowskiej z 1608 roku stwierdza się, że budynek szkolny stał obok domu wikariuszy, a z protokołu wizytacji z 1618 roku dowiadujemy się, że do wcześniej pobieranego uposażenia dodano jeszcze czynsz roczny również w wysokości 24 złp. z fundacji Magdaleny Sobkowej, kasztelanowej sandomierskiej uruchomionej w 1598 roku. Następnym rektorem w Rzochowie był Stanisław Pasowicz, po którym pozostał dom z ogródkiem. Sprzedała go wdowa, po bakałarzu Zofia, za 30 grzywien Walentemu Blacharzowi i Janowi Siodlarzowi, opiekunom rzochowskiego kościoła.⁸¹

B. STREFA PODMIEJSKA

WPROWADZENIE

Obszar miast w granicach obwodu policyjno-obronnego, w którym obowiązywało prawo miejskie był stosunkowo nieduży, natomiast należące do nich tereny poza obwałowaniami miejskimi były zawsze wie-

⁸¹ Ibidem, s. 232/233.

lokrotnie większe. Warto zwrócić uwagę na fakt, że ziemia w granicach miasta lokacyjnego była ściśle reglamentowana i podlegała rygorom planu, który precyzował zasady gospodarowania w jego granicach.

Takich ograniczeń nie było na obszarze należącym do miasta poza obwodem policyjno- obronnym i już na etapie okresu wolnizny, jak też w następnym etapie rozwoju miasta dawano wszystkim właścicielom dość duże możliwości swobodnego zagospodarowania należącej do nich ziemi. Plan średniowiecznego miasta dość rygorystycznie narzucał sposób zagospodarowania poszczególnych jego fragmentów w obrębie obwałowań zgodnie z przewidzianym dla nich programem, który był narzucany przez właściciela i elitę miejską, a obszar za jego granicą wprawdzie objęty prawem miejskim był kształtowany dość swobodnie, tak pod względem zagospodarowania przestrzeni, jak też społecznym i nawet przestrzegania rygorów tegoż prawa. Ziemię należącą do miasta traktowano jako zaplecze gospodarcze, które miało dostarczać surowców dla potrzeb miejscowych rzemieślników oraz ważnego dla miasta obszaru, na którym zostaną zlokalizowane istotne dla niego urządzenia gospodarcze, zakłady usługowe i produkcyjne, które z różnych względów nie mogły być zlokalizowane w obrębie obwodu policyjno- obronnego. Były to przede wszystkim: młyny, większe browary, słodownie, blechy, folusze, bielarnie płótna, a w późniejszym okresie także cegielnie. Tutaj lokalizowano najczęściej szpitale i kościoły szpitalne. Ziemia nadana mieszczanom na etapie lokacji miasta, za obwodem policyjno- obronnym, była przez mieszczan uprawiana i traktowali ją jako zaplecze żywnościowe nie tylko na początkowym etapie rozwoju tych miast, ale w całym omawianym okresie.

Na ziemi nadanej miastom w aktach lokacyjnych znajdowały się też pastwiska miejskie i gospodarstwa rolne mieszczan.

1. PRZEDMIEŚCIA I WSIE MIEJSKIE

Za wałami miejskimi kształtowały się już w okresie średniowiecza przedmieścia i wsie związane z miastem, które były własnością także innych właścicieli. Podlegały one również jurysdykcji miejskiej, która obejmowała nie tylko nadanie lokacyjne, ale także tereny przyłączone do

miasta na późniejszym etapie jego rozwoju.⁸² Bardzo często przedmieścia miały ścisły związek z lokacją miast. Nazwą przedmieście określano zwykle wsie, na gruntach których lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie lokowano nowe miasta. Taka właśnie sytuacja miała miejsce w przypadku wszystkich omawianych w niniejszym opracowaniu miast. I tak np. Przecław został rozmierzony na gruntach starszej wsi o tej samej nazwie. O tym, że tak się stało dowiadujemy się z rejestru podatkowego z 1576 roku. Jurysdykcji miejskiej podlegało wówczas przedmieście uposażone 17 łanami roli, które zamieszkiwało wówczas 23 kmieci i 5 komorników.⁸³ Również Rzochów posiadał przedmieście, o którym pierwsza wzmianka pochodzi z 1419 roku. Tym przedmieściem rzochowskim była niewątpliwie wieś Rzochów położona na północ od miasta. Na jej gruntach rozmierzono lokacyjne miasto Rzochów. Przedmieście to usytuowane było na gruntach między mokradłami od strony Wisłoki, a lasem rzochowskim, na którym pola orne posiadali także niektórzy mieszczenie rzochowscy. Za mostem rozciągały się pastwiska miejskie. Również za mostem w kierunku Mielca posiadał plac m.in. Tomasz Zamojski, mieszczanin rzochowski (1640), a dom mieszczanin Jan Zaręba. Na południe od miasta znajdowało się drugie przedmieście o nazwie Grabie. Wieś o tej nazwie miała być wchłonięta według F. Kiryka przez Rzochów niedługo po lokacji miasta.⁸⁴ Na mapie F. Von Miega oraz austriackiej mapie sztabowej z lat 1806-1869 zabudowa tego przedmieścia rozciągającego się na południe od bramy, do której prowadził szlak od strony Dębicy jest dobrze czytelna.⁸⁵

Jak już wyżej wspomniano, miasto Mielec rozmierzone zostało na tzw. surowym korzeniu, tj. na karczunkach leśnych. Tą samą drogą pozyskano pola mieszczańskie po wykarczowaniu lasów rozciągających się od miasta w kierunku tzw. Krzemiennej Góry. Natomiast dawna wieś Mielec, której zabudowa przylegała od północy i zachodu bezpośrednio do miasta

⁸² A. Kamińska, *Lokacje miast...*, s. 191- 192.

⁸³ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 195.

⁸⁴ Ibidem, s. 218, 225.

⁸⁵ Patrz il. nr 13, nr 14 i nr 15.

zaczęła pełnić funkcję przedmieścia.⁸⁶ Dokument z 1529 roku wymienia miasto Mielec właśnie z przedmieściem i sąsiadujące z nim wsie: Markową Wolę oraz Długą Wolę, a dokument z 1532 roku jeszcze dodatkowo otaczające je 13 wsi stanowiących wówczas włość mielecką.⁸⁷

Jak wynika z powyższych rozważań przedmieścia we wszystkich wymienionych wyżej przypadkach wykształciły się z wsi, na obszarze których przeprowadzono lokację przestrzenną będących tematem niniejszego opracowania miast.

Z analizy zebranego materiału wynika, że miały one charakter wiejski, tak w sposobie planowania, jak też funkcjach (przede wszystkim produkcja rolna) oraz sposobie zagospodarowania. W porównaniu z innymi wsiami, które istniały w otoczeniu tych miast przed ich lokacją są prawie identyczne.

Mielec i Przecław posiadały wsie, które były ich własnością. I tak do Mielca należała wieś Nowa Góra (obecnie Cyranka), którą właściciele Mielca włączyli do miasta już na etapie przeprowadzania lokacji miasta. Powodów tego stanu rzeczy możemy doszukiwać się w stosunkowo małym areale ziemi, który przeznaczono dla osadników. Ponieważ otoczenie Mielca było już dość gęsto zasiedlone w momencie lokacji miasta, właściciele chcąc bardziej zachęcić przyszłych mieszczan, postanowili przyporządkować tę wieś miastu celem powiększenia areалу ziemi, którą przeznaczono na cele rolnicze dla mieszczan. Jednak z każdego łanu, który był własnością mieszczan na terenie tej wsi, płacili po 14 skojsów z każdego łanu oraz dawali dziesięcinę w wysokości 4 groszy na rzecz kościoła parafialnego w Mielcu.⁸⁸

Także miasto Przecław miało przyporządkowaną chyba na podobnych zasadach wieś Podole graniczącą z przedmieściem przecławskim od północy. Z dokumentów z 1461 roku wynika, że kmiecie z przedmieścia i wsi miejskiej Podole podlegali władzy sądowej wójta dziedzicznego Przecławia.⁸⁹

⁸⁶ Patrz rozdz. III, p. II, przyp. 27 i p. III przyp. 39.

⁸⁷ F. Kyrk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 162.

⁸⁸ S. Brekiesz, *Lokacja Mielca w świetle aktu lokacyjnego z 1470 r.* (patrz Aneks nr 1).

⁸⁹ S. Kutrzeba, *Katalog Krajowego Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie* (w:) *Teka Konserwatorska Galicji Zachodniej*, t. III, Kraków 1909, s. 245, nr 2.

2. ZAMKI I DWORY OBRONNE

Z powodu braku odgrywających znaczącą rolę fortyfikacji w omawianych miastach, funkcje obrony terenu w razie zagrożenia przejmować miały, jak możemy domyślać się z ich usytuowania, zamki i dwory obronne.

Jedynym obiektem powiązany bezpośrednio z miastem i usytuowanym na granicy z nim było fortalicjum w Przecławiu. Jego początki nie są dotychczas rozpoznane z powodu braku szerokopłaszczyznowych badań archeologicznych, ale śmiało możemy przypuszczać, że obronność tego miejsca ma długą tradycję.⁹⁰ Prawdopodobnie w całym interesującym nas okresie miasto żyło w cieniu fortalicjum przecławskiego stanowiącego siedzibę kolejnych rodów, których własnością było w części czy też w całości miasto. Na początku XV wieku forteca ta stała się siedzibą rozszerzającego swój stan posiadania w powiatach pilźnieńskim i wiślickim rodu Ligęzów.⁹¹ W okresach, gdy właściciele na zamku nie przebywali, ich interesy reprezentowali wyznaczeni przez nich przedstawiciele stanu szlacheckiego. Najbardziej znanym z nich był Piotr Kluczkowski, który jako urzędnik zamkowy reprezentujący Stefana Ligęzę (w latach 60-tych XVI wieku) zasiadał w sądzie wójtowsko-ławniczym, a w 1571 roku wywierał mocny wpływ na dobór członków do rady i ławy miejskiej oraz na funkcjonowanie samorządu. W 1572 roku w sesjach sądu zasiadał jako reprezentant zamku przecławskiego, a od 1575 roku Wawrzyniec Grudziński, zarządca dóbr przecławskich (gubernator protunc Przeczlaviensis), ale już jako reprezentant Andrzeja Kołaczkowskiego, dzierżawcy w latach 1575-78 Przecławia i należących do niego dóbr⁹². Od 1580 roku zamek przecławski wraz z resztą dóbr przeszedł w wyniku ożenku Andrzeja Koniecpolskiego, kasztelana połanieckiego. Od 1648 roku dziedzicem zamku i miasta został syn Andrzeja Stanisław, który w 1652 roku sprzedaje dobra przecławskie wraz z zamkiem rodowi Tarnowskich.⁹³

⁹⁰ Patrz. Rozdz III, p. 3, przyp. nr 61-66.

⁹¹ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 204.

⁹² Ibidem, s. 205.

⁹³ A. Boniecki, *Herbacz Polski*, t. XIV, s. 248, 250- 253, 272.



55. Zamek w Przecławiu wraz z otoczeniem na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.



56. Zamek w Przecławiu wraz z otoczeniem na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 1869. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

Dwór usytuowany jest na wysokim wzniesieniu graniczącym z miastem od południa. Wzniesienie, na którym usytuowany jest zamek oddzielone jest w większości fosą wypełnioną wodami potoku Skowronek, a od wschodu wysoką skarpą. Prawdopodobnie od początku jego istnienia okazałe fosy, wały i skarpa były podstawowym elementem obwarowań.

Wymieniany po raz pierwszy w źródłach jako castrum w 1536 roku⁹⁴ nie zachował, oprócz wymienionych wyżej elementów ziemnych oraz usytuowania, innych relikwów obronnych. W pierwszej połowie XVI wieku centrum założenia obronnego stanowił budynek wolnostojący, usytuowany na rzucie prostokąta, wzniesiony z gotyckiej cegły o wiązaniu polskim. Posadowiony był na fundamencie z kamienia. Pod najstarszą partią dworu znajdują się piwnice. Dwukondygnacyjny budynek wieńczy attyka, za którą znajduje się pograżony dach. Parter budynku podzielony jest na trzy równej szerokości pomieszczenia. Pierwotnie były one nakryte stropami. Główne wejście do budynku w tym okresie (XVI w.) znajdowało się na jego osi od strony zachodniej, a drugie wejście do budynku prowadziło przez piwnice od strony zachodniej.⁹⁵

Przebudowę dworu przeprowadzili Konięcpolscy w końcu XVI wieku. Rozbudowano go wówczas od strony północnej, dobudowując w partii przyziemia trójpłaszczyznową loggię, a na pierwszym piętrze kory-

⁹⁴ A. Pawiński, *Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym*, T. I Małopolska, Warszawa 1886, s. 500.

⁹⁵ J. Teodorowicz-Czerepińska, *Zespół zabytków w Rzemieniu*, pow. Mielec. Maszynopis, Lublin 1959, Biblioteka IDN O/Lublin.



57. Zagospodarowanie terenu na którym znajdował się zamek w Przecławiu na planie katastralnym Przecławia z 1850 r., AP w Przemyślu, Zespół Archiwum Geodezyjne, sygnatura 1326M sekcja 10.

tarz.⁹⁶ Nad nim wzniesiono kondygnację w postaci attyki. Prawdopodobnie wówczas powstały sklepienia, którymi zastąpiono dawne stropy w piwnicach. Wtedy też nakryto izby na parterze sklepieniami z kolebkami, a na pierwszym piętrze nadal zachowano stropy.⁹⁷

W drugiej połowie XVII wieku właścicielami zamku zostają Reyowie, dla których projekt rozbudowy dworu i modernizacji systemu obronnego opracował Tylman z Gameren, proponując rozwiązanie typu palazzo in fortezza.⁹⁸

Inne zamki i fortalicja w dolnym biegu Wiśłoki, położone w otoczeniu omawianych miast, były usytuowane w dość dużej od nich odległości. Najbardziej znaczącą pozycję miał zamek w Rzemieniu, który

⁹⁶ Według J. Teodorowicz-Czerepińskiej dobudowa loggi miała miejsce dopiero w II ćwierci XVII wieku (w:). Domniemane budowle Tylmana z Gameren w Rzemieniu i Przecławiu, *Biuletyn Historii Sztuki* nr 4, 1963, s. 253-254.

⁹⁷ M. Maciąga. *Zabytki sztuki regionu mieleckiego* (w:) *Mielec. Dzieje miasta i regionu*, T. I red. F. Kiryk, Mielec 1984, s. 635.

⁹⁸ S. Mossakowski, *Tylman z Gamerem architekt polskiego baroku*, Wrocław 1973, s. 203- 204.

według niektórych badaczy odegrał dużą rolę miastotwórczą w powstaniu Rzochowa jako miasta. Forteca ta była bowiem ważną strażnicą nad krzyżującym się tutaj starym szlakiem do Sandomierza z miast węgierskich oraz z Krakowa przez Pilzno w oddzielającym się od niego rejonie zamku tzw. gościńca ruskiego łączącego go z Ropczycami.⁹⁹

W latach sześćdziesiątych XIV wieku właścicielami tego terenu byli Pełka i Niemierza, nieślubni synowie Kazimierza Wielkiego i Esterki. Dlatego też niektórzy badacze są zdania, że inicjatywa budowy rzemieńskiej forticy wyszła od króla Kazimierza, ale ci założyli swoje gniazdo rodzinne w Galowie koło Stopnicy w 1365 roku. Tereny nad Wisłoką z Rzemieniem odstąpili Tarnowski.¹⁰⁰ Ostatni z Tarnowskich h. Leliwa, Stanisław umierając bezdzietnie, zapisał Rzemień swojej żonie Zofii z Mieleckich, a po jej śmierci zamek dostał się w posiadanie Anny Rattowskiej, która w 1616 roku sprzedała go Stanisławowi Lubomirskiemu. W tym okresie przeprowadzone zostały zakrojone na szeroką skalę prace, w wyniku których rozbudowano i zmodernizowano urządzenia obronne zamku i podzamcza.¹⁰¹

W czasach potopu w 1655 roku zamek był dobrze przygotowany do obrony, ale wskutek zdrady właściciela został opanowany przez Szwedów, a stacjonowała w nim wówczas jedna z chorągwi, która wypowiedziała posłuszeństwo królowi Janowi Kazimierzowi.¹⁰²

Pierwsza konkretna wzmianka o tym obiekcie pochodzi jednak dopiero z 1441 roku, kiedy to Jan Tarnowski właściciel Rzochowa i Rzemienia zapisuje swojemu synowi Janowi Feliksowi Tarnowskiemu miasto Rzochów z przedmieściem i wieżą.¹⁰³

W 1546 roku wymienione są stawy o nazwach: Białe, Okolin, Mały Staw zwany Sadzawką i Wadowski Staw, które tworzyły wraz z takimi

⁹⁹ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego*, s. 220.

¹⁰⁰ M. Maciąga, *Zabytki sztuki regionu mieleckiego*, s. 626-628 (za: S. Łaguna, *Rodowód Piastów*, Kwartalnik Historyczny, XI, 1897, s. 763-777, za J. Długoszem, który podaje iż byli to synowie Estery; F. Hekociński, *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. III, Kraków 1887, s. 181; W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy*, Warszawa 1971, s. 133.

¹⁰¹ M. Maciąga, *Zabytki sztuki regionu mieleckiego*, s. 628.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ M. Maciąga, *Zespół warowny w Rzemieniu*, (w:) *Mielec. Dzieje miasta i regionu*, T. II, red. F. Kiryk, s. 91.

małymi rzeczkami, jak Dębica, Rzemień (obecnie Tuszynka, która rozdziela się na cały szereg mniejszych strumieni) system przeszkód wodnych otaczających założenie obronne w Rzemieniu.¹⁰⁴

Przekaz z 1508 roku w Metryce Koronnej wymienia „castrum Remyen”. Opierając się na tej informacji J. Teodorowicz-Czerpińska datuje interesujący nas obiekt na drugą połowę XV wieku, zaznaczając jednocześnie, że jej powstanie jest możliwe o wiele wcześniej, ale w pierwszej ćwierci XV wieku mogła tu istnieć jedynie wieża, jako odosobniony punkt obronny, bez dodatkowych umocnień i zabudowań, które powstały prawdopodobnie w następnych kilkudziesięciu latach.¹⁰⁵

Analizując dokument z 1546 roku możemy dokonać rekonstrukcji ówczesnego założenia obronnego, według którego murowana wieża stanowiąca centralny punkt warowni znajdowała się wewnątrz otoczonego wałem ziemnym dziedzińca i była głównym budynkiem zespołu zamkowego. W najniższej kondygnacji miał dwa niewielkie pomieszczenia, które miały przeznaczenie gospodarcze, a w razie potrzeby pełniły funkcję więzienia. Większość pomieszczeń na wyższych kondygnacjach pełniła funkcje mieszkalne. Wieże z wałami łączyły dwa drewniane pomosty. W obrębie dziedzińca znajdowały się budynki gospodarcze z pomieszczeniami dla służby dworskiej, a były to: budynek z izbami dla służby kuchennej, duży dom drewniany, spiżarnia oraz bliżej nieokreślony stary budynek (prawdopodobnie gotycki) oraz usytuowany w pobliżu wieży inny, prawdopodobnie murowany budynek.

Do założenia obronnego prowadziła droga dojazdowa przez bramę i zapewne przez zwodzony most. Od północy, na pasie suchego terenu, zwanego podzamczem wznosiły się stajnie i gumno. Budynki te usytuowane były w pobliżu bramy i mostu zamkowego. W pobliżu bramy planowano wówczas budowę domu dla służby. Na podzamczu założony był ogród warzywny i sad. W tym czasie wały otaczające zabudowania zamkowe miały zarys owalny i pochodziły z okresu średniowiecza. Również podzamcze wymienione w dokumencie z 1546 roku było niewątpliwie otoczone wałami i parkanem, ale dokument ich opisu nie zamieszcza.

¹⁰⁴ Cały ten system przeszkód wodnych przetrwał do końca XVIII wieku w stanie nieznacznie zmienionym na tzw. mapie F. von Miega. (patrz il. nr 58).

¹⁰⁵ M. Maciąga, *Zespół warowny w Rzemieniu*, s. 92 (za J. Teodorowicz, *Zespół zabytków ...*).

Podzamcze zajmowało teren przylegający do zamku od północy, przez który prowadziła droga dojazdowa do wieży. Z wymienionych w dokumencie budynków, poza rezydencją właścicieli nie pozostało do dnia dzisiejszego żadnych reliktyw, ponieważ uległy one rozbiórce prawdopodobnie jeszcze w I połowie XVII wieku w trakcie podnoszenia poziomu dziedzińca.¹⁰⁶



58. Zamek w Rzemieniu na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.



59. Zamek w Rzemieniu z otoczeniem na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 1869. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu. Skala 1:28 800 Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

Główna modernizacja i rozbudowa fortecy w Rzemieniu nastąpiła po powrocie z wyprawy chocimskiej Stanisława Lubomirskiego (właściciela zamku od 1616 roku) w 1621 roku. Do prac tych zatrudnił nadwornego architekta Macieja Trapolę, a w dużej części wykonywali je jeńcy tureccy. Prawdopodobnie powstały wówczas umocnienia podzamcza i zmodernizowano wały przy wieży na bastionowe. Kilka lat przed potopem zamek solidnie obwarowany bastionowymi fortyfikacjami i wyposażony w stałą artylerię według współczesnych był dobrze przygotowany do obrony i działań wojennych.¹⁰⁷

Zamek w Rzemieniu w XVI i pierwszej połowie XVII wieku pełnił także inne funkcje poza obronną. I tak np. na zamku odbywały się posiedzenia sądu wójtowsko-radzieckiego miasta Rzochowa. Zdarzało się,

¹⁰⁶ Ibidem, s. 93-96.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 106.

że obradował tutaj także sąd wójtowski-radziecki z Przecławia. W czasach Lubomirskich Rzemień będąc zamkiem starocińskim był głównym ośrodkiem administracji folwarcznej. Stanisław Lubomirski sprawy administracyjne i kierowanie gospodarką powierzał dość często zmieniającym się starostom.¹⁰⁸

Zamek regularnie pełnił też funkcje więzienną. Więźniów przetrzymywano w pozbawionych okien pomieszczeniach w wieży, które były najniżej położone. Przebywali tutaj poddani oraz osoby aresztowane na podstawie dekretu sądu wójtowski- radzieckiego w Rzochowie, którego właściciele mieli często siedzibę na zamku.¹⁰⁹ W latach dwudziestych XVI wieku przetrzymywano na zamku jeńców tatarskich, a po bitwie pod Chocimiem w 1621 roku także tureckich.

W październiku 1629 roku Stanisław Lubomirski po bitwie pod Uściem napisał do starosty zamkowego: „turmę tylko drugą na to popółstwo gotujcie, bo ich tam przybędzie pewnie nie mało”. Znanie z tego okresu są osady tatarsko- tureckie na tym terenie.¹¹⁰

Więzienie na zamku funkcjonowało prawdopodobnie do końca okresu staropolskiego.

Również za miastem, ale w nieco bliższej od niego odległości niż w przypadku Rzochowa, usytuowany był zamek w Mielcu. Był on siedzibą rodu Mieleckich, właścicieli Mielca. Jego budowę, o ile nie został zniszczony w 1502 roku przez Tatarów, należy przypisać Stanisławowi Mieleckiemu, kasztelanowi zawichojskiemu. Prawdopodobnie został on zbudowany na miejscu, gdzie wcześniej stał inny warowny dwór. O wyglądzie ówczesnym tego zamku wiemy bardzo niewiele. Takie źródła, jak księgi wójtowski- ławnicze czy dokumenty dotyczące podziałów dóbr mieleckich pomiędzy następców kasztelana zawichojskiego poświadczają jedynie jego istnienie w dalszych dziesięcioleciach XVI wieku. Po średniowiecznym dworze Mieleckich pozostały w chwili obecnej jedynie relikt w ukształtowaniu terenu. Położony on był za miastem,

¹⁰⁸ Ibidem, s. 103.

¹⁰⁹ Nie były to odosobnione przypadki przetrzymywania skazanych przez sądy wójtowski-ławnicze w miastach, które nie posiadały własnych aresztów przy ratuszach w obronnych siedzibach właścicieli tych miast.

¹¹⁰ S. Kryczyński, *Tatarsko-tureckie osadnictwo w ziemi mieleckiej* (w:): *Rocznik Orientalistyczny*, 1932, s. 276. Cytat pochodzi z: A. Grabowski, *Starożytności i historyczne polskie*, Kraków 1840, t. I, s. 242.

nad drogą zabudowaną domami mieszczańskimi, przy przeprawie przez Wisłokę.¹¹¹ Podstawową funkcją tego zamku było strzeżenie przeprawy przez Wisłokę, ponieważ tędy prowadził szlak do Sandomierza przez Mielec, wiodący z Krakowa, przez Pilzno i Przecław, gdzie łączył się ze szlakiem węgierskim prowadzącym wzdłuż Wisłoki od granicy węgierskiej przez Jasło.

Zamek ten od zachodu i północy chroniony był rozlewiskami Wisłoki, a od wschodu i południa głęboką fosą która była nawadniana.¹¹²

Droga łącząca przeprawę przez Wisłokę prowadząca od zamku do miasta nazywana była w 1574 roku zamkową, w 1579 określono



60. Fortyfikacje ziemne zamku w Mielcu na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.



61. Fortyfikacje ziemne zamku w Mielcu na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 1869. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu. Skala 1:28 800 Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

usytuowanie jednego z młynów, określając go jako „młyn mielecki” na Wisłoce pod zamkiem, a w 1599 roku wymieniono zabudowania mieszczańskie przy ulicy dworskiej. Obiekty w obrębie fortyfikacji były zamieszkałe jeszcze w pierwszej połowie XVII wieku, ale o ówczesnym jego wyglądzie oprócz informacji o basztach i funkcjonującej tam kaplicy nic praktycznie nie wiadomo¹¹³. Na mapie F. von

¹¹¹ F. Kyrk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 162.

¹¹² M. Maciąga, *Zabytki sztuki regionu mieleckiego*, s. 646 oraz „Czas”, 1868, nr z 19 VII, *Mielec dawny i teraźniejszy*.

¹¹³ F. Kyrk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 162/163.

Miega z przełomu lat 1778-1783 są dobrze jeszcze czytelne obwałowania tej fortecy, których wygląd wskazuje na ich średniowieczne pochodzenie.¹¹⁴ Natomiast F. Siarczyński na początku XIX wieku



62. Zagospodarowanie terenu na którym znajdował się zamek w Mielcu z 1850 r., AP w Przemysłu. Archiwum Geodezyjne, sygn. 1054M fragment sekcji 4. Skala 1:2880.



63. Fragment dawnej skarpy na której usytuowany był zamek w Mielcu od strony północnej (fot. autorka).



64. Dwór obronny w Wojsławiu na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.



65. Dwór w Wojsławiu na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 1869. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu. Skala 1:28 800 Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

¹¹⁴ Patrz il. nr 60.

opisuje go w następujący sposób.: (...) opodal miasteczka są nad Wiśłoką znaki jeszcze wałów regularnych, jak gdyby zamku, ale murów żadnego śladu.¹¹⁵ Na terenie gdzie stała ta forteca przeprowadzono pierwsze prace niwelacyjne pod koniec XIX wieku podczas regulacji traktu drogowego.

W ciągu ostatnich kilkunastu lat wprowadzono na omawiany teren zabudowę o stosunkowo dużej kubaturze, taką jak hotel, stację paliw i supermarket, która bezpowrotnie zatarła ślady po zamku. W chwili obecnej czytelny jest jedynie fragment wału od strony północnej.¹¹⁶

Także na południe od Mielca, w niedużej odległości od miasta, przy drodze z Rzochowa w Wojsławiu znajdowało się ziemno - drewniane fortalicjum, które na mapie F. von Miega opisane jest jako zamek.¹¹⁷ Ale o nim wiemy jeszcze mniej. Możemy się jedynie domyślać, że mogło podobnie jak omówiony wyżej zamek Mieleckich strzec dostępu do miasta od południa.

3. SZPITALI I KOŚCIOŁY SZPITALNE

Ze wszystkimi miastami średniowiecznymi były związane szpitale. Prowadziły je zwykle parafie lub klasztory, a ich głównymi fundatorami byli najczęściej właściciele miast. Dla niektórych szpitali miejsce na ich lokalizację przewidziano w obrębie miast, ale większość z nich ze względów sanitarnych była usytuowana poza obwodem obronnym miasta, na przedmieściach, pomimo tego, że funkcjonowały one na ich rzecz wypełniając zadania związane z opieką nad ludźmi chorymi i starcami nie posiadającymi opiekunów. Szpitale dla ubogich i związane z nimi kościoły szpitalne powstawały zwykle dość długo po powstaniu miast i dlatego też przy rozmiarowaniu ich na etapie lokacji przestrzennej najczęściej nie przewidywano dla nich miejsca.

Najwcześniej erygowany na omawianym obszarze był szpital w Mielcu, o którym pierwsza wzmianka źródłowa pochodzi z 1557 roku. Informacja w niej zawarta dotyczy darowizny mieszczanina mieleckiego Lorensa Wąsa, który podarował szpitalowi mieleckiemu ogród na bło-

¹¹⁵ M. Maciąga, *Zabytki sztuki regionu mieleckiego...*, s. 647.

¹¹⁶ Patrz il. nr 63.

¹¹⁷ Patrz il. nr 63.

niu z przeznaczeniem na odzież dla ubogich. Do stałych donatorów szpitala i kościółka szpitalnego należeli jeszcze oprócz właścicieli miasta proboszcz i rada miejska. W źródłach są wymienieni jeszcze tacy darczyńcy, jak: Mikołaj Wolski (1601), Agnieszka Nawrockowa (1616), Wojciech Kosarzewicz (1623) i Szymon Gochenko (1624)¹¹⁸.

W protokole wizytacji kościoła z 1608 roku jest zapiska mówiąca, że, w mieście jest budynek szpitalny dla ubogich, w którym są duże ogrzewalnie (hypokaustum), jedna dla mężczyzn, druga dla kobiet i izba przyjęć (camera). Szpital wówczas nie posiadał żadnych dóbr z wyjątkiem ogrodów. Pierwszy z nich był położony przy drodze prowadzącej do folwarku Złotniki (oddalonym od miasta trzy stadia), drugi był położony przy tej samej drodze, za ogrodem Kunatowskiego, a trzeci ogród miał wspólną łąkę z jednej, a ogród Kleczyńskiego z drugiej strony. Wizytacja ta wymienia także legaty pieniężne, które szpital otrzymywał od właścicieli miasta i okolicznej szlachty, jak np. S. Baranowskiego, który co roku przekazywał 8 florenów z dochodów, jakie uzyskiwał z łaźni na żywność dla ubogich. W 1678 roku opiekę nad szpitalem sprawował prepozyt¹¹⁹. Wcześniej jeszcze, bo w 1595 roku odnotowano, że szpital dla ubogich z kaplicą św. Ducha (kościółem) posiadającą dwa ołtarze był obsługiwany przez jednego z mianowanych. Wtedy też przytułek ten był uposażony czynszem 12 złp. przez właścicieli Mielca oraz czynszem w wysokości 17 złp. wpływającym z dóbr szlachcica Stanisława Baranowskiego, prawdopodobnie właściciela Malinia i Trześni¹²⁰. Według F. Kiryka szpital mielecki był usytuowany w granicach miasta, w okolicy kościoła parafialnego, a ofiara była pobierana w nim przez obsługującego ją prezbitera¹²¹.

Natomiast o szpitalu w Przecławiu wiadomo, że w 1582 roku Andrzej Koniecpolski przekazał rajcom Przecławia w zarząd z przeznaczeniem dla szpitala ubogich dziesięciny snopowe z ról na tzw. Broniszowie i z pól za kościołem św. Bernarda oraz dziesięciny pieniężne z półłanka

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ Ks. Wojciech Werner, *Kościół i duchowieństwo mieleckie...*, s. 133.

¹²⁰ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 186/187; B. Kumor, *Archidiakonat sądecki...*, s. 151.

¹²¹ F. Kiryk, op. cit., s. 206, 208.

karczmarzkiego we wsi Podole (36 złp.) i z dwu placów pod miastem. Tak więc szpital mógł funkcjonować w Przecławiu już dość długo. Dla tego szpitala rolę kościoła szpitalnego pełnił kościół p.w. świętego Bernarda. Był on drewniany, posiadał trzy ołtarze. Szpital wraz z kościołem świętego Bernarda był usytuowany przy cmentarzu, poza obwodem policyjno- obronnym miasta¹²².

Także w Rzochowie szpital powstał dość długo po lokacji miasta, bo dopiero w latach 70-tych i 80-tych XVI wieku, a więc około 200 lat po lokacji miasta. Prepozyturę szpitalną ufundował Stanisław Tarnowski właściciel Rzochowa, który przekazał wówczas rajcom miejskim 1500 złp., zobowiązując ich do utrzymywania prepozyta szpitalnego oraz zamieszkujących w przytułku kalekich i ubogich. W 1588 roku dochody szpitala również wzrosły, ponieważ Magdalena Sobkowa, kasztelanowa sandomierska legowała wówczas sumę 1500 złp. zabezpieczoną na dobrach Niechobrz. Następną kwotę przekazała w 1598 roku dodając jeszcze 200 złp. zabezpieczonych na dobrach Olszyny w ziemi bieckiej. Powstał w związku z tym roczny czynsz w wysokości 102 złp., z czego dla przebywających w przytułku przypadało co roku 38, dla proboszcza szpitalnego 10 oraz 24 dla miejskiego bakałarza. Pozostałe 30 złp. Magdalena Sobkowa przeznaczyła dla szpitala ubogich w Kolbuszowej. Także miejscowi mieszcianie zapisali szpitalowi rzochowskiemu mniejsze kwoty, jak np. Jakub Nowak (20 grzywien), a Anna młynarka i Stanisław Moskał po 10 grzywien.¹²³ W 1608 roku przebywało w drewnianym jednoizbowym budynku szpitala w Rzochowie 7 kobiet i 1 starzec. Na ich utrzymanie przekazano jeszcze 3 krowy i 2 konie oraz jałmużnę składaną do dwu skarbon. Były one przywieszane do ściany budynku szpitala oraz zawieszanej także po wsiach włości rzemieńskiej. Szpital i kościół były drewnianej konstrukcji i zostały zbudowane przy drodze prowadzącej od południa do Rzochowa, na obszarze dawnej wsi Grabie w niewielkiej odległości od bramy południowej. Szpital był dobrze wyposażony we wszelkie sprzęty, a proboszczowie szpitalni korzystali także z ogrodu za miastem, dziesięcin z pól wsi Goleszów, Rzyska i Trześń oraz z prawa swobodnego jego zaopatrywania się w dREW-

¹²² Ibidem, s. 234.

¹²³ Ibidem, s. 225 i 235.

no w lasach rzechowskich i rzemieńskich. Ponadto mieli wolny przemiał w młynach włości rzechowskiej, a także prawo połowu ryb w stawach i rozlewiskach Wisłoki.¹²⁴

4. TERENY ROLNE I ICH ROLA W ŻYCIU MIAST

Rozplanowanie miast należy rozpatrywać w powiązaniu z gruntami, które otrzymywały one w okresie lokacji, lub też w okresie późniejszym. Teren przeznaczony pod zabudowę w obrębie obwodu policyjno-obronnego w miastach stanowił bardzo nieznaczną część całego nadania ziemi, która należała do miasta. Poza tym obwodem znajdowały się grunty orne, część ogrodów warzywnych, pastwiska i lasy. Nadawanie ich miastom związane było z zapewnieniem osadnikom (późniejszym mieszczanom) zwłaszcza w początkowym okresie funkcjonowania miasta zaplecza żywnościowego, gdzie mogli prowadzić produkcję żywności na własne potrzeby. Osadnicy w okresie lokacji byli zdani na siebie i musieli zapewnić sobie własne produkty żywnościowe, budulec i opał. Był to ważny warunek, który musieli spełnić właściciele i zasadźcy, by sprowadzić osadników do miast. Przyszli mieszczenie w początkowym okresie rozwoju miasta zajmowali się przede wszystkim rolnictwem i był to jeden z istotnych w tym okresie elementów życia mieszczan. Dla mieszczan równie ważne było posiadanie nie tylko działki budowlanej w mieście, ze zbudowanym na niej domem, gdzie mieli zwykle rozwijać produkcję rzemieślniczą, jak też posadanie gruntów rolnych, które umożliwiały im po zagospodarowaniu samowystarczalność w zakresie zaopatrzenia w żywność. Posiadanie ziemi dawało mieszczanom poczucie stabilizacji podczas wojen oraz takich klęsk elementarnych jak np. pożary, czy też w okresach dekonunktury gospodarczej, gdy spadało zapotrzebowanie na ich produkty rzemieślnicze i inne tego typu zdarzenia. Ośrodkami produkcji rzemieślniczej i handlowej były jeszcze targi, ale miasta dzięki temu, że posiadały ziemię, zdecydowanie nad nimi górowały.¹²⁵

Miasta lokowane na prawie magdeburskim zwykle otrzymywały duże nadania gruntów, które rozmierzano w łanach frankońskich. Na

¹²⁴ Ibidem, s. 234/235.

¹²⁵ A Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie...*, s. 87.

terenach przygranicznych i górskich były one stosunkowo duże i tak np. Wysokie Miasto (Jaśliska).¹²⁶, Sanok¹²⁷ i Wiślok (Fryszak)¹²⁸ otrzymały nadania gruntów po 200 łanów. Każde z tych miast powstało w czasach Kazimierza Wielkiego. Natomiast położone stosunkowo blisko od Przecławia, Rzochowa i Mielca – Ropczyce otrzymały również duże nadanie od Kazimierza Wielkiego, bo nadanie w wysokości 100 łanów.¹²⁹ Na podstawie dotychczasowych wyników badań możemy dojść do wniosku, że miasta które należały do króla i były lokowane na terenach słabo zaludnionych otrzymywały największe rozdziały. Zapowiedź obfitego uposażenia w ziemię osadników miała ich zachęcać do osiedlania się na tych właśnie terenach.

Inaczej natomiast przedstawiała się sytuacja w miastach, które powstawały na terenach gęsto zaludnionych i należących do szlachty, czy też kościoła. Miasta te posiadały stosunkowo skromne nadania. Jeszcze mniejsze były nadania w miastach, które powstawały na gruntach wcześniej funkcjonujących w miejscu ich lokacji wsi, ponieważ większość tej ziemi pozostawała nadal w rękach chłopów. W przypadku Mielca wiemy, że ziemię dla mieszczan pozyskano przede wszystkim z karczunku dużego obszaru lasu położonego między osadą Mielec, a tzw. Krzemienną Górą.¹³⁰ Nie wiemy natomiast jaką ziemię przeznaczył dla osadników osiedlających się w Przecławiu pierwszy właściciel tego miasta. Również dla Rzochowa nie zachowały się dokumenty lokacyjne, na podstawie których można by określić wielkość nadania gruntów dla mieszczan. Z późniejszych zapisów w rejestrach podatkowych wynika jednak, że tak Mielec, jak też inne miasta nie posiadały dużo gruntów rolnych. I tak np. wg rejestru z 1578 roku wynika, że wielkość gruntów ornych w tym mieście wy-

¹²⁶ D. Kuśnierz-Krupa, *Jaśliska w średniowieczu na tle miast dawnego powiatu bieckiego*, Kraków 2013, s. 54

¹²⁷ F. Kiryk, *Terytorium i zabudowa* (w:) Sanok. Dzieje miasta. Praca zbiorowa pod redakcją Feliksa Kiryka, Kraków 1995, s. 99.

¹²⁸ K. Bączkowski, *Osadnictwo regionu strzyżowskiego...*, s. 69.

¹²⁹ A. Florek, *Miasto w XIV- XVI w.* (w:) Ropczyce. Zarys dziejów. Praca zbiorowa pod redakcją Włodzimierza Bonusiaka i Felixa Kiryka, Rzeszów 1991, s. 63.

¹³⁰ Patrz rozdz. III, p. 2, przyp. nr 28 oraz Aneks nr 1.

nosiła około 5 i 3/4 łana.¹³¹ Tereny rolne użytkowane przez mieszczan znajdowały się na tzw. Błoniach do Borku i na Piaskach, od wschodu w kierunku Krzemiennej Góry, a od południowego wschodu dochodziły do Wojsławia. Od zachodu tereny rolne były prawie w całości uprawiane przez przedmieszczan, którzy byli wcześniej mieszkańcami wsi Mielec. Natomiast naprzeciwko zamku, po drugiej stronie drogi prowadzącej do przeprawy na Wisłocę znajdował się folwark będący własnością właścicieli miasta.¹³² Wśród pól usytuowane były małe folwarki mieszczańskie. Z testamentów mieszczańskich zachowanych w wymienianej już wcześniej księdze wójtowsko-ławniczej wynika, że nawet najbardziej bogaci mieszczanie posiadali majątki zamrożone w gruntach uprawnych, domach i zabudowaniach gospodarczych. Taka sytuacja miała miejsce w miastach, gdzie wskaźnik ludności żyjącej z zawodów pozarolniczych był stosunkowo nieduży i w związku z tym znaczącą rolę odgrywało w nich rolnictwo. Przykładem na taki stan rzeczy może być testament Stanisława Młotka, który w 1578 roku zostawił swojej żonie Katarzynie dom z ogrodem i sadem, sprzętami i narzędziami rolniczymi, a 17 grzywien, które był mu winien mieszczanin Mikołaj Zędzianowski zabezpieczył na jego ćwierci roli „od Łysej Góry aż do lasu alias samego Borku”. Także Grzegorz Krakowski zostawił w Mielcu córce Zofii i zięciowi Piotrowi Paszudzie dom w rynku, folwark na Błoniu i ogród.¹³³ Takich zapisów w wymienionej księdze znajduje się dość dużo.

Także rejestr podatkowy z 1536 roku, księga podatkowa z 1581 roku oraz z 1629 roku podają, że mieszczanie z Przecławia płacili czynsz tylko z dwóch łanów gruntów rolnych. Było to spowodowane recesją demograficzną spowodowaną epidemią, najazdami tatarskimi, rabunkami mienia podczas przemarszów wojsk oraz klęskami żywiołowymi. Opuszczonych gruntów było stosunkowo dużo, ale skali tego zjawiska nie możemy określić z powodu luk w materiałach źródłowych. Możemy przypuszczać, że uprawiano ok. 40 % gruntów, które pierwotnie należa-

¹³¹ Patrz rozdz. IV, p. 2., przyp. 15.

¹³² F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 159, 167, 168. Jest on dobrze czytelny na mapie F. von Miega.

¹³³ Ibidem, s. 166, 167/168.

ły do mieszczan. Opuszczone role i budynki były przyłączane do gruntów należących do właścicieli zamku.¹³⁴

Również w Rzochowie powodu braku źródeł nie można określić z wielkości nadania ziemi ornej dla miasta. Rejestry poborowe z 1581 roku i z roku 1629 podają, że mieszczanie z Rzochowa płacili podatek z dwóch łanów roli oraz z nieokreślonej bliżej liczby ogrodów. Zapiski w księdze wójtowsko-ławniczej miasta z lat 1625-1806 dostarczają dowodów na to, że sprzedaż nieruchomości w postaci mieszczańskich domów, folwarczków i ogrodów, o których informuje nas większość zapisów w tych księgach, przemawia za tym, że właśnie na rolnictwie i hodowli opierała się głównie gospodarka ówczesnego Rzochowa.¹³⁵

Istotną część gruntów ornych stanowiła działka ogrodowa, którą osadnicy otrzymywali zwykle wraz z działką mieszkalną w momencie zasiedlenia miasta. Odtąd działki te stanowiły jedną całość i musiały być razem sprzedawane.¹³⁶ Działki ogrodowe były zwykle sytuowane na terenach, które sąsiadowały z działkami budowlanymi (siedliskowymi) i były zwykle rozmierzane równocześnie z tymi ostatnimi i niwami rolnymi. W wielu małych miastach były one przedłużeniem działek budowlanych i posiadały dość dużą powierzchnię. Było to zjawisko charakterystyczne dla miast, w których funkcja rolnicza odgrywała znaczącą rolę. Działka mieszkalna i ogrodowa stanowiły w nich jedną całość, którą możemy określić nazwą działki budowlano-ogrodowej. Tego typu działki występują przede wszystkim w Przecławiu oraz w Mielcu, na przedmieściu między miastem i Wisłoką. W Przecławiu część działek ogrodowych (warzywnych) po zmodernizowaniu fortyfikacji w pierwszej ćwierci XVII wieku znalazła się od strony zachodniej na zewnątrz obwodu obronnego.¹³⁷

Można przypuszczać na zasadzie analogii, że w miastach położonych w dolnym biegu Wisłoki podobnie jak w miastach Małopolski

¹³⁴ Ibidem, s. 200.

¹³⁵ Ibidem, s. 220 i 221.

¹³⁶ Ustalenia takie poczyniono na podstawie danych zawartych w dokumentach lokacyjnych niektórych miast Pomorza z XIV wieku przemawiają za taką hipotezą (w:) A. Berdecka, Lokacje i zagospodarowanie..., s. 51.

¹³⁷ Patrz il. nr 43.

i Rusi Czerwonej oraz nawet Pomorza i Mazowsza, każdy mieszczanin w okresie zakładania miasta otrzymywał oprócz działki przeznaczonej pod budowę domu także działkę ogrodową, która stanowiła część jego uposażenia rolnego. Rozmierzenia gruntów dokonywał prawdopodobnie wójt, który korzystając z wzorców z innych obszarów regionu a nawet kraju dbał przy tej okazji również o swoje interesy.¹³⁸

Nie natrafiono w materiałach źródłowych na informacje, które pozwoliłyby odtworzyć wielkość terenów przeznaczonych w poszczególnych miastach na działki ogrodowe. I tak np. rejestry poborowe z lat 1581 oraz 1629 podają, że mieszkańcy Rzochowa płacili podatek z dwu łanów roli oraz od nieokreślonej liczby ogrodów, ale w tym miejscu należy zaznaczyć, że ogrody stanowiły wówczas nierzadko znaczne nadziały roli, które wystarczały do utrzymania i wyżywienia rodziny zagrodniczej. Na podstawie zapisek z zachowanej księgi wójtowsko-ławniczej Rzochowa po 1625 roku, dotyczących sprzedaży domów oraz nieruchomości w postaci ogrodów i domów oraz zabudowań małych gospodarstw na nich stojących dochodzimy do wniosku, że masowość tych transakcji świadczy o tym, że rolnictwo i hodowla były podstawą bytu materialnego rzochowskiego mieszczaństwa.¹³⁹ Również zapiski w księgach wójtowskich Przecławia informują nas o tym, że w gospodarce tego miasta ogrody mieszczańskie, sady i role również odgrywały bardzo dużą rolę. W ostatniej ćwierci XVII wieku liczba ogrodów powiększyła się o ogrody dzierżawione przez właścicieli przecławskiego zamku na ich gruntach, które po pewnym czasie zostały mieszczanom sprzedane. W 1639 roku mieszczenie przecławscy zakupili następne 31 ogrodów. Sprzedaż następnych była prowadzona do 1649 roku, a wiadomości o tych transakcjach są zapisane w przecławskich księgach wójtowsko-ławniczych oraz Mielca. W większości przypadków na ogrodach tych mieszczenie posiadali nieduże zagrody.¹⁴⁰ Nie udało się na podstawie zachowanych źródeł ustalić wielkości tych ogro-

¹³⁸ R. Szczygieł, *Lokacje miast* (w:), s. 127.

¹³⁹ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie...*, s. 80.

¹⁴⁰ F. Kiryk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 220/221.

dów, ale na zasadzie analogii możemy przypuszczać, że ich wielkość mogła w omawianych miastach być bardzo zróżnicowana i mogła wynosić w zależności od miejsca ich usytuowania od 0, 25 morgi do



66. Folwark parafii w Mielcu na Błoniach. Fragment F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.



67. Folwark parafii w Przecławiu w sąsiedztwie kościoła. Fragment mapy F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

1, 25 morgi. W obrębie obwodu obronnego działki te były stosunkowo małe, a rozmierzane na terenach rolnych należących do miasta mogły dochodzić nawet do 0, 75 ha.¹⁴¹

W ziemię uposażane były też parafie. Najpierw miało to miejsce w momencie ich zakładania. Wówczas oprócz placu pod budowę kościoła i plebanii nadawano im 1 do 3 łanów frankońskich, a powierzchnia ta była uzależniona od zamożności i hojności jej fundatora. Uposażenie to zwykle powiększało się, gdyż bardzo często właściciele miast, jak również mieszczanie stawali się darczyńcami na rzecz kościołów w ich miastach. Niektórzy właściciele dóbr tworzyli też przy parafiach usytuowanych w ich miastach prepozytury, co było często okazją do dodatkowego uposażenia ich w ziemię.¹⁴² Nadaną parafiom ziemię starano się zwykle rozmierzyć w jednym kompleksie. W Mielcu areal ziemi nadany kościołowi zaczynał się przy placu, na którym usytuowany był kościół i plebania oraz okazały ogród plebański a rozciągał się w kierunku północno-zachodnim, na tzw. Błoniach i graniczył z gruntami dworskimi. Na gruntach tych na północ od miasta

¹⁴¹ Ibidem, s. 200, 202 i 203.

¹⁴² Ibidem, s. 158, 168.



68. Folwark parafii w Rzochowie w sąsiedztwie kościoła. Fragment mapy F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.



69. Folwark właścicieli Przeclawia w sąsiedztwie zamku. Fragment mapy F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

usytuowany był rozległy folwark plebański.¹⁴³

W Przeclawiu większość ziemi należącej do parafii znajdowało się na wschód od kościoła. W bezpośrednim sąsiedztwie kościoła, po drugiej stronie drogi wchodzącej do miasta od południowego- wschodu usytuowany był folwark należący do prepozytury przeclawskiej.¹⁴⁴ Natomiast w Rzochowie ziemia należąca do kościoła rozmierzona została na wysokości obwarowanego kościoła naprzeciwko niego w kierunku wschodnim. Zabudowania folwarku były najpierw usytuowane w pobliżu kościoła.¹⁴⁵

Każdy z właścicieli miast również posiadał swój folwark. W Mielcu był on usytuowany naprzeciwko zamku (po drugiej stronie drogi przy przeprawie przez Wisłokę¹⁴⁶, a w Przeclawiu na Podzamczu, również w stosunkowo niedużej odległości od zamku.¹⁴⁷) Natomiast folwark właścicieli Rzochowa był usytuowany w miejscowości Rzemień na północ od zamku.¹⁴⁸

¹⁴³ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie...*, s. 45-49, s. 80. Patrz także il. nr 66.

¹⁴⁴ Problem ten został omówiony już wyżej (patrz p. 5, przyp. 54-65) oraz il. 69.

¹⁴⁵ Patrz il nr 68.

¹⁴⁶ Patrz il nr 70.

¹⁴⁷ Patrz il nr 69.

¹⁴⁸ Patrz il nr 71.



70. Folwark właścicieli Mielca przy zamku. Fragment mapy F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.



71. Folwark właścicieli Rzochowa na Podzamczu w Rzemieniu. Fragment mapy F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

PODSUMOWANIE

Średniowieczne osadnictwo miejskie w dolnym biegu Wiśłoki miało miejsce o wiele później w porównaniu z innymi częściami Małopolski. Także w sąsiedztwie tego obszaru sieć miejska w średniowieczu była stosunkowo skromna, a zaczęła się ona zagęszczać dopiero w II połowie XIV wieku po włączeniu w granice państwa polskiego Rusi Czerwonej. Proces ten trwał na tych terenach do końca okresu staropolskiego.

Na uwagę zasługuje fakt, że na obszarze tym od wczesnego średniowiecza istniała gęsta sieć osad typu wiejskiego, a w okresie lokacji tych miast funkcjonowały tutaj latyfundia średniowiecznego możnego rycerstwa liczące od kilku do kilkunastu wsi. W dolnym biegu Wiśłoki w okresie tym funkcjonowały też parafie zaznaczające swoją działalnością obecność na tym terenie.¹⁴⁹ Wszystkie powstałe tutaj miasta były własnością prywatną, a obok nich zlokalizowane były w zamkach siedziby rodowe ich właścicieli.¹⁵⁰ Miasta te powstały przy szlakach handlowych prowadzących z Węgier do Sandomierza wzdłuż Wiśłoki i Wisły oraz z Krakowa przez Pilzno, Przecław i Mielec do Sandomierza. Już na etapie lokacji zakładano, że lokalizacja przy szlaku handlowym pozwoli im rozwinąć przede wszystkim funkcję handlową, ale powstanie już za Władysława Jagiełły równoleżnikowego szlaku prowadzącego z Krakowa przez Pilzno- Ropczyce- Rzeszów- Przemyśl do Lwowa, który przejął zdecydowaną większość obrotów handlowych ze szlaku sandomierskiego zniweczyło te nadzieje. Między innymi z tego właśnie powodu ośrodki te do połowy XVII wieku należały do miasteczek małych i mało znaczących tak pod względem gospodarczym, jak też kulturalnym, w których ludność żyła bardziej z hodowli i rolnictwa, a nie z handlu i rzemiosła, jak zakładano na etapie lokacji. Te dwie ostatnie funkcje miejskie miały ograniczony zasięg, a miasta te pełniły głównie funkcje ośrodków wymiany lokalnej dla latyfundiów, czy też kluczy dóbr ich właścicieli, w centrum których były położone. W pewnym sensie kontynuowały one funkcje wsi, ponieważ już przed

¹⁴⁹ Patrz rozdz. III, p.1.

¹⁵⁰ Patrz rozdz. V, cz. II, p. 2.

umieszczeniem prowadziły lokalną wymianę handlową w obrębie dóbr swoich właścicieli, które jak już wspomniano liczyły od kilku do kilkunastu miejscowości.

Rozwój tych miast był podtrzymywany pomimo częstych klęsk żywiołowych, których doświadczały (takich np. jak pożary), czy też najazdów obcych wojsk, jak np. tatarskich. Istotny wpływ na sytuację gospodarczą omawianych miast miała koniunktura gospodarcza i konkurencja otoczenia oraz warunki jakie im tworzyli właściciele. Z zebranego materiału zawartego w źródłach wynika, że w XVI i XVII wieku jedynie mieszczanie mieleccy potrafili zorganizować na szerszą skalę wymianę handlową rękodziela oraz handel produktami żywnościowymi z Gdańskiem. Kupcy mieleccy i przeclawscy docierali także na rynki wielu innych miast w Małopolsce. W źródłach brak jest natomiast dowodów na szersze kontakty handlowe kupców z Rzochowa.¹⁵¹

Miasta w dolnym biegu Wisłoki to pod względem urbanistycznym założenia stosunkowo skromne, które oparto na modelu rynkowym rozpowszechnionym w zasadzie już od początku XIII wieku na Śląsku i w Małopolsce, który ulegał pewnym modyfikacjom tak ze względu na ukształtowanie terenu, jak też pewną praktykę w sąsiednich regionach. W rozpatrywanych przypadkach możemy w zasadzie mówić o układach prostych z pojedynczym pasmem bloków mieszkalnych z funkcjami usługowymi. Podwójne pasma bloków w Mielcu od strony północnej i zachodniej mogły powstać wtórnie, a nie w momencie ich przestrzennej lokacji.¹⁵² Miasta w dolnym biegu Wisłoki miały pełnić przede wszystkim jak już wyżej wspomniano funkcję lokalnych ośrodków wymiany towarowej w obrębie dóbr należących do jednego właściciela.

Z analizy rozplanowania centrów osadniczych tych miast, jak też całego należącego do nich terenu wynika, że w tych małych ośrodkach o połączonych funkcjach rzemieślniczo-handlowych i rolniczych, ta ostatnia w programie przestrzennym była w wielu częściach miasta przewidziana jako podstawowa, ponieważ prawdopodobnie przewi-

¹⁵¹ F. Kyrk, *Miasta regionu mieleckiego...*, s. 181- 182, 199.

¹⁵² Blok zabudowy za zachodnią pierzeją rynku w Przecławiu mógł powstać w pierwszej ćwierci XVII wieku w wyniku modernizacji obowodu policyjno-obronnego miasta.

dywano już na etapie lokacji, że rolnictwo ma pełnić ważną rolę w ich funkcjonowaniu. W związku z tym zdecydowana większość działek siedliskowych w tych miastach posiadała większą powierzchnię, na której prowadzono uprawy warzywno- sadownicze w ogrodach. Mieszczenie oprócz działek ogrodowych otrzymywali też z ogólnego obszaru ziemi nadanego tym miastom większe niż w innych nadziały gruntów przeznaczone pod uprawy rolne.¹⁵³

Duży wpływ na nieregularności w zachowanych planach miał niewątpliwie nietrwały materiał, jakim było drewno z którego w całym omawianym okresie, tj. do połowy XVII wieku było miasto zbudowane. Po częstych kolejnych pożarach rozmierzano je od nowa. Przypuszczać możemy, że nie odwzorowywano bloków zabudowy idealnie w tych samych miejscach, co mogło spowodować ich przesunięcie w planach poszczególnych miast. Brak zabudowy murowanej w obrębie działek siedliskowych oraz szerokopłaszczyznowych badań archeologicznych na terenie tych miast zmusza nas w wielu miejscach badania nad ich układem przestrzennym pozostawić na etapie hipotez.

¹⁵³ Patrz rozdz. IV, p. 7 oraz rozdz. X, p. 4.

VI – MATERIAŁY NA KTÓRYCH OPARTO OPRACOWANIE

1. ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

- Archiwum Diecezjalne w Kielcach, AD Kielce, Liber privilegiorum ecclesiarum parochialium Mielec at Beszows, sygn. 84.
- Archiwum Diecezjalne Tarnów, Mielec- Dokumenta. Dokumenta Proventus Mansionaria Demonstrentia z roku 1599,1899, 1630, 1736. Dokumenta ad Inoisionem librem.
- Dokumenta ad propinationem.
- Archiwum Metropolitarnie w Krakowie, AM Kraków, Acta visitations, t. 26. Acta officialia Cracoviensis, vol. 112.
- Acta Episcopalia a Cracoviensis. 4,6.
- Archwium Skarbu Koronnego I, Księgi poborowe, sygn. 7,9,10 i 51 oraz ASK XVIII-31, lustracje województwa sandomierskiego.
- ASK I. Księgi poborowe. Sygn. 7, 9, 10, 51.
- ASK XVIII-31. Lustracje województwa sandomierskiego. Archiwum Państwowe w Krakowie.
- Księgi wójtowsko- ławnicze i burmistrzowsko- radzieckie miasta Mielca z lat 1572- 1633. dep. sygn. 443, 444.
- Teki Schneidra. Miasto Mielec, sygn. 1075, Tamże sygn. 1849, 1850. Cyrkuł Tarnowski, tabele statystyczne.

2. ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Długosz J, Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis, wyd. A. Przędziecki, t. 3, Kraków 1864.
- Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z 1520 r., Wrocław 1968.
- Lustracja województwa sandomierskiego z 1564-1565, wyd. W. Ochmański, Wrocław 1963.
- Lustracja województwa sandomierskiego z lat 1660-1664, cz. II, wyd. H. Oprawko, K. Schuster, Wrocław 1977.
- Lustracja województwa sandomierskiego z lat 1564-1565. Wyd. W. Ochmański, Wrocław 1963.
- Kutrzeba S., *Katalog Krajowego Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich*

w Krakowie (w:) *Teka Konserwatorów Galicji Zachodniej*, t. III, Kraków 1909, nr 2; AP w Krakowie O/Wawel, perg. 2.

Ossoliński J., *Pamiętnik 1595-1621*, Wrocław 1952.

Rejestr poborowy powiatu pilzneńskiego z 1629 r., wyd. Z. Guldon, L.

Stępkowski, Z. Trawicka (w:) *Mieleckie studia historyczne*, Kielce 1977.

L. Stępkowski, Z. Trawicka, *Kieleckie studia historyczne*, Kielce 1977.

Źródła dziejowe, t. 14-15, Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, Małopolska wyd. A. Pawiński, Warszawa 1886.

3. LITERATURA (WYBÓR)

Arnold S., *Podziały administracyjne województwa sandomierskiego do końca XVIII w. (w:) Pamiętnik Świętokrzyski*, R. 1930, Kielce 1931.

Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku, S. Trawkowski, M. Wilska (red.), cz. 1, IH PAN, Warszawa 2008.

Bardach J., *Historia państwa i prawa Polski*, t. 1, wyd. 4, Warszawa 1973.

Barycz H., *Historia Starego Sącza od czasów najdawniejszych do 1939 roku*, red. H. Barycz, Kraków 1979.

Baczkowski K., *Dzieje Sędziszowa Małopolskiego i okolic do końca XVI wieku*, (w:) *Szkice z dziejów Sędziszowa Małopolskiego i okolicy*, red. K. Baczkowski, Rzeszów 1983.

Berdecka A., *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333-1370)*, wyd. Polskiej Akademii Nauk, Wrocław- Warszawa- Kraków- Gdańsk- Łódź 1982..

Brekiesz S., *Lokacja Mielca w świetle aktu lokacyjnego z 1470 r. (w:) Prace Humanistyczne Rzeszowskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Wydział Nauk Humanistycznych. R VII, seria I*. Rzeszów 1975.

Beiersdorf Z., B. Krasnowolski, *Stary Sącz, Zarys rozwoju przestrzennego*, Kraków 1985; Beiersdorf Z., B. Krasnowolski, *Rozwój przestrzenny*, (w:) *Dzieje miasta Nowego Sącza*, red. F. Kiryk, Kraków 1992, t. 1.

Bieniecki Z., *Źródła ikonograficzne do historii budowy miast i zagadnienie ich inwentaryzacji*, POUA, (w:) *Prace Instytutu Urbanistyki i Architektury*, R. 1, z. 2, 1951.

Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław. Warszawa- Kraków- Gdańsk- Łódź, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo, 1986.

- Bobiński S., Urbanistyka polskich miast przedlokacyjnych, KHKM, R. 25, 1977, z. 1, Warszawa 1975.
- Bogucka M., Badania nad dziejami miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. Stan i zarys programu, KH 82, 1975, nr 3.
- Bogucka M., Samsonowicz H., Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej, wyd. Ossolineum, Warszawa 1986.
- Bogucki A., O strukturze administracyjnej Polski XI i XII wieku, t. 44, 1992
- Boniecki A., Herbacznik Polski, t. XIV.
- Buczek K., Targi i miasta na prawie polskim (okres wczesnośredniowieczny) (w:) PKHN PAN, 11, Wrocław- Warszawa- Kraków 1964.
- Buczek K., Początki urbanizacji ze szczególnym uwzględnieniem Polski (w:) Sprawozdania z posiedzeń Komisji PAN, Oddział w Krakowie, (X-XII), 1961 (wyd. 1962).
- Buczek K., Z badań nad strukturą terytorialną Polski wczesnośredniowiecznej. O tzw. ziemiach, czyli rzekomych terytoriach plemiennych (w:) Studia Historyczne, nr 13, 1970; Z badań nad organizacją grodową w Polsce wczesnofeudalnej. Problem terytorialności grodów kasztelańskich (w:) Kwartalnik historyczny, nr 77, 1970.
- Charewiczowa J., Znaczenie badań nad planami miast dla historii, (w:) Pamiętnik V Zjazdu Historyków Polskich, Warszawa 1930.
- Charewiczowa L., Wodociągi starego Lwowa 1404-1663, Lwów 1934,
H. Piekarski, Zarys dziejów wodociągów miejskich w Polsce przedrozbiorowej, Warszawa 1932.
- Cech Rzemiosł Różnych w Mielcu, Księga protokołów cechu kowalskiego z lat 1588-1787
- Dobrowolska M., *Osadnictwo Puszczy Sandomierskiej między Wisłą i Sanem* (w:) Krakowskie Odczyty Geograficzne, Kraków 1931, nr 14.
- Dąbrowska E., *Studia nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym ziemi wiślickiej*, Wrocław 1965.
- Dąbrowska E., Wielkie grody dorzecza górnej Wisły, Wrocław 1973;
- Dąbrowski J., Kazimierz Wielki, twórca Korony Królestwa Polskiego, Wrocław 1984.
- Dobrowolska M., Studia nad osadnictwem w dorzeczu Wisłoki i Białej, „Wiadomości Geograficzne”, R. IX (1931), nr 6-7.

- Dobrowolska M., Osadnictwo Puszczy Sandomierskiej między Wisłą i Sanem, *Krakowskie Odczyty Geograficzne*, nr 14, Kraków 1931.
- Dunin Wąsowicz A., Uwarunkowania pomiarowe kształtu i wielkości średniowiecznych placów miejskich (w:) KHKM 40, 1992.
- Dunin- Wąsowicz A., Wspólna formuła pomiaru łanu frankońskiego i włóki chełmińskiej w średniowieczu na podstawie źródeł z XVI-XVIII wieku (w:) *Społeczeństwo Polski średniowiecznej*, S.K. Kuczyński (red.), t. 5, Warszawa 1992.
- Dworzaczek W., Leliwici Tarnowscy. Warszawa 1971;
- Fenczak A.S., Lwów i Przemyśl. Z rozważań nad fazami rozwojowymi procesów wprowadzania prawa niemieckiego w ośrodkach Rusi Halicko- Włodzimierskiej w XIII i XIV wieku, (w:) „*Rocznik Przemyski*”, Przemyśl 1997, t. XXXIII, z. 2.
- Fenczak A. S., S. Stępień, Ziemia Przemyska- geneza, historia, tradycja, (w:) *Powiat przemyski w Europie*, Przemyśl 2003.
- Fenczak A. S., S. Stępień, Przemyśl jako regionalne centrum administracyjne- zarys dziejów, (w:) „*Studia Przemyskie*”, Przemyśl 1993, t. I.
- Fenczak A., Wczesnośredniowieczny Przemyśl w świetle źródeł historycznych, (w:) *Przemyśl wczesnośredniowieczny*, red. E. Sosnowska, Warszawa 2010.
- Fenczak A., Wokół początków bizantyjsko- słowiańskiego biskupstwa w Przemyślu, *Kwestia istnienia organizacji diecezjalnej w księstwie Przemyskim*.
- Florek A., Ropczyce. Miasto w XIV- XVI wieku, (w:) *Ropczyce. Zarys dziejów*, red. Włodzimierz Bonusiak, Feliks Kiryk, Rzeszów 1991.
- Gapski A. F., Bolesław Chrobry. Zarys dziejów politycznych i wojskowych, wyd. II, Warszawa 1968.
- Gawęda S., Rozwój osadnictwa w regionie jasielskim do roku 1370, (w:) *Studia z dziejów Jasła i powiatu jasielskiego*, red. J. Garbacik, Kraków 1964.
- Gawęda S., Możliwość władztwa małopolskie w XIV i w pierwszej połowie XV wieku. *Zeszyty Naukowe UJ*, CXLI, *Prace Humanistyczne*, z. 18, Kraków 1966.
- Gawlas S., Ulica a zmiany krajobrazu miejskiego w okresie lokacji, KHKM 47, 1999, nr 1-2
- Gąsiorowski A., Ze studiów nad szerzeniem się tzw. prawa niemieckiego we wsiach Ziemi Krakowskiej i Sandomierskiej (do roku 1333), (w:) „*Roczniki Historyczne*”, R. XXVI, 1960.

- Gąssowski J., Początki Sandomierza w świetle badań archeologicznych (do XIII w.), (w:) *Studia sandomierskie*, Warszawa 1967.
- Golachowski S., Pudółko J., O analizie metrologiczno- geometrycznej planów osiedli średniowiecznych, *KAiU* 8, z. 3-4, 1963.
- Góralski Z., Opieka społeczna i szpitalnictwo w dawnej Polsce, *Zeszyty Historyczne Uniwersytetu Warszawskiego*, t. III, Warszawa 1963.
- Grodecki R., Powstanie polskiej świadomości narodowej, Katowice 1946.
- Hensel W., Laciejewicz L., Metoda archeologiczna w zastosowaniu do badań nad wsią i miastem wczesnośredniowiecznym w Polsce, „*Archeologia Polski*”, t. 7, nr 2, wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1962.
- Jamka R., *Epoka żelaza w widłach Wisły i Sanu* (w:) *Rocznik Województwa Rzeszowskiego*, t. III, Rzeszów 1963.
- Jamka R., Początki głównych miast wczesnośredniowiecznych w Polsce południowej w świetle badań archeologicznych, Kraków 1971.
- Jastrzebicka A., Małe miasta: specyfika średniowiecznej urbanizacji w Europie, *KHKM* 43, z. 1, 1995.
- Labuda G., Mieszko I, Wrocław 2002.
- Labuda G., Mieszko II król Polski (1025-1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego. Kraków 1992.
- Labuda G., *Studia nad początkami państwa polskiego*, tom II, Wodzisław Śląski 2012.
- Labuda G., *Studia nad początkami państwa polskiego*, tom II, Wodzisław Śląski 2012.
- Lalik T., Zawichost we wczesnym średniowieczu, (w:) *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 40, 1992 z. 2.
- Lalik T., Lokacja Sandomierza w roku 1286 (w:) *Dzieje Sandomierza*, T. I Średniowiecze, red. S. Trawkowski, Warszawa 1993.
- Lewicki T., Źródła hebrajskie i arabskie do dziejów Przemyśla (w:) *Rocznik Przemyski*, Przemyśl 1967, t. XI.
- J. Kurtyka, Południowy odcinek granicy polsko- ruskiej we wczesnym średniowieczu (przed 1340 r.) w świetle źródeł historycznych, (w:) *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko- słowackie w średniowieczu*, Rzeszów 1996.
- Kalinowski W., Badania nad historią budowy miast polskich w trzydziestolecu (w:) *KAiU*, t. 20, z. 2, Warszawa 1975.

- Kalinowski W., Rozwój miast w Polsce (w:) Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. W. Zin (red.), t. I. Miasta historyczne, W. Kalinowski (red.), Warszawa 1986.
- Kamińska K., Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. (Studium historyczno- prawne) Toruń 1990.
- Karbowiak A., Dzieje wychowania i szkół w Polce, t. III, Lwów 1923.
- Kazimierz Wielki budowniczy i reformator, F. Kiryk (red.), wyd. Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 2002.
- Kierst W., Mieleccy dziedziczni w Mielcu panowie (w:) „Przewodnik Naukowy i literacki”, R. XXXVI, Lwów 1908.
- Kierzkowska- Kalinowska E., W kwestii badań nad rozplanowaniem miasta średniowiecznego, KHKM, z. 1, 1975.
- Kłos S., Województwo rzeszowskie, Przewodnik, wyd. II poprawione i uzupełnione, Warszawa 1973; M. Maciąga, B. Ł. Maj, E. Żurek, Mielec i okolice, Warszawa 1960.
- Kryczyński B., Ossolińscy i dobra funduszowe Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w powiecie mieleckim (w:) XIX Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum im. St. Konarskiego w Mielcu za rok szkolny 1930-1931, Mielec 1931.
- Kiryk F., Początki miasta Mielca, Rocznik Naukowo- Dydaktyczny WSP w Krakowie, z. 52, Prace Historyczne XII, Kraków 1974.
- Kiryk F., Początki miast w rejonie środkowego biegu Wiśłoka (Frysztak, Wielopole Skrzyńskie, Strzyżów, Czudec, Niebylec), (w:) Rocznik Województwa Rzeszowskiego, Rzeszów 1978.
- Kiryk F., Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia, KHKM, R. 28, z. 3, 1980.
- Kiryk F., Wstęp (w:) Mielec. Dzieje miasta i regionu, T. I, red. F. Kiryk, Rzeszów 1984.
- Kiryk F., Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia, KHKM, R. 28, z. 3, 1980.
- Kiryk F., Rozwój urbanizacji Małopolski XIII- XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe), wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, Kraków 1985.
- Kiryk F., Polityka miejska Kazimierza Wielkiego w Małopolsce (w:) Problemy dziejów i konserwacji miast zabytkowych, R. Szczygieł (red.) Radom 1990.

- Kiryk F., *Zezwolenie królewskie na lokację Mielca* (w:) *Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*. T. 3, red. F. Kiryk, Mielec 1994.
- Kiryk F., *Miasta małopolskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, Kraków 2013.
- Kiryk F., *Miasta regionu mieleckiego do połowy XVII wieku*. Mielec, Przecław, Radomyśl Wielki, Rzochów (w:) Mielec, *Dzieje miasta i regionu*, t. I, red. F. Kiryk, Mielec 1984, s. 149-229.
- Kłoczowski J., *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII- XIV wieku*, Lublin 1956; tenże, *Zakony męskie w Polsce w XVI- XVIII wieku*, (w:) *Kościół w Polsce*, t. II, Kraków 1969. R. Kołodziejczyk, Kraków 1978.
- Kobyliński Z., *Archeologia lotnicza w Polsce. Osiem dekad wzlotów i upadków*, Wyd. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk i Państwowe Muzeum Archeologiczne, Warszawa 2005.
- Kołodziejski S., *XVIII wieczne budowle warowne w dolinie Prądnika*, (w:) *Teki Krakowskie* 5, 1997.
- Kondracki J., *Geografia fizyczna Polski*, wyd. II, Warszawa 1978.
- Kot S., *Dzieje wychowania*, Warszawa 1931.
- Korduba M., *Zahidne pohranycze Hałyjskiej derżawy miż Waryśława im. Sevcenta*, t 138-140, Lwów 1925.
- Kotlarczyk J., *Grody Czerwieńskie i Lędzianie z perspektywy*, (w:) *Lwów u siebie i pod Wawelem. Wybór tekstów o polskiej historii i kulturze Lwowa i Małopolski Wschodniej z kwartalnika Leopoldis 1995-2000*, Kraków 2004.
- Kozaczewski T., *Wielkość i program budowy miasta średniowiecznego* (w) *Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki, Politechnika Wrocławska, Monografia 3-4*, Wrocław 1972.
- Kozaczewski T., *Rozplanowanie, układ przestrzenny i rozwój miasta średniowiecznego* (w:) *Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki, Politechnika Wrocławska, Monografia 4-5*, Wrocław 1973.
- Labuda J., *Mieszko I*, Wrocław 2002.
- Krasnowolski B., *Wzorce lokacyjne układów urbanistycznych w Małopolsce, stan i metody badań, postulaty badawcze, próba syntezy*, (w:) *Procesy* 2002.
- Krasnowolski B., *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku. Cz. I Miasta Ziemi Krakowskiej*.

- Chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych, Kraków 2004.
- Kryczyński B., Schola Mielcensis 1526-1931 (w:) XIX Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Mielcu za rok szkolny 1930- 1931, Mielec 1931.
- Z przeszłości Mielca (w:) Mielczanin, Jednodniówka Akademickiego Koła Mielczan we Lwowie, Lwów, marzec 1933.
- Krukowski J., Szkolnictwo w okresie przedrozbiorowym (w:) Mielec, t. 1. Kryczyński S., Z przeszłości miasta Mielca, Lwów 1933.
- L. N. Kryczyński, Tatarsko- tureckie osadnictwo ziemi mieleckiej, „Rocznik Tatarski” I, 1932.
- Kryczyński S., Schola Mielecensis 1526-1931, Mielec 1931.
- Krzyżanowski J., Polityka miejska Bolesława Wstydliwego, (w:) Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby, t. 2, Kraków 1938.
- Książek M., Układy urbanistyczne niektórych zabytkowych miasteczek w województwie rzeszowskim, (w:) Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku nr 17-18, Sanok 1973.
- Książek M., Zarys budowy miast średniowiecznych w Polsce do końca XV w., wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków 1996.
- Kumor B., Powstanie i rozwój sieci parafialnej w Małopolsce południowej do końca XVI w. „Prawo Kanoniczne” nr 6, 1963.
- Kumor B., Archidiakonat sądecki, Archiwa, Biblioteki i Muzea kościelne, t. 9, 1964.
- Kuncewicz A., Plany przeglądowe miast polskich (w:) Biblioteka ZAP Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1929.
- Kuraś S. Recenzja: J. Luciński, Lokacje wsi i miast monarszych w Małopolsce do 1385 r., SH, z. 4, Warszawa 1970.
- Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich od XIV-XV wieku, wyd. Ossolineum, Wrocław 1971.
- Kurtyka J., Osadnictwo średniowieczne. Początki osady i miasta, (w:) Dzieje Rzeszowa T. I, red. F. Kiryk, Rzeszów 1994.
- Kurtyka J., Południowy odcinek granicy polsko- ruskiej we wczesnym średniowieczu (przed 1340 r.) w świetle źródeł historycznych, (w:) Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko- słowackie w średniowieczu, Rzeszów 1996.

- Kurtyka J., Terytorium żmigrodzkie, (w:) Kościół-kultura- społeczeństwo, (w:) Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych, red. S. Blina i inni, Warszawa 2000.
- Kumor B., Archidiakoniat sądecki (w:) Archiwa Bibliotek i Muzea Kościelne, t. 9, 1965.
- Kuśnierz- Krupa D., Jaślicka w średniowieczu ma tle miast dawnego powiatu bieckiego, Kraków 2013.
- Kuropatnicki. E, Geografia albo dokładne opisanie królestwa Galicji i Lodomerji, Przemyśl 1785.
- Kuśnierz- Krupa D., Rozwój ośrodków miejskich w Małopolsce w średniowieczu, w okresie panowania Kazimierza Wielkiego (w:) III Forum Architecturae Poloniae Mediaevalis, t. 1, wyd. PK, Kraków 2013.
- Kutrzeba S., Sądy Ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. Województwo sandomierskie, Rozprawy H.U, Wydz. Historyczno- Filozoficzny, t. 42, 1902.
- Kryczyński S., Schola Mielecensis, 19 .
- Kryczyński S., Tatarsko- tureckie osadnictwo w ziemi mieleckiej (w:) Rocznik Orientalistyczny, 1932.
- Lalik T., Stare Miasto w Łęczycy. Przemiany w okresie poprzedzającym lokację- schyłek XII i początek XIII w. (w:) Kwartalnik Historii kultury materialnej, 1954.
- Lalik T., Z zagadnień genezy miasta w Polsce, PH 49, z. 3, 1958.
- Lalik T., W sprawie powstania miasta średniowiecznego (w związku z pracą T. Zagrodzkiego), KHKM, z. 2, 1963.
- Lalik T., Struktura miasta średniowiecznego, jej geneza i zmiany, KH, z. 4, 1975.
- Lalik T., Geneza sieci miasteczek w Polsce średniowiecznej, (w:) Miasta doby feudalnej w Europie Środkowo-Wschodniej, A. Gieysztor, T. Rosłanowski (red.), Warszawa 1976.
- Leciejewicz L., Miasta Słowian północnopolańskich, Wrocław 1968.
- Łowmiański H., Początki Polski, t. 3, Warszawa 1967.
- Maciąga M., Rys. geograficzno- historyczny Mieleckiego (w:) Prace i Materiały Etnograficzne. Muzeum Okręgowe w Rzeszowie; Z badań etnograficznych- Mieleckie, Rzeszów 1970.
- Maciąga M., Rys geograficzno- historyczny Mieleckiego (w:) Prace i Materiały Etnograficzne Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, Z badań etnograficznych- Mieleckie, Rzeszów 1970.

- Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych, 65, powiat mielecki, woj. rzeszowskie, 1966.
- Maciąga M., Zamki i fortyfikacje w okolicach Mielca, Rocznik Ziemi Mieleckiej, 1971.
- Maciąga M., Zabytki sztuki regionu mieleckiego (w:) Mielec, t. 1 Zespół warowny w Rzemieniu (w:) Mielec, t. 3., Mielec 1994.
- Maciąga M., Zespół warowny w Rzemieniu (w:) Zabytki regionu mieleckiego, Mielec 1994.
- Malik R., Działka lokacyjna w strukturze średniowiecznych miast małopolskich. XIII- wieczne lokacje miejskie na obszarze dawnego księstwa oświęcimsko- zatorskiego, „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 31/2012, Warszawa- Wrocław 2012.
- Massalski R., Problemy metodologiczne badań architektoniczno- archeologicznych (w:) Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej nr 347, Architektura 22, 1982.
- Mateszew S., Zarys dziejów osadnictwa i stosunków własnościowych w regionie mieleckim do połowy XVII w. (w:) Dzieje miasta i regionu, red. F. Kiryk, Mielec 1984.
- Malczewski J., Łańcut. Zarys rozwoju przestrzennego od powstania do współczesności, red. J. Malczewski, Łańcut 1999.
- Malczewski J., Miasta między Wisłoką a Sanem do początku XVI wieku, Rzeszów 2006
- Miasta polskie w Tysiącleciu, t. 2, Wrocław- Warszawa- Kraków 1967 (Zarys dziejów Mielca, Przecławia, Radomyśla i Rzochowa).
- Miasta Polskie w Tysiącleciu, T. II, Praca zbiorowa. Warszawa 1967.
- Mielec, Dzieje miasta i regionu. Praca zbiorowa pod red. F. Kiryka, t. I i II, Mielec 1984, 1986.
- Mielec, Dzieje miasta i regionu, T. 1, Red. Feliksa Kiryk, Mielec 1984 (dalej Mielec, t.1).
- Mielec, Studia i materiały z dziejów miasta i regionu, T. 3, red. Feliksa Kiryka, Mielec 1994 (dalej Mielec t. 3).
- Minch H., Geneza rozplanowania miast wielkopolskich, Kraków 1946.
- Milczarzewicz J., kier. Zespołu. (w:) Mielec. Studium historyczno-urbanistyczne, Lublin 1989, mps w Archiwum Delegatury PSOZ w Tarnobrzegu.

- Modelski T. F., Sprawa pogranicza polsko-ruskiego w badaniach ruskich, Pamiętniki IV Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu, 1925.
- Moskwa K., *Pradzieje i wczesne średniowiecze*, (w:) Mielec. *Dzieje miasta i regionu*. Red. F. Kiryk, T.I, Mielec 1984.
- Moskwa K., *Pradzieje południowo-wschodniej Polski*, Rzeszów 1979.
- Moskwa K., *Pradzieje południowo-wschodniej Polski*, Rzeszów 1979,
- Moskwa K., *Konserwatorskie badania powierzchniowe przeprowadzone w województwie rzeszowskim w roku 1962*, Rzeszów 1962.
- Moskwa K., *Grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej* (w:) *Materiały do Prehistorii Ziemi Polskich*, t. IV, Warszawa 1971, z. 2.
- Moskwa K., *Kultura łużycka w południowo-wschodniej Polsce*, Rzeszów 1976,.
- Moskwa K., *Pradzieje i wczesne średniowiecze*, (w:) E. Dąbrowska, *Studia nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym ziemi Wiślickiej*, Wrocław 1965.
- Moskwa K., *Konserwatorskie archeologiczne prace wykopaliskowe przeprowadzone w województwie rzeszowskim w roku 1962. Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1962*, s. 18
- Mossakowski S., *Tylman z Gameron architekt polskiego baroku*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1973.
- Mosingiewicz K., *Mieleccy herbu Gryf* (w:) Mielec. *Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*. Red. F. Kiryk, Mielec 1994, T. 3.
- Nowakowski A., Widawski J., *Miejskie Mury obronne w państwie polskim do początku XV w.*, Warszawa 1973.
- Nowakowski A., *Oświęcim i Zator lennem czeskim (1327-1462)*, (w:) *Przegląd Historyczny* 76, 1985, z. 3.
- Ostrowski W., *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*, Warszawa 1996.
- Paszkiewicz H., *Polityka Ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925.
- Piskorski J., *Średniowieczna kolonizacja niemiecka oraz tzw. prawo niemieckie w ujęciu porównawczym*, (w:) *Rozkwit średniowiecznej Europy*, H. Samsonowicz (red.), Warszawa 2001.
- Poleski J., *Dwa grodziska w Podegrodziu- problem kasztelanii sądeckiej*, (w:) *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI-XII wieku w Europie Środkowo- Wschodniej*, Wrocław 1993.

- Poleski J., Kontakty Wielkich Moraw z plemionami zamieszkującymi ziemie południowe Polski, (w:) Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylometo-
diańskie, red. A. Barciak, Katowice 1999.
- Poklewski T., Miejsce zamku w systemie obronnym miasta w wiekach
XIV i XV w Polsce (w:) Czas, przestrzeń, praca w dawnych mia-
stach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w sześćdzie-
siątą rocznicę urodzin, A. Wyrobisz, M. Tymoński (red.), Warsza-
wa 1991.
- Przemiany środowiska geograficznego Polski do XV w.*, Wrocław 1961, *Stu-
dia nad osadnictwem w dorzeczu Wiśłoki i Białej*, (w:) „Wiadomości
Geograficzne, R. IX 1931 .
- Ptaśnik J., Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce, wyd. Państwowy In-
stytut Wydawniczy, Warszawa 1949.
- Pudełko J., Zagadnienia wielkości i proporcji rynków w badaniach nad
rozplanowaniem miast średniowiecznych (w:) Zeszyty Naukowe Poli-
techniki Wrocławskiej 36, Architektura, z. 4, 1960.
- Samsonowicz H., Ulica w mieście średniowiecznym: szlak, miejsce działań,
przekaz informacji, KHKM 46, z. 3-4, 1998.
- Sękowski R., Udział rycerstwa śląskiego w rządach i kolonizacji Rusi Czer-
wonej przez Władysława Opolczyka- problemy genealogiczne i rozezna-
nie wstępne, (w:) Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny
w sześćsetlecie śmierci, red. A. Pobóg- Lenartowicz, Opole 2001.
- Stamm E., Miary powierzchni w dawnej Polsce, Rozpr. PAU, Wydz. Fil-
Hist. 70, nr 2, Kraków 1937.
- Stamm E., Staropolskie miary, t. I, Miary długości i powierzchni,
Warszawa 1938.
- Stopka K. Szkoły Małopolski średniowiecznej w świetle ostatniej monogra-
fii: (na marginesie pracy Jana Rysia, Szkolnictwo parafialne w miastach
Małopolski w XV wieku, Warszawa 1995), Przegląd Historyczny t. 83,
nr 3, Warszawa 1996.
- Strzelczyk J., Mieszko Pierwszy, Poznań 1992,
- Stróżecki K., Łaźnie w dawnej Polsce i konieczność ich wznowienia, War-
szawa 1933.
- A. Teterycz, Jeszcze o związku plemiennym Łędzian, (w:) „Studia Histo-
ryczne”, R. XL IV, 2001, z.1 (172).

- Sroka R., W sprawie daty objęcia Rusi przez Władysława Opolczyka, (w:) „Rocznik Przemyski”, 1995- 1954, L. XXIX-XXX, z. 3.
- Stamm E., Miary długości w dawnej Polsce, (w:) Wiadomości Służby Geograficznej, z. 3, Warszawa 1935.
- Szałapata A., *Z badań osady kultury przeworskiej w Otałęży pow. Mielec. Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1964*, Rzeszów 1964.
- Szałapata A., *Badania zwiadowcze i weryfikacyjne w powiatach mieleckim i tarnobrzeskim*, (w:) *Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1966, 1968*.
- Szarek- Waszkowska E., Krzemienica pow. Mielec, stanowisko 2, Informator Archeologiczny, Badania 1971, Warszawa 1972.
- Szarek- Waszkowska E., *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Krzemienicy pow. Mielec*, (w:) *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1970-1972*, Rzeszów 1975.
- Tłoczek I., *Polskie budownictwo drewniane*, wyd. Ossolineum, Warszawa 1980.
- Totwiński T., *Urbanistyka, t. 1. Budowa Miasta w Przeszłości*, wyd. Ministerstwa Odbudowy nr 11, Warszawa 1947.
- Tyszkiewicz J., *Problem Wiślan i ich państwa* (w:) *Ojczyzna bliższa i dalsza*, (w:) *Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Chrobaczyński, A. Jureczko, M. Śliwa, Kraków 1993.
- Tyszkiewicz J., *Problem Wiślan i ich państwa*, (w:) *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, J. Chrobaczyński, A. Jureczko, M. Śliwa (red.) Kraków 1993.
- Tyszkiewicz J., *Szpitalne w Polsce średniowiecznej* (w:) *Szpitalnictwo w dawnej Polsce, Studia i Materiały z Historii i Kultury Materialnej*, t. 66, Warszawa 1998.
- Urbańczyk P., *Plac miejski - skutek czy warunek miasta?*, KHKM 40, z. 3, 1992.
- Orzechowska A., *Nazwy miejscowe dawnego powiatu pilzneńskiego oraz prawobrzeżnej części dawnych powiatów sandomierskiego i wiślickiego*, Wrocław 1975. (Prace Omomastyczne PAN, nr 2).
- Paszkiewicz H., *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Kraków 1925.

- Perzanowski F., Studia nad pograniczem polsko- ruskim w X-XI w., Wrocław 1962 .
- Perzanowski Z., Wojnicz w średniowieczu, Zeszyty Wojnickie 3, Kraków 1993, z. 2.
- J. Piotrowicz, Powstanie i rozwój miasta w średniowieczu (w:) Wieliczka, Dzieje miasta (do roku 1980), red. S. Gawęda, A. Jodłowski, J. Piotrowicz, Kraków 1990.
- Piotrowicz J., Żupa solna (w:) Bochnia do połowy XVII w., red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1980.
- Poleski J., Kontakty Wielkich Moraw z plemionami zamieszkującymi ziemie południowej Polski, (w:) Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie, red. A. Barciak, Katowice 1999.
- Tyszkiewicz J., Problem Wiślan i ich państwa (w:) Ojczyzna bliższa i dalsza. Podhorecki J., Dzieje Lwowa, Warszawa 1993.
- Pudełko J., Niektóre zagadnienia rozplanowania miast średniowiecznych w świetle studiów nad układem Środy Śląskiej, KAIU, 1962.
- Rajman J., Klasztor norbertanek na Zwierzyńcu w wiekach średnich, Biblioteka Krakowska 131, Kraków 1993.
- Rymut K., Patronimiczne nazwy miejscowe w Małopolsce, Wrocław 1971 (Prace Onomastyczne PAN, nr 18).
- Sadowska A., Architektura i zabytki kościoła pw. św. Mateusza w Mielcu (w:) Mielec, t. 3., Mielec 1994
- Samsonowicz H., Miasta i mieszczaństwo do schyłu XV w. (w:) M. Bogucka, H. Samsonowicz, Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej, Wrocław 1986.
- Samsonowicz H., część I do roku 1506 (w:) *Historia Polski*, Tom I, *Polska do roku 1586*, Warszawa 1994.
- Samsonowicz H., *Historia Polski*, tom 1. *Polska do 1586*, Warszawa 1994.
- Sarna W., Opis powiatu krośnieńskiego, Przemyśl 1898, s. 174; J. Barut, Dawna Ziemia Biecka i jej stolica (w:) Biecz. Studia historyczne. Wrocław, Warszawa- Kraków 1963.
- Sawina M., Działka miejska w źródłach pisanych (w:) „KHKM” 1995, nr 3.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. VI, 1888.
- Schramm W., Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach (w:)

- Roczniki Nauk Rolniczych, nr 49, 1961.
- Skowroński K., Z dziejów osadnictwa nad Wisłoką w XIV wieku (w:) *Mediaevalia*. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego, Warszawa 1960.
- Stępkowski L., Z. Trawicka, Kieleckie studia historyczne, Kielce 1977.
- Strzelczyk J., Mieszko Pierwszy, Poznań 1992.
- Silnicki T., Biskup Nanker, Warszawa 1953, s. 42; Najstarsze statuty synodalne krakowskie biskupa Nankera z 2 października 1320 r., wyd J. Fijałek, Kraków 1915, cap. 19.
- Stamm E., Miary długości w dawnej Polsce (w:) „Wiadomości Służby Geograficznej”, Warszawa 1935, z. 3,
- Stamm E., Miary powierzchni w dawnej Polsce (w:) „Rozprawy PAU”, Wydział Filozoficzno- Historyczny 70, nr 2, Kraków 1937 oraz tegoż Staropolskie miary, t. I, Miary długości i powierzchni, Warszawa 1936.
- Szałapata A., Tymczasowe sprawozdanie z badań na osadzie rzymskiej w Otałęży pow. Mielec (w:) Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1962, Rzeszów 1962;
- Szałapata A., Z badań osady kultury przeworskiej w Otałęży pow. Mielec (w:) Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1964, Rzeszów 1964.
- Szust Z., Średniowiecze Łańcuta, Łańcut 1957.
- Szymański J. (w:) Nauki pomocnicze historii od schyłku IX do końca XVIII w., wyd. 2, Warszawa 1976.
- Talar A., *Badania stanowisk epipaleolitycznych w Piechotach pow. Mielec i Durdach pow. Tarnobrzeg. Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1962.*
- Talar A., *Paleolit schyłkowy w południowo- wschodniej Polsce, Rocznik Muzeów Województwa Rzeszowskiego, t. I, Rzeszów 1968, s. 30, tabl. IX,*
- Talar A., *Badania stanowisk epipaleolitycznych i mezolitycznych w Piechotach pow. Mielec i Durdach pow. Tarnobrzeg (w:) Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1962.*
- Talar A., *Paleolit schyłkowy w południowo-wschodniej Polsce (w:) Rocznik Muzeów Województwa Rzeszowskiego, t. I, Rzeszów 1968.*
- Taszycki W., *Obrońcy języka polskiego*, Biblioteka Narodowa, Seria I, nr 146, Wrocław 1953.

- Urzędnicy małopolscy XII- XV wieku, Spisy, oprac. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochacka, P. Wojciechowski, B. Wyrozumski, red. A. Gąsiorowska, Wrocław 1990.
- Teodorowicz- Czerepińska J., Zespół zabytków w Rzemieniu, pow. Mielec. Maszynopis, Lublin 1959.
- Teodorowicz- Czerepińska J., Domniemane budowle Tylmana z Gameren w Rzemieniu, Biuletyn Historii Sztuki, nr 4, 1963 r.
- Walawender A., Kronika klęsk elementarnych w Polsce i krajach sąsiednich (1450-1586, (w:) Badania z dziejów społecznych i gospodarczych nr 10, Lwów 1932, t. I.
- Weiss H., *Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*, Lublin 1977, s. 14-17; 109-111; *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r.* (Studium historyczno- prawne), Toruń 1990.
- Wejchert K., Miasteczko polskie jako zagadnienie urbanistyczne, Warszawa 1947.
- Wejman S., Cła i drogi handlowe w Polsce piastowskiej, Poznań 1938.
- Wędzki A., Początki reformy miejskiej w środkowej Europie do połowy XIII wieku (Słowiańszczyzna Zachodnia), Warszawa 1974, s. 8; 28; Kaczmarczyk Z., Początki miast polskich. Zagadnienia prawne, (w:) „Czasopismo Prawno- Historyczne, XIII, 1962, z.2.
- Wędzki A., Uwagi nad problemem kształtowania się granicy polsko- węgierskiej w średniowieczu. Na marginesie pracy J. Benki, (w:) *Slavia Antiqua*, nr 20, 1973.
- Ks. Wojciech Werner, Kościoły i duchowieństwo mieleckie w świetle wizytacji biskupich z lat 1596- 1721, (w:) Mielec, t. 3.
- Widawski J., Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV w., wyd. MON, Warszawa 1973.
- Wielowiejski J., *Okresy późnolateński i rzymski w Polsce Południowo-wschodniej*, (w:) *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1968-1969*, Rzeszów 1971.
- Włodarski, Polityka ruska Leszka Białego, Lwów 1925.
- Włodarski B., Polska i Ruś, 1194-1340, Warszawa 1986.
- Wróbel T., Zarys historii budowy miast, wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1971.
- Wyrobisz A., Badania nad historią małych miast w Polsce, PH, 1968.

- Wyrozumski B., Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI wieku, Wyd. PAN, Wrocław 1977.
- Wyrozumski J., Początki miast w regionie jasielskim, (w:) Studia z dziejów Jasła i powiatu jasielskiego, red. J. Garbacz, Kraków 1964.
- Wyrozumski J., Rozwój życia miejskiego do połowy XVI wieku (w:) Krośno. Studia z dziejów miasta i regionu, red. J. Garbacz, Kraków 1972.
- Wyrozumski J., Tkactwo małopolskie w późnym średniowieczu, Kraków 1972.
- Wyrozumski J. Rozwój sieci miejskiej w Małopolsce w średniowieczu i u progu czasów nowożytnych, KHKM 28, z. 3, 1980.
- Wyrozumski J., Miasta regionu strzyżowskiego, (w:) Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic. Zbiór artykułów, red. S. Cynarski, Rzeszów 1980.
- Wyrozumski J., Szlachta Ziemi Sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze, Poznań- Wrocław 2001.
- Wyrozumski J., Kazimierz Wielki, Wrocław 1986.
- Wyrozumski J., Miasta w życiu politycznym Polski średniowiecznej (w:) Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu, R. Czaja, J. Tandecki (red.) Toruń 1996.
- Varsik B., Osiedlenie Kosickiej Kotliny, III, Bratislava 1977.
- Zagrodzki T., Analiza rozplanowania Starego Miasta w Warszawie (zagadnienia modularności planu lokacyjnego) 1956, t. I, z.3.
- Zagrodzki T., Regularny plan miasta średniowiecznego, a limitacja miernicza (w:) Studia Wczesnośredniowieczne, Wrocław 1962.
- Zarębska T., Badania historyczno- urbanistyczne metodą analiz przestrzennych, (w:) KHKM, nr 1/95.
- Zabytki Architektury i Budownictwa w Polsce, z.13, województwo rzeszowskie, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, ser. A, t. XIII.
- Zagrodzki T., *Regularny plan miasta średniowiecznego a limitacja miernicza*, Warszawa 1962.
- Zientara B., Przemiany społeczno- gospodarcze i przestrzenne miast w dobie lokacji (w:) Miasta doby feudalnej w Europie środkowowschodniej, red. A. Giersztor i T. Rosłanowski, Warszawa 1976.
- Zientara B., Henryk Brodaty i jego czasy, Warszawa 1997.
- Żurek E., Z najstarszych dziejów Mielca., Jednodniówka Akademickiego Koła Mielczan we Lwowie, Lwów, marzec 1933.

Żaki A., Etapy urbanizacji Małopolski wczesnośredniowiecznej (w:) Sprawozdania z posiedzeń PAN 1968 r., Kraków 1968

4. WYKAZ SKRÓTÓW

AGZ - Akta grodzkie i ziemskie.

AGAD - Archiwum Główne Akt Dawnych Rzeczypospolitej Polskiej.

KHKM - Kwartalnik Historii Kultury Materialnej.

KAiU - Kwartalnik Architektury i Urbanistyki.

ASK - Archiwum Skarbu Koronnego.

PH - Przegląd Historycznych.

AP - Archiwum Państwowego.

ISPAN - Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk.

SH - Studia Historyczne.

ZDM - Zbiór Dokumentów Małopolskich.

p. - podrozdział.

przyp. - przypis

5. WYKAZ ILUSTRACJI (MAPY - RYSUNKI - FOTOGRAFIE)

1. Ziemie Polskie w I połowie XIV w. Mapa opracowana na bazie mapy zamieszczonej (w:) Ryszard Kulesza, Krzysztof Kowalewski, „Zrozumieć przeszłość.” cz. I Starożytność i średniowiecze, Warszawa 2013, s. 466.
2. Fragment mapy Joanne Jacoba Kontera z lat 1770/71. Region Regni Poloniae Magni Ducatus Lituaniae z granicami powiatów. Źródło: <http://digitale-bibliothek-mv.de/viewer/image/PPN640721540/18/#topDocAnchor>
3. Fragment mapy Johanna Cloppenburga z 1632 roku. Reprodukacja z zaznaczonymi niektórymi miejscowościami powiatu pilzneńskiego w dolnym biegu Wisłoki. <http://www.digitale-bibliothek-mv.de/viewer/image/PPN640721540/18/#topDocAnchor>
4. Hipotetyczny schemat podstawowego układu komunikacyjnego na pograniczu ziemi sandomierskiej, krakowskiej, przemyskiej i sanockiej (rys. własny) opracowany na podkładzie współczesnej mapy administracyjnej.
5. Sieć osadnicza nad Wisłoką na pograniczu ziemi krakowskiej, sandomierskiej i sanockiej opracowana na podkładzie współczesnej mapy administracyjnej (opracowanie własne).

6. Sieć osadnicza w dolnym biegu Wisłoki na mapie F. von Miega. 1763-1783 skala 1:28 800. Udostępnienie www.mapire.eu.
7. Mielec z najbliższą okolicą na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Skala oryginału 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu
8. Mielec na mapie F. von Miega z najbliższym otoczeniem z lat 1763-83. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Skala oryginału 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
9. Mielec i jego okolica na mapie sztabowej armii austriackiej z lat 1806-1869. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Skala oryginału 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu
10. Plan katastralny Mielca z 1850 r., AP w Przemyślu. Archiwum Geodezyjne, sygn. 1054M fragment sekcji 4. Skala 1:2880.
11. Mielec na mapie sztabowej armii austrowęgierskiej z lat 1869-1887. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Skala oryginału 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu
12. Współczesna mapa satelitarna centrum Mielca. Udostępnienie przez internet.
13. Rzochów i okolice na mapie F. von Miega z lat 1763-83 Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Skala oryginału 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
14. Rzochów na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Skala oryginału 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu
15. Rzochów z okolicą na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 1869. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
16. Rzochów na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 1869. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Skala oryginału 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu
17. Rekonstrukcja modelu urbanistycznego Rzochowa na podkładzie planu katastralnego z połowy z 1850 r. AP w Rzeszowie zespół Zbiór Kartograficzny. sygn. nr 1383, sekcja 4. Skala 1:2880.
18. Rzochów i okolice na austrowęgierskiej mapie sztabowej z lat 1869-1887. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

19. Przecław na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
20. Przecław i okolica na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
21. Przecław i okolice na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 1869. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Skala 1:28 800 Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
22. Przecław i okolica na austrowęgierskiej mapie sztabowej z lat 1869-1887 Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
23. Przecław i najbliższe otoczenie na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 69. Zbiory Kriegssarchiv w Wiedniu. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
24. Rekonstrukcja modelu urbanistycznego Przecławia na podkładzie planu katastralnego z 1850 r., AP w Przemyślu, Zespół Archiwum Geodezyjne, sygnatura 1326M sekcja 10.
25. Przecław na współczesnej mapie satelitarnej. Udostępnienie przez internet.
26. Rekonstrukcja rynku w Mielcu wraz z podstawową siecią uliczną (rys. własny).
27. Rynek w Mielcu na planie katastralnym z połowy XIX w. z 1850 r. AP w Przemyślu zespół Archiwum Geodezyjne. sygn. nr 1054M, sekcja 4. Skala 1:2880.
28. Rynek w Przecławiu na planie katastralnym z 1850 r. AP w Przemyślu zespół Archiwum Geodezyjne. sygn. nr 1326M, sekcja 10. Skala 1:2880.
29. Rekonstrukcja rynku wraz z siecią uliczną i przyległymi blokami zabudowy w Przecławiu (rys. własny).
30. Rynek w Rzochowie na planie katastralnym z 1850 r., AP w Rzeszowie zespół Zbiór Kartograficzny. sygn. nr 1383, fragment sekcji 4. Skala 1:2880.
31. Rynek w Rzochowie na planie katastralnym z 1887 r. po zabudowaniu zachodniej jego części. AP w Przemyślu zespół Archiwum Geodezyjne. sygn. nr 1471M, sekcja 4. Skala 1:2880.
32. Rekonstrukcja pierwotnego rynku w Rzochowie wraz z przyległymi blokami zabudowy (rys. własny).
33. Zachodni blok zabudowy przyrynkowej w Mielcu z zaznaczonymi pierwotnymi podziałami na działki siedliskowe na planie katastralnym z 1850 r.

- z 1850 r. AP w Przemyśle zespół Archiwum Geodezyjne. sygn. nr 1054M, sekcja 4. Skala 1:2880.
34. Północny blok zabudowy przyrynkowej w Mielcu z zaznaczonymi pierwotnymi podziałami na działki siedliskowe na planie katastralnym z 1850 r. AP w Przemyśle zespół Archiwum Geodezyjne. sygn. nr 1054M, fragment sekcja 4. Skala 1:2880.
35. Wschodni blok zabudowy przyrynkowej w Mielcu z zaznaczonymi pierwotnymi podziałami na działki siedliskowe na planie katastralnym z 1850 r. AP w Przemyśle zespół Archiwum Geodezyjne. sygn. nr 1054M, fragment sekcji 4. Skala 1:2880.
36. Południowy blok zabudowy przyrynkowej w Mielcu z zaznaczonymi pierwotnymi podziałami na działki siedliskowe na planie katastralnym z 1850 r. AP w Przemyśle zespół Archiwum Geodezyjne. sygn. nr 1054M, fragment sekcji 4. Skala 1:2880.
37. Północny blok zabudowy przyrynkowej w Przecławiu na podkładzie planu katastralnego z połowy XIX w. z zaznaczonymi pierwotnymi podziałami na działki siedliskowe z 1850 r. AP w Przemyśle zespół Archiwum Geodezyjne. sygn. nr 1326M, fragment sekcji 10. Skala 1:2880.
38. Wschodni blok zabudowy przyrynkowej w Rzochowie na podkładzie planu katastralnego z zaznaczonymi podziałami na działki siedliskowe i miedzuchami z 1850 r. z 1850 r. AP w Rzeszowie zespół Zbiór Kartograficzny. sygn. nr 1383 fragment sekcji 4. Skala 1:2880.
39. Północny blok zabudowy przyrynkowej w Rzochowie na podkładzie planu katastralnego z 1850 r. z zaznaczonymi miedzuchami AP w Rzeszowie zespół Zbiór Kartograficzny. sygn. nr 1383, fragment sekcji 4. Skala 1:2880.
40. Mielec. Rekonstrukcja pierwotnego rozplanowania miasta na podkładzie planu katastralnego z 1850 roku, AP w Przemyśle zespół Archiwum Geodezyjne. sygn. nr 1054M, sekcja 4. Skala 1:2880 (oprac. autorka).
41. Rzochów. Rekonstrukcja pierwotnego miasta na podkładzie planu katastralnego z 1850 roku, AP w Rzeszów zespół Zbiór Kartograficzny. sygn. nr 1383, sekcja 4. Skala 1:2880 (oprac. autorka).
42. Rzochów. Rekonstrukcja pierwotnego rozplanowania miasta na podkładzie planu katastralnego z 1887 roku, AP w Przemyśle. Zespół Archiwum Geodezyjne. sygn. nr 1471M, sekcja 4. Skala 1:2880 (oprac. autorka).

43. Przecław. Rekonstrukcja pierwotnego rozplanowania miasta na podkładzie planu katastralnego z 1850 roku, AP w Przemyślu zespół Archiwum Geodezyjne. sygn. nr 1326M, sekcja 10. Skala 1:2880 (oprac. autorka).
44. Rzochów. Fragment dawnej fosy w Rzochowie od strony wschodniej, maj 2017 rok, ujęcie nr 1 (fot. autorka).
45. Rzochów. Fragment dawnej fosy w Rzochowie od strony wschodniej maj 2017 rok, ujęcie nr 2, (fot. autorka).
46. Rzochów. Fragment wałów od strony południowo-wschodniej maj 2017 rok, (fot. autorka).
47. Rzochów. Fragment zniwelowanych wałów i zasypanej fosy w południowym fragmencie przebiegu obwodu obronnego Rzochowa maj 2017 rok (fot. autorka).
48. Przecław. Fragment zniwelowanych wałów od strony północnej maj 2017 rok, ujęcie nr 1 (fot. autorka).
49. Przecław. Fragment zniwelowanych wałów maj 2017 rok, ujęcie 2 (fot. autorka).
50. Widok na fragment fosy zamkowej w Przecławiu od północnego zachodu maj 2017 rok (fot. autorka).
51. Relikty obwarowań miasta od strony północno-wschodniej maj 2017 rok (fot. autorka).
52. Usytuowanie placu kościelnego i kościoła parafialnego w Mielcu. Rekonstrukcja na podkładzie planu katastralnego. (rys. własny).
53. Usytuowanie placu kościelnego i kościoła parafialnego w Przecławiu. Rekonstrukcja na podkładzie planu katastralnego (rys. własny).
54. Usytuowanie placu kościelnego i kościoła parafialnego w Rzochowie. Rekonstrukcja na podkładzie planu katastralnego i mapy F. von Miega. (rys. własny).
55. Zamek w Przecławiu wraz z otoczeniem na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
56. Zamek w Przecławiu wraz z otoczeniem na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 1869. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu. Skala 1:28 800 Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
57. Zagospodarowanie terenu na którym znajdował się zamek w Przecławiu na planie katastralnym Przecławia z 1850 r., AP w Przemyślu, Zespół Archiwum Geodezyjne, sygnatura 1326M sekcja 10.

58. Zamek w Rzemieniu na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
59. Zamek w Rzemieniu z otoczeniem na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 1869. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu. Skala 1:28 800 Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
60. Fortyfikacje ziemne zamku w Mielcu na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
61. Fortyfikacje ziemne zamku w Mielcu na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 1869. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu. Skala 1:28 800 Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
62. Zagospodarowanie terenu na którym znajdował się zamek w Mielcu z 1850 r., AP w Przemyślu. Archiwum Geodezyjne, sygn. 1054M fragment sekcji 4. Skala 1:2880.
63. Fragment dawnej skarpy na której usytuowany był zamek w Mielcu od strony północnej, (fot. autorka).
64. Dwór obronny w Wojsławiu na mapie F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
65. Dwór w Wojsławiu na austriackiej mapie sztabowej z lat 1806 – 1869. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu. Skala 1:28 800 Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
66. Folwark parafii w Mielcu na Błoniach. Fragment F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
67. Folwark parafii w Przecławiu w sąsiedztwie kościoła. Fragment mapy F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
68. Folwark parafii w Rzochowie w sąsiedztwie kościoła. Fragment mapy F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
69. Folwark właścicieli Przecławia w sąsiedztwie zamku. Fragment mapy F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

70. Folwark właścicieli Mielca przy zamku. Fragment mapy F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.
71. Folwark właścicieli Rzochowa na Podzamczu w Rzemieniu. Fragment mapy F. von Miega z lat 1763-83. Zbiory Kriegsarchiv w Wiedniu, skala 1:28 800. Udostępnienie przez internet: www.mapire.eu.

6. ANEKSY

ANEKS NR 1

Druk w tłumaczeniu polskim: S. Brekiesz, Lokacja Mielca w świetle aktu lokacyjnego z 1470 r. (w:) *Prace Humanistyczne Archiwalnej Rzeszowskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. Seria I, nr 7; 1975, s. 145-147.

W imię Pana amen. Dzieła ludzi śmiertelnych na świecie wymagają pamięci. Wypada, ażeby zostały pewnymi pismami trwałymi zabezpieczone. Stąd my Jan i Bernardyn bracia rodzeni niedzielni, dziedzice Mielca, niniejszym czynimy wiadome obecnym i przyszłym, którym to wiedzieć należy, że chcąc nasze dobra dziedziczne rozszerzyć i pomnożyć o bogatsze pożytki, za zgodą, wolą oraz wiedzą najjaśniejszego księcia pana, pana Kazimierza z łaski Bożej króla Polski, wielkiego księcia Litwy, Rusi, Prus etc. pana naszego najłaskawszego, erygujemy, lokujemy, od nowa budujemy miasto zwane Mielec na surowym korzeniu w naszych borach, lasach oraz ostępach i rolach wymagających karczunku. Najpierw wszystkim mieszczanom i mieszkańcom, mającym się osiedlić i przybywającym z zewnątrz od dnia dzisiejszego dajemy i darowujemy wolniznę dwudziestu lat. Po wygaśnięciu wolnizny dwudziestu lat, powinni płacić nam i naszym spadkobiercom, każdy mieszczanin w rynku od szczytu (dachu) każdego domu, po pięć groszy monety zwykłej, a przy ulicach po trzy grosze rocznie, zaś z każdego ogrodu po groszu na każde święto Św. Marcina Wyznawcy i Biskupa; z pól, które w borach i zaroślach zostały i zostaną wykarczowane przy granicy inaczej przy Błoniach aż do miejsca zwanego Góra Krzemienicza, po osiem skojców. Dla gospodarstw rolnych (mieszkańców) wymienionego miasta oddajemy wieś naszą zwaną Nową Górą na prawie i wolniznie pod warunkiem, że po upływie lat zawarowanych

w przywileju poprzednim dla wymienionej wsi i po dodaniu sześć lat, winni płacić nam po czternaście skojców z każdego łanu. Owe łany winny zostać wykarczowane aż do brzegu rzeki zwanej Trześnica. Winni płacić też na rzecz rektora kościoła parafialnego w Mielcu, na każde święto Św. Mikołaja Wyznawcy, po cztery grosze monety zwykłej z każdego łanu wykarczowanego, tak w borach jak w lasach.

Kierując się specjalną życzliwością, dajemy mieszczanom i mieszkańcom wymienionego miasteczka, prawo zaopatrywania się spokojnie w lasach naszych dóbr dziedzicznych w belki i drewno dębowe, dla zbudowania i wzniesienia przez nich domów. Na targ tygodniowy w tym naszym mieście (wyznaczamy) sobotę, na którym wszyscy przybywający będą mogli swobodnie i bez przeszkód sprzedawać przywiezione rzeczy swoje, własne towary i inne, po uiszczeniu jednak opłaty rynkowej zwanej targowym, zwyczajem innych miast. Natomiast jarmarków czyli targów rocznych (nadajemy) dwa w roku. Jeden na święto Świętej i Nierozdzielnej Trójcy, drugi na święto św. Mateusza Ewangelisty w jesieni (21 IX).

Wszystkich mieszczan i mieszkańców rzeczzonego miasta Mielca uwalniamy wreszcie od wszelkich robót, danin i powinności dla nas, oprócz naprawy dróg i mostów w granicach wspomnianego miasta, dla jego wygody i przyjeżdżających gości. Chcemy mieć również w rzeczonym mieście naszym Mielcu wszelkiego rodzaju rękodziela, na które może się tylko zdobyć przemysłność ludzka, a więc krawców, siodlarzy, tkaczy, kupców, bednarzy, kołodziejów, stelmachów, sukienników, cieśli i kowali. Z tych każdy, wyjąwszy tylko rzeźników i piekarzy, winien płacić rocznie po groszu. Ci natomiast, którzy będą dzierżawili jatki, zobowiązani są nam uiszczać czynsz. Dla wypasu bydła mieszczańskiego nadajemy połowę łanu między polami wykarczowanymi oraz trzy części łanu w lesie zwanym Krzemieniczy, ciągnące się od wzniesienia do Wielkiego Boru. Z tej przyczyny, że lasy w naszych włościach dziedzicznych rodzą także żołędzie i bukwy, zezwalamy wymienionym mieszczanom na wolny i spokojny wypas w nich świń i wieprzów.

W miejscu dogodnym winniśmy zbudować dla potrzeb mieszczan łąźnię, z której czynsz będziemy ściągać od łąziebnika, który w danym czasie będzie. Ponadto dajemy i z przyjacielską życzliwością darowujemy po wieczne czasy wójtowi tegoż miasta, który będzie w danym czasie, władzę

sądzenia, wyrokowania, karcenia i karania w sprawach tak wielkich, jak i małych, według zwyczaju ziemi, tak jak przewiduje i określa prawo magdeburskie we wszystkich punktach i artykułach, warunkach i wyrokach, ażeby mieszkańcy rzeczonoego miasta naszego osiągnęli tym łatwiejszy i bardziej owocny wzrost zamożności.

Przeto my Jan i Bernardyn rzeczoną lokację i nadanie przywileju według zwyczaju i rozumnie przeprowadzoną, uznajemy za słuszną, ważną (prawo)mocną, aprobowujemy i zatwierdzamy i przyrzekamy utrzymać po wieczne czasy. Na świadectwo tej rzeczy zostały przywieszone wobec świadków nasze pieczęcie. Działo się w Mielcu w niedzielę najbliższą po święcie Św. Marcina Biskupa w roku Pańskim tysięcznym czterechsetnym siedemdziesiątym, w obecności urodzonych i szlachetnych panów dziedziców Jana z Podgrodzia, Mikołaja i Piotra z Latoszyna, Stanisława z Prochny, Abrahama z Chotowej, Gerarda z Sulisławic, Macieja Gryfa sołtysa ze Cmolasu i innych licznych, wiarygodnych świadków, zwołanych do niniejszego aktu.

ANEKS NR 2

Kopia z 1782 r. w AP Rzeszów (dawniej w Powiatowym Archiwum Państwowym w Tarnobrzegu), sporządzona na podstawie oblaty w księdze sądu ziemskiego pilzneńskiego, włączona do zespołu akt miasta Mielca, sygn. 37. W zachowanym zespole ksiąg ziemskich (a także grodzkich) pilneńskich w AP w Krakowie (Oddział na Wawelu) księgi ze wspomnianą oblatą brak. Kopia ta zawiera wiele błędów w tytułaturze świadków i zapisie ich imion oraz nazwisk. Np. Jan z Lanczyna zamiast z Tęczyna, czy też kanclerz Czesław zamiast Krzesław (z Kurozwęk) itp., które w części tłumaczący ją F. Kiryk w większości usunął.

W imię Pana amen. Na wieczną rzeczy pamiątkę. Niezwykła łaskawość książąt i królów wówczas dopiero szczególnie jest poznawana, gdy życzliwie przychodzi z pomocą poddanych, dręczonym nieszczęśliwymi wypadkami i ich skutkami oraz (gdy) życzliwym współczuciem ujęci pocieszają serca strapiionych po utracie praw oraz łaskawie i hojnie udzielają środków na odbudowę. Przeto my, Aleksander z łaski Bożej król Polski i ziemi krakowskiej, sandomierskiej, sieradzkiej, łeczyckiej, kujawskiej, wielki książę Litwy, Rusi, Prus i Pomorza chełmińskiego oraz elbląskiego pan i dziedzic,

tutaj oznajmiamy na podstawie przedłożonego pisma tym, którym należy, obecnym i przyszłym, którzy będą o tym wiedzieć. Ponieważ przed naszym majestatem królewskim i przed doradcami zasiadającymi przy naszym boku, urodzony Stanisław Mielecki, stanąwszy osobiście podał, że miał pewne prawa i przywileje nadane jego- dziedzicznemu miastu Mielec przez naszych poprzedników, jednak w czasie, gdy rzeczone miasto uległo na skutek nieszczęśliwego wypadku pożarowi, zostały utracone prawa i przywileje pierwotne, których zapis przedstawił i prosił pokornie, aby je uznać i potwierdzić w następującym brzmieniu:

W imię Pana amen. Na wieczną rzeczy pamiątkę. Ponieważ zapobiegamy roztropnie wielu różnym błędom, podczas gdy czyny naszego wieku nagradzamy nadaniami ziem, poświadczonymi przez świadków na dokumentach, przeto my, Kazimierz król Polski i ziemi krakowskiej, sandomierskiej, łęczyckiej, sieradzkiej, Kujaw i Pomorza, wielki książę Litwy, Rusi, Prus pan i dziedzic, oznajmiamy niniejszym którym należy, że przychyłając się do prośb szlachetnego Jana Mieleckiego, naszego dworzani- na zaufanego i chcąc wynagrodzić mu za służby, którymi zasłużył sobie na przychyłność naszego majestatu i którymi będzie mógł się zasłużyć w przyszłości, udzieliliśmy mu pełnego prawa lokowania miasta na gruncie jego wsi Mielec w ziemi i powiecie sandomierskim położonej, zezwalając równocześnie wszystkim mieszkańcom rzeczzonego miasta, zamieszkującym to miasto lub zamierzającym w nim zamieszkać, korzystać ze wszystkich praw, przywilejów i wolności, którymi inne miasta i miasteczka naszego królestwa się cieszą. Uwalniamy miasto i jego mieszkańców po wsze czasy od prawa polskiego, jeżeli gdzie jeszcze się utrzymało, przenosząc je na prawo niemieckie zwane magdeburskim. Uwalniamy nadto wójta rzeczzonego miasta i mieszkańców czyli mieszczan zamieszkujących to miasto, niezależnie od ich wyznania i stanu, od wszelkiej jurysdykcji i władzy wszystkich wojewodów królestwa naszego, kasztelanów, starostów, sędziów, podsędków, różnych urzędników i osób im podległych, aby przed ich sądem tak w sprawach wielkich, jak i małych to znaczy kradzieży, kłamstwa, mężobójstwa, okaleczenia ciała nie stawali, nie odpowiadali, lecz nie inaczej, jak według prawa niemieckiego, w sprawach kryminalnych czy gardłowych. Wójtowi w granicach wspomnianego miasta dajemy pełne prawo sądenia, zakuwania w łańcuchy, karania, karcenia, bicia

i naganiania, jak to samo prawo niemieckie we wszystkich swoich punktach, założeniach i klauzulach żąda i ustala. Aby miasto mogło się rozwijać w przyszłości ustanawiamy targ tygodniowy oraz dwa jarmarki w terminach: pierwszy w dniu Świętej i Nierozdzielnej Trójcy, drugi w święto Św. Mateusza Ewangelisty w każdym roku. Postanawiamy, że ma on być odwiedzany przez wszystkich kupców i ludzi z różnego stanu, stopnia i rodzaju, ogłaszając że jacykolwiek ludzie przybędą do rzeczonoego miasta, po to aby sprzedawać i kupować, będą się cieszyć naszym bezpieczeństwem podczas przyjazdu i wyjazdu. Dane w roku pańskim 1452 w obecności licznych doradców i dworzan naszych godnych zaufania oraz świadków, ręką przewielebnego księdza pana Jana biskupa włocławskiego kanclerza i wielebnego Jana doktora praw obojga, archidiakona gnieźnieńskiego, podkanclerzego królestwa polskiego, według relacji tego przewielebnego księdza pana Jana biskupa włocławskiego i kanclerza królestwa polskiego.

My wymieniony wyżej król Aleksander, składając się do próśb rzeczonoego Stanisława Mieleckiego, uznaliśmy załączony zapis za godny uznania, a więc zatwierdzamy go i zabezpieczamy niniejszym na podstawie przedłożonego pisma i rozstrzygamy, że treść owego odpisu ma moc wiążącą po wsze czasy. Na tej rzeczy pamiątkę została przywieszona pieczęć. Dane w Nowym Mieście Korczynie w piątek najbliższy po oktawie Najświętszego Bożego Ciała, w roku pańskim 1502, panowania naszego roku pierwszym, w obecności najjaśniejszego księcia i pana Fryderyka arcybiskupa i prymasa oraz biskupa krakowskiego, przewielebnych książąt i panów Andrzeja Róży (Boryszewskiego) arcybiskupa lwowskiego i (biskupa) przemyskiego, Krzesława włocławskiego i królestwa naszego kanclerza, Macieja biskupa chełmońskiego, a także wielmożnych, urodzonych i wielebnych Spytka z Jarosławia kasztelana, Piotra Kmity z Wiśnicza wojewody krakowskiego i marszałka królestwa naszego, Jana z Tarnowa sandomierskiego, Mikołaja z Kurozwęk lubelskiego, Stanisława Kmity z Wiśnicza bełzkiego, Mikołaja z Kamieńca sandomierskiego i starosty generalnego krakowskiego, Jana Polaka gnieźnieńskiego i Stanisława z Chodczy lwowskiego kasztelanów, Jana z Tęczyna marszałka naszego, Jana ze Sprowy chorążego, Marcina ze Skarbińska sędziego sandomierskiego, Piotra w Wrocimowic podstolego krakowskiego i krajczego naszego, Jana z Łaska włocławskiego i pierwszego sekretarza, Wincentego z Przeręb radomskiego dziekanów i licznych innych doradców naszych i godnych zaufania świadków.

Dane przez ręce wymienionego, wielbnego w Chrystusie, rzeczonoego Krzesława biskupa włocławskiego i królestwa naszego kanclerza szczerze przez nas umiłowanego. Krzesław biskup i kanclerz królestwa polskiego.

Wciągnięto do akt ziemskich w Pilźnie we czwartek po święcie Najświętszej Marii Panny, dnia 7 czerwca 1782. Andrzej Antoni Borkowski sędzia ziemski mielecki ręką własną. Michał z Łętów Łętowski, pisarz ziemski województwa krakowskiego.

A. Indeks nazw geograficznych i miejscowych

A

Austro- Węgry 20, 81, 90, 94

B

Babul 5
 Bałtyk 34
 Baranów 41
 Bardiów 38
 Belk 61
 Biała 13, 51, 59
 Białe 179
 Białka 49
 Biały Bór 5
 Biecz 32, 35, 38, 48, 50, 92, 141
 Bielsz 37, 61
 Bieszczady 34
 Borek 32
 Borki 5
 Borowa 5, 57, 58, 61
 Borzyszowice 36, 60, 62
 Brama Krakowska 5
 Bratislava 39
 Breń 61
 Breń Osuchowski 61
 Bronowice Polskie 49
 Brześć 61
 Brzeziny 165
 Brzeźnica 53
 Brzostek 34, 52
 Brzyskie 5
 Brzyzna Góra 38
 Breń 5, 33, 34, 61

Busko 60

Bystramowice 33, 60

C

Chorzelów 36, 40, 60, 73
 Ciężkowice 50
 Cmolas 42, 224
 Czermin 33, 36, 41, 57, 60, 61
 Czorsztyn 50
 Chrzanów 70
 Chrzastów 62
 Czudec 51, 55, 93
 Czyżyny 49
 Cyranka 77

D

Dąbie 5, 35, 36, 57, 59
 Dąbrowa Tarnowska 42, 70
 Dąbrówka 5
 Dębica 54, 84, 107, 108, 174
 Dębica 5, 84, 117, 146, 180
 Dębno 50
 Dębowiec 34, 35, 50, 52
 Długopole 50
 Dniestr 5
 Dobieszyn 32
 Dobrzechów 55
 Dolina Dolnej Wisłoki 5, 6, 36, 39, 40, 42
 Dolina Dunajca 47
 Dolina Zgórskiej rzeki 37
 Dulcza Mała 61
 Dulcza Wielka 61
 Dukla 50
 Dutów 33, 61

- Dunajec 47
 Dzielnica sandomierska 27, 31, 32
 Dzielnica senioralna krakowska 27, 90
 Dziewiątle 61
- E**
 Egipt 133
 Europa 6, 27, 43, 128, 144
- F**
 Flandria 46
 Francja 46
 Frankowa 50
 Frydman 50
 Fustenberg 51
 Frysztak 51, 93, 189
- G**
 Gawłuszowice 35, 36, 60, 61, 73
 Gdańsk 7, 15, 42, 44, 128, 129, 141, 197
 Glinik 53
 Gliny Małe 33, 61
 Gliny Wielkie 33, 61
 Gnojnica 38
 Grabie 61, 82, 84, 86, 99, 147, 174, 187
 Grodno 55
 Grody Czerwieńskie 25
 Grybów 5, 38, 51
 Goleszów 41, 61, 107
 Gorzyce 70, 166
 Górki 57, 61
- H**
 Halicz 28
 Harkłowa 50
 Hohenstadt 54
 Hyki Dębiaki 5
- I**
 Iwierzyce 38
- J**
 Jamnica 5
 Jarosław 25, 28, 30, 37, 38, 39, 226
 Jasiołka 34
 Jasło 34, 35, 40, 41, 48, 50, 52, 53, 183
 Jaślany 40
 Jaśliska 50
 Jedlicze 32
 Jodłowa 41
 Jodłówka 69
- L**
 Lasocice 60, 62
 Latoszynek 165
 Legnica 28, 44
 Leszczynek 5
 Litwa 29, 222, 224, 225
 Lwów 13, 14, 17, 25, 28, 29, 37, 38, 41, 46, 51, 153, 161, 169, 196
- Ł**
 Łańcut 38, 54, 161
 Łączki Brzeskie 62
 Łopuszna 50
 Łukawiec 5

Łysaków 36, 41, 61

Łysakówek 61

K

Kaćwin 50

Kasztelania biecka 27

Karpaty 5, 39, 104, 146

Kęblów 31

Kielce 17, 18, 32

Kielków 41, 61, 84

Kieżmark 38

Kliszów 40, 61

Klecie 34

Kleparz 38

Kluszkowce 50

Kobylany 35

Kobyle 53

Kolbuszowa 42

Kończyce 34, 52

Koprzywnica 35, 37, 39, 48, 55,
141, 168

Korona Polski 7, 29, 30, 50, 51,
54, 66

Korzeniów 165

Kościelów 61

Kotlina Sandomierska 5

Krosno 32, 55

Krościenko 50

Krzemienna Góra 67

Książnice 60

Księstwo Halickie 28, 29

Księstwo Przemyskie 27

Kraków 13, 14, 17, 18, 22, 24, 25,
26, 32, 37, 38, 41, 44, 45, 47, 48,
49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 59, 64,

71, 73, 77, 82, 84, 92, 99, 104,
107, 109, 125, 135, 140, 148,
150, 158, 169, 170, 175, 179,
182, 185, 189, 196

Królestwo Polskie 31

Krzemienica 57, 58, 222, 223

Kunice 165

M

Machów 49

Malinie 61

Malinie Duże 5

Malinie Małe 5

Małopolska 5, 17, 24, 25, 30, 38,
40, 45, 54, 55, 68, 135, 136, 158,
177, 179, 191, 196

Mały Staw 179

Medyka 38

Mazury 7

Mielec 5, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15,
16, 18, 19, 22, 33, 37, 39, 40,
41, 42, 56, 57, 58, 59, 60, 61,
62, 65, 66, 67, 68, 72, 73, 74, 75,
76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 98,
99, 100, 101, 102, 103, 106, 107,
108, 110, 111, 112, 113, 114, 115,
116, 119, 120, 121, 122, 124,
125, 126, 128, 133, 136, 139,
141, 142, 147, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 158, 159, 161,
162, 163, 164, 165, 170, 171,
174, 175, 178, 182, 183, 185,
186, 190, 192, 193, 194, 195,
196, 197

Mieszkowa 37

- Mieszków 62
 Milonin 33
 Minionek 33
 Mogiła 49
- N**
- Niebylec 51, 93
 Niedzica 50
 Nil 133
 Niwiska 33
 Nowe Miasto Korczyn 33
 Nowy Targ 50
- O**
- Okolin 179
 Osiek 34, 41, 50, 52
 Ostrowsko 50
 Ostrówek 5, 33, 60
 Otałęż 22, 33, 36, 37, 41, 57, 58, 59
- P**
- Pacanów 60
 Padew 40, 58
 Państwo Czechów 24
 Państwo Wielkomorawskie 24
 Pełczyska 62
 Piaski 71, 96, 138, 190
 Pilzno 5, 6, 32, 34, 37, 38, 40, 41, 52, 72, 84, 92, 107, 109, 140, 141, 150, 179, 183, 196
 Piotrków 62
 Pława 33, 61
 Płaskowyż Kolbuszowski 5
 Płaskowyż Tarnowski 5
 Podborze 36
 Podleszany 36, 39, 41, 60,
 Podole 29, 71, 165, 166, 175, 187
 Pogórze 39
 Pogranicze polsko- ruskie 38
 Polska 6, 17, 19, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 43, 44, 45, 46, 57, 58, 59, 62, 68, 75, 104, 153, 155, 161, 169, 177
 Połaniec 31, 60
 Pomorze 7, 191
 Potok 32
 Powiat biecki 27, 50, 54, 55, 187, 189
 Powiat mielecki 5, 14
 Powiat pilzneński 11, 15, 17, 33, 34, 35, 66, 176
 Powiat sandomierski 33
 Powiat wiślicki 33
 Prusy 34, 222, 224, 225
 Przecław 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 16, 18, 36, 39, 40, 41, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 84, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 116, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 131, 134, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 156, 159, 161, 162, 165, 166, 168, 169, 170, 174, 175, 176, 177, 178, 182, 183, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197
 Przełęcz Dukielska 34
 Przełęcz Zborowska 34
 Przemyśl 25, 26, 27, 29, 30, 32, 196

Przerety Bór 5
 Przeworsk 29, 37, 39
 Przylęk 33
 Przykon 36
 Przykop 40, 41, 42, 60
 Puszcza Sandomierska 5, 6, 13,
 25, 27, 31, 35, 37, 42, 55, 58, 59,
 60, 62, 67, 72
 Puszcza Witowska 158

R

Radomyśl 14, 16, 40, 42, 55, 56,
 68, 77
 Raniżów 42
 Region mielecki 37
 Ropczyce 37
 Ruda 62
 Ruś 7, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 34,
 37, 38, 39, 40, 41, 50, 51, 52, 53,
 54, 84, 102, 192, 196
 Rydzów 5
 Rzeczpospolita Polska 7, 8, 17
 Rzemień 5, 14, 15, 19, 37, 39, 40,
 57, 58, 69, 82, 84, 107, 108, 139,
 156, 177, 178, 179, 180, 181,
 187, 188, 194, 195
 Rzeszów 5, 14, 15, 17, 18, 19, 22,
 27, 34, 37, 38, 39, 40, 51, 52, 53,
 54, 55, 57, 58, 89, 93, 110, 118,
 129, 140, 146, 161, 189, 196
 Rzędzianowice 33, 36
 Rzechów 6, 8, 9, 14, 16, 18, 27, 35,
 39, 40, 41, 42, 55, 56, 57, 59, 61, 64,
 65, 68, 69, 73, 75, 82, 84, 85, 86, 87,
 88, 89, 90, 99, 100, 103, 107, 108,

119, 122, 129, 132, 135, 142, 144,
 145, 146, 148, 150, 153, 156, 161,
 165, 172, 174, 179, 181, 182, 185,
 187, 189, 191, 192, 194, 195, 197
 Rzym 25
 Rzyńska 187

S

Sadkowa Góra 36, 61
 Sadzawka 161
 San 17, 25, 30, 32, 58, 59
 Sandomierz 6, 27, 32, 33, 34, 35,
 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 48,
 50, 61, 64, 72, 73, 82, 84, 92, 96,
 99, 107, 108, 109, 140, 150, 172,
 179, 183, 196
 Sącz 35, 38, 48, 49
 Sepnica 165
 Sędziszów Małopolski 37, 38, 55
 Słowacja 136
 Skowronek 148, 177
 Skrzyszów 165
 Sochów 62
 Solnograd 34
 Spiska Stara Wieś 50
 Sromowce Wyżne 50
 Strzyżów 51, 55, 93,
 Suków 62
 Szczukomłoty 61
 Szydłów 32

Ś

Śląsk 24, 25, 27, 28, 30, 43, 44,
 45, 46, 47, 50, 53, 104, 197
 Świerzowa Polska 32

T

Tarnów 18, 32, 42, 61, 77, 154,
226
Toruń 47, 51, 93
Trzciana 33, 61
Trześć 61
Tuszów 40, 61
Tuszym Nowa 61
Tuszymka 5, 180
Turaszówka 32

U

Ulica 3-go Maja 79
Ulica Dworska 77
Ulica Hetmańska 77, 116
Ulica Jadernych- Cyranowska 77
Ulica Jędrusiów 79
Ulica Kilińskiego 75, 79, 115
Ulica Kolbuszowska 77
Ulica Kościelna 75, 115
Ulica Kościuszki 75, 79
Ulica Krakowska 77, 114, 115
Ulica Legionów 77, 115
Ulica Mickiewicza 77, 79
Ulica Modrzejewskiej 79
Ulica Pańska 75
Ulica Reja 79, 81,
Ulica Rieczna 75
Ulica Sandomierska 79
Ulica Sękowskiego 89
Ulica Sienkiewicza 79, 81
Ulica Szeroka 79
Ulica Szpitalna 79
Ulica Tarnobrzeska 81
Ulica Wolności 75

Ulica Zamkowa 77

Uście 62

W

Wadowice 60
Wadowski Staw 179
Waksmund 50
Warmia 7
Warszawa 5, 13, 14, 15, 17, 24,
25, 26, 28, 29, 31, 32, 33, 43, 44,
47, 48, 49, 50, 57, 58, 62, 65, 68,
75, 104, 133, 144, 148, 161, 168,
169, 177
Wiedeń 20, 74, 78, 81, 85, 86, 88,
90, 91, 92, 93, 94, 95, 177, 181,
183, 184, 193, 194, 195
Wielkopolska 47, 104
Wieliczka 49
Wielopole 51, 92, 93
Wielopolka 53
Wietrzo 35
Wiercany 38
Witkowice 38
Wiśła 5, 6, 32, 33, 34, 35, 39, 42,
44, 50, 58, 59, 60, 68, 92, 152,
167, 196
Wiśłoka 5, 6, 7, 11, 13, 15, 16,
17, 20, 24, 25, 26, 27, 30, 32, 33,
34, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44,
50, 51, 52, 53, 55, 57, 58, 59,
60, 62, 63, 64, 65, 68, 73, 75, 77,
82, 84, 86, 91, 92, 93, 95, 96, 98,
99, 100, 101, 102, 103, 107, 108,
110, 123, 124, 126, 130, 131,
135, 137, 140, 141, 142, 143,

144, 145, 146, 150, 151, 152,
153, 156, 158, 159, 160, 161,
162, 165, 168, 169, 170, 171,
174, 178, 179, 183, 188, 191,
194, 196, 197
Wiślica 27, 32, 33, 37, 44, 92,
152, 172, 176
Wiśnicz 92, 226
Włocławek 42
Wodzisław Śląski 25
Wojśław 40, 57, 60, 73, 79, 151,
165, 171, 184, 185, 190
Wola Chrząstowska 62
Wola Długa 62
Wola Łysakowska 36
Wola Kliszowska 61
Wola Mielecka 33, 42, 60, 61, 62
Wola Otałęska 61
Wola Pławska 33, 61
Wola Przecławska 61, 70
Wola Raniżowska 42
Wola Zdakowska 61
Wola Żyrakowska 70
Wolica 61
Województwo bełskie 32
Województwo podkarpackie 6
Województwo rzeszowskie 5, 14,
51, 58, 93
Wrocław 14, 15, 17, 25, 27, 29,
32, 38, 43, 44, 47, 59, 90, 104,
136, 148, 155, 169, 178
Wrzoski 62
Wyżyna Małopolska 5

Z

Zaduszniki 36, 61
Zagorzyce 38
Zawada 165
Zawichost 50
Zdaków 37
Zdzierzec 60
Zgórsko 5, 37
Ziemia Biecka 32
Ziemia Krakowska 17, 34, 38, 44,
45, 47, 50, 51, 70, 92, 135
Ziemie polskie 6, 19, 26, 27, 34, 44,
47, 51, 57, 65, 93, 135, 136, 155
Ziemia Przemyska 30
Ziemia Sandomierska 6, 24, 27, 36,
50, 51, 62, 66, 82, 92, 136, 151
Ziemia Sanocka 32, 38
Ziemia Wiślicka 36, 39, 59, 70
Ziempniów 61
Ziempniów Dolny 62
Ziempniów Górny 62
Ziempniówek 61
Złotniki 36, 60, 73, 75, 186
Żmigród 34, 35, 50, 53
Żyraków 70

B. Indeks osobowy

A

Andegaweni 54
Andrzej Cegno 156
Andrzej Koniecpolski 170
Andrzej Malicki 139
Arnold S. 32, 200

B

Baczkowski K. 38, 55, 189
Batu Chan 28
Barciak A. 24
Bardach J. 33, 200
Bartłomiej Szczepka 71
Bartold Tyczner 54
Barycz Henryk 48, 200
Bieniecki Zdzisław 200
Beiersdorf Zbigniew 49, 200
biskup krakowski Iwan 62
biskup Wichmann 46
Benedykt z Rzochowa 172
Berdecka Anna 52, 53, 54, 103,
152, 157, 160, 188, 191, 194, 200
Bernecki Marcin 139
Bobiński Stanisław 201
Bogoriów (ród) 39, 53
Bogucki A. 201
Bogucka Maria 44, 46, 155, 200,
201, 212
Bolesław Chrobry 25, 34, 202
Bolesław Jerzy Trojdemowicz 29
Bolesław Krzywousty 26, 27, 90
Bolesław Śmiały

Bolesław Wstydlivy 37, 47, 60
Boniecki Adam 176, 201
Borowski Stanisław 41
Brekiesz S. 14, 18, 68, 161, 175,
200, 222
Buczek Karol 31, 44, 201
Bujak Franciszek 14

C

Claes Janszoon Visscher 19
Charewiczowa J. 161, 201
Chrobaczyński J. 24, 211
Cyryl 25
Cystersi 48
Czaja Roman 215
Czesław kanclerz 224

D

Danił 28
Dąbrowska E. 36, 39, 44, 59, 201, 209
Dąbrowski J. 15, 201, 213
Dąbrówka 5, 25
Daniel książ 28
Dobrowolska M. 13, 59, 201, 202
Dominikanie polscy 45, 205
Długosz Jan 17, 61, 62, 63, 83,
167, 179, 199
Drużyniów (ród) 53
Dunin- Wąsowicz Anna 104, 202
Dworzaczek Włodzimierz 13, 65,
179, 202

E

Elżbieta 53, 61
Esterka 171

F

Feliks kanonik krakowski 156
Fenczak August 25, 27, 29, 30, 202
Feren Chobocki 139
Friedrich von Mieg 19, 20, 40, 41,
42, 63, 74, 75, 76, 82, 84, 85, 86, 91,
92, 101, 110, 145, 157, 167, 174,
177, 180, 181, 183, 184, 185, 190,
194, 195, 217, 218, 220, 221, 222
Florek A. 54, 189, 202

G

Gapski A. F. 25, 202
Garbacik Józef 48, 55, 202, 215
Gawęda S. 13, 48, 49, 202, 212
Gawlas Sławomir 125, 202
Gaworko wójt rzechowski 69
Gąsiorowska A. 27, 214
Gąsiorowski Adam 51, 90, 202
Gąssowski Jerzy 44, 203
Gielnik Jan 53
Gielnik Mikołaj 53
Gołachowski Stefan 203
Góralski Z. 203
Grodecki Roman 169, 203
Guldon Zenon 17, 200

H

Hadaczek A. 14
Hensel W. 203
Hindus Henricus 19
Henryk Brodaty 28, 44, 47, 215
Henryk Pobożny 28, 44
Henryk Probus 49
Henrykowie śląscy 28, 45

Hieronim Mielecki 139
Huktus Ligęza 139, 156

J

Jadwiga 30
Jagiellonowie 54
Jakub Jakuszewski 139
Jakub Kłodziński 139
Jakub Krawiec 138
Jakub Świnka 169
Jamka Roman 203
Jan Bogusławski 139
Jan Długosz 17, 61, 62, 83, 167,
179, 199
Jan Łaziebnik 161
Jan Kołodziej 71
Jan Odrowąż 55, 64, 165
Jan Siedleszyński 139
Jan Siodlarz 146
Jan z rodu Gryfitów 54, 56, 163
Jan z Tarnowa 61
Jastrzebicka A. 203
Joachim Ocieski 164
Jerzy I 29
Johann Jacob Konter 31, 216
Jodłowski Antoni 19
Johannes Cloppenburg 19, 35, 216
John Speed 19
Jureczko Andrzej 24, 211

K

Kalinowski W. 203, 204
Kamińska K. 47, 51, 52, 174, 204
Karbowski A. 169, 170, 204
Katarzyna 69, 190

- Kazimierz Jagiellończyk 14, 40, 55, 56, 65, 66, 72
 Kazimierz Wielki 15, 29, 30, 31, 38, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 60, 103, 179, 189, 200, 201, 204, 207, 209, 211, 215
 Kędzior Andrzej 14
 Kiczka Piotr 71
 Kierst W. 13, 14, 204
 Kierzkowska-Kalinowska E. 204
 Kiryk Feliks 7, 14, 15, 16, 19, 24, 38, 40, 41, 48, 49, 51, 54, 56, 59, 62, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 82, 84, 88, 89, 93, 113, 116, 125, 126, 136, 139, 141, 146, 148, 152, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 162, 163, 165, 167, 170, 174, 175, 176, 178, 179, 183, 186, 189, 190, 192, 197, 200, 202, 204, 205, 206, 208, 209, 211, 212, 224
 Klein F. 14
 Klemens 70, 170
 Kłoczowski J. 45, 205
 Kłos Stanisław 14, 204
 Kobylński Z. 205
 Kołodziejczyk R. 205
 Kołodziejski S. 49, 205
 Kondracki J. 5, 161, 205
 Korduba Piotr 37, 205
 Kot S. 168, 170, 205
 Kotlarczyk J. 25, 205
 Kozaczewski Tadeusz 205
 Krasnowolski Bogusław 45, 47, 49, 50, 103, 104, 105, 106, 135, 200, 205
 Krukowski J. 16, 206
 Król Zygmunt 40, 69
 Królowa Elżbieta 53, 61
 Królowa Jadwiga 30
 Kryczyński B. 13, 164, 170, 182, 204, 206, 207
 Krzyżanowski J. 48, 206
 Książek Mieczysław 206
 Książę Bolesław 25, 26, 27,
 Książę Włodzimierz 25, 26
 książę kijowski Jarosław 25, 211
 Księżna Kinga 48
 Kumor Bolesław 15, 64, 83, 91, 163, 164, 165, 167, 186, 206, 207
 Kuncewicz A. 206
 Kuraś S. 17, 206
 Kurtyka Janusz 27, 34, 37, 38, 53, 54, 90, 203, 206, 207, 214
 Kuropatnicki Ewaryst 207
 Kuśnierz-Krupa Dominika 10, 50, 54, 189, 207
 Kutrzeba S. 71, 175, 199, 207
- ## L
- Labuda Gerard 25, 26, 203, 205
 Laciejewicz L. 203
 Lalik Tadeusz 43, 48, 50, 203, 207
 Leliwici Tarnowscy 13, 65, 179, 202
 Leszek Czarny 28, 37, 38
 Lew książę halicki 28
 Lew Książę
 Lewicki T. 27, 203
 Lew Daniłowicz 29
 Lędzianie 24, 25, 26, 43, 44, 45,

58, 205, 210
 Liesganik 40
 Ligęza Feliks 71, 166
 Ligęza Jan 70
 Ligęza Stanisław 71, 96, 138, 166, 169
 Ligęza Stefan 156
 Ligęzianka Anna 170
 Ligęzowie 6, 70, 71, 176
 Lorens Wąs 185
 Ludwik Andegaweński 30, 64, 69
 Ludwik Jan z Tarnowa 69
 Ludwik Prakowski 139

L

Łoziebnik Jan 161
 Łokietkówna Elżbieta 64
 Łowmiański Henryk 24, 207

M

Maciąga Mirosław 5, 14, 15, 16, 34, 39, 156, 161, 178, 179, 180, 183, 185, 204, 207, 208
 Maciej z Odolina 71
 Maj B. Ł.
 Malczewski Jan 17, 103, 161, 208
 Matusiak S. 14
 Malik Rafał 208
 Massalski R. 208
 Metody 25
 Miełecy 6, 13, 16, 67, 73, 197, 204, 209
 Miełeczka Zofia 168
 Miełeczki Marcin 165
 Miełeczki Stanisław 40, 170, 182,
 Miełeczki Sebastian 168 225, 226

Miełeczki Walerian 42
 Mieszko I 25, 203, 205, 210, 213
 Milczarzewicz J. 102, 208
 Murch H. 208
 Mikołaj Sandzianowski 139
 Mikołaj Wierzejski 139
 Modelski T. F. 209
 Moskwa Kazimierz 15, 22, 36, 57, 58, 59, 209
 Mosinger Krzysztof 16
 Mosingiewicz K. 16, 73, 209
 Mossakowski Stanisław 15, 178, 209
 Mścislawicz Roman 28

N

Narożny Piotr 71
 Niemierza 179
 Nowakowski A. 27, 49, 209
 Nowakowski T. 27, 90

P

Pakosławic Jan 53
 papież Innocenty VI 28
 Paszkiewicz Henryk 29, 51, 209, 211
 Paweł Źochowski 172
 Pawiński Adolf 17, 177, 200
 Pawlik z Miełca 62
 Pawlik A. 62
 Pazdro Z. 14
 Pełka 179
 Peregrinus 13
 Perzanowski Zbigniew 48, 212
 Piastowie 24, 26, 179
 Piotr z Kraśnika 175
 Piotrowicz J. 48, 49, 212

Piskorski J. 209
 Pobóg- Lenartowicz A. 30, 210
 Podhorecki J. 29, 212
 Polanie 25
 Poleski Jacek 24, 27, 209, 210, 212
 Poklewski Tadeusz 210
 Przemysław II 29, 49
 Ptaśnik J. 17, 210
 Pudęłko J. 104, 203, 210, 212

O

Ochmański W. 17, 199
 Oprawko H. 17, 199
 Orzechowska A. 15, 211
 Ossolińscy (ród) 6, 13, 17, 44,
 164, 200, 203, 204
 Ossoliński J. 200
 Ostrowski W. 133, 209
 Otto z Pilicy 54

R

Rajman Jerzy 48, 212
 Reyowie 15, 178
 Romer Eugeniusz 14
 Ruta Z. 48, 212
 Rymut Kazimierz 15, 212
 Ryś Jan 210
 Rzeszewski Mateusz 139

S

Sadowska Anna 16, 212
 Samsonowicz Henryk 31, 44, 46,
 50, 68, 155, 200, 201, 209, 210, 212
 Sarna W. , 32, 212
 Sawina M. 122, 212

Sękowski Stefan
 Schuster K. 17, 199
 Sękowski R. 30, 81, 210
 Silnicki T. 168, 169, 213
 Sikora F. 27, 90, 214
 Słowianie 24, 43, 207
 Słowianie północnopolańscy 43
 Skowroński K. 15, 213
 Sochacka A. 27, 90, 214
 Sroka Robert 30, 211
 Starkel Juliusz. 14
 Stamm E. 104, 210, 211, 213
 Stępkowski L. 17, 200, 213
 Stopka K. 210
 Stróżecki K. 210
 Strzelczyk Jerzy 25
 Świętosław 54
 Szaląpata A. 22, 57, 58, 211, 213
 Szarek- Waszkowska Ewa 58, 211
 Szczerbakowski T. 14
 Szczęsny Bukowiecki 139
 Szust Zenon 54, 213
 Szwarzno Ruski książę 37
 Szymański Józef 62, 213

Ś

Śliwa M. 24, 211
 św. Anna 164, 166
 Św. Mateusz 16, 66, 75, 127, 163,
 212, 223, 226
 Św. Stanisław 69

T

Talar A. 22, 57, 213
 Tandecki J. 215

- Tarnowski Rafał
 Tarnowscy 6, 13, 65, 179, 202
 Taszycki W. 169, 213
 Tatarzy 13, 28, 29, 47, 50, 88,
 126, 133, 182, 190, 197, 206, 207
 Teterycz A. 24, 210
 Teodorowicz- Czerepińska J. 15,
 172, 178, 180, 214
 Tłoczek I. 211
 Tomasz Zamojski 174
 Tołwiński Tadeusz 211
 Trawicka Z. 17, 200, 213
 Trawkowski S. 47, 200, 203
 Turcy 7
 Tylman z Gameren 14, 15, 178,
 209, 214
 Tyszkiewicz Jan 24, 211, 212
 Władysław II 27
 Władysław Łokietek 32, 49, 50, 103
 Władysław Jagiełło 38, 55
 Władysław Opolczyk 30, 210, 211
 Władysław Szafer 14
 Włodarski Bronisław 28, 214
 Włodzimierz Bonusiak 189, 202
 Wojciechowski P. 27, 90, 214
 Wolski Mikołaj 139
 Wołodymirko 27
 Wójcikiewicz M. 14
 Wróbel Tadeusz 148, 214
 Wyrobisz Andrzej 210, 214
 Wyrozumska Barbara 27, 38, 90,
 214, 215
 Wyrozumski Jerzy 29, 52, 53, 55,
 136, 158, 215

U

- Urbańczyk P. 211

W

- Wacław II czeski 17, 29
 Wasylko 28
 Walawender A. 153, 214
 Weiss H. 93, 214
 Wejchert K. 214
 Wejman S. 38, 214
 Werner Wojciech, Ks. 16, 163,
 164, 186, 214
 Wędzki Andrzej 43, 50, 214
 Widawski Jarosław 49, 148, 209, 214
 Wielowiejski Józef 58, 214
 Wilska M. 200
 Wiślanie 24, 44, 58, 211, 212

V

- Varsik B. 39, 215

Z

- Zagrodzki Tadeusz 75, 104, 207,
 215
 Zarębska Teresa 103, 215
 Ossoliński Zbigniew 164
 Zędzianowski Mikołaj 190
 Zientara Benedykt 28, 47, 144, 215
 Zin W. 204
 Zygmunt Stary 40, 69

Ż

- Żaki Andrzej 216
 Żółkiewski Stanisław 148
 Żurek E. 14, 204, 215

STRESZCZENIE W JĘZYKU POLSKIM

Niniejsza publikacja podejmuje problematykę związaną z miastami położonymi w Dolnym Biegu Wisłoki- Mielcem, Rzochowem i Przecławiem w okresie od średniowiecza do połowy XVII w., omawia m. in. ich lokacje i plany urbanistyczne.

Materiałem wyjściowym zostały tutaj mapy i plany katastralne, pochodzące z wieków późniejszych. Materiał ten uzupełniła wizja i analiza terenowa.

Na początku dysertacji omówiono kształtowanie się sieci miejskiej na Śląsku, w Małopolsce, w województwie Sandomierskim i jego sąsiedztwie w średniowieczu. Omówiono też wpływ sytuacji geopolitycznej na lokacje i rozwój miast oraz sieci drożnej która miała ogromny wpływ na rozwój miast, a także zwrócono uwagę na wzorce, na których lokowano miasta we wskazanym okresie.

Przecław, Rzochów i Mielec powstały w obrębie wcześniej uformowanych kluczy dóbr i rozwijały się jako lokalne ośrodki handlu, rzemiosła i usług, a ich mieszkańcy zajmowali się równolegle w dużym zakresie rolnictwem. W czasie ich kształtowania się szlak handlowy prowadzący z Węgier i Krakowa, przez Pilzno do Sandomierza stał się drugorzędnym szlakiem handlowym, ponieważ szlak z Krakowa przez Pilzno, Ropczyce, Rzeszów i Przemyśl do Lwowa przejął prawie w całości wymianę handlową najpierw z Polską i Śląskiem, a następnie między Europą Zachodnią, a Rusią. Wspomniany fakt sprawił, że miasta te nigdy nie stały się dużymi ośrodkami handlowymi i bardziej znaczącymi w tej części kraju.

W pracy opisano dokładną analizę części składowych planów urbanistycznych omawianych miast, jak: rynki, place, działki siedliskowe, bloki zabudowy, ulice i obwody policyjno- obronne. Kolejnym ważnym elementem dysertacji jest omówienie zagospodarowania miast i strefy podmiejskiej, gdzie skupiono się m.in. na zabudowie mieszczańskiej, ratuszach, kościołach, zamkach i urządzeniach gospodarczych.

Dotychczasowa wiedza o rozwoju urbanistycznym Mielca była omawiana marginalnie, przy opracowywaniu monografii miasta. Wiedza o Rzochowie i Przecławiu także była niewielka, a przeprowadzone analizy pozwoliły na dokonanie ustaleń, które uporządkowały informacje na temat tych ośrodków.

W wyniku przeprowadzonych badań i analiz zwrócono także uwagę na potrzebę opracowania wytycznych do ochrony krajobrazu kulturowego i rewitalizacji przestrzeni cennych kulturowo.

STRESZCZENIE W JĘZYKU ANGIELSKIM / ABSTRACT

This publication addresses issues related to towns located in the lower course of the River Wisłoka, i.e. Mielec, Rzochow and Przecław, in the period from the Middle Ages to the mid-17th century. Among other things, it discusses their locations and urban development plans.

The source materials were maps and cadastral plans originating from later centuries. These materials were complemented by field visits and analyses.

At the beginning, the dissertation discusses the urban network in the regions of Silesia and Lesser Poland (Małopolska) as well as in the Sandomierskie Province and its neighbourhood in the Middle Ages. The impact of the geopolitical situation on the location and development of towns and on the road network, which greatly influenced the development of towns, has been discussed, too; attention has also been drawn to the patterns according to which towns were located in the period concerned.

Przecław, Rzochów and Mielec were established within previously formed clusters of estates and developed as local centres of trade, crafts and services while their inhabitants were to a large extent concurrently engaged in agriculture. During the time of their formation the trade route leading from Hungary and Krakow through Pilzno to Sandomierz became a secondary trade route because the route from Krakow through Pilzno, Ropczyce, Rzeszów and Przemyśl to Lviv took over nearly the entire trade exchange, first with Poland and Silesia, and then between West Europe and Russia. This fact caused that these town never became large and more significant trade centres in this part of the country.

The study contains a thorough analysis of the constituent parts of the urban development plans of the towns concerned, such as market places, squares, building plots, building blocks, streets as well as police and defence districts. Another important element of the dissertation is the discussion of the development of the towns and the suburban zones, with focus inter alia on the bourgeois building development, town halls, churches, castles and commercial facilities. So far, the knowledge of the urban development of Mielec has only been marginally discussed, as part of the preparation of the town monograph. The knowledge on Rzochow and Przecław was also limited, and the analyses conducted allowed for making some findings that put information on these towns in order.

As a result of the research and analyses carried out also attention was drawn to the need for drawing up guidelines for protection of the cultural landscape and revitalisation of culturally precious spaces.